

Всесвіт

ВЕСЬ МИР
THE WORLD
LE MONDE
DIE WELT
EL MUNDO
全世界
IL MONDO
ŚWIAT
SVĚT
UNIVERSUL
VILÁG
СВЕТ
СВЯТ
BOTA
전 세계
БУХ ДЭЛХИЙ
TOÀN THỂ GIỚI
विश्व
عالم

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ З ЗАКОРДОНОМ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ВЕЛИКА ПОДІЯ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ — передова.
(стор. 3).

Хафіз ІБРАГІМ. Арабська мова. Вірш. (стор. 5).

Хафіз Ібрагім (1871—1922) — єгипетський поет-патріот, автор натхнених віршів про дружбу арабських народів, про боротьбу проти колоніалізму й поневолення.

Абд ар-Рахман аль ХАМІСІ. Боротися на смерть. (Мау-мау). Африканська новела. (стор. 7).

Абд ар-Рахман аль Хамісі (нар. 1920 р.) — єгипетський поет, прозаїк і журналіст, автор збірок оповідань «Вогненні вітри» (1954) і «Кривава сорочка» (1955) та багатьох публіцистичних творів, до яких належить і новела «Боротися на смерть».

ЛІ КЕ, ЛІ ВЕЙ-ХАНЬ. Підземна війна. Роман.
(стор. 11).

Роман сучасних китайських письменників Лі Ке та Лі Вей-ханя має велике пізнавальне значення; він розгортає картину героїчної боротьби китайських партизанів та селянства проти японських імперіалістів, правдиво розповідає про одну мало-відому у нас сторінку славної історії китайського народу.

Ц. ДАМДІНСУРЕН. Монголія рідна. Вірш. (стор. 49).

Цендіїн Дамдінсурен (нар. 1908 р.) — відомий монгольський письменник і громадський діяч, автор повістей, оповідань і поем про людей сьогоденної Монголії. Широко відомий його вірш «У музеї Леніна», в якому поет, змальовуючи образ вождя, прославляє дружбу народів Монголії, Радянського Союзу і Китаю.

Прем ЧАНД. Дивак. Оповідання. (стор. 50).

Видатний індійський письменник. Справжнє ім'я Дханпат Рай (1880—1936). Його літературна діяльність тісно пов'язана з національно-визвольним рухом народів Індії. В своїх творах він реалістично змальовував життя селян, які страждали від сваволі поміщиків і колоніальних властей (романи «Обитель любові», «Осман»), підневільну працю робітників на англійських плантаціях, хабарництво суду і т. д.

Роман Прем Чанда «Осман» індійська критика розцінювала як заклик до революції.

Сукумарен К. ПОТТЕКАТТ. Голос крові. Оповідання.
(стор. 54).

Один з найвідоміших індійських письменників, який пише на мові малаялам. (Цією мовою розмовляють 13 мільйонів жителів штату Керала). Дуже популярним в Індії є його роман «Віша Каньяна», в якому зображене важке життя робітників на плантаціях південної Індії.

Поттеккатт відвідав Радянський Союз, після чого написав в 1951 р. книгу нарисів про нашу країну. У себе на батьківщині письменник видає і редагує прогресивний літературно-художній журнал «Пропенджу» («Всесвіт»).

Чойжилін ЧИМІД. Я — монгол. Вірш. (стор. 57).

Сучасний монгольський поет, автор кількох поетичних збірок, а також перекладач на монгольську мову «Євгенія Онегіна» Пушкіна і поеми Маяковського «Володимир Ілліч Ленін».

Педро ПАНДАН. Відроджене дерево. Етюд.
(стор. 58).

Сучасний філіппінський письменник Педро С. Пандан (нар. в 1916 р.). Перше оповідання надрукував у 1938 році. Відомі ним написані близько 50 прозових творів. Оповідання «Відроджене дерево», в якому змальовуються події другої світової війни, опубліковане в збірці «Золотий дух» періодичної антології кращих творів, написаних тагалогською мовою — однією з мов корінного населення Філіппін.

Рабіндранат ТАГОР. Моя свобода. Слабкість — це ганьба. Вірші. (стор. 60).

Ці вірші видатного індійського поета (1861—1941) відомі на його батьківщині як народні пісні. Музику до них написав сам автор.

Бямбин РІНЧЕН. Люди великої Гобі. Оповідання.
(стор. 61).

Б. Рінчен належить до старшого покоління сучасних монгольських письменників, він відомий як прозаїк, поет, перекладач і вчений. Його перу належить найбільший твір монгольської прози — трилогія «Зоря в степу».

Рійоно ПРАТІКТО. Вогонь. Оповідання. (стор. 64).

Молодий індонезійський письменник Р. Пратікто (нар. в 1932 р.) був учасником національно-визвольної боротьби проти голландських колонізаторів, що знайшло своє відображення в ряді творів, зокрема в оповіданні «Вогонь». Письменник дуже популярний на батьківщині завдяки своєрідній творчій манері, яскравій мові, життєствердуючому світогляду.

ІДРУС. Фуінкай. Новела. (стор. 66).

Оповідання «Фуінкай» взято із збірки «Підпільні зарисовки», написаної молодим індонезійським прозаїком в роки японської окупації Індонезії.

ЛІ ВЕЙ-ЛУНЬ. Любов. Повість. (стор. 68).
З КОРЕЙСЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ ПОЕЗІЇ

Невідомі автори. Ян Са Єн, Пак Ін Но, Юн Дү Дьо, Лі Тен Бо. Вірші. (стор. 79).

Тхать ЛАМ. В запалі злості. Оповідання. (стор. 82).

Прозаїк і критик Тхать Лам (1909—1942), один з найкрупніших представників сучасної в'єтнамської літератури. Твори Тхатя Лама пройняті великим гуманізмом, співчуттям до простого народу. Герої його оповідань, новел і творів для дітей—прості люди, яких він протиставляє колонізаторам, місцевій буржуазії та поміщикам.

Ко Хва ЄН. Дніпро. Вірш. (стор. 85).

Сучасний корейський поет. Вчився у Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка. Вірш «Дніпро» написаний ним в роки навчання.

Хосе Гарсія ВІЛЬЯ. Мір-І-Ніса. Оповідання. (стор. 87).

Сучасний філіппінський письменник, який пише англійською мовою, Х. Г. Вілья відомий у себе на батьківщині не лише як письменник-новеліст, але і як талановитий поет, літературний критик і художник.

Персі Біші ШЕЛЛІ. Фрагменти. Вірш. (стор. 91).

Шарль ДОБЖИНСЬКИЙ. Діти. Вірш. (стор. 91).

РУФІДЖІ з ТАВЕТИ. У селі. Ескіз. (стор. 92).

Сучасний африканський письменник, автор оповідань «Загибель любові», «Сова та вбивці» та ін. Оповідання «У селі» було опубліковане в тижневик «Огляд», що видається в Східній Африці. В ньому показано пробудження людської гідності у поневоленій жінки.

Агустін КУССАНІ. Фунт м'яса. П'єса. (стор. 93).

А. Куссані (нар. в 1926 р.)—широко відомий в Аргентині письменник. Свою літературну діяльність розпочав як прозаїк, опублікувавши книгу оповідань та два романи. Першу п'єсу «Даліла» написав у 1952 році. У 1954 р. в аргентинському «Театрі незалежних» була поставлена його п'єса «Фунт м'яса», невдовзі театр «Маска» показав другу п'єсу «Центр нападу помре на світанку». Обидві п'єси мали великий успіх і були перекладені на інші мови.

КРИТИКА І ПУБЛІЦИСТИКА

Євген Челишев. Індія більше не засне! (стор. 111).

Мануель Крус. У нас на Філіппінах. (стор. 113).

В цьому номері вміщені кольорові, репродукції картин сучасних китайських художників.

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ

П. Заманський. Вірне рішення важливої теми. (Лей Цзя, «Весна прийшла на Ялуцзян»). **В. Русанівський.** Твори вражають, як меч. (Крішан Чандр, «Коли пробудились поля»). **Борис Буркатов.** Близьке, зрозуміле. (Михайл Нуайме, «Знатні»). **Юрій Петров.** Хвилюючий революційний твір. (Антонін Запотоцький, «Червона заграва над Кладно»). (стор. 116).

ТВОРИ ПИСЬМЕННИКІВ СХОДУ НА УКРАЇНІ. (стор. 122).

НАШ КАЛЕНДАР

Людвик Кондратович. (стор. 124).

Александрю Влахуце. (стор. 125).

І. Ваніна. На корейській сцені. (стор. 126).

ДЛЯ МАЛЕНЬКИХ (стор. 128).

ПОДОРОЖІ І ВРАЖЕННЯ

Бернгард Зеєгер. Бамбукові хатини починають штурм. (стор. 129).

Книга прогресивного німецького письменника, видана під цією назвою позаминулого року в НДР, розповідає про боротьбу в'єтнамського народу за свободу і незалежність своєї батьківщини, про нове життя в Демократичній Республіці В'єтнам.

Б. Зеєгер відвідав ДРВ в 1954—55 рр. Герої його книги прості люди-трудівники, справжні захисники своєї країни. В цьому номері друкується скорочений переклад одного з розділів книги—«Людина, яка більше не хоче бути рабом».

З ФОТОАПАРАТОМ ПО СВІТУ

В. Сіс, Й. Ваніш. Тібет. (стор. 138).

М. Шеремет. В ці дні у Брюсселі. (стор. 146).

ВЕЛИКИЙ СТИБОК. (ПО СТОРІНКАХ КИТАЙСЬКОЇ ПРЕСИ). (стор. 142).

Гана — молода африканська держава. (стор. 144).

М. Пінчевський. Де хвіст перед веде. Фейлетон. (стор. 149).

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВА

О. КРИЖИЦЬКИЙ. Живопис Індонезії. (стор. 150).

ІНФОРМАЦІЇ.

ХРОНІКА КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

(стор. 159).

КАЛЕЙДОСКОП „ВСЕСВІТУ“ (стор. 135).

В ДЗЕРКАЛІ ІНОЗЕМНОЇ ПРЕСИ

ІНОЗЕМНИЙ ГУМОР (стор. 149).

ВЕЛИКА ПОДІЯ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Цей номер журналу «Всесвіт» присвячується великій події світової літератури — Конференції письменників країн Азії та Африки в Ташкенті.

Азія та Африка. Два найбільші континенти землі. На них живе понад 1 мільярд 600 мільйонів чоловік. Сотні мов, найрізноманітніші звичаї, різні соціальні системи.

На всю широчінь розгорнуто наступ комуністичного ладу в республіках радянської Середньої Азії і несходимого Сибіру, на Камчатці й Далекому Сході. Успішно йде соціалістичне будівництво в гігантському Китаї з його шестисотмільйонним населенням, в народних і народно-демократичних республіках—Монголії, В'єтнамі, Кореї. З тенет колоніалізму вирвалися Індія, Індонезія, Об'єднана Арабська Республіка, Гана й інші країни Азії та Африки. Не вгаває боротьба проти поневолювачів по всьому Чорному континенту, в Лівані, на Філіппінах, в багатьох кутках Азії, де імперіалісти ще намагаються вогнем і залізом, брехнею і нацьковуванням одної національності на іншу продовжити своє панування.

Тріщить зогнила будова колоніалізму, і на історичну арену, як господарі своєї землі і творці власного щастя, виходять нові й нові мільйони визволених з-під ярма людей.

Конференція письменників країн Азії та Африки залишить глибокий слід в літературах народів цих континентів і відіграє визначну роль у боротьбі проти колоніалізму, за вільне життя. Адже література є могутньою зброєю, могутнім чинником в духовному розвитку людства. Вона є виразником духу народів, їх прагнень та ідеалів. Передова, прогресивна література азіатських і африканських країн просякнута ідеями гуманізму і свободи, любові до простої людини, прагненням до миру й співробітництва між народами. І Ташкентська Конференція дасть змогу письменникам обох континентів не лише ознайомитися з сучасним станом розвитку їхніх літератур, а й консолідувати свої творчі зусилля навколо ідей братерства, національного й соціального визволення, антиколоніалізму.

«Китайські письменники, — пише відомий китайський літератор Ге Бао-цюань, — надають Конференції великого значення, як важливій події в культурному житті народів цих країн... Зараз, коли народи азіатських та африканських пробуджених країн борються за своє світле майбутнє, письменники розуміють, що зближення й взаєморозуміння набувають особливо великого значення».

«Два роки тому в Делі ми зібралися для першого обміну ідеями та думками. Тепер нам треба буде поширити й поглибити наші культурні зв'язки. Важко переоцінити в цьому розумінні значення Ташкентської Конференції. Вона виявиться ще благодієтнішою для зміцнення дружби й співробітництва між народами країн Азії та Африки», — така думка японського письменника Іосіе Хотта.

«Зустріч письменників Азії та Африки в Ташкенті, — пише відомий індійський письменник Мулк Радж Ананд, — уявляється мені великим досягненням ідей розуму й дружби. Скільки лиха й нещастя зазнали народи Азії та Африки за останні 500 років! З якою надією вони дивляться вперед, з якою вірою мріють про нове життя. І література покликана відобразити тяжке минуле, горе й страждання свого народу і його радощі, бо література — це серце й душа людства.

Ми повернемось із Ташкента в різні кінці земної кулі і понесемо з собою істину про те, що

людина людині — друг і що людині нашої доби дано здійснити мрію про щастя людей, врятувати їх від небезпеки нової війни».

Благородні гасла Ташкентської Конференції письменників викликають жвавий відгук в серцях усіх, для кого справа миру, дружби й співробітництва між народами, ідеї рівності людей, незалежно від їх расової та національної належності, ідеї визвольної антиколоніальної боротьби, ідеї побудови нового, справедливого ладу — близькі й дорогі.

Велику участь у підготовці Конференції взяв Радянський Підготовчий Комітет, очолений відомим письменником Шарафом Рашидовим — головою Президії Верховної Ради Узбецької РСР. До складу Радянського Підготовчого Комітету увійшли російські, узбецькі, татарські, казахські, таджицькі, туркменські письменники. Адже радянська земля простягнулась на величезній території Азії. Ті почуття, які надихають радянських письменників, учасників Конференції, прекрасно висловив таджицький письменник Мірсаїд Міршакар: «Колонізатори, намагаючись роз'єднати народи, порушували наші зв'язки. Письменники Азії висунули гасло: не тільки відновити традиційні культурні зв'язки між народами й письменниками, але й поширити їх.

Добре!.. Під промінням сонця свободи швидко тануть вікові льоди й сніги колоніалізму і, подібно до весняних квітів, розквітають література й мистецтво».

Конференція письменників країн Азії та Африки служитиме стимулом глибокого ознайомлення читачів цілого світу з літературами цих країн. Вона значно збагатить уявлення про ці древні літератури. Зокрема, радянський читач сподівається, що в світ виходитимуть все в більшій та більшій кількості нові переклади класичних та сучасних письменників Китаю, Індії, В'єтнаму, Кореї, Індонезії, африканських країн. Про величезний інтерес нашого читача до цих літератур свідчать цифри перекладів на мови радянських народів творів письменників Азії та Африки. За сорок років, що минули після Великого Жовтня, мовами народів Радянського Союзу видано 947 творів письменників Азії та Африки, з них 445 творів китайських письменників, 203 — індійських, 106 — арабських, 87 — корейських, 84 — японських.

Переконливими є цифри перекладів творів азійських та африканських письменників на українську мову: якщо до революції було видано всього кілька назв, то з 1922 по 1957 рік видано близько 80 назв, в тому числі 63 — в повоєнний час. Відповідно збільшився й загальний тираж цих видань — з 123.100 до 2 мільйонів 258 тисяч примірників. Радісно відзначити, зокрема, що кількість перекладів з китайської мови в порівнянні з передвоєнним часом зросла в шістнадцять разів. Твори класика китайської літератури Лу Сіня вийшли на Україні тиражем в 100 тисяч примірників, Чжоу Лі-бо — 50 тисяч примірників, видатного індійського письменника К. Чандра — 70 тисяч примірників і т. д.

Цього року видавництва Української РСР випускають також близько двадцяти творів письменників Азії та Африки.

Україна розташована далеко від Азії та Африки. Її література ще не в достатній мірі відома в ряді країн цих двох континентів. Однак, нам приємно відзначити, що поезії Тараса Шевченка перекладені на китайську та японську мови, що на китайську мову перекладені оповідання й поезії Михайла Коцюбинського, що мовами китайською, японською, корейською, монгольською, урду перекладені твори українських радянських письменників Павла Тичини, Максима Рильського, Олександра Корнійчука, Олеся Гончара, Вадима Собка, Ванди Василевської та інших.

Журнал «Всесвіт» присвячує більшість номерів літературам країн Азії та Африки. Переклади з деяких мов цих двох континентів з'являться в українській літературі вперше за весь час її існування. Сподіваємось, що Конференція в Ташкенті дасть могутній поштовх для дальшого, поглибленого знайомства нашого читача з творами всіх літератур Азії та Африки.

Український народ глибоко співчуває визвольній боротьбі народів Азії та Африки.

Ми від щирого серця вітаємо Конференцію письменників Азії та Африки в радянському місті Ташкенті і глибоко віримо в благодіючі наслідки її роботи, скерованої на посилення дружби й взаємозв'язку між літературами обох континентів, на боротьбу за мир у всьому світі.

АРАБСЬКА МОВА

Я — мова арабська велика —
народ мій коханий
все кличу і кличу
до шастя й життя.
Геть пута неволі!
Геть обмарність і забуття!
Гнобителям кидаю в вічі:
— Будьте прокляті тричі!
Винувачу вас в наклепі, в глумі!
Мое серце — в страшній печії.
З року в рік ви трубили,
що ні на що не здатна я,
що висохли всі мої ручаї,
уклякли дерева, стирчать лише пні,
немов тільки спраглі
в мене репини зяють на дні,
і діти од мене — слова золоті —
розбіглись в палючі рівнини,
і мовби нездатна я
навіть назвать іноземні машини...
Коли так, то чому ж
у піснях моїх плачуть так ревно
неугавнії бурі?
То чому ж така мова палка
віків давніх моєї культури?
Я — мова арабська — немов океан
слів сумовитих, веселих, ніжних і тихих
і, як громовиця, горлатих.
Не злічити моїх самоцвітів,
що в безоднях глибоких
обмивають їх вод перекази.
Серед горя народного й лиха
я волати не перестану.
Ні! Задушить я не дамсь
навісному тирану!..
Неволя гнітить, вороги сатаніють,
немає їм, клятим, упину...
Не покиньте ж, араби, мене
у сю тяжку годину...
Хай владики колоній, як завжди,
хай знову і знову
наді мною, живою, надгробні
белькочуть промови.
Се вигідно їм. Але я,—
хоч би що,— своїм словом владаю.
Умирати нізащо не хочу,
та й права на це я не маю.
Неволя гнітить, вороги сатаніють,
немає їм, клятим, упину.
Підтримайте ж, люди, мене
у сю тяжку годину!..

*З арабської переклав
М. ШУМИЛО*

БОРОТИСЯ НА СМЕРТЬ

(May-may)¹

АФРИКАНСЬКА НОВЕЛА

*Це — наша земля. Батько наш помер тут.
Батько сказав нам: нищить ворогів!*

Зайшла ніч. Німа тиша. Навколо темрява. Але ліс живе! Все, що є в ньому, — кущі і трави, дзюркотливі струмки і пахучі квіти, велетенські дерева і величезні скелі — мовчазно прислухається до промови шейха племені, промови, що розливається, наче весняна повінь, і проникає до самого серця людей, які зібралися сюди.

Тихо. Темно. Кенійці обрали цей безмовний час і цю глушину, оточену вартою дерев-велетнів, щоб вислухати слова вождя.

На цих зборах не палахкотіло вогнище, навіть проста скіпка не освітлювала галявину.

Тільки мерехтливі зірки ледь прозирали крізь густе верховіття могутніх дерев, нерівномірно і тьмяно освітлюючи землю.

Очі присутніх випромінювали полум'я їх гарячих сердець. Одноплеменці сиділи великим колом навпочіпки, обнявши руками коліна, і тільки вождь племені стояв під великим деревом, простягнувши над натовпом руку, наче стрілу.

Вождь говорив:

— Сини Кенії! Ми — не буйволи, ми — не бидло, ми — люди. У кожного з вас є серце в грудях. У кожного є очі, щоб дивитися і бачити. Кожен з вас має свої бажання. У кожного є шлунок, кожен має розум в голові. О сини Кенії, подумайте, поміркуйте разом зі мною про наше життя.

¹ Ма у-ма у — назва таємної антиімперіалістичної організації в Кенії.

Сини Кенії! Земля — наша. Тут, на цій землі, породили нас наші матері. Тут ми жили і росли. Тут ми народжували своїх дітей. Тут ми орали землю і засівали її зерном. Тут ми пили і їли, лягали спати, прокидалися. Тут ми прожили довгі роки свого життя. Тут нас поховують, коли померемо.

О кенійці!

Ми жили тут вільно, як вільно віють вітри над цими лісами.

Ми жили тут безтурботно, наче вільні птахи лісів.

Ми жили багатствами і плодами нашої великої, родючої землі.

Що ж сталося?

Я добре знаю, о сини Кенії, що сталося, і розповім вам про це зараз.

Англіїці прийшли сюди з незнаних земель, з своїх далеких островів — колиски й батьківщини піратів. Вони прийшли в наш край із своїми залізними знаряддями смерті, щоб загарбати нашу землю, багату на всяку пашницю, на золото, мідь і марганець.

Тисяча вісімсот дев'яностого року Німеччина визнала панування англійців у Кенії та Уганді, і англійці продовжували вбивати й гнобити нас. З тисяча дев'яносто двадцятого року наша дорога, чудова батьківщина Кенія була включена до складу британських колоній.

Відтоді, як ці пірати вдерлися у нашу батьківщину, вони позбавили нас свободи, розтоптали наші права.

О сини Кенії! Хіба ви погодитесь бути підневільними рабами на своїй землі, у своїй батьківщині?

Співвітчизники! У нашій країні живе 5 373 000 чоловік. З них 5 218 000 кенійців, 90 500 індусів і лише 29 000 європейців.

Імперіалізм домігся того, що англійці заволоділи вісьмома мільйонами федданів¹ наших найродючіших земель. На одного лорда Плімута припадає 350 тисяч федданів землі!

Кенійці! Імперіалізм плете свої тенета для того, щоб знищити нас, стерти з лиця землі, щоб легше було заволодіти багатствами нашої батьківщини і примусити тих наших людей, які зостануться живими, працювати на них задарма як раби, зазнаючи тільки голоду, злиднів і холоду. Імперіалізм позбавив нас землі і жене на примусову роботу в маєтки і на плантації англійців.

Кенійці! Англійська газета «Іст ефрікан стандарт», яка виходить у нашій же країні, писала: «Податки, на нашу думку, є єдиний засіб, за допомогою якого ми можемо примусити тубільців покинути свої землі і шукати роботу на наших плантаціях».

Англійська адміністрація в Кенії скористалася цією порадою. Вона подвоїла податки, прирікаючи нас на голодну смерть. Наші делегати ходили до англійських плантаторів просити роботи, вони звертались і до правління колоній, яке монополізувало нашу землю. Та думки плантаторів відомі: ви повинні працювати, обробляти ґрунт, сіяти, корчувати ліси, а вони користуватимуться плодами вашого поту і праці.

Ця імперіалістична тактика дала змогу англійським плантаторам зменшити вашу зарплату до наймізерніших розмірів.

Хіба ви не з голоду шукаєте роботи, щоб хоч чимсь прогодувати себе й родину? Чи, може, у вас є інші засоби для прожитку, крім праці?

Імперіалістична тактика зміцнює підвалини експлуатації. Вона позбавила нас права вільного пересування з одного району в інший. Цим підступним засобом англійська адміністрація домоглась того, що замкнула кенійців у межах районних резервацій і силою примусила їх працювати на плантаторів.

Сини Кенії! Закони для вас встановлюють англійські імперіалісти в своїх, а не у ваших інтересах!

Імперіалісти нав'язали вам режим примусової праці. Вони силоміць забирають нашу молодь і женуть її на англійські плантації.

Кенійці! Єгипетські брати, як один, піднялись на боротьбу проти ворогів. Єгипетські робітники кинули англійські військові табори на узбережжі Суецького каналу, відмовились працювати на англійців².

Сини Кенії! Ви завжди боролися проти тиранії і продовжуватимете чинити опір, доки не переможете! Я нагадаю вам про славні діла героїв

нашого визвольного руху в минулому... Їх мучив постійний голод, вони зазнавали ганьби і припинення. Примусова праця виснажувала їх. Їх гнали на роботу, наче худобу... Проте вони повстали, як один, щоб знищити цей режим і домогтися своїх прав на життя, їжу і воду, щоб розбити ланцюги, які сковували їх свободу.

Можливо, серед вас є люди, які пам'ятають тисяча дев'ятсот двадцять другий рік, коли з наших співвітчизників були створені загони боротьби проти примусової праці й експлуатації. Загони опору, що склалися з майже беззбройних кенійців, боролися з англійськими військами. Скрізь лилася чиста й безневинна кров наших мирних людей. Багато їх було вбито тоді, а наших славних вождів схопили імперіалісти.

Хочу нагадати вам і про могутній страйк сільськогосподарських робітників у Момбасі всього три роки тому. Вони протестували проти безпра-в'я, проти мізерної зарплати.

Сини Кенії! Колись один старий шейх говорив мені, що людина може легко зламати лозину, але вона не зможе зламати цілу в'язку.

Уже створено спілку африканців Кенії для боротьби проти утисків і образ, для поновлення ваших зневажених прав, щоб нести вам світло освіти і вигнати англійських імперіалістів з нашої землі.

Ваш обов'язок сьогодні — відгукнутися на заклик нашого національного союзу.

Співвітчизники! У створеному імперіалістами законодавчому зібранні всього чотири кенійці, яких призначила сама англійська адміністрація. Хіба ви погодитесь, щоб закони для вас писали люди, які піклуються лише про те, щоб дужче експлуатувати вас?

Вождь замовк і стало чути, як дзюрчать струмки, шелестить листя і кумкають жаби.

Тоді один із присутніх звернувся до вождя племені:

— Що ми повинні робити?

Вождь відповів:

— Ми випробували всі мирні засоби, щоб домогтися своїх прав. Наші вожді Джомо, Кеніята, Мату і Джімото пройшли всі законні шляхи. Але імперіалісти не хочуть і слухати нас. Делегація з Кенії їздила до Англії, на ці піратські острови, з петиціями, підписаними тисячами кенійців. В них були викладені наші вимоги. Та англійський міністр колоній відмовився навіть прийняти нашу делегацію.

Ми вже втратили надію на прохання й петиції, і нам нічого не залишається, крім відкритої боротьби. Нас п'ять мільйонів! Серед нас тільки тридцять тисяч англійців-імперіалістів. Якщо ми, кенійці, об'єднаємося і підемо на них, то зуміємо скинути їх у море!

Співвітчизники! Ми здобудемо свої права тільки в боротьбі. У нас нема гармат, літаків, рушниць, зате є досить луків і стріл, кинджалів і списів. Нас мільйони, а ворогів наших тільки тисячі.

Співвітчизники! Нам неминуче доведеться залишити свої хатини, приєднатися до партизанів у глибині лісів і на вершинах гір.

¹ Феддан — 0,42 га.

² Йдеться про події в Єгипті у січні 1952 р.

Ми повинні наступати на імперіалістів вдень і вночі, на півночі й на півдні і убивати кожного, хто зустрінеться нам.

Співвітчизники! Тож поклянімося: геть імперіалізм, геть рабство і ганебну примусову працю! Хай живе боротьба аж до смерті! У цій смерті сховане наше життя, та ще яке славне життя! Подолати жах, проскочити через вогонь, зневажити смерть — все це тільки загартує нашу рішучість, нашу волю до свободи... Англіїці щоденно вбивають наших патріотів... Кров патріотів зміцнює нашу віру в необхідність боротьби до переможного кінця.

Співвітчизники! Без жертв не обійтись. Неминуче будуть ще жертви, але ми мусимо знати, що вони — плата за остаточну перемогу нашої великої справи.

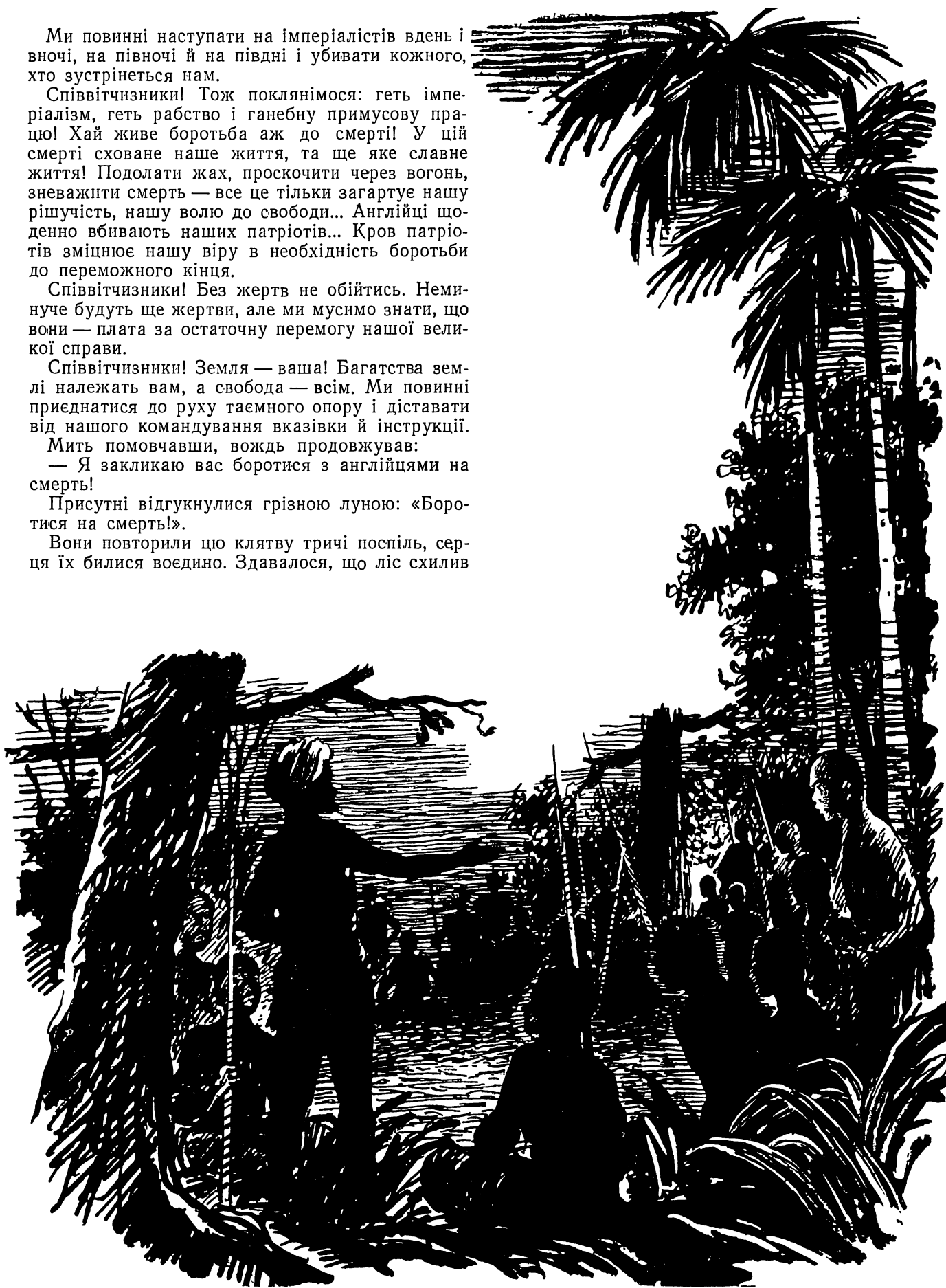
Співвітчизники! Земля — ваша! Багатства землі належать вам, а свобода — всім. Ми повинні приєднатися до руху таємного опору і діставати від нашого командування вказівки й інструкції.

Мить помовчавши, вождь продовжував:

— Я закликаю вас боротися з англійцями на смерть!

Присутні відгукнулися грізною луною: «Боротися на смерть!».

Вони повторили цю клятву тричі поспіль, серця їх билися воедино. Здавалося, що ліс схилив

свої верхівки, ушляблюючи луною цю священну присягу.

«Боротися на смерть! Боротися на смерть!» — вторили їм річки плескотом хвиль, струмки — дзюркотом своїх вод із скелястих вершин, дерева — шумом густого листя.

Досвітня зоря розвіяла нічний морок. Нескорене плем'я пішло рішучим кроком вперед, на боротьбу. Його тверда хода ніби підтверджувала, що ця земля — їхня земля, а не імперіалістів.

Вождь племені вів їх до загонів таємного опору, щоб одержати наказ.

З усіх кінців Кенії до партизанських загонів сходилися патріоти. Кожна група одержувала інструкції від свого керівника: «Проникайте всюди, ховайтесь за скелі, оволодівайте гірськими вершинами й хребтами, укривайтеся в улоговинах, під покровом ночі нападайте на колонізаторів, на їх будинки; одна частина хай оточує будинок, а інша — виконує завдання... Пролізши всередину, — убивайте англійців кинджалами і стрілами. Будьте обережні, щоб вас не почули».

Після виконання завдання партизани поверталися, вигукуючи гасла: «Геть боягузів!», «Хай живе боротьба!», «Батьківщина — наша!», «Земля — наша!», «Свобода для всіх!».

Кенійці збиралися під прапори боротьби. Одного разу жителі міста Найробі, прокинувшись ранком, побачили на одній з вулиць тіло тубільця з п'ятдесятьма кинджальними ранами.

Англійська адміністрація потім встановила, що бійці-партизани забили цього чоловіка, дізнавшись, що він — шпигун, який вдавав з себе патріота, а насправді передавав відомості про

партизанів англійцям. Зрадник був покараний по заслугі.

Опір ріс і міцнів з дня на день. Кількість жертв зростала. Текла кров. Гинули люди.

Англійська колоніальна адміністрація почала концентрувати в Кенії військові сили, посилювала каральні заходи на тубільські села і ринки. На базарі в Бурмі було спалено 750 крамничок і заарештовано 450 купців-кенійців.

Англійці схопили вождів спілки і кинули їх у в'язницю. Вони почали забирати землі патріотів, які брали участь у таємному русі опору.

Колоніальна адміністрація відбирала худобу цілих племен і зганяла людей з їхньої землі. Вона віроломно називає визвольну боротьбу кенійців «расистською боротьбою», яка нібито спрямована «проти білих взагалі». Брехня!

Кенійці борються за свою землю і свободу, за свободу пересування по своїй країні, за скасування режиму примусової праці на плантаціях англійських фермерів-поміщиків, за встановлення мінімуму зарплати, за освіту кенійців.

Прагнення імперіалізму ослабити боротьбу кенійських патріотів зазнають краху. Всі народи світу знають, до яких маневрувань вдається імперіалізм з метою придушити національно-визвольний рух пригноблених, поневолених народів.

Але ці підступні методи обернуться проти самих імперіалістів, бо народні рани кличуть патріотів знову й знову до боротьби за свободу, і ця боротьба не припиниться доти, доки світ не очиститься від імперіалізму і не запанує на землі загальний мир.

*З арабської переклали
Абдаррахман СУЛТАНОВ та Дмитро ГРИНЬКО.*

Л
і
Д
З
Е
М
Н
Д

РОМАН

Л
і
В
ей
хань

Малюнки В. Савадова

I

Першого травня 1942 року японські загарбники розпочали жорстокий каральний похід на широких просторах провінції Хебей. Повсюди лунали постріли, скрізь точились криваві бої, з кожним днем обстановка ставала все напруженішою,

все загрозливіше нависала небезпека над жителями рівнини.

На північному березі ріки Чжунлунхе розкинулось село Чжаочжуан. Командир загону народного ополчення Ван Чжен-хай десь опівночі закінчив нараду з бійцями і, як звичайно, повернувся додому пізно. Незважаючи на пізній час, він заходився копати підземний хід і, вкрай стомлений, ліг спати лише після перших півнів. Та рано-вранці, тільки небо почало сіріти, Чжен-хай схопився з кана¹.

Мати вже готувала сніданок.

— Чого так рано схопився, синку? Поспи ще.

— Не до сну тепер, мамо. Хіба ти не чула, що ворог перейшов у наступ,— відповів Чжен-хай.

Матері Чжен-хая минуло сорок дев'ять років, але це була досить міцна жінка, вона ще могла заробляти собі на прожиток шиттям чи якоюсь поденною роботою. Голова у неї давно посивіла, бо жінці довелося зазнати багато лиха. Про це двома словами не скажеш.

В 1933 році, коли їй було сорок років, селяни повітів Гаоян та Лі, не стерпівши гомінданівського гніту, повстали і зробились «червоними». Батько Чжен-хая став командиром червоного загону сіл Чжаочжуан та Датцунь, керував боротьбою селян проти куркулів, розподілом землі, розгромом поліцейського управління. Але незабаром з Баодіна прибув великий загін гомінданівців, і в повіті почались масові розправи. Двері будинку Чжен-хая були опечатані, і батько разом з дванадцятирічним сином втік до Тяньцзіна. Та через півроку він був схоплений поліцією і страчений.

Відтоді для матері настали тяжкі дні: не було чого їсти, не було в що вдягнутись, серце її оповила туга, а голова густо вкрилась сивиною.

З роками хвиля переслідувань спала, і Чжен-хай повернувся додому. На нього мати поклала тепер усі свої сподівання і надії. Але останніми днями японські дияволи зовсім оскаженіли, і це не могло не турбувати її старечого серця; від тривоги зморшки на лобі зробились ще глибшими.

А Чжен-хай? Йому минув двадцять один рік, юнак мав наполегливу вдачу, у всякому ділі бажав бути першим і не терпів боягузів, яким за кожним кушем привиджується вовк. Коли він обіцяв що-небудь зробити, то обов'язково виконував свою обіцянку сумлінно і до кінця. З місяць тому, коли люди почали рити підземні ходи, мати кілька разів нагадувала йому, що треба викопати схованку і для себе, але Чжен-хай відповідав на це:

— Хе! Люди копають для того, щоб сховати речі або молодих дружин. А ми? Навіщо ми будемо копати, коли у нас нічого немає? Викопавмо нору, а для чого? Для боротьби з ворогом треба придумувати щось сильніше, а не ховатись, мов миші!

Ніхто не міг подумати, що цього разу каральна експедиція буде настільки жорстокою. Ворог вдався до таких варварських методів, якими за

¹ Кан — викладена з цегли лежанка, під якою проходить димохід.

п'ять років війни ще не користувався ні разу. Де з'являлися загони карателів, там зразу починались грабунки, а коли населення пробувало чинити хоч незначний опір, стріляли всіх без розбору, а будинки палили. Японські чорти¹ провадили «політику загального знищення». Позавчора в невеличкому селі Сяотуаньдін їм вдалося захопити чоловік десять сільських активістів,— їх замордували тут же на місці. Куди не кинь—скрізь ворог. А навкруги рівнина, подітися нікуди.

Тільки в ці дні Чжен-хай згадав про підземні сховища і почав і собі копати.

Та становище з кожною годиною ставало напруженішим. І Чжен-хай нервував від того, що робота посувається надто повільно. Рити землю, що тисячоліттями лежала цілиною, все одно, що довбати камінь! Але іншого виходу не було!

Ночами Чжен-хай копав сховище, а вдень посилав бійців у розвідку, стежив за ворогом, з'ясовував обстановку. Йому доводилось нелегко.

Молодий командир саме чистив зброю, коли мати подала сніданок.

— Чжен, скоріше снідай, а то знову здійметься яка-небудь колотнеча, не встигнеш і попоїсти.

Син щось мугикнув у відповідь і підвівся з кана. Та не встиг він навіть піднести палички до рота, як здалеку почулось два постріли. Мати й син насторожились. Чжен-хай, поставивши чашку на стіл, схопив з кана гвинтівку, зарядив її і приче-

встигнеш утекти, що тоді? Сховище наше все ще не готове! — бідкалась мати.

Ван Чжен-хай вискочив у двір, прислухався: стріляли десь на західній околиці села, отже відступати треба на схід.

— Не бійся, мамо. Ходімо зі мною,— промовив він.

— Про мене не турбуйся. Це вам, молодим, треба берегтися, біжи скоріше!—відповіла мати.

В цей час стрілянина на околиці посилювалась, налякані пострілами птахи звилися в небо і три-можливо кричали. З гвинтівкою напготові Чжен-хай стрімголов вискочив з двору. Вже за ворітьми він почув напутні слова матері:

— Будь обережним, Чжен!

Вибігши на вулицю, юнак побачив, що селяни, обганяючи один одного, тікають геть із села. Ополченці також були тут, вони прикривали відхід. Жінки з дітьми на руках від хвилювання не могли швидко йти. Дехто тягнув з собою корзини з домашнім начинням, у багатьох на плечах були клумакі і червоні або зелені ковдри. Селяни гнали перед собою худобу, налякані метушнею мули голосно ревіли, підсилюючи загальний тривожний настрій.

Чжен-хай побачив секретаря партійного осередку, який намагався навести порядок:

— Селяни, не бійтесь! Бійці ополчення та активісти, стежте за ворогом! Допомагайте селянам!

— Народні ополченці, увага! — закричав Ван Чжен-хай.— Ворожі постріли чути на західній околиці, разом з людьми ідіть на схід, невеликими групами виходьте з села. Переправляйтесь, хто зможе, через річку!

Активісти та ополченці повели за собою групи селян.

За селом пролягли неозорі лани пшениці. Колоски сягали вже до самих грудей. Ховаючись у пшениці, люди бігли до берега річки Чжулунхе. Дехто вже встиг перебраться на другий берег, як раптом на заході з'явився ворожий літак.

— Тра-та-та-та...— застрочив з літака кулемет.

— Лягай! — закричав Чжен-хай, піднявши вгору гвинтівку.— Припинити переправу!

Люди знову кинулись в пшеницю, присідали, падали, повзли, ховаючись від літака.

Вибравши собі місце на горбку, Чжен-хай теж приліг серед пшениці. Постріли наближались вже до східної околиці села, і командир підвівся, щоб обдивитися навколо: здійсмаючи куряву, з південного заходу селом мчав загін кінноти.

Раптом назустріч загону виринули три літаки, вони летіли зовсім низько над землею.

Ван Чжен-хай впізнав кіннотників. Десь напередодні першого травня цей червоний загін стояв у селі Чжаочжуан. Тоді на кіннотників було любо подивитись. Під час стройових занять загін поділявся на три частини: в одній частині коні білосніжні, в другій — вороні, а в третій—гніді. Ось уже чотири чи п'ять років загін діє на просторах Хебейської рівнини, вдень і вночі завдаючи ворогові нищівних ударів. Мов гострий меч, він досягав до самого ворожого серця, і розміщені в повітових містах японські гарнізони не нава-

пив до пояса дві гранати. В цю мить пролунали ще два постріли. У матері затремтіли руки.

— Не хвилюйся, мамо, нічого особливого не трапилось! — спробував заспокоїти її Чжен-хай.

Та чи могла вона бути спокійною?

— Хіба ти не чуєш, що стріляють? А як не

¹ Чорти—так називали в Китаї японських окупантів під час війни 1937—1945 рр.

жувались робити наскоки на навколишні села й творити там безчинства. Населення завжди радо вітало своїх захисників.

Побачивши вершників, Чжен-хай зразу ж пізнав своїх. Він не міг відірвати від них погляду, аж поки вони не наблизились до лісу. Тут ворожі літаки відкрили кулеметний вогонь, і загін вмить розсипався й зник у лісі.

Слідом за цим з-за села з'явилась ворожа кавалерія, яку прикривали три танки, що, мов казкові чудовиська, повзли по дорозі.

Для проведення нових каральних операцій японці цього разу зосередили на Хебейській рівнині добірні загони чисельністю більше десяти тисяч чоловік. Крім того, їх дії підтримувались частинами маріонеткових військ¹ — майже двадцятьма тисячами багнетів, з літаками, артилерією і танками. Командуючий операцією Окамура Нейдзі, який з літака керував діями японських військ, розраховував використати систему доріг, щоб розбити головні сили Восьмої народно-революційної армії в провінції Хебей на окремі групи і покінчити з ними. Ця операція дістала у японців назву «Цвіт сливи».

Зважаючи на скрутне становище, командування наших військ віддало регулярним частинам наказ про планомірний відступ в гірські райони з метою збереження живої сили.

Горбок, біля якого приліг Ван Чжен-хай, на щастя, залишився поза межами ворожого оточення, але цепі атакуючих проходили зовсім близько від нього, на відстані не більше як півлі², їхні кулі свистіли у юнака над головою.

Раптом здалеку почулося пронизливе іржання коня. Ван Чжен-хай підвів голову і поглянув у той бік: із хмари куряви вискочив білий кінь з вершником. Чжен-хай впізнав: це був їхній боець, він, очевидно, хотів прорватись на північ. За ним гналося, мабуть, з десяток японських чортів, а зі сходу, навперейми вершникові, кинулась ще одна група, обстрілюючи його на ходу. Боець повернув на північний захід. Кінь, здавалось, летів у повітрі, а вершник, схопившись за гриву, прихилився до самої його шиї. Позаду хмарами здіймалась курява. Переслідувачі відкрили вогонь і безжалісно лупцювали нагаями своїх коней. Відстань поступово скорочувалась. В цю мить боець озирнувся і, не спиняючи коня, підняв гвинтівку.

«Бах!» — заgrimів постріл, один з японців упав з коня. Боець знову озирнувся. «Бах! Бах!» — ще двоє впало на землю; решта, боячись продовжувати погоню, поспішно натягнула повід, стримуючи коней.

Спостерігаючи за поединком, Чжен-хай вирішив допомогти товаришеві в нерівному бою. Схопивши гвинтівку, він почав з флангу обстрілювати ворогів. Знову кілька японських чортів полегло з коней.

¹ Маріонеткові війська — таку назву дістали збройні сили китайського буржуазного уряду, який співробітничав з японськими окупантами в 1937—1945 роках.

² Лі — китайська міра довжини, трохи більше півкілометра.

Боець, помітивши, що погоня почала відставати, повернув коня і собі почав стріляти, розраховуючи все-таки наздогнати свій загін.

Тепер японців залишилось лише троє, але вони знову рвонули вперед, щоб відрізати шлях до річки. Коли вершник на білому коні порівнявся з вербами, проgrimіли один за одним три постріли. Боець впав.

— Прокляття! — простогнав Чжен-хай. — Загинув товариш...

Під вербою кінь раптом зупинився, потім повернувся до вбитого і обнюхав його. Помітивши наближення погоні, він протяжно заіржав, високо підняв голову, задрав хвоста і метнувся геть у поле.

Сподіваючись зловити білого красеня, японці з голосними вигуками погналися за ним. Тепер вони були вже далеко, і Чжен-хайова гвинтівка все одно не дістала б їх.

Ван Чжен-хай почав докоряти собі, що не зумів помститись за товариша.

Навколо кипів бій. Немилосердно припікало сонце, увесь одяг Чжен-хая змок від поту, в роті пересохло так, що дихати було важко.

Знайшовши слабе місце у ворожому кільці, червона кіннота зосередила свої сили біля річки і, блискавично вдаривши на переслідувачів, виїшла з оточення.

Японські танки, піхота і кавалерія кинулись навздогін, в небі кружляли літаки, обстрілюючи нашу кінноту.

Чжен-хай хутко виповз з пшениці і подався до верби, де лежав нерухомий боець. Він був тяжко поранений в груди і ногу. Біля нього калюжею стояла кров.

— Товаришу! Товаришу! — покликав пораненого Чжен-хай, але той не одізвався. Тоді юнак похапцем підняв його на плечі, щоб кудись сховати. Недалеко зеленів тихий громадський цвинтар, обсаджений деревами. Чжен-хай вирішив сховати бійця на якийсь час там.

Плазом перебирався Чжен-хай через пшеничне поле, тягнучи на собі пораненого. Рясний піт виступав у нього на обличчі і великими, мов горох, краплинами стікав униз.

Він переповз одну ниву, потім другу, третю...

Нарешті Чжен-хай зупинився перепочити і в цю мить, раптом, попереду з пшениці висунулась чиясь голова. Юнак уважно придивився: це був Лі Цю-ци.

— Цю-ци, іди мерщій сюди! — тихо гукнув він.

— Ой! Це ти? — Цю-ци схопився на ноги і підбіг до Чжен-хая.

Слідом за ним з пшениці виповз ще один чоловік на ім'я Лі Де-цюань. Він також наблизився до них.

— Товариша тяжко поранили? — тривожно запитав Цю-ци, побачивши бійця на спині Чжен-хая.

— У нього дві рани. Та, що в грудях, дуже небезпечна, — відповів Чжен-хай.

— Тоді давай хутчій заховаємо його куди-небудь, — запропонував Цю-ци.

— Еге! — вигукнув Де-цюань, — куди ж ти його зараз сховаєш?

Почувши таке, Цю-цзи спалахнув від гніву і люто витріщив очі:

— Можеш не турбуватись, обійдемося і без тебе! Я його до себе додому віднесу.

«Але ж я не проти того, щоб врятувати товариша, я хотів сказати, що треба місце надійне підшукать», — подумав Де-цюань, але не наважився промовити, боячись, що Цю-цзи знову накинеться на нього.

— І що в тебе за характер, Цю-цзи? — втрутився Чжен-хай. — Ще нічого не трапилось, а ти вже гніваєшся, кричиш, аж очі горять.

— А що ж він, вважає себе народним ополченцем, а сам боягуз: з дерева листок упаде, а він уже боїться, щоб голову не пробило. Послухати його, то виходить, що поранених взагалі рятувати не треба, — презирливо кинув Цю-цзи і почав піднімати бійця.

В цей час з усіх боків із пшениці один по одному почали вставати селяни.

— Почекай, так не можна, — зупинив Чжен-хай товариша. — Ти ж знаєш, які японці хитрі! Побачить хто-небудь — і все пропало.

— Вірно! — підтримав його ображений Де-цюань, киваючи головою на знак згоди. — Ворог дуже підступний. Недаром кажуть: чужа душа — безодня. Тепер нікому не можна вірити.

— І тобі також? — запитав Цю-цзи.

— Поглянь, стільки людей довкола, — не звертаючи уваги на його питання, продовжував Де-цюань, — а хіба скажеш із певністю, на кого з них можна звіритись?

Поки вони сперечались, Чжен-хай помітив, що у пораненого раптом затремтіли повіки, і юнак зразу ж перебив їх:

— Досить вам, погляньте, що з ним робиться!

Цю-цзи та Де-цюань глянули на пораненого і на мить замовкли.

— Товаришу! Товаришу! — схилювся до бійця Цю-цзи.

У пораненого задрижали руки та голова, і хлопці зовсім розгубились, не знаючи, що робити. А через хвилину перед ними лежало вже нерухоме, бездиханне тіло. Ополченці похмуро опустили голови, на очах у кожного бриніли сльози.

— «Бах! Бах!» — знову залунали постріли на північному заході. Беззбройні селяни прожогом кинулись у пшеницю.

— Невже чорти повертаються, щоб прочесати долину? — розгублено промовив Де-цюань. Ноги в нього задрижали, немов він просіював решетом зерно.

Ван Чжен-хай поглянув туди, звідки чулися постріли: білий кінь, мов стріла, летів назад. За ним гнались все ті ж трое японців. Вони стріляли в повітря, сподіваючись, що скакун злякається і зупиниться, але кінь не зважав на постріли і щодуху мчав далі.

Чжен-хай вирішив, що настала слушна хвилина. Озираючись, він глянув на мертвого бійця і крізь стиснуті зуби кинув:

— Ану, Цю-цзи, гайда навперейми, розквітаємося з цими виродками за смерть товариша!

— Гаразд! — погодився Цю-цзи.

Третій ополченець вже давно сховався у пшениці і боявся навіть поворухнутись.

Ван Чжен-хай та Цю-цзи схопили гвинтівки і, низько пригнувшись, кинулись назустріч ворогам.

Кінь був стомлений, він вже не міг бігти далі і тому почав кружляти то вправо, то вліво. Японці розділились, намагаючись оточити його. Нарешті, виснажений до краю, весь у милі, кінь зупинився. Зраділі японці голосно реготали, один з них жваво розповідаючи про щось, зліз з сідла і простягнув руку, щоб схопити втікача за повид, але той махнув головою, голосно заіржав і брикнув. «Дан!» — почувся дзвін, каска злетіла з голови японця і відлетіла вбік, а її власник з проваленим черепом тут же повалився на землю.

Чжен-хай та Цю-цзи бачили всю цю картину.

— Оце добре! Оце влучив! Аж на душі веселіше! — не стримався Цю-цзи.

— Дивись! Дивись! — закричав Чжен-хай.

Білий кінь знову задрав хвоста, гордо підняв голову і кинувся навітки. Розлючені японці подалися слідом. Аж ось кінь спіткнувся і впав.

— Командире! Вони вбили його! — вигукнув Цю-цзи і хотів встати.

Чжен-хай мовчав, він тільки подав рукою знак, щоб товариш не рухався.

Японці були зовсім близько від них, всього в кількох метрах.

— Вогонь! — скомандував Чжен-хай і вистрілив перший. Японець полетів з коня. Загримів другий постріл — і другий ворог звалився на землю.

II

Наполохані до смерті люди цілий день просиділи не ївши в пшениці. Голодні, змучені спрагою, вони насилу дочекалися вечора. Коли сонце вже ховалось за верхівки дерев, селяни, нарешті, один по одному почали пробиратися в село, думаючи, що сьогодні японці вже більше не з'являться.

Чжен-хай, Цю-цзи та Де-цюань також зголодніли, їм аж животи попідводило. Взявши гвинтівки на ремінь, вони похмуро брели до села.

— Добре нам сьогодні перепало, просто чудом врятувались від смерті, — бубонів Де-цюань.

— Все ти смерті боїшся. Коли б усі були такі, як ти, то і ополчення довелось б розпустити, — під'южив його Цю-цзи.

— Бойові загони відступили, а ти весь тягар на ополченців готовий звалити... — почервонівши, відповів Де-цюань.

Цю-цзи набридло таке базікання.

— Що ж, не хочеш бути ополченцем, здай командирів зброю, тільки не скигли...

— Але ж Де-цюань ще зовсім недавно вступив до загону, а ми з тобою вже кілька років носимо зброю. Його виховувати треба, а не сердитись, — втрутився в розмову Чжен-хай, помітивши, що товариші ось-ось зчинять бійку.

— І я ж це кажу, — підтвердив Де-цюань. — Хіба ж я винен, що вперше потрапив у таку колотнечу! Хто й зна, що тут треба робити. Але ж, хлопці, я у вас буду вчитись. Мовчати, як риба, а коли скажу щось не так, ви відразу ж зупиняйте мене!

— Я проти тебе нічого не маю особисто, але коли ти вже такий легкодухий, то тримай свої сумніви при собі, не виказуй їх вголос, бо це впливає і на інших. Хіба ти не розумієш, які зараз неспокійні часи? Це ж боротьба не на життя, а на смерть. Не можна плакати від труднощів, треба лише міцніше стиснути зуби! — сказав Цю-цзи.

Посміхаючись, Чжен-хай поплескав Де-цюаня по плечу і промовив:

— У Цю-цзи характер сварливий, але думку він висловив хорошу: чим більші труднощі, тим стійкіше треба їх зносити!

В цю мить знову загрукотіли ворожі літаки, селяни стривожились...

Японці, які кинулись переслідувати наш кавалерійський полк, не змогли його догнати і тепер повертались назад. Вдалині було видно, як їх кіннота з південного заходу наближалась до села, немов збираючись оточити його.

Дехто з селян уже був дома, інші тільки наближались до села, але тепер, побачивши японців, знову повернули до пшеничних ланів.

Незабаром ворожа кіннота оточила село з усіх боків, а піхота вдерлася на вулиці.

Звідусіль чувся гавкіт, і японці відкрили по собаках вогонь. Сполохані кури з кудкудаканням злітали на будинки й дерева. В селі зчинився страшенний гамір, усіх, хто не встиг втекти, виводили на вулиці і нещадно били, домагаючись, щоб вони сказали, де переховуються бійці Восьмої армії, назвали імена сільських активістів і народних ополченців.

Плач, крики, стрілянина — все злилося до купи.

Японці обшукали все село, але даремно. Лежачи в пшениці, Чжен-хай з друзями бачив, як над селом прямо в небо піднялось кілька стовпів густого диму, потім з'явилися язики полум'я.

— Ой, біда! — вдарив себе по коліну Цю-цзи. — Вони палять хати!

— Ай-я! — простогнав Де-цюань. — Чи ж встигла дружина сховатись? Що робити?!

В цей час ворожа кіннота, розгорнувшись у лаву, мов крила ластівки, з криком помчала в бік лану, щоб взяти його у кільце. Де-цюань ще більше захвилювався:

— Ой-ой! Вони будуть прочісувати долину, дивіться, дивіться! — З цими словами він хотів схопитися на ноги і втекти. Але Чжен-хай в ту ж мить схопив його за шию і міцно притис до землі.

— Не ворухись. Побачать — і прикінчать на місці!

Стробоючи нагаями коней, японці почали прочісувати пшеничні лани. З карабінами наготові, вони голосно вигукували:

— Гей, твій Восьма армія, скоро ходи!

Дехто з селян, наляканий голосними криками, виповзав з пшениці і кидався тікати, вслід йому лунав постріл, — і для нього це був кінець...

Вороги вже підходили до того місця, де причаїлись хлопці. Піднімаючи гвинтівку, Цю-цзи прошепотів:

— Командире, досить чекати. Уб'ємо по одному — відплатимо за себе, а по два — і за братів помстимося!

Він уже приготувався стріляти, але Чжен-хай смикнув його за руку і стиха промовив:

— Не смій! Ризикувати життям — це не вихід із становища. Ми мусимо жити і боротися. Отож заспокойся і лежи тихо, може нас не помітять. А якщо викриють, отоді будемо стріляти.

Вершники були зовсім близько і Чжен-хай не спускав очей з Лі Де-цюаня, міцно тримаючи його за руку.

Один з японців, що проїжджав за кілька метрів, голосно вигукував ламаною китайською мовою:

— Скоро ходи! Хто не виходь — стріляй буду, убивай буду!

Притиснувшись до самої землі, Чжен-хай пильно стежив за ворогами. Ополченців не помітили, але вони все ще лежали непорушно. Покричавши ще трохи, вершники поїхали — на цей раз все закінчилось щасливо.

Хлопці трохи заспокоїлись і почали думати про те, як вирватися з ворожого кільця. Лі Де-цюань зовсім обезсилів від страху, ноги у нього підкошувались, немов зроблені з вати.

— Ех ти, баба! — сердито кинув Цю-цзи. — Давай понесу!

Слова його вразили Де-цюаня, і той рвучко відкинув від себе простягнуту руку товариша:

— Не чіпай! Сам піду!

— А ти не соромся! Хочеш, я підтримуватиму тебе,— запропонував Чжен-хай.

Не відповівши ні слова, Де-цюань побіг уперед.

Вийшовши з оточення, хлопці повернули на південний схід. Пробігши зо два лі, вони зупинились перепочити, і в цю хвилину помітили, як недалечко в кущах промайнула постать людини, що бігла слідом за ними. Чжен-хай, пильно вдивляючись у вечірні сутінки, впізнав ополченця Сяо-ціна.

— Командире, куди ви йдете? — запитав гої, наблизившись.

— Та ось тільки-но вирвались з кільця.

— Я також! — радісно повідомив Сяо-цін. — Японські чорти проїхали коло самого носа і не помітили мене.

В цей час у животі у нього забурчало, і він, поплескавши себе по череву, сказав:

— Не бурчи, наш командир щось придумає!

— У командира в самого у животі бурчить від голоду, чим же він тобі допоможе? — запитав Де-цюань.

— Ти сьогодні не помер з переляку, Де-цюань? — кинув у відповідь Сяо-цін, оглядаючи його з ніг до голови.

— Як тільки побачив ворога, так ноги і задубіли, — глузував Цю-цзи.

— Задубіли чи ні, а до тебе за допомогою не звертався! — неохоче відповів Де-цюань.

Цю-цзи ще щось хотів додати, але командир перебив його:

— Облиш, не глузуй...

— Вірно, краще поговоримо про серйозні справи, — додав Сяо-цін, — в першу чергу слід би пошукати чогось на зуб.

— Ворог ще не вийшов із села, — відповів Чжен-хай, дивлячись в бік Чжаочжуана, — ми підемо в Датіцунь, там трохи підживимось.

— Е, так це ми до Бай-янй підемо, — багато-значно посміхнувся Сяо-цін.

Від цих слів Чжен-хай враз почервонів... Не кажучи більше ні слова, всі четверо попростували до Датіцуня.

Бай-янй була головою жіночої спілки села Датіцунь. В цьому році їй сповнилося дев'ятнадцять років. Мати її померла дуже рано, тому батько був особливо уважним до доньки. Ще змалку він послав її до школи, і до 1937 року, коли японці напали на Китай, вона встигла закінчити чогири класи. Дівчина мала неабиякі здібності, і, незважаючи на свою молодість, добре справлялась з роботою: керувала гуртком по ліквідації неписьменності серед жінок, проводила збори, сміливо виступала з промовами. Всі хлопці захоплювались нею і при зустрічі з задоволенням вступали в розмову.

Села Чжаочжуан та Датіцунь лежали неподалік одне від одного. В останні роки вони об'єднували свої сили для захисту від ворога. Коли японці нападали на одне з сіл, озброєні сусіди завжди поспішали на допомогу. Командиром за-

гону народних ополченців села Датіцунь був старший брат Бай-янй Да-цюань. Оскільки Чжен-хай виконував ті ж самі обов'язки в селі Чжаочжуан, йому часто доводилося бувати вдома у Да-цюаня. Нерідко і Бай-янй брала участь в їх розмовах. Дівчина подобалась Чжен-хаю. З часом їх співробітництво стало тіснішим, вони вели палкі розмови, і зустрічі ці приносили обом багато радості. А батько Бай-янй, побачивши, що Чжен-хай сумлінний в роботі, а собою високий і міцний, в душі мріяв віддати Бай-янй за нього.

Незадовго до першого травня брат Бай-янй загинув у бою. Відтоді батько його, вгледівши Чжен-хая, все згадував сина, а Бай-янй здавалося, ніби вона зустрічає свого брата. І це ще більше зближувало їх.

Сьогодні, коли ворог напав на Чжаочжуан, Бай-янй увесь день думала про Чжен-хая. Стоячи біля вікна, вона бачила, як вдалині, над селом Чжаочжуан, в небі постала вогняна заграва. Серце дівчини сповнилось тривогою, вона боялась, щоб з Чжен-хаєм чогось не трапилось.

В цей час у двері хтось постукав. Бай-янй відразу здогадалась, що це Чжен-хай, і кинулась відчиняти. Хлопці увійшли до кімнати.

Побачивши їх, дівчина хутко принесла ослона і запропонувала хлопцям сісти.

— Чорти ще не пішли з вашого села? — поцікавився батько Бай-янй, пригладжуючи сиву борідку.

— Ні, — похмуро відповів Чжен-хай.

— Вас сьогодні здорово налякали? — запитала, посміхаючись, Бай-янй.

— Ще трохи, і потрапили б до ворогів! — втрутився в розмову Цю-цзи.

Де-цюань дістав прив'язаний до пояса кисет і, набиваючи люльку, повільно почав розповідати про денні пригоди.

Сяо-цін тимчасом влаштувався в темному кутку, куди не досягало світло каганця, і, схиливши набік голову, кілька разів зміряв поглядом Бай-янй, потім перевів очі на Чжен-хая, посміхнувся, але не промовив ні слова.

— Бай-янй, — звернувся Чжен-хай до дівчини, — ми цілісінний день нічого не їли, може ти нам даси чого-небудь?

— Звичайно, дам! — відповіла Бай-янй.

— Я зараз розпалю вогонь, — додав батько.

— Тату, — зупинила його Бай-янй, — я сама розпалю, а ви краще підіть на вулицю, подивіться, чи все добре.

Батько кивнув головою і вийшов з хати.

Цю-цзи тимчасом узяв чашку, зроблену з гарбуза, і, захлинаючись, почав жадібно пити холодну воду. Сяо-цін тихенько підійшов до нього і підбив чашку так, що вода потекла Цю-Цзи за шию.

— Досить тобі хлистати, води надудлишся, а їсти буде нікуди, — промовив хлопець, забираючи у Цю-цзи чашку. — Дай і я вип'ю.

Присутні голосно засміялись.

— А у вас сьогодні не було японців? — поцікавився Чжен-хай.

— Та ні, обійшлося. Лише обстріляли наших на околиці, — відповіла Бай-янй.

— А ти не бігала за село ховатись? — запитав Цю-цзи.

— Ні, не бігала.

«Ай-яй! — подумав про себе Де-цюань. — Вже доросла дівчина і залишається вдома. А що коли ворог увірветься в село?.. Смілива!»

Бай-янь налила в казан води і вже збиралась запалити вогонь, коли до хати вбіг захеканий батько.

— Чуєте! Зі східної околиці якісь люди сунуть вздовж вулиці у наш бік!

Всі насторожились. Бай-янь підійшла до вікна, прислухалась і тривожно проговорила:

— Тихше! Здається, щось трапилось. Люди чимсь схвильовані.

В селі загавкали собаки, почувся тупіт ніг і грізні японські вигуки.

— Біда! Ворог! — порушив тишу Де-цюань.

— Прокляття, — вилаявся Цю-цзи, беручи гвинтівку, — куди не тікай — скрізь вороги. Командире, давай мерщій вибиратися з села!

— Ні, не можна! — спокійно заперечив Чжен-хай. — Їх прийшло, мабуть, чимало, а нас всього кілька чоловік, як же ми виберемось?

— Що ж будемо робити? — запитав Цю-цзи.

— Заспокойся, вихід є.

Він подав дівчині знак рукою.

Бай-янь з батьком підійшли до казана, зняли його з місця, потім вийняли кам'яну плиту, і внизу показався темний отвір сховища.

— О! — здивовано вигукнули Цю-цзи та Сяо-цін. — У вас прямо з хати йде підземний хід?

— Не дивно, що Бай-янь не бігає ховатися за село, — збагнувши в чім річ, промовив Сяо-цін.

— Досить тобі базікати, недотепо! Лізь скоріше! — гукнув на нього Чжен-хай і ляснув хлопця по потилиці.

Сяо-цін першим зник під землею, за ним поліз Де-цюань. Високому й кремезному Цю-цзи нелегко було просунути плечі у вузьку нору. Чжен-хай почекав, поки в сховище залізла Бай-янь, і сам спустився останнім.

Старий хутко закрив отвір, поставив казан на місце, а під ним наклав дров і запалив вогонь.

Незабаром у дворі почулись голоси японців та маріонеткових солдатів.

— Відчиняй двері! — горлали вони.

— Іду, іду! — поспішно відповів їм старий.

Та не встиг він взятися за засув, як затріщали завіси, і двері полетіли вбік. В кімнату увірвався командир японського загону Хіно з кількома солдатами.

Він був невисокий на зріст, в трикутних окулярах, з широкою бородою і зморшкуватим обличчям. За ним поспішав перекладач Хуан Шуй-тао, поміщицький синок з Цзіньсіня років тридцяти з гаком. Колись він вчився в Японії. На ньому як влитий сидів білий костюм, волосся на голові було гладенько зачісане.

Цей загін прибув з Аньсунчжуанської бази, щоб взяти участь в каральному поході і в розшуках Восьмої армії. Одночасно японці хотіли підшукати для себе молоденьких дівчаток. Тому вони навмисне дочекались вечірніх сутінків і, наскочив-

ши на Датіцунь, почали обшукувати кожну садибу, кожний дім.

Підлі сільські запроданці вже давно позирали на Бай-янь і, мріючи вислужитись перед японцями, хотіли схопити дівчину й віддати до рук Хіно. Тому, вскочивши до хати разом з солдатами, вони в першу чергу кинулися шукати її, миттю облазили всі закутки, та дівчини ніде не було.

— Куди заховав дочку? Кажі мерщій! — накинувся перекладач на батька Бай-янь. — Не скажеш, старий шкарбане, — розстріляємо!

— Ой боже ж мій! Звідки я можу знати? Сьогодні ще на світанку втекла з села і до цього часу не повернулась!

— Не признаєшся — будемо бити! — Хуан Шуй-тао моргнув своїм бандитам. Солдати обступили старого з усіх боків, загупали кулаки — і той без пам'яті повалився на підлогу.

Все, що попало під руку, було побите, потрошене, але і цього здалося ворогам замало. Тому, вийшовши на вулицю, вони підпалили будинок.

Над селом Датіцунь також піднявся вогняний стовп, і червона заграва широко розлилась в нічному небі.

III

Після карального походу село Чжаочжуан лежало в руїнах. Частина хатин потерпіла від пожежі, а від деяких залишилися лише купи битої цегли. Минуло вже більше тижня, але люди

рідко з'являлись на вулицях. Ті, в кого уціліли будинки, весь день сиділи за замкнутими воротами. Коли хто й показувався з дому, то здебільшого це були старі діди та баби, та й ті виходили лише назбирати хмизу або принести води. Непомітно прошмигнувши вулицею, вони одразу ж поверталися додому і знову замикались.

За річкою, в селі Суньчжуан, японці створювали опорний пункт, будували сторожову башту, мурували огорожу, перед якою мали викопати рів шести метрів завширшки з підвісними мостами через нього. Всередині зводилися укріплення з амбразурами для гармат. Японці щодня переправлялись через річку і ловили селян на роботу. Нелегко було тим, хто попадав до них в лапи, тому сільська молодь боялася жити в селі; цим і пояснювалося, що до цього часу ніхто і не брався за відбудову будинків, які потерпіли від пожежі.

В трикімнатному будиночку Чжен-хая була зруйнована одна кімната і перед входом лежала купа побитої цегли та ламаної черепиці. Здавалось, що все це ось-ось почне знову диміти під палючим промінням південного сонця.

Люди, що загинули під час каральної експедиції, були вже поховані. Закопали і згорілу худобу, але розпечене повітря все ще було сповнене тяжким смородом.

На деревах жваво щебетали пташки. Люди слухали це щебетання, і серця їх оповивала туга. Адже колись у цей час в полі вже переливалась, мов золото, пшениця, і всі мешканці села—і чоловіки і жінки—з серпами в руках бадьоро крокували на жнива. А зараз, як і раніш, весело щебечуть птахи, та пшеницю дощенту витолочили японці, а село зовсім спустіло.

Чжен-хаева мати вийшла з хати. Вона йшла по воду і разом хотіла подивитись, що робиться на вулиці. Сидіти одній у хаті було сумно. Чжен-хай, після того як прийшов з Датіцуня після пожежі, більш не наважувався залишатися на день дома; підземне сховище, яке він почав копати, було готове лише наполовину. Увечері, коли молодий командир приходив додому, у нього не було охоти братися за лопату.

— Що ж це ти, отак увесь час і будеш бігати? — з сумом питала мати.

— Та буду, буду копати!—неохоче відповідав Чжен-хай. На серці в нього було теж неспокійно. Одного разу він таки спустився у підземелля, але незабаром виліз назад.

— Чого так скоро? — не стерпіла мати.

— Не копається, мамо, голова іншим зайнята! Ти подумай сама, наші бойові частини відступили в гори, але ж ми не можемо сидіти склавши руки, коли японці так лютують! Я піду в район порадитись з ким-небудь із керівництва.

Того ж вечора він пішов з дому. Минуло три дні, а його все не було, мати зовсім занепадала духом.

«Де він ходить до цих пір? Чи не трапилось з ним біди?» — тривожно думала вона і сьогодні, прямо з відром мандруючи на околицю села, де жив секретар партійної організації Чжао Ціншань, розпитати, чи не знає він чого про Чжен-

хая. На жаль, і секретаря вдома не було. Тоді вона пішла до колодязя, набрала води і попросувала додому.

Дорогою мати не переставала журитись. Ось і вода в хаті, а варити нічого не хочеться. Посидівши трохи в кімнаті, старенька вийшла у двір, тривожно позираючи вздовж вулиці. І тільки надвечір, коли Чжен-хай, нарешті, повернувся, мати заспокоїлась.

— Де це ти так довго був, синку? Я зовсім змучилась,— бідкалась вона.

— Не бійтесь, мамо,— заспокоював її Чжен-хай, витираючи піт з чола.— Радився з районними товаришами, що нам робити. Треба зариватись під землю. Цими днями приїде член районного комітету, щоб на місці допомогти нам організувати роботу.

Раптом мати помітила, що через двір промайнула чиясь тінь. Вона визирнула у вікно: це була мати Сяо-юя, що жив на східному кутку села. Стара пішла їй назустріч.

— Матінко Юй, що з тобою? Чого це ти прийшла із зброєю? — запитала вона, побачивши в руках у гості гвинтівку.

— Е, сестрице,— відповіла стара Юй, входячи до кімнати,— погані справи, мій Сяо-юй щось заслаб!

«Навіщо у неї зброя? — здивовано подумав Чжен-хай.— Мабуть, щось трапилось».

— Що це ви збираєтесь робити, тітко?— запитав він.

— Та це я до тебе. Не знаю, що й діяти. Сяо-юй захворів, у нього жар, цілу добу нічого не їсть, не спить,— з цими словами вона простягла гвинтівку Чжен-хаю.

«Та я ж недавно сам бачив його, а сьогодні — хворий!» подумав Чжен-хай.

— А що у нього болить? — запитав він вголос. Очі старої Сяо-юй злодійкувато забігали.

— Палить його, так палить, що й їсти не хоче, напевно простудився дуже.

— Звідки ж у нього простуда, коли така спека надворі? Як би не лихоманка! — висловила свою здогадку Чжен-хаева мати.

— Може, може й лихоманка,— поспішно підтвердила мати Сяо-юя,— я й сама напевно не знаю. А й справді! Побіжу дайфу¹ знайду, щоб подивився.

— Але навіщо ж ви гвинтівку принесли, якщо Сяо-юй занедужав?

— Так хворий же він, Чжен-хаю,— зашепотіла стара,— хіба ж за два чи три дні він поправиться? Все одно битися не зможе, то ти сам подумай, що я буду робити з цією штукою?! Японці як знайдуть, що тоді буде? — і повернувшись до матері Чжен-хая, додала: — Як ти гадаєш, правду я кажу, сестрице?

— Виходить, коли зброя буде у нас лежати, то так безпечніше? — запитала та.

— Адже Чжен-хай—командир. Коли не йому, то кому ж тоді зброю здавати? Ви її мерщій сховайте. Бо тепер таке робиться, що й не знаєш, чи до вечора доживеш.

¹ Д а й ф у — сільський лікар, фахівець у галузі китайської народної медицини.

Чжен-хаю нічого не залишалось іншого, як забрати зброю. Крокуючи по кімнаті, він міркував: «Що ж трапилось? Ну, нехай Сяо-юй захворів, але навіщо здавати зброю?»

— Чжене, сховай кудись рушницю, а то чого-добрного налетять японці—пізно буде!—порадила мати.

— Я знаю, мамо, зараз сховаю,— відповів Чжен-хай, стоячи біля скрині.

«Сяо-юй завжди був непоганим бійцем, невже тепер не захотів більше бути в ополченні? Чому ж він сам не прийшов до мене, а матір прислав?— подумав Чжен-хай, але тут же заперечив сам собі:— Ні, цілком можливо, що він і справді захворів, а я, як командир, мушу сходити провідати його».

Вийшовши з дому, він попростував до Сяо-юя. Але тільки-но дійшов до перехрестя, як хтось гукнув його. Чжен-хай оглянувся. До нього наближався Ді Лао-ху, або як його прозивали Тигр Ді, відомий на все село своєю вправністю в стрільбі. Це був високий міцний парубок, з квадратним обличчям і довгим носом, з великими очима, що блистіли з-під густих брів.

— В чім справа, Ді?

— Секретар райкому та командир загону Лі прибули в село з групою бійців.

— Де вони зупинились?

— В хаті Чжао Цін-шаня, мене послали за тобою. Ходімо.

Тепер Чжен-хаю вже було не до Сяо-юя. Треба негайно виставити на всіх дорогах жінок-вартів. І тільки після того, як це було зроблено, вони вдвох прийшли до Чжао Цін-шаня.

Коли група районних працівників заходила в село, її помітив один з жителів на прізвище Чжан Ба, що жив на східній околиці. Колись у нього на голові були лишаї, і тепер вся голова була вкрита шрамами від них, тому в селі його прозивали Зоряне небо. Чжан Ба трохи грамотний, але більш нічим не виділявся, хіба що був здатний на всякі підступи. Він мав більше десяти му¹ землі, та до роботи не дуже брався, думки його були спрямовані на те, щоб ошукувати людей і таким чином добувати собі гроші. Коли прийшла Восьма армія і розгорнувся рух за зниження арендної плати на землю і процентів на позику, всі його чорні справи були викриті. Народ примусив Чжан Ба піднятися на трибуну і признатися у всьому. Останні роки він вдавав, що підтримує боротьбу проти японців, але в душі ненавидів Восьму армію, і коли вороги почали каральний похід, він вступив у змову з ними.

Побачивши групу районних працівників, він одразу ж кинувся додому.

«Піти доповісти японцям? А коли червоні прийшли ненадовго? Імператорська армія з'явиться, щоб схопити їх, а там — пусте місце?» — роздумував він, стоячи біля столу і посмоктуючи кальян. Задумані очі лихваря були спрямовані на божницю, де стояв Будда.

В цей час до хати зайшов сестрин чоловік Хуан Юнь-тін, поміщик з села Датіцунь. Він ще до пер-

шого травня знюхався з японцями і сьогодні прийшов до Чжан Ба, щоб порадитись, як краще допомагати загарбникам. Побоюючись, щоб хто-небудь не впізнав його, він добирався сюди глухими вуличками і, здаля побачивши людську постать, ховався куди-небудь.

Тільки Хуан Юнь-тін увійшов до кімнати, як Чжан Ба радісно кинувся йому назустріч.

— От добре, що ти прийшов, сідай, будь ласка!

Хуан Юнь-тін пройшов до другої кімнати і сів неподалік від статуї Будди. Чжан-Ба підсунув до нього кальян і, схопивши віяло, почав ним обмахувати гостя.

— Я сам! Я сам! — запротестував Хуан Юнь-тін.

Чжан Ба усміхнувся і, злегка відштовхуючи його руку, промовив:

— Нічого, нічого!

Хуан Юнь-тін із смаком зотягнувся кілька разів, потім спитав:

— Як справи?

Витягнувши шию і нахилившись до самого вуха гостя, Чжан Ба зашепотів:

— Я нещодавно бачив, як до села прийшла група райкомівських працівників!

Знову зотягнувшись, Хуан Юнь-тін задоволено хахикнув.

— Не більше десяти чоловік,— продовжував Чжан Ба.

— Де зупинились?

— На західному кутку, у Чжао Цін-шаня.

Хуан Юнь-тін, хитаючи своєю великою головою, поставив кальян на стіл і злісно промовив:

— Добре, то чому б негайно не доповісти японцям? Нехай схоплять цих волоцюг всіх разом: в минулому вони нам немало насолити. От і не будуть більше базікати про зниження арендної плати, про рівність, демократію. Голодранці безграмотні! Ще й владу захопили, щоб їм трястися! Сьогодні настала наша черга гордо підняти голови!

— Вірно! Вірно! — підтакував Джан Ба, киваючи головою. Потім протяжно зітхнув і запитав: — То що ж треба зробити сьогодні, як ти думаєш? — Він помовчав деякий час і знову продовжував: — Ну доповімо імператорській армії, а що як вони тимчасом розійдуться? Японці нікого не зловлять, а ми пошиємося в дурні?

Потираючи долонею щоку, Хуан Юнь-тін на мить замислився, потім, сплеснувши в долоні, промовив:

— Зробимо так: ти залишишся тут, будеш стежити за ними. Якщо перейдуть кудись в інше місце, ти слідом, дивись, куди вони підуть, а я побіжу до японців.

— Добре, так і зробимо,— погодився Чжан Ба.

Хуан Юнь-тін пішов до дверей, але раптом повернувся назад і стурбовано сказав:

— Послухай, коли я зараз ішов до тебе, на околиці мені стрілась якась жінка з дитиною. Вона довго не спускала з мене очей. Це, часом, не охорона?

— Вони часто виставляють дозори, але без зброї, і ніяк не добереш, хто в них вартує. Тут не-

¹ Му — міра площі, дорівнює 0,06 га.

вадить і на спині очі мати. В нашому ділі найменша необачність може коштувати голови.

Хуан Юнь-тін почухав потилицю, зітхнув, довго, щось обдумував і, нарешті, вирішив:

— Я зараз вийду від тебе і попрямую наче додому, в Датіцунь, а потім дам круга і поверну в Суньчжуан.

— Добре, добре!

Вони разом вийшли за ворота, потім один крадькома пішов з села, а другий нишком попрямував до будинку Чжао Цін-шаня.

IV

Зайшовши в дім Чжао Цін-шаня, Чжен-хай зустрів тут секретаря райкому Ма, командира районних загонів народного ополчення Лі і самого господаря. Вони сиділи на лаві у першій кімнаті і про щось розмовляли. Бійці, що прийшли з ними, відпочивали, лежачи на кані чи просто влаштувавшись на підлозі.

Слідом за Чжен-хаєм прийшов Тигр Ді, Цю-цзи, Де-цюань, Сяо-цін та ще кілька активістів. Секретар Ма та командир Лі привітались з ними. Кімната була повна людей, зав'язалась жвава розмова.

Секретар почав розпитувати Чжен-хая про настрій ополченців.

— Все гаразд. Правда, сьогодні приходила до мене мати Сяо-юя, принесла зброю...

— Чому? — втрутився в розмову командир Лі.

— Каже, що Сяо-юй захворів!

— Захворів? А навіщо ж зброю віддавати? — запитав Сяо-цін.

— Правду кажеш, ну нехай захворів, так хіба не видужає? Навіщо здавати зброю? Тут щось не так! — зауважив Де-цюань.

— Мені здається, що хлопчина передумав, — промовив Цю-цзи, встаючи з свого місця, — бачить — ворог лютує, страшно стало, смерті побоювся. От і віддав зброю, щоб зняти з себе відповідальність.

— Ще позавчора я бачив його живого і здорового, — сказав Сяо-цін, здивовано знижуючи плечима. — Як він міг так раптом захворіти? Мені здається, що тут вся справа в матері!

— Не здійсняйте галасу, товариші, — заспокоїв присутніх секретар райкому, — може він і справді захворів. Сходи, Чжен-хаю, до хлопця після наради.

— Я й сам збирався провідати його...

Де-цюань вийняв люльку з рота, прищмокнув губами і запитав:

— Ну, секретарю райкому, що робити будемо? Вороги оскаженіли, чи зможемо встояти проти них?

— Кепські справи, — не чекаючи відповіді на попереднє питання, додав інший борець, — місцевість у нас рівна, і ворог використовує все: літаки, танки, гармати та ще, хай їм біс, якусь там хімічну війну надумали...

— Японці добре озброєні, а ми? Одні допотопні пукавки або саморобні рушниці. Найкраще, що у нас є, — це гвинтівки Ханьянського заводу. Кадрові частини пішли, залишилися лише ми, опол-

ченці, а чи здатні ми встояти? — вступив у розмову Тигр Ді.

— Що ж, ми комуністи, і повинні перемагати труднощі! — вставив слово один з бійців райкомівської групи. — А пригадайте, як під час Великого походу¹ йшли через засніжені гори, дикі степи, траплялося, що по кілька днів, крім трави, нічого в рот не попадало, та ще й з ворогом битись доводилось, думаєте, легко було?

— Що не говори, а там, де гір нема, воювати погано! А були б гори, тоді можна партизанити хоч і десять років.

— Сам подумай, на цій рівнині все видно на десятки лі навкруги, сховатись нікуди!

Сяо-цін витягнув шию, кашлянув, щоб усі чули, і голосно сказав:

— Товаришу секретар, на рівнині й справді трудно воювати, мені здається, що було б краще нам піти в гори і приєднатись до бойових частин, а потім з гарматами прийти назад і розбити ворога!

Командир відділення районної групи сердито пробурчав:

— Перестаньте горлати! Чого б ото я сперечався? Ви прийшли сюди на нараду чи лаятись?

Секретар райкому смикнув його за куртку і махнув рукою, немов хотів сказати: «Не треба кричати, а то наче холодної води вилив людям на голову». Посміхнувшись, він заспокоїв ополченців:

— Тихше, товариші!..

— Погляньте, то не Сяо-юй іде? — раптом вигукнув борець, що стояв біля вікна.

Всі погляди враз звернулися до дверей. Сяо-юй тимчасом перейшов через двір і зайшов до кімнати.

— Що тут таке, чому всі зібрались? — здивовано запитав він, побачивши стільки людей.

Присутні мовчки дивились на юнака.

— Сяо-юй, мати говорила, що ти хворий. Я тільки-но збирався зайти провідати тебе, — сказав Чжен-хай, підійшовши до нього.

— Я? — Сяо-юй витріщив свої рухливі чорні очі і, по-дитячому наївно покрутивши головою, промовив:

— Я зовсім здоровий.

— Чому ж мати сказала, що ти захворів?

— Та ні, я зовсім не хворий, — заперечливо замахав юнак рукою, — це моя тітка, що в селі Ці-цзян, захворіла. Зранку мати послала мене до неї. Звідки ви взяли, що я хворий? Я оце тільки прийшов від неї. А по дорозі зустрів матір Чжен-хая, вона й сказала, що прийшли товариші з району. Ну я, не заходячи додому, прямо сюди і прибіг.

— А гвинтівка твоя де? — запитав Сяо-цін.

— Я залишив її дома. Хіба є бойове завдання? Тоді я збігаю візьму! — Сяо-юй кинувся до дверей.

— Стривай, не спіши! — Чжен-хай показав йому гвинтівку. — Це твоя?

— Як? Ти приніс її?

¹ Великий похід — перехід основних сил Китайської Червоної армії з Центрального Китаю на північний захід в 1934—36 рр.

— Мати сказала, що ти нездужаєш і скоро не встанеш, тому принесла зброю і віддала мені. Не знаю, в чім там справа!

— А-а, тепер я знаю, в чім річ. Кілька днів тому хтось наговорив їй, що японці склали списки ополченців і з усіма вчинять розправу. Цілісінький день вона вмовляла мене залишити загін. Я, звичайно, не погодився і навіть подумати не міг, що сьогодні, поки мене не буде, вона віднесе зброю. Правду кажу!

Секретар підійшов до хлопця, міцно потис йому руку, а потім, поплескавши по плечу, сказав посміхаючись:

— Сяо-юй, ти хороший товариш! — і, повернувшись в бік Чжао Цін-шаня, додав: — Ну, старий, подумай, як поговорити з його матір'ю, треба пояснити їй все і заспокоїти жінку.

— Добре, я поговорю.

— На, забирай свою гвинтівку! — Чжен-хай передав гвинтівку Сяо-юю. — І запам'ятай, що зброю треба завжди носити з собою.

Всі присутні дружно розсміялись.

В цю мить до кімнати увійшла жінка і доповіла, що до Чжан Ба приходив поміщик Хуан Юньтін, посидів там трохи і подався назад в Датіцунь. А Чжан Ба тепер вештається по селу, щось виноує.

Секретар Ма нахилився до господаря, вони про щось порадилися, і через мить Чжао Цін-шань сказав:

— Всі активісти та бійці народного ополчення зібрались, будемо починати. Двох бійців на всякий випадок треба послати в дозір.

— Вірно, давайте починати, — підтримав його секретар Ма.

Коли в кімнаті настала тиша, Ма почав свою промову:

— Товариші! Проводячи нову каральну експедицію, японці вдаються до дуже жорстоких заходів: навкруги палають села, йдуть масові грабунки, ллється кров. Особливо лютують вороги у нас, на рівнині. І треба сподіватись, що надалі нам буде ще тяжче вести боротьбу. Така обстановка породжує в народних масах замішання, помічається хитання навіть серед кадрових працівників та активістів! Однак, товариші, цей критичний момент є серйозною перевіркою для кожного комуніста. Ми повинні гартуватись у вогні боротьби і мати досить мужності, щоб подолати всі труднощі і перепони, не припиняючи боротись з ворогом. Обстановка останнім часом змінилась, тому треба міняти і методи нашої роботи, від відкритої боротьби нам слід перейти до прихованої. Раніше у нас ще не було досвіду. Ми копали траншеї, зверху покривали їх хмизом та травою. Але йшов дощ, — і траншея завалювалась. Тепер ми не будемо накривати траншеї зверху. Ми будемо копати їх під землею!

— Е-е? Так це ж треба дуже багато часу! — зітхнув Де-цюань.

— Люди кажуть: тихше їдеш — далі будеш! — продовжував секретар. — Варто лише всім дружно взятись за справу, і з залізного лома можна виточити голку. У всякій роботі за певний час можна досягти успіху! Мало одного місяця —

будемо копати два, мало двох — півроку! Зараз на полях гаолян піднявся вгору більш ніж на аршин, а через місяць він буде ще вищим. Це нам на користь. Ховаючись серед посівів, ми повсюди розпочнемо копати підземні ходи. Нам треба зробити так, щоб згодом підземними коридорами можна було пройти з північного краю села на південний, з західного на східний, тобто мати цілу сітку підземних ходів. Коли ми виконаємо це, можна буде перейти до активних дій проти ворога, знищувати його!

Виступ секретаря слухали з захопленням.

— Зараз ми розійдемось, і треба негайно приступати до копання.

На цьому секретар закінчив, йому залишилось дати конкретні вказівки Чжао Цін-шаню та Чжен-хаю про організацію роботи.

Бійці районної групи почали збиратися. Коли вже всі були готові йти, Лю Ці-ін раптом зупинив їх:

— Почекайте, товариші, нам приготували вечерю, давайте поїмо, а потім розійдемось!

— Чому ти раніш про це не сказав? — насуплюючи брови, запитав секретар. — А раптом що трапиться?

— Їжу вже принесли, нехай поїдять, — сказав староста села.

— Вірно, де ще можна так гарно влаштуватись? — радів Лю Ці-ін.

В цей день ніхто з присутніх ще не обідав, і тому зголоднілі люди накинулись на їжу.

Сонце вже хилилось на обрій, як раптом у кімнату вбіг стривожений боець. Захекавшись, він ледве вимовив:

— Командире! Японці в селі!

— Що? — недовіріливо запитав хтось.

Бійці швидко зарядили зброю.

— Я вийду подивлюсь, — сказав Тигр Ді і вискочив з хати. Зупинившись біля воріт, він огледівся. Японці зайшли в село зі сходу. Хлопець зразу ж присів за низенькою стіною і взяв на мушку солдата, що йшов попереду. Постріл — японець упав.

— Спокійно, слухай мою команду! — крикнув командир загону Лі, звертаючись до тих, хто залишився в кімнаті. — Будемо пробиватись!

— Товариші! Зберігайте спокій! Слухайте команду товариша Лі! — голосно, чітко карбуючи кожне слово, закричав секретар Ма. — Чжен-хай, сільські ополченці підуть разом з районною групою!

— Вірно! Підемо разом на прорив! Ніхто не має права залишатися тут! — гукнув Чжен-хай.

— Вперед! — в один голос відповіли ополченці. — Ніхто не залишиться!

Махнувши над головою маузером, командир Лі скомандував:

— Бійці районної групи, за мною, вперед! — він перший вибіг з кімнати.

Слідом за ним один по одному вискакували у двір бійці. Сільські ополченці бігли позаду. Командир Лі виглянув з-за стіни, щоб з'ясувати, звідки наступають японці.

Тигр Ді тимчасом продовжував перестрілку з японцями.

— Ді, як там, їх багато?

— Їх біля десятка, я вже підстрелив кількох, а решта залягла за будинками.

— Ви двоє залишитесь тут,— звернувся командир Лі до бійців,— ведіть вогонь, не давайте їм голови підняти, а ми будемо прориватись на захід! Ді, ти підеш з нами!

— Ні, нехай всі йдуть з вами, а я тут один вправлюся!

Лі Де-цюань стояв блідий, мов полотно.

— Сміливіше, Де-цюань,— підбадьорював його Чжен-хай,— тримайся біля мене, і все буде гаразд.

— Добре! — відповів Де-цюань. Він дужче стиснув у руках гвинтівку і побіг за Чжен-хаєм.

Секретар райкому Ма стежив, як бійці, витягнувшись ланцюжком, вискакували з двору і, зігнувшись, бігли до околиці. Тигр Ді вистрілив ще кілька разів і теж почав відходити.

Та тільки бійці досягли західної околиці, як на них градом посипались кулі. Тут також були японці. Командир Лі зрозумів, що сили ворога значно переважають, і скомандував залягти.

— Лягай! Вогонь!

Після короткої перестрілки, група почала хутко відходити. Коли вони досягли перехрестя, відділення японських солдатів вдарило на них з південного краю, постріли чулися і з протилежного боку. Оточені! Бійці почали хвилюватись. Блідий, мов стіна, Де-цюань бігав слідом за Чжен-хаєм. Чоло командира Лі густо вкрилось краплинами поту, мокра сорочка прилипла до спини.

Помітивши, що ворожа петля зашморгується все тісніше, секретар Ма звернувся до командира загону:

— Командире Лі, мабуть, я з частиною бійців відтягну основні сили ворога, а ти з рештою пробивайся на південь.

— Ні, старій, тепер вже пізно. Кілька чоловік залишимо тут, а всі інші підуть на прорив!

— Я залишусь тут,— піднявши гвинтівку над головою, сказав Тигр Ді.

— Вірно! — підтримав його Сяо-цін.— Я буду з тобою, наш найкращий стрілець! Будемо удвох відбиватись. А ви, товаришу секретар, ведіть решту бійців на прорив!

Командир Лі махнув маузером і повів людей. Групі пощастило прорватись, а коли до краю села залишилось зовсім недалеко, до них приєднались і Тигр Ді з Сяо-ціном, які прикривали відхід.

В цей час японці посилили натиск, і двоє бійців впали, а інші змушені були шукати укриття в провулку. Вогонь все наростав, іще кілька бійців та ополченців було поранено. Коли група на решті вибралась з села, на неї вдарив загін японців та зрадників, що сиділи в засаді.

— Командире! Повертай на схід! — крикнув секретар Ма, вказуючи рукою на будинок школи.— Там легко сховатись! Та й до дамби недалеко. Треба пробиватись туди!

Біля школи починалися зарості молодого очерету, який уже сягав грудей. Бійці хутко розсипались в очереті і залягли.

Секретар Ма та командир оцінили обстановку

і прийняли рішення просуватися далі на схід, оскільки вогонь звідти був найслабшим.

— Товариші! Ми вирішили проривати кільце. Приготуйте гранати!

«Бабах! Бабах!» — рвалися гранати, розчищаючи шлях вперед. В небо стовпами злітали земля і дим.

— Вперед! Ура! — пронеслось хвилюю.

Командир Лі біг на чолі загону і першим вискочив з очерету, назустріч ворожому вогню. Постріли гриміли зовсім близько, і раптом Чжен-хай помітив, що командир захитався і впав.

Чжен-хай підбіг до командира, хотів взяти його на спину, але той був уже мертвий: куля влучила йому прямо в голову.

— Чжен-хаю, веди бійців на прорив! — почувся голос секретаря райкому.

Ван Чжен-хай підняв маузер командира Лі і крикнув бійцям:

— Тримайтеся стійко, товариші!

Одна за одною рвалися гранати, лунали постріли, чулись вигуки:

— Вперед! Бий ворога! Ура!

Група, нарешті, прорвала вороже кільце і тепер відходила в напрямі дамби. Коли вони дістались до берега, вже темніло, і секретар Ма дозволив трохи перепочити. Чжен-хай перерахував бійців: районна група втратила трьох чоловік, в тому числі й командира, з ополченців загинуло двоє.

Де-цюань сидів скраю і голосно стогнав.

— Що з тобою, тебе поранили?

— Ні, не поранили, в мене болять ноги,— відповів хлопець після довгого мовчання.

— Ноги заболіли, а він вже й розстогнався! — сердито кинув Тигр Ді.

— Хе! — посміхнувся Цю-цзи.— На цей раз можна сказати, що Де-цюань не лінувався.— Минулого разу в пшениці він з переляку майже зовсім не міг ходити, а сьогодні ви б побачили, як біг разом з нами. Це вже успіх!

Де-цюань задоволено кашлянув і спокійно відповів:

— Адже ми всі поступово набуваємо досвіду.

— Вірно! — посміхнувся Чжао Цін-шань, що сидів поруч.— Ти з кожним разом здобуваєш все нові успіхи і згодом будеш добре воювати, а може й героєм станеш! — Помацавши ногу Де-цюаня, він додав:— О! Та це й не дивно, чорт забирай, що ноги болять. Адже у нього на дві ноги лише один черевик!

Довкола весело засміялись.

Після короткого перепочинку секретар райкому звернувся до бійців:

— Ну, товариші, ми вирвалися з ворожого оточення! Але давайте обміркуємо все, що сьогодні трапилось: чому це, як тільки ми зайшли в село Чжаочжуан, нас одразу ж викрив ворог? Видно, якийсь зрадник доповів про наш прихід. Тепер, коли обстановка напружилась, всі вороже настроєні елементи забули про боротьбу з японцями і вступили з ними в таємні зв'язки, а наша пильність ще не піднялась на належний рівень. Пригадайте, товариші: перед нарадою ми одержали сигнали про небезпеку, але тоді навіть не подумали, що це може привести до чогось серйозного. Скінчилась нарада—треба було відразу розійтись, а не залишатися на вечерю, не гаяти марно часу. Подумайте самі: якби ми не сідали вечеряти, а зразу пішли звідти, хіба б нас оточили?

— Дійсно, проморгали!

— І хто придумав ту клятву вечерю?

— Якби були обережніші, то й товариші б не загинули!..

Кожен з бійців висловлював свою думку, і лише Лю Ці-ін сидів, похнюпивши голову й не розтуляючи уст.

Перед тим, як розійтись, секретар Ма ще раз попередив ополченців:

— Запам'ятайте, товариші! Наше завдання — як можна скоріше копати підземні ходи. Це значно важливіше, ніж, скажімо, їжа! Раз не поїси — переживеш день, а на день пізніше викопаєш хід — це ще день над головою висітиме загроза смерті. У нас зараз немає іншого виходу, і якщо ми не створимо відповідної позиції, то не зможемо боротися з ворогом. Як тільки повернетесь на місце, зразу ж приступайте до роботи! Комуністи повинні підняти маси і забезпечити виконання цього завдання.

— Не турбуйся, товаришу Ма! Все зробимо як слід! — одноставно відповіли ополченці.

Тьмяне світло місяця розлилося над рікою, над дамами, чорні тіні розходились у різні боки і поступово зникали в темряві...

З шумом і ревінням котила свої води Чжулунхе, і, здавалося, своїм шумом вона хотіла наповнити темряву ночі.

V

Наступного дня, коли Чжен-хай саме закінчив вечеряти, до кімнати увійшли Сяо-цін, Тигр Ді та Де-цюань.

— Вже наївся?

— Та вже, сідайте відпочиньте трохи,— запросив Чжен-хай, підсуюючи їм ослона.— А я піду виставлю кого-небудь вартувати на околицю, та й будемо копати.

— Що це ми, старі, щоб відпочивати? — промовив, схилиючи голову набік, Сяо-цін.— Іди виставляй вартового, а ми тимчасом почнемо.

— Вірно! Йди, займайся командирськими справами, а про нас не турбуйся!

— Добре. Я скоро прийду,— погодився Чжен-хай і вийшов.

Сяо-цін спитав у Чжен-хаєвої матері, де знаходиться сховище, яке молодий командир почав був колись копати.

— Вхід під отим ящиком,— тихо промовила стара і, взявши каганець, повела хлопців у куток хати. Тигр Ді нахилився і відсунув ящик. Під ним показалася квадратна півметрова дошка, якою був прикритий вхід до сховища. Сяо-цін відсунув кришку і присвітив каганцем вниз.

— Раніше я все надокучала йому, щоб копав швидше, а він не хотів, а коли прийшли каральники, то вже пізно було. Подивіться самі, трохи покопав і кинув,— розповідала хлопцям стара.

— Нічого, разом візьмемось, скоріше піде.

— Ну, хлопці, почнемо?!

— Ви б, матінко, не постояли біля воріт? А якщо хто знайде у двір, кашляніть — ми тоді перестанемо копати.

— Гаразд, я піду.

Тигр Ді засвітив ще одного каганця. Де-цюань вніс з двору корбу і встановив її над ямою. Сяо-цін прив'язав до вірьовки кошик і, взявши лопату, спустився вниз.

— Ти залишайся нагорі, будеш крутити,— промовив Де-цюаню Ді і також поліз в дірку.

Вниз закипіла робота, і скоро Де-цюань витяг перший кошик землі.

— Не змастили, тепер чуєш, як скрипить? — зауважив Чжен-хай, що саме нагодився.— Давай я висиплю землю, а ти змаж мерщій корбу.

Де-цюань взявся мазати, а Чжен-хай відніс землю у хлівець, де колись було дві свинки. Сяо-цін та Тигр Ді тим часом балакали внизу:

— Треба швидше, Сяо-цін, а то за ними не вправимось.

— Треба то треба, але ж земля, мов камінь...

— Ех, хлопче, хочеш, щоб тобі галушки самі у рот плигали? Витримки у тебе малувато. Ось дивись, як я буду довбати!

— Подивимось. Тут така земелька, що не дуже розженешся.

Чжен-хай, слухаючи зверху цю розмову, мимоволі розсміявся. Потім, про щось згадавши, пішов до воріт.

— Мамо, сьогодні вночі нам доведеться добря-

че попрацювати, так ти напечи, будь ласка, млинців, щоб ми могли підкріпитись. А ворота замкнені — все буде гаразд.

— Добре, сину, я зараз напечу, — вона набрала хмизу і пішла в хату.

Незабаром і Чжен-хай стрибнув у яму. Всі захопились роботою, працювали мовчки, чулось тільки, як хекали внизу копачі та як бриніла віршовка, намотуючись на корбу. Жовтий вогник каганця похитувався з боку на бік, освітлюючи яму.

Минуло з півгодини, коли раптом хтось постукав у ворота. Мати прибігла до Де-цюаня і пошепки запитала:

— Там хтось стукає, що робити?

Де-цюань кинув крутити і гукнув на хлопців.

— В чім річ? — нетерпляче запитав Чжен-хай.

— Хтось прийшов! — майже одночасно відповіли і мати і Де-цюань.

Всі насторожились. Де-цюань покvapно загасив каганець.

— Це... це, мабуть... — хотів він щось сказати.

— Без паніки, на краю села стоять вартові, — заспокоїв товаришів Чжен-хай. — Шуму ніякого не було, думаю, це хтось з наших. Проте треба бути обережним, забирайте струмент і гайда у двір. Мамо, іди відчиняй ворота.

Коли хлопці сховались в темний куток за хатою, мати підійшла до воріт і запитала:

— Хто там?

— Це я, тьотю, — почувся з вулиці. Голос був знайомий, і всі заспокоїлись. Тепер мати вже спокійно відімкнула ворота, і у двір зайшов Сяо-юй. Весь гурт пішов у хату.

— Що трапилось, Сяо-юй? Чому ти прийшов? — почав розпитувати Тигр Ді.

— От чортяка, примусив усіх хвилюватись, — вилаявся Сяо-цін.

Сміючись Сяо-юй виправдувався:

— Зараз про все розповім. Покопав я трохи в домі Чжао Цін-шаня, але там стільки людей, що ніяк і повернутись. Тоді я сказав, що піду до голови жіночої спілки, щоб допомогти жіноцтву, але і там теж нема де й яблуку впасти. От я й прийшов сюди.

— А може тобі мати і копати заборонить? — запитав з посмішкою Сяо-цін.

— Е ні, — хутко заперечив юнак. — Сьогодні до нас приходив Чжао Цін-шань і говорив з матір'ю. Спочатку вона і слухать не хотіла про те, щоб я залишався в ополченцях. Тоді він питає: «А якщо син у такий час сидітиме дома, то, думаєте, врятується? У нас лише один шлях для порятунку — рішуче боротися з ворогом. Ви погляньте на Бай-янь. Дівчина, а як з японцями бореться?!» Тепер угадайте, що йому відповіла на це мати?

— А що? — не стерпів Сяо-цін.

Вона каже: «Не говоріть мені про Бай-янь. Вона з самого малечку не схожа на дівчину. Йї і восьми років не було, а вона вже бігала разом з хлопцями на річку стрибати з кручі у воду. Дитина росла без матері, а батько потурав їй у всьому».

Ці слова товариша нагадали Чжен-хаю один

випадок з його дитинства. Це трапилось після повстання селян в повітах Гаоян та Лі, коли його батька спіймали в Тяньцзіні і стратили. Чжен-хай тоді саме повернувся додому. Влітку того року Чжунлунхе дуже розлилася, дамбу прорвало, і вода ринула на поля. Селяни позбігалися гати-ти дамбу. Бай-янь, яка в той час жила у тітки, Чжен-хай та Сяо-юй гралися завжди разом. У той день Чжен-хай взяв дівчинку за руку і вони втрьох побігли на річку.

Підкотивши штанці, вони босоніж бродили по калюжах. Небо насупилось, завив вітер. Розтріпане вітром волосся закривало Бай-янь обличчя. В повітрі з веселим писком шугали ластівки. Водяний вал висотою майже в півтора метра з ревінням пробивався крізь дамбу.

Всі дорослі були зайняті боротьбою з річкою. Чжен-хай підбіг до них і почав допомагати засипати промоїну. За ним за роботу взялись і Бай-янь та Сяо-юй. За мить діти промокли до нитки.

— Молодці, — хвалили дорослі. — А чия це дівчинка?

Бай-янь тоді було десять років, а Сяо-юю — сім чи вісім. Що ж, зараз вони вже дорослі...

Чжен-хай мимоволі розсміявся.

Спостерігаючи за лицем командира, Сяо-цін подумав: «Цікаво: тільки розмова торкнеться Бай-янь, він зразу забуває про все».

— Старий Чжао так відповів матері, — продовжував Сяо-юй: — «Тепер дівчата взагалі відрізняються від вас. Вони тепер працюють нарівні з чоловіками. Хіба це погано? Чи, може, добре було раніше, коли жінці за ворота і носа не покажи?» Моя мати розсміялась від цих слів...

— От і готові, їжте, поки гарячі, — перебила його розповідь Чжен-хаєва мати, подаючи щойно спечені млинці.

— Сяо-цін, візьми млинців і піди підміни вартового, — наказав Чжен-хай.

— Добре! — Сяо-цін набрав млинців, взяв гвинтівку і пішов замінити вартового, що стояв на східному вході до села. Навкруги панувала тиша, тільки вітер шелестів листям дерев та десь далеко на болоті кумкали жаби.

Сяо-цін повів поглядом навколо: ніщо не порухнеться. «Навряд, щоб вороги прийшли серед ночі, — подумав він, — стояти зараз на посту — це все одно, що присвічувати сліпому! Краще піду та покопаю трохи!»

Але вже через кілька кроків в голову прийшла інша думка: «А якщо все ж таки що-небудь трапиться?»

Думав він, думав і, нарешті, надумався. Побіг додому, взяв заховану вже давненько міну і встановив її на дорозі.

«З добрих людей ніхто в такий час ходити не буде. Ну, а коли принесе японських чортів, то міна сповістить нам. Чом не вартовий?» — радів він.

— Чого ти прийшов? — схвилювано запитав Чжен-хай, коли Сяо-цін знову з'явився у хаті. — Хто на варті?

— Хто на варті? Поставив замість себе чорне яйце.

— Чорне яйце? Кого це ти так прозиваєш?

— Відгадай.

— Не інакше, як цей хитрун встановив міну! — здогадався Тигр Ді.

— Навіщо ти це зробив? — допитувався Чжен-хай.

— Навіщо? Бо стояти там людині — це все одно, що пиріг з начинкою ще й маслом намазувати. Тільки марно час гаяти.

— Ось як ти міркуєш, — здивувався Чжен-хай. — Але ж ти розумієш краще за інших, що цього ні в якому разі не можна робити! Наступить на міну хтось із своїх, що тоді буде? Біжи швидше і зніми її!

— Та не барись!

— Ну й мастак! — сміявся Сяо-юй, виштовхуючи Сяо-ціна за двері.

Але все вийшло так, що краще і не вигадати. Сяо-цін ще не добіг до того місця, де стояла міна, коли до села крадькома підійшов Чжан Ба, що повертався з Датіцуня від свого зятя-поміщика. Саме він і натрапив на міну.

«Бабах!» — пролунав вибух, і Чжан Ба злетів у повітря, перевернувся і, тяжко впавши на землю, знепритомнів.

VI

— Прямо злість бере, чорт забирай! Якесь там позиція, якесь точка зору! Набридло слухати!

Лю Ці-ін був знервований до краю і, йдучи дорогою, розмовляв сам з собою.

Колись Лю Ці-ін довгий час служив у старій армії, і з тих пір у нього залишилось чимало поганих звичок; він був страшенно перебірливий: то йому те не подобалось, то інше, крім того, він не міг зносити критики на свою адресу. Вчора увечері відбулась нарада, на якій було висловлено критичні зауваження щодо його роботи. І він до цього часу ніяк не міг заспокоїтись і пробачити своїх критиків.

Лю Ці-ін йшов до села Датіцунь, щоб організувати охорону посівів. Всю дорогу його наче хтось накручував: хіба можна зробити з цими людьми щось велике, видатне? Та ще при такій обстановці, як зараз...

Японські чорти вже всюди встигли звити гнізда — побудувати опорні бази, з яких тепер плановірно «прочищали» кожне село, кожний двір, маючи намір ліквідувати низові організації опору, створити замість них маріонеткові органи самоврядування і зробити села «лояльними». Вони хотіли організувати в кожному селі «спілки збереження»¹, які б підтримували зв'язки з японцями.

Ворожий гарнізон, що розмістився в опорному пункті поблизу Суньчжуана, щодня робив вилазку в якесь з навколишніх сіл. В селі Датіцунь японці зігнали селян на площу. З промовою перед ними виступив бородатий Хіно. Він щось базікав про китайсько-японську дружбу та про «сферу взаємного розквіту в Східній Азії». Хуан Шуй-тао перекладав його промову по-китайськи.

Селяни стояли, похнюпивши голови. Кому хотілось його слухати? Слова влітали в одне вухо і відразу ж, не затримуючись, вилітали в друге.

¹ Реакційні організації місцевого самоврядування, створені японцями в окупованих районах.

Японці пішли. З селян ніхто не виявив бажання стати зрадником і підтримувати їх. Лише багатії про щось перешіптувались між собою. Пройшло ще тижнів зо два. Японці кілька разів навідувались до села, але спілка так і не була створена.

Поміщик Хуан Юнь-тін почував себе, як на вогні. Звичайно, він хотів би вислужитись перед японцями, завоювати у них довір'я, але страшно було зробити це відкрито, бо ополченці могли добре провчити його. Хто й зна, чи зносити йому голову, якщо хтось дізнається про його дружбу з ворогами. «Перш ніж відкрито підтримувати японців, — думав він, — треба виловити всіх сільських активістів».

На вулиці йому зустрівся Лю Ці-ін; улесливо усміхаючись, поміщик поспішив йому назустріч.

— Командире відділення Лю, чому так давно не заходиш посидіти, поговорити?

— Зараз така обстановка, що не до цього!

— Хе-хе! Правда, правда. Мабуть, тільки справи примусили завітати до нас? — поцікавився старий лис.

— Та оце йду на східний куток до Чжао Хе-цзи, сьогодні будемо радитись про охорону посівів... — Тут Лю Ці-ін схаменувся, що сказав зайве і замовк.

До першого травня Лю Ці-ін не раз бував у домі Хуан Юнь-тіна, а іноді залишався там і ночувати. Для цього були свої причини: по-перше, в кімнатах у поміщика було чисто і затишно, по-друге, двір був обнесений високою стіною, з-за якої зручно було оборонятись на випадок нічного нападу. І, нарешті, у Хуан Юнь-тіна була дев'ятнадцятирічна донька Мей-мей, гарна, мов квітка. З першої ж зустрічі вона так сподобалась Лю Ці-іну, що той зовсім втратив розум.

Поміщик був дуже задоволений, коли до нього заходив Ці-ін, бо завдяки цьому гостю у нього налагоджувались стосунки з районним керівництвом. Крім того, від Лю Ці-іна можна було вивідати деякі новини, які могли стати в пригоді пізніше, коли він встановить-таки тісніший зв'язок з японцями. Після першого травня Хуан Юнь-тін почав міркувати, як би втягнути в задуману справу і Ці-іна.

Дружба Лю Ці-іна з поміщиком викликала незадоволення селян, і в районі його за це серйозно критикували, обвинувачуючи в нестійкості. Тому останнім часом він почав рідко бувати у Хуан Юнь-тіна.

Зараз, ненароком проговорившись перед поміщиком про мету свого приходу, він згадав про критику товаришів і насупився. Лице його покритось червоними плямами і набрало якогось дивного вигляду.

Помітивши цю раптову зміну, поміщик поспішив закінчити розмову:

— Ну, до побачення, хе-хе! До побачення!

Через кілька хвилин він повернувся додому і, щось бурмочучи собі під ніс, закупив кальян. Затягнувшись, він випустив дим кільцями, потім кинув мундштук на стіл і прошепотів:

— Добре, так і буде! — і в ту ж мить вийшов з будинку.

Лю Ці-ін пішов шукати командира загону ополченців села Датіцунь Чжао Хе-цзи, але того не було вдома — він полів у полі просо. Тоді він вирішив трохи посидіти у Бай-янь. Лю Ці-ін вже давно звернув увагу на цю дівчину, та, на жаль, вона зовсім не цікавилась ним. Він знав про взаємини Бай-янь з Ван Чжен-хаєм, і кожного разу, коли бачив, як вони разом про щось жваво розмовляли, в душі його піднімалась лють.

— Цей Чжен-хай всього-на-всього сільський телепень, голова у нього набита половою! За що вона його вподобала?

Увійшовши в хату, він сів на лаві біля столу, закинув ногу на ногу, взяв у зуби цигарку і запитав у Бай-янь, як іде робота жіночої спілки. Потім почав розпитувати дівчину про її життя, про батька, про сільські новини. Бай-янь була здивована такою різносторонньою зацікавленістю і, коли вже час наближався до обіду, вона, нарешті, не витримала:

— Якщо ти прийшов до нас у якійсь справі, то говори швидше.

— Я прийшов організувати охорону посівів.

— А у командира загону був?

— Був, та його немає вдома.

— Тоді йди поговори з старостою села, а марнувати час нема чого!

— Я ще трохи посиджу і піду! — Ці-ін уважно оглянув дівчину. — Бай-янь, кажуть, японці приходили в село, щоб тебе схопити, це правда?

— Вороги хочуть схопити не лише мене, а всіх, хто бореться проти японців, — неприязно відповіла дівчина.

Останнім часом Бай-янь доводилось лазити в сховище майже щодня, немов вона гуляла в піжмурки. Хіно будь-що хотів спіймати її, і хоч Бай-янь завжди встигала сховатись під землею, але якийсь тягар лежав у неї на серці, і з кожним днем він гнітив її дужче.

Зненацька в селі залунали постріли.

— Японці йдуть, як бути? — розгублено забелькотів Лю Ці-ін. — Що робити, тікати нікуди!

— Не хвилюйся і не метушись, — промовила Бай-янь, міркуючи, чи можна йому дозволити лізти в сховище. Та часу для роздумів було надто мало. Відкинувши сумніви, вона попросила батька відсунути казан.

— Лізь туди, хутчій!

— О-о! — Лю Ці-ін, не гаючи часу, стрибнув вниз.

Бай-янь полізла за ним у підземелля і засвітила гасничку.

— Бай-янь, коли це ви встигли викопати таке сховище? — запитав Лю, оглядаючись навколо. — Прямо-таки здорово придумали! Вхід під казаном, ворогам не так легко виявити його.

— Сиди, командире відділення, тихо і ні про що не розпитуй. Викопали давно, ти тільки нікому не говори!

— Ну, що ти, як я можу комусь про це розказувати! — обурився Лю і підсунувся ближче. — Гм... Бай-янь, правду кажучи, мені говорили, що вороги таки забрали тебе... Як мені тяжко стало!

Така гарна дівчина, і, раптом, попала у ворожі лапи!

Дівчині неприємно було слухати такі речі, і тому, відсунувшись від Ці-іна, вона зауважила:

— Замовчи, японці зараз прийдуть!

— Тоді давай поліземо далі!

— Пересидимо тут!

— Ходімо, ходімо, Бай-янь, — благав Лю Ці-ін, схопиши дівчину за руки, — ходімо туди, там поговоримо!

— Навіщо ти тягнеш мене! Хочеш іти вглиб, то йди, а мені й тут добре! — Бай-янь вирвала руку.

На мить Лю Ці-ін остовпів, а потім лице його розпливлось в усмішці, і, ставши на коліна, він промовив:

— Бай-янь, я так давно мріяв про тебе, а ти... ти...

Дівчина відійшла від нього подалі, тоді він схопився на ноги, кинувся до неї і стиснув в обіймах. Це вже зовсім вивело Бай-янь з себе.

— Геть руки! — крикнула вона і дала ляпаса Лю Ці-іну. Потім, зібравшись з силою, вирвалася з його обіймів. Лю Ці-ін знову кинувся до неї і обхопив руками. Бай-янь боялась крикнути, щоб не почули японці. Вони борюкались, поки не впали на землю. Тоді дівчина простягла руку, набрала в жменю землі і, кинувши її в лице Ці-іну, засипала йому очі.

— Я пожаліла тебе, як товариша, заховала від ворогів, а ти, безсовісний, що собі дозволяєш? Оце так ти додержуєш дисципліни Восьмої армії?

Проте Лю Ці-ін не випускав її з своїх обіймів, і вони продовжували боротись. Несподівано в сховище хтось стрибнув. Лю Ці-ін з переляку розвів руки і Бай-янь, підвівшись, впізнала Ван Чжен-хая.

Ополченці села Чжаочжуан вирішили на зборах охороняти посіви, об'єднавши свої сили з загonom села Датіцунь, це і привело Чжен-хая сюди. Він не міг сподіватись, що саме в цей час в село прийдуть японці, і коли пролунала тривога, він одразу ж прибіг до Бай-янь, щоб тут перехопитись.

— Тьху, безсоромний! — кинула Бай-янь в бік Лю Ці-іна.

— Що тут між вами трапилось? — запитав Чжен-хай.

— Що трапилось? Налетіли японці, і я від щирого серця пустила його в сховище, а він...

Чжен-хай гнівно стиснув кулаки.

— Ти що, Лю Ці-ін, надумав жартувати?

Лю Ці-ін сидів навпочіпки і протирав очі. Його серце шалено билось від страху, він боявся, що Ван Чжен-хай зараз кине на нього.

— Ко... командир Ван. я... я... — він ще довго якав, не знаходячи потрібних слів.

Чжен-хаю і справді хотілося стукнути його хоч раз, але тільки-но він зробив крок до Лю Ці-іна, як той стрімголов кинувся вглиб сховища.

Японці тимчасом увійшли у хату. Було чути, як вони щось кричали, стукали прикладами.

— Пане офіцер, — чувся батьків голос, — вода закипіла, випийте чаю!

Солдати перевернули в домі все догори нога-

ми і, нічого не знайшовши, полаялись-полаялись та й пішли.

Батько вийшов з хати, почекав, поки японці зникли за селом, і лише тоді зняв казан і відкрив вхід до сховища.

— Бач який! — сердито кинув Чжен-хай, гостро глянувши на Ці-іна. — Ми про це ще поговоримо у секретаря Ма.

Лю Ці-ін, боячись, що Чжен-хай почне розказувати при старому, почервонів і хутко вийшов з хати.

Бай-янь упала на лаву і залилась слізьми, а розгніваний Чжен-хай присів осторонь. Старий дивився на все це і нічого не міг зрозуміти.

— Один пішов, друга — плаче, третій — надувся! Бай-янь, чого ти розревілась?

Чжен-хай не хотів, щоб старий гнівався, тому відповів:

— Та нічого не трапилось! — потім повернувся до дівчини: — Що з того, що ти плачеш? Підемо до секретаря райкому і розповімо йому про все. Мені здається, що цьому типу довірятись не можна. Будь обережна, Бай-янь. Ваше сховище... — раптом щось пригадавши, він перебив сам себе: — Ай-я, мені ж говорили, що сьогодні секретар в селі Даванчжуан. Я спочатку піду до нього і розкажу йому про все, а потім вже поговорю з Чжао Хе-цзи.

— Гаразд, тільки будь обережним у дорозі! — витираючи слізи, проговорила дівчина, проводжаючи Чжен-хая.

Вийшовши з хати Бай-янь, Ці-ін поплівся до Чжао Хе-цзи, який саме повернувся з поля. Коли вони почали розмову, на вулиці раптом зчирився гамір. Чжао Хе-цзи побіг і виглянув за ворота.

— Ой лихо! Знову японці! — вигукнув Чжао.

— Що робити? — почувся переляканий голос Лю Ці-іна.

— Командире відділення, в мене сховище ще не викопане, треба мерщій тікати з села!

— Ні, ні! Вже пізно!

Чжао взяв гвинтівку і, махнувши рукою, гукнув:

— Тоді давай пробиватись!

Лю Ці-ін поквапно схопив його за руку.

— Почекай, нас тільки двоє, як же ми проб'ємось? — він виглянув у вікно. — Вони ось-ось будуть біля воріт, ховай мерщій зброю!

Чжао Хе-цзи хотів щось заперечити, але Ці-ін прикрикнув на нього:

— Чого ти баришся! Скоріше! Мені частіше, ніж тобі, доводилось попадати в таку халепу! — він схопив гвинтівку і разом з своєю засунув у піч.

Незабаром до кімнати увійшов Хуан Шуй-тао з кількома японцями та маріонетковими солдатами. Більше десяти багнетів було направлено на Лю Ці-іна та Чжао Хе-цзи.

— Руки вгору! Обшукати! — віддавав накази Хуан Шуй-тао. Двоє солдатів кинулись до них і обмацали зверху донизу, але нічого не знайшли.

— Командире відділення Лю та командире загону Чжао, негайно здайте зброю!

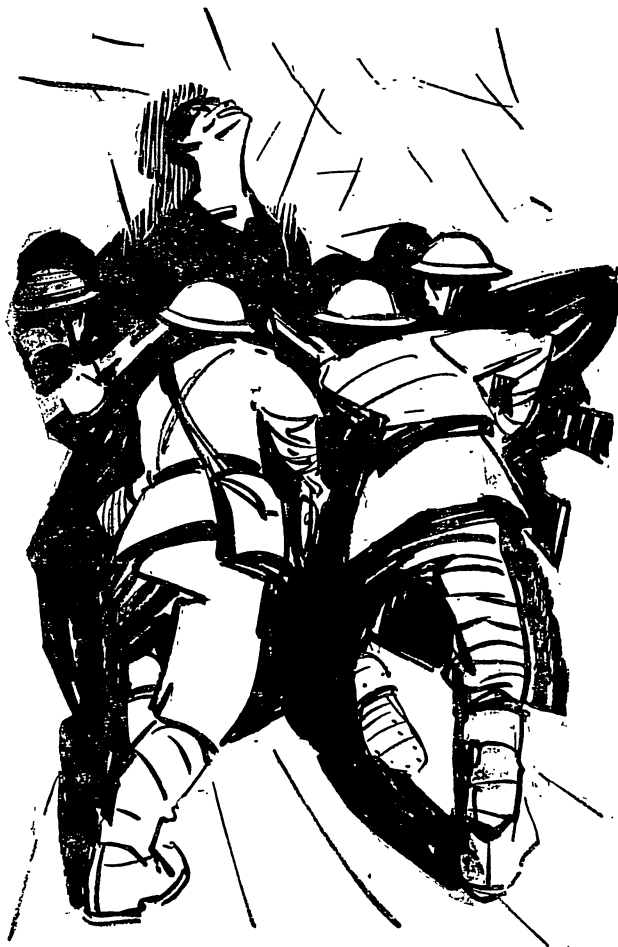
— Та ми прості селяни, — заперечив Чжао Хе-цзи.

Один з японців виставив вперед блискучий багнет, приблизив його до грудей Чжао і люто закричав:

— Ну! Говори правду!

— У нас ніякої зброї немає! — голосно відповів Чжао.

— Ха-ха-ха! — засміявся Хуан Шуй-тао, — командире загону Чжао, якщо ти першим висловиш свою підтримку імператорській армії, ми залишимо тобі зброю.

— Тьху! — Чжао Хе-цзи плюнув в обличчя зраднику. — Я китаєць і не буду підтримувати зграю диких звірів. А який ти китаєць, чортяче кодро? Для тебе окупанти дорожчі за рідного батька та матір!

Перекладач спалахнув від гніву, підбіг до Чжао і розмахнувся, щоб вдарити його, але той нахилився і рука пройшла поверх голови. Чжао Хе-цзи тимчасом випростався і вдарив Хуана ногою. Та вороги з дикими вигуками кинулись на нього і їх багнети наскрізь пронизали тіло командира Чжао Хе-цзи.

Лю Ці-ін стояв осторонь з білим, як папір, лицем. Від ляку тіло його тремтіло, і коли два японці направили на нього блискучі багнети, він впав на коліна і, безперервно вклоняючись, почав благати:

— Ой, панове, що звелите, те й буду робити! Ніколи, ніколи на вас руки не підніму!

В дверях раптом показався Хуан Юнь-тін, він

низько вклонився японцям і, піднявши руку, промовив:

— Змилюйтесь над ним, панове! Це хороша людина, він підтримуватиме імператорську армію.

Японці щось поговорили між собою і махнули руками. Лю Ці-ін встав. Він зразу ж вийняв з пічки зброю і віддав її солдатам, а потім повів їх до Бай-янь.

Коли батько Бай-янь побачив його в супроводі японців, він подумав: «Погані справи, дуже погані!»

— У тебе в домі солдати Восьмої армії, де ти сховав їх? — спитав один японець.

— Нема нікого у мене, адже ви самі шукали.

— Замовкни, старий, — обірвав його Лю Ці-ін, намагаючись посміхнутися. — Їм все відомо, не обдуриш. Знімай скоріше казан, і нехай Бай-янь з Чжен-хаєм вилазять, тепер їм кінець.

Серце старого шалено закалатало. «Цей негідник переметнувся до ворогів!» — подумав він. Руки старого тремтіли від гніву.

— Командире відділення Лю! У тебе в голові, мабуть, запаморочилось. Де у нас солдати Восьмої армії?

— Ой, не обдуриш! — з цими словами Лю Ці-ін підійшов до печі і скинув казан на підлогу, мало не розбивши його. Відкривши вхід до сховища, він промовив:

— Тут вони всі!

Японці, побачивши нору, голосно засміялись, а потім крикнули:

— Вилазь, дівчино, тепер не втечеш!

— Пане солдат, там нема нікого. В цю яму ми речі ховаєм.

— Брешеш! — японець штовхнув старого кулаком у груди так, що той трохи не впав.

Не наважуючись лізти самі, японці послали вперед солдатів-китайців. Але ті стояли, нерішуче презирались і теж не хотіли спускатись.

— Скоріше! — підганяли японці багнетами своїх союзників.

«Отак, Ван Чжен-хаю, — думав Лю Ці-ін, — ти хотів піти в райком і викрити мене, а вийшло навпаки, — я сам розправлюсь з тобою, і Бай-янь буде моя».

Через якусь мить солдати вилізли з сховища і доповіли, що там нікого немає. Лю Ці-ін остовпів.

— Що? Нема нікого, як це так нема? Дивно! Вони щойно там були!

— Правду кажуть, — підтвердив старий, — вони давно втекли з села.

Бай-янь вже давно зрозуміла, що це сховище стало ненадійним, тому що багато людей побувало в ньому. Боячись, що хто-небудь видасть її, вона на задньому дворі за хлівцем викопала ще одне сховище, яке відділялось від першого тонкою перегородкою. Якби вороги захопили її знацька, вона могла прокопати лопатою цю перепону і втекти через другий хід. Сьогодні, коли японці завітали до них вдруге, вона, врахувавши, що тут недавно був Лю Ці-ін, полізла в нове сховище.

Не вірячи гомінданівцям, Лю Ці-ін спустився сам у нору, але незабаром виліз звідти.

— Нічого не розумію, — здивовано промовив він, подивившись з підозрою на батька Бай-янь, і вийшов слідом за японцями.

— Негідник! — вилаявся стиха старий.

VII

Вилізши із сховища, Бай-янь довідалась про зраду Лю Ці-іна.

— Погана він людина, тату. Недаремно служив колись в гомінданівській армії. І сьогодні, коли ми були з ним у сховищі, він вів себе непорядно...

— Так ось чого він так швиденько пішов тоді! Сказала б ти мені раніш, я б поперебивав його собачі ноги. На що це схоже! — старий гнівно тупнув ногою.

І у батька і в дочки було неспокоїно на душі. Вороги приходили і вчора, і сьогодні, та ще й Лю Ці-ін зрадив. Підземне сховище рано чи пізно буде викрите, а що тоді?

Старий час від часу виходив подивитись, чи не йде хто-небудь. Вночі йому також не спалось: тільки загавкають собаки, він зразу ж біжить на вулицю.

Ранком Бай-янь встала, умилась і зразу ж, навіть не снідавши, вирішила піти до Чжен-хая порадитись, як їй бути.

Дівчина вийшла з села і попростувала в Чжаочжуан.

— Ой!.. — раптом зупинилася вона, серце тривожно закалатало в грудях: в заростях гаюляну промайнула тінь. Дівчина придивилась.

— Ой лишенько! Це ж Лю Ці-ін. Правду кажуть, рано чи пізно вороги зустрінуться на вузькій стежці. Вона не вірила своїм очам. Невже привид? Чому це ще й на світ не зазоріло, а він уже тут? Не рухаючись з місця, Бай-янь знову глянула вперед: так, немає сумніву, це він, негідник!

Тікати? Але тепер вже пізно: Лю Ці-ін зовсім близько. Бай-янь вирішила подождати, що він буде робити.

— А! Бай-янь! — задоволено вигукнув Лю Ці-ін, підходячи до неї з гвинтівкою наготові. — Шукали тебе вчора, шукали і не могли знайти. Куди це ви зникли з Чжен-хаєм?

— Тварюка безсовісна! І тобі не соромно мені в очі дивитись? — вилаялась Бай-янь, в очах у неї палала ненависть.

— Ай-я-я, така хороша дівчина, а як лається! Куди це ти так рано поспішаєш?

— Куди йду? Тебе, зрадника, спіймати!

— Ха-ха-ха! Мене спіймати? Ото добре! Подивимось, хто кого спіймає. Не жартуй, дівчино, все одно тепер уже не втечеш!

Бай-янь закусила губу і кинула швидкий погляд на його гвинтівку, потім оглянувшись навколо себе — нема ні душі, — і голосно засміялась.

Від цього сміху у Лю Ці-іна мороз пішов поза шкірою, він злякано втягнув голову в плечі і прошепотів:

— Ти... Ти чого смієшся?

— Чом я сміюсь? — голосно перепитала Бай-

янь.— У тебе смерть за плечима, а ти й не бачиш! Поглянь, хто стоїть ззаду!

Лю Ці-ін хутко повернув голову назад. Бай-янь стрілою кинулась до нього і вибила з рук зброю. Вони разом нахилились за нею, вп'ялися руками і ніхто не хотів відпустити. Почалась боротьба, обое покотились на землю.

Нарешті, Лю Ці-ін вивернувся і натиснув дівчині коліном у груди. Від болю Бай-янь прикусила губи. Зібравши всі сили, вона ривком скинула з себе свого ворога, але Лю Ці-ін схопив дівчину за волосся і притис її голову до землі.

Голосно лаючись, Бай-янь пручалась з усієї сили. Нараз вона рвучко смикнула головою—пасмо волосся залишилося в руці у Лю Ці-іна. Розлючена дівчина вп'ялась зубами в плече супротивника... Крізь одяг проступила кров.

— Ай! — несамовито заверещав зрадник і розціпив руки. Бай-янь схопила гвинтівку і швидко клацнула затвором. Лю Ці-ін отямився і вхопився за ложе. Пролунав постріл — не влучила!

Вони знову покотились на землю і боролись до тих пір, поки не опинились у придорожній канаві. Бай-янь весь час натискала на курок, один за одним лунали постріли, але все мимо.

В цей час підбігли японці.

— Скоріше, панове, скоріше! — кричав спідни-зу Лю Ці-ін.— Я спіймав Бай-янь!

Кілька солдатів кинулись до них і вчепились Бай-янь за руки.

Бородатий Хіно задоволено сміявся.

— Ха-ха, красуне, попалась!

Бай-янь під багнетами повели назад в Даті-цунь. На цей раз японці прямували в село, щоб вигнати селян у поле жати ще зелені посіви. Вони розраховували знищити сходи гаоляну з обох боків дороги на значну відстань, щоб позбавити ополченців можливості робити там засідки. Лю Ці-іна вони пустили вперед, у розвідку, і він випадково натрапив на Бай-янь. Звичайно, Хіно був дуже задоволений.

Японці зайшли в село, захопили кількох селян і пішли далі. Селян гнали попереду, вони йшли, похмуро звисивши голови; коли хто пробував зупинитись, до спини зразу ж торкався блискучий багнет.

— Ану хутчі! — покрикував ззаду Лю Ці-ін.— Плетуться, як неживі, чортяки!

Поглядаючи скося в його бік, селяни думали про себе: «Сам ти чортяка. Мабуть ти з поганого сімені! Подумати тільки,— ворогам служити!»

— Ці посіви — життя наше,— не змовчав старий Лао-інь,— пожнемо їх зеленими, а що їсти будемо?

— Мовчати! — гаркнув на нього японець.— Не будете жати — всіх постріляємо!

Селяни наблизились до краю поля і, стоячи перед зелено-смарагдовим гаолянном, потихеньку плакали.

Японці мали намір знищити посіви на п'ять лі з обох боків дороги. Тяжко було селянам жати ниву власними руками. Люди, стиснувши зуби, підіймали серпи, але вони не хотіли опускатись на ніжну зелень. Та за спиною ворожі багнети, іншого виходу нема!

Зрізати стеблину для кожного було все рівно, що краяти собі серце. Чжан Лао-інь стояв перед своєю ділянкою. Подув вітерець, весело зашеле-стіла буйна нива... Він подивився на гаолян, потім перевів погляд на серп,— ні, краще вмерти. Кожну рослину він саджав сам, сам двічі обполю-вав, і ось, нарешті, після тяжкої праці стебла під-нялись... Ненависть закипіла в душі старого, він ладен був кинутись на японців, душити їх, куса-ти зубами.

Один з солдатів, побачивши, що старий все стоїть і не працює, підбіг до нього і вдарив при-кладом по голові. З рани бризнула кров.

Ван Чжен-хай з групою бійців вийшов у цей час на охорону посівів. Ополченці помітили воро-га і почали стріляти. Японці сполошилися.

Серце старого Лао-іня сповнилося люттю,— звідки й сила взялася,— він розмахнувся серпом і щосили вдарив японця по голові. Той враз скор-чився і повалився на землю. Старий вмить вихо-пив у нього гвинтівку і кинувся в зарості гаоля-ну. Другий японець вистрілив кілька разів на-вздогін. Старий впав у гаолян і теж вистрілив у відповідь, потім проповз кілька кроків і знову побіг.

Стрільба посилювалась. Трохи оправившись від замішання, японці кинулись в атаку на ополчен-ців.

В гаолянових посівах засіли Тигр Ді, Лі Цю-цзи та ще кілька ополченців. Це вони обстріляли ворогів з заходу. Тигр Ді і справді був чудовий стрілець. Він вистрілив двічі підряд, і два японці, що бігли попереду, впали. Проте загін продовжу-вав просуватись вперед. Постріл—ще один з во-рогів повалився на землю, вражений влучною ку-лею, а решта залягла.

— Нас півдесятка, а їх, мабуть, не менше сот-ні. Чи справимось? — запитав хтось з ополченців.

— Відходимо назад! — подав команду Тигр Ді, і вони почали відступати.

Побачивши, що ополченці відходять, японці ки-нулись вперед. «Взять живими!»—почувся крик офіцера.

Бай-янь в цей час сиділа під наглядом кількох японців за горбом, куди наказав відвести її пе-рекладач Хуан.

Старий Чжан Лао-інь, побачивши, що японці кинулись на захід, сам побіг в протилежному на-прямі. Там залягли народні ополченці села Даті-цунь. Вони помітили, що японці атакують групу Тигра Ді, і почали обстрілювати їх з тилу. З ін-шого боку на японців напала група Чжен-хая.

Опинившись під потрійним вогнем, японські чорти розділились на два загони: один з них про-довжував наступ на захід, а другий, який очо-лив сам бородатий Хіно, повернув назад.

— Здається, там сам Чжен-хай, командир опол-ченців Чжаочжуана, цей негідник найголовніший серед них,— доповів бородатому Ці-ін.

Чжен-хай підняв маузер і випустив цілу обойму підряд. Кілька японців упали, але бородатий гнав своїх чортів уперед. Раптом біля самого його вуха просвистіла куля. Хіно враз припав до землі і завмер.

В цей час другий загін японців накинувся на ополченців Чжен-хая з флангу, та бійці закидали японців гранатами і атака зірвалась.

Чжен-хай вирішив поспішно відводити свою групу на Датіцунь. Японці, мов шершні, переслідували їх по п'ятах. Ополченці кинулись бігти, потім раптово зупинились і дали кілька залпів, проте чорти продовжували насідати. Нараз почулася стрілянина у них в тилу, і японці залягли. В ту ж мить група Чжен-хая зникла в селі.

Почав накрапати дощ.

— Що будемо робити? — запитав перекладач у бородатого. Хіно замислився.

— Пане начальнику, це нічого, що пішов дощ. Хай там позаду стріляють, а нам треба зловити Чжен-хая! — вніс пропозицію Лю Ці-ін.

Японці рушили в село, але тільки-но пройшли першу вулицю, як сильний вибух сколихнув повітря. Ще кілька солдатів залишились на місці. Бородатий витріщив почервонілі від люті очі і щось закричав.

Лю Ці-ін з групою солдатів почав обшукувати кожен двір, кожну хату. В селі зчинився переполох, кудкудакали кури, гавкали собаки. Японці довго гасали вулицями, але так і не знайшли жодного ополченця, бо Чжен-хай з своїми людьми не затримався в Датіцуні, а проскочивши через село, рухався вздовж рову в північно-західному напрямі до Чжаочжуана. Там їх помітили ворожі вартіві, які стояли за селом, і відкрили вогонь. За групою Чжен-хая знову кинулась погоня.

Небо перерізала блискавка, вдалині загримів грім, і хвиля гуркоту поволі покотилась назустріч. Залопотіли великі краплі дощу.

Ополченці вскочили в Чжаочжуан і завернули у провулок. Японці забігали вулицями і швидко оточили південно-східний куток.

Бійці відчайдушно одстрілювались, але вороже кільце поволі стискалось, неначе зав'язка на мішку.

— Товариші! — звернувся Чжен-хай до бійців,

зрозумівши, що тут вони не зможуть вдержатись, — будемо пробиватись!

Однаке вогонь був настільки сильний, що з провулка не можна було й носа виткнути.

— За мною! — вигукнув Чжен-хай, розмахуючи маузером.

— Вперед! На прорив!

Мов зграя шулік, метнулися на ворога гранати. Хмарию знялася курява, догори полетіли шматки цегли, каміння.

Ополченці вискочили з провулка і кинулись на околицю. Японці не відставали. Чжен-хай хотів прослизнути через вулицю і відірватись від переслідувачів. Він не знав, що ворог вже встиг захопити головну вулицю. Чжен-хай оглянувся — неподалік його дім. Діватись нікуди, вуличний бій вести тяжко, доведеться відступити до свого дому.

Тільки-но ополченці встигли вскочити в двір, як на вулиці з'явилися японці. Бійці дали залп, потім забігли в хату і почали відстрілюватись через зікна.

Сховавшись за ворітьми, бородатий махнув рукою, японці в ту ж мить вскочили у двір і почали обстрілювати хату.

— Що робити?.. Що робити? — тремтячи від жаху, запитав ополченець Лю Лі-чен.

В кімнаті запанувала напружена тиша, ніхто не відповів на його питання. Лі Децюань також сидів, похнюпивши голову.

— Гей, Восьма армія, складайте зброю! — кричали зовні.

— Хто не здасться, тому відсічем голову!

Японці підходили все ближче до дверей. З хати полетіли одна за одною гранати, і вороги змушені були відступити, але незабаром знову пішли в атаку. Вибух ще двох гранат на деякий час затримав їх.

— Командире, гранат більше немає, та й патронів залишилось небагато... — зашепотів Сяо-цін на саме вухо Чжен-хаю.

Чжен-хай вже мав готове рішення, він спокійно відповів:

— Ще деякий час протримаємось, а потім поліземо в сховище.

Тимчасом японці засіли за огорожею і стріляли звідти. По обличчю бородатого повільно стікала дощова вода. Він нічого не міг придумати. Все сильніше шумів дощ, гуркіт грому чувся все ближче. Його солдати стали схожими на мокрих курей. Лю Ці-ін підбіг до перекладача, сказав йому кілька слів, і після цього японці рушили вперед, женучи поперед себе багнетами Бай-янь!

— Ван Чжен-хаю, складай зброю! — кричав Лю Ці-ін. — Будеш стріляти — уб'єм Бай-янь!

Почувши це ім'я, ополченці розгубились. «Як? Бай-янь схопили?». Стривожено забилося серце

у Чжен-хая, на мить він немов онімів, та після великої паузи звернувся до Сяо-ціна:

— Мерщій відкривай вхід до сховища!—і махнув рукою, наказуючи бійцям спускатися вниз.

Не зустрічаючи опору, японці увірвались в кімнату,— там було порожньо. Чорти почали штрикати багнетами все, що їм попадалось під руки. В цей час до кімнати увійшов Лю Ці-ін. Знявши кришку з входу до сховища, він вигукнув:

— Погляньте, ось вони куди позалазили!

Знову прийшла черга зрадникам першими лізти в підземелля, проте жодний з них не висловлював такого бажання, вони тупцювали на місці, поглядаючи один на одного. Але японці підганяли їх ззаду багнетами, діватись було нікуди. Та коли перший наблизився до отвору, прогримів постріл, і солдат, мов мішок з глиною, полетів униз.

Бородатий вже збирався посилати ще одного, як до нього підійшов перекладач Хуан.

— Пане офіцер, може нехай Бай-янь викличе їх нагору?

— Добре. Ану, красуне, клич їх! — звернувся до Бай-янь бородатий.

— Гаразд! — відповіла вона, трохи подумавши. — Тільки дозвольте спуститися вниз.

— Е, ні! — раптом закричав перекладач. — Це ти непогано придумала! Полізеш туди, а потім і тебе звідти не дістанеш! Стій тут і клич! Скажи Чжен-хаю: якщо він погодиться служити імператорській армії, то так і залишиться командиром загону!

— Сам клич! — презирливо кинула Бай-янь. — Я цього говорити не буду!

Багнети загрозливо наблизились до неї з обох боків.

— Клич!

— Не буду, не буду, не буду! — закричала Бай-янь.

— Дівчисько противне, я тобі покажу! — перекладач Хуан оглянувся на Хіно і заніс руку, проте вдарити не посмів.

— Бий! Можеш навіть вбити мене — все одно не буду! Зрадник проклятий, — гордо підняла голову Бай-янь.

— Облиште її, — смикнув перекладача за рукав Лю Ці-ін, — користі від неї не доб'єтесь ніякої, давайте краще розкопаємо сховище!

Незважаючи на сильний дощ, японці гайнули по селу зганяти селян. Оскільки з молоді нікого не було вдома, їм вдалося привести лише біля десятка старих.

У дідів очі заслало сльозою, коли вони довідались, що в сховищі сидять їхні ж ополченці, які охороняли посіви, але...

Коли ополченці почули, як над ними щось зашуміло, вони здогадались, що японські чорти примусили селян розкопувати сховище. На серці у кожного стало тривожно.

— Командире, треба пробиватись нагору! — запропонував Сяо-цін.

— Почекай! — зупинив його Чжен-хай і, трохи подумавши, додав: — Не хвилюйтесь. Копати довго не будуть: надворі злива, а вже вечоріє. Коли почне темніти, японці подадуться до себе на опорний пункт. Крім того, Цю-цзи з хлопцями за-

лишився на волі, може вони прийдуть нам на допомогу. В крайньому разі, будемо чекати до ночі, а потім спробуємо прорватись через другий вихід.

Зверху продовжували вигукувати:

— Все одно розкопаємо, здавайтесь! Всю вашу Восьму армію ми вже давно знищили, не варто чинити опір!

Оскільки розкопування посувалося дуже повільно, японці пригнали ще кількох чоловік. Копали тепер не тільки в хаті, але й надворі. Це ще більше стривожило ополченців.

— Командире, досить нам сидіти, склавши руки! Будемо пробиватись через запасний вихід, — знову запропонував Сяо-цін.

— Добре! — погодився Чжен-хай.

Бійці пролізли в дальній кінець сховища, але запасний хід японці також викрили — там уже дзвеніли лопати. Просуваючись з двох боків, копачі хутко наближались до середини. Бійці зовсім розгубились: тепер тікати було нікуди.

Лю Лі-чен зовсім розкис.

— Командире, досить опиратись, треба скласти зброю, — плакав він.

— Що? — суворо запитав Чжен-хай. — Скласти зброю? Скажи мені ще хоч раз про це — і я прикінчу тебе на місці! Тримай міцніше гвинтівку і готуйся до прориву!

— Ван Чжен-хай, тікати нікуди! Подумай сам. Якщо складеш зброю, пани не будуть тебе ні бити, ні лаяти. Я запевняю тебе. Навіщо ризикувати життям? А якщо будеш ще уператися, тебе уб'ють. Складай краще зброю! — агітував зверху Лю Ці-ін.

Слухаючи його, Чжен-хай аж кипів від люті, але відповів на це спокійно:

— Слухай, ти, коли взявся за брудні справи, то хоч не називай мене по імені!

— Твоє життя зараз в моїх руках, захочу, щоб ти вмер — і кінець тобі! — почулося зверху.

— Лю Ці-ін, твої предки не були китайцями! В добрі часи ти тільки вдавав з себе порядну людину, а коли обставини змінились на гірше, ти здався. Тьху! Підлий зрадник!

Лю Ці-ін все більше шаленів.

— Копайте, хутчія копайте! — верещав він на селян.

Сховище було вже майже розкопане.

— Командире відділення Лю, я здаюсь, я здаюсь! — вигукнув не своїм голосом Лю Лі-чен і кинувся нагору. Цей розпачливий зойк вплинув на всіх ополченців. Сяо-цін підняв гвинтівку і вистрілив.

— Коли здаєшся, то йди на побачення з Ямараджою¹, тварюко безхребетна! Серед нас нема зрадників! Жили разом, разом і помирати будемо!

— Товариші! Станемо народними героями, не схилимо голови перед японськими чортами! — звернувся до бійців Чжен-хай.

Заклик командира підняв у бійців настрій.

— Товариші! Приготуйтеся! Будемо пробиватися! — крикнув Чжен-хай і першим кинувся до виходу.

¹ Ямараджа — владика пекла за буддійськими уявленнями.

Назустріч загриміли постріли, ворожий багнет проткнув руку Чжен-хая, гвинтівка випала у нього з рук і зразу ж з усіх боків на нього кинулись японці.

Слідом за командиром із сховища вискочив Сяо-цін, куля влучила йому в плече, і його також схопило двоє солдатів. Де-цюань теж виліз із підземелля, але ноги у нього враз підкосились, і він тут же повалився на долівку.

Один з японців, підбігши до отвору, закричав:

— Гей, Восьма армія, хто здається, того не вбиваємо!

Знизу пролунав постріл, куля влучила прямо в рот японцеві і вийшла на потилиці. Разом із зброєю солдат полетів у підземелля.

— Сьогодні у нас смертний бій, ми не здаємось! — відповіли знизу.

В сховище полетіло кілька гранат...

— Ну, командире, ми тебе зв'яжемо. Пробач, коли завдамо неприємності, — промовив

Лю Ці-ін, підходячи з вірьовкою до Чжен-хая.

— Що ж, мені тікати нікуди...

Японці міцно зв'язали і Чжен-хая, і Сяо-ціна, і Де-цюаня. Лише Бай-янь стояла не зв'язана. Надворі все ще шумів дощ, гуркотів грім. Сутеніло. Захопивши полонених, японці вийшли з села.

Бай-янь та Чжен-хай, оточені солдатами, йшли попереду, ззаду вели Де-цюаня та Сяо-ціна.

Небо почорніло. Блискавка хвилястою дугою перетнула небо. За нею прокотилась хвиля грому, від якої задзвеніло в вухах. Полив ясный дощ.

Японці поспішали до свого опорного пункту, боячись залишитися на ніч у селі, де народні ополченці могли розправитися з ними.

Поривчастий вітер низько схиляв поодинокі дерева на полях, і вони хитались у сутінках, немов п'яні.

Коли процесія наблизилась до мосту, з обох берегів річки прогрімилі постріли—це Тигр Ді, Сяо юй, Сяо-ху та інші ополченці засіли тут, щоб відрізати японцям шлях.

Чжен-хай шосили вдарив ногою японця, який крокував поряд з ним, звалив його на землю і вибив з рук гвинтівку. Коли інші солдати кинулись до нього, Бай-янь в ту ж мить штовхнула Чжен-хая, і вони обое полетіли у воду.

Бай-янь та Чжен-хай вміли добре плавати. Японці схилюлись над водою, але їх ніде не було видно.

— Мабуть, втопилися, — вирішили вороги.

Тимчасом обидва плавці, пропливши під водою більше двадцяти метрів, висунули голови над водою. Тільки-но японці наладилися стріляти, голови знову зникли.

Де-цюань та Сяо-цін йшли в задній групі. Коли почалась стрілянина і серед японців зчинилось замішання, вони кинулись в різні боки. Солдати стріляли їм услід, але Сяо-цін петляв то туди, то сюди, а потім, підбігши до берега, мов кобець на здобич, пірнув у воду. Де-цюань не вмів плавати, тому він щодуху мчав у напрямі гаолянових полів. Раптом куля влучила йому в плече, він упав, ледве гамуючи пекучий біль, і завмер на місці. Японці вирішили, що ополченець мертвий, і не підійшли до нього.

Обстріл мосту тимчасом посилювався. Серед японців зчинилася паніка. Одні тут же падали мертвими, інші зопалу стрибали в воду, а решта з вигуками і зойками кинулась тікати в напрямі села Суньчжуан.

Дош лив, як з відра, могутній гуркіт грому лунав у вечірніх сутінках.

VIII

Коли у районі стало відомо про зраду Лю Ці-іна, керівні працівники змінили місце перебування, а сільським активістам було передано розпорядження підвищити пильність і зробити все можливе, щоб дії мерзенного зрадника не мали успіху.

Каральні вилазки тепер проводились майже щодня, чим далі — вони робилися все жорстокішими.

Нарешті японці добилися, щоб у селах були створені «спілки збереження». Головою спілки у Чжаочжуані призначили Чжан Ба, який уже вичунав після своєї нещасливої пригоди на партизанській міні, а його замісником став Чжао Цюань-чжун.

Поміщик Хуан Юнь-тін втік до містечка Люші-чжень, де японці призначили його старостою повіту; його дочка Мей-мей вийшла заміж за Лю Ці-іна і переїхала в село Суньчжуан.

На перший погляд здавалось, що японці таки встановили своє панування. Але в дійсності ворогів так і не вдалося підкорити населення центральної частини провінції Хебей. Повсюди в «спілках збереження» були свої люди, які тримали зв'язок з повстанцями. В селі Чжаочжуан таке доручення дістав Чжао Цюань-чжун.

Комуністи та ополченці тепер діяли ще наполегливіше, вони керували боротьбою народних мас, все ширше розгортали роботу по створенню системи підземних ходів. За два місяці ця робота значно посунулася вперед.

У безперервній запеклій боротьбі, в надзвичайно тяжких умовах пройшло літо 1942 року. Високою зеленою стіною піднялись посіви. Стомлені тривалою боротьбою, люди, нарешті, дістали можливість трохи перепочити. Та хіба можна було відпочивати?

Настав серпень. Стебла гаоляну стали такими високими, що в них можна було заховати навіть невеликий будиночок. Дивилися люди на свої поля і легкий усміх спливав на їх обличчя.

Родюча земля рівнини! Неозорі зелені простори розкинулись навколо, і немає серед них жодної гірки, жодного підвищення, тільки річки та струмки вдень і вночі несуть свої прозорі води. Розкішні посіви, чудодійна вода!

Осіній вітерець шарудить зеленим листям дерев, сонце зігріває червонуваті китиці гаоляну, що розвиваються на вітрі. Здається, що перед очима вітер гонить зелені хвилі по широкому морю.

Селяни не були впевнені, що все це багатство вдасться зібрати їм самим, але що ж робити? Прийде пора жнив, знову почнеться боротьба з японцями, хто скільки зіжне, стільки й матиме. А може, до того часу повернеться з гір Восьма армія, прожжене японців, і селяни зможуть спокійно зібрати врожай...

Якби глянути зверху на це зелене море, то серед його хвиль можна було б побачити невеличкі курені, які ставлять на баштанах. То відпочивають ополченці. Не так то легко знайти їх серед посівів гаоляну.

Так і стоять один проти одного: японська сторожова башта і ці курені. З гаоляну добре видно японський прапор, встановлений на башті, а звідти добре видно курені в заростях гаоляну. Проте японці не наважуються виходити з опорного пункту.

Ополченці часом для забави обстрілюють башту, тоді в опорному пункті піднімається тривога, починається безладна стрілянина.

Гаолянові поля тепер стали місцем проведення зборів, ділових розмов.

— Тут непогано! — жартували селяни, — свіже повітря.

— Не тільки чисте повітря, — додавав хтось з ополченців, — але й спати ніхто не заважає. Ляжеш на землю, прикриєшся небом. Де ще знайдеш такий просторий кан? Дома необережно повернешся — і долі. А тут крутись, скільки тобі хочеться, нікуди не впадеш.

У відповідь лунав сміх.

— Ох-о-хо, якби не японці, хто б це тут збори проводив?! — зітхнув хтось із селян.

— Це ще не біда, — говорив інший, — а от вітер, дощ і спека дошкуляють, чорт би їх забрав! Гляньте на мої губи — так порепались, що кров тече.

— Боротись з японцями — це тобі не з дівчатами гуляти! — додав третій.

Раніше люди жили в постійній тривозі. Перш, ніж сказати слово, треба було оглянутись навколо, та ще й подумати добре, що кажеш. А тепер селяни вільно ходили по полях, розмовляли на весь голос.

— Легше жити стало, — говорили люди, розправляючи плечі.

На початку серпня померла мати Чжен-хая. Ополченці допомогли командирі влаштувати похорон, і хоч як важко було Чжен-хая, але тепер голова його стала вільна від постійних думок про матер та дім.

Ополченці села Чжаочжуан збудували на південний схід від Датіцуня кілька наметів з циновок і цілими днями сиділи там. Коли поблизу не

було японців, вони працювали в полі, та варто було показатись ворогові, як всі збирались докупити і, обійшовши ворога півколом, починали перестрілку. Японці були на відкритому місці, а ополченців прикривали густі зарості гаоляну. Кинуться на них японські чорти, а там вже нема нікого, почнуть стріляти — куля пронизує кілька стеблин гаоляну і, безсила, падає на землю.

Тепер вже японці не так часто ходили по селах збирати продовольство та податки. «Спілки збереження» були також під контролем народу і не давали ворогові ні харчів, ні грошей.

Дозріли ниви, але бійці у цей час взяли за велику справу: поки ще стояв гаолян, треба було негайно прокопати хід від одного села до другого. Тому вночі вони напружено працювали, а вдень відпочивали.

Якось зранку бійці полягали спати, а Чжен-хай сів під вербою чистити гвинтівку. Раптом за спиною зашаруділо листя, він хутко оглянувся: до нього підходила Бай-янь. В руках у дівчини була гвинтівка з перев'язаним червоною стрічкою прикладом. Пасма чорного, мов смола, волосся падали на плечі дівчини, ще більше підкреслюючи рум'янець на її щоках. Вона була напрочуд гарна. Чжен-хай дивився на неї і посміхався.

— Чому ти завжди смієшся, коли побачиш мене?

— Я... я радію, що й ти сюди прийшла.

Легка посмішка з'явилась на устах Бай-янь.

— Чому ти сидиш тут один?

— Та я зброю чищу, а от ти звідки йдеш?

— Із села. Секретар Ма тут?

— Немає, мабуть увечері прийде. Як працюють ваші жінки в останні дні? Ти ж знаєш, що зараз треба натиснути на роботу, от ви й допоможіть як слід!

— Не турбуйся. Хай чоловіки головний хід за селом викопують, а вже ходи у селі жіноцтво саме зробить.

— Добре. Оце справжня взаємодія!

— Будь певен! Наші жінки ні в чім не відстануть від чоловіків,—і, ніби щось пригадавши, вона перейшла на інше.— Ой, поглянь, твої черевики зовсім драні, а носки вищірились, немов паща у щуки. Хіба колючки не колють?

— Де там не колють! Та все ніколи зашити.

Бай-янь розв'язала вузлик, що принесла з собою, і подала хлопцеві пару нових черевиків.

— На, взуйся, чи не малі часом? Останніми днями стільки роботи, що тільки вчора після третіх півнів і закінчила.

Усміхнувшись, Чжен-хай узяв черевики і взувся. Вони були якраз по нозі.

— Яка ж ти мила! Звідки взяла мою мірку?..

Бай-янь почервоніла.

— З твоєї ноги зняла.

— Коли ж це ти встигла? Я щось не пам'ятаю...

— Е...— Бай-янь поправила рукою волосся,—а тоді, коли ти був у нас і спав на кані. Звідки ж ти міг знати?

— Ото ж я й дивуюсь...

— А де хлопці? — перебила його Бай-янь.

— Всю ніч копали, тепер сплять під наметом.

— А ти чому не спиш, невже не стомився?

— Звичайно стомився, але давно не чистив гвинтівку, от і вибрав хвилину.

— Але себе берегти треба. Бач, як змарнів за ці дні!

Чжен-хай лише посміхнувся у відповідь і продовжував протирати ганчіркою ствол.

— Гвинтівка у тебе хороша? — знову запитала Бай-янь.

— Це не така, як та була! Тільки забудеш по-чистити, так і все,—відповів юнак.— Я згадую про маузер і про командира Лі, який вів нас тоді на прорив. Коли його вбили, я підбіг до нього і підняв закривавлену зброю. Скільки разів я бився з ворогами цим маузером! Тепер негідник Лю Ці-ін привласнив його. Нічого, прийде час, я заберу його назад, а ту гидку тварюку вб'ю!

— Ми мусимо помститися! — палко промовила Бай-янь.

Гаолян стояв тепер густий та високий, як стіна, і діяльність загонів народного ополчення пожвавилась. Тепер люди знову згадали ті світлі часи до першого травня 1942 року, коли ще не було такого засилля окупантів. Тоді, бувало, ще до світанку ополченці збирались на майдані за селом, бігали, кидали гранати. Чоловіки в синіх куртках з білими пов'язками на головах були в одному загоні, жінки — в другому. Дівчата — в голубому вбранні і теж з гвинтівками в руках, а до прикладів прив'язані червоні стрічки. Вони ходили по майдану, голосно співали пісень.

На Новий рік в селі гриміли гонги, барабани, влаштовувались вуличні вистави, діти пускали зміїв, ганяли по селу, стрибали.

В кожному селі була група художньої самодіяльності. Люди самі писали п'єси і самі ставили їх. Кожний показував свої здібності: хто спі-

вав, хто грав. В одному селі дзвонять у дзвін, проводять загальні збори, вибирають керівництво, знижують арендну плату. В іншому селі б'ють в гонги, площа заповнена людьми, йде вистава народного театру.

Після того, як японські чорти почали каральні експедиції, все змінилось. Тільки темними ночами селяни згадували про минуле, і ці згадки приносили людям втіху, давали їм силу, сповнювали натхненням.

Тепер загони народного ополчення знову почали зростати, бійці, які вийшли з загонів на початку каральних походів, повернулися назад. Прийшло навіть кілька жінок, знову створили жіночий загін, який був розбігся після першого травня. Бай-янь призначили командиром загону.

Посіви гаоляну, безцінні гаолянові зарості! Вони стали чудовим сховищем для загонів народних ополченців.

Бай-янь, сідаючи поряд з Чжен-хаєм, помітила, що у нього на руках водянки.

— Поглянь, у тебе всі руки в пухирях!

— Це лопатою та коловоротом натер...

— Давай я тобі попроколюю їх!—вона виїняла з вузлика голку і їхні голови схилились близько одна до одної.

Тихесенький вітерець хитав стебла гаоляну, шелестіло листя, а внизу стрекотіли коники-стрибунці.

Раптом вдалині почулась пісня:

Високі посіви кругом зеленіють,
Як море, зелене й безкрає...
Високі посіви — це наша твердиня,
Там пісня героїв лунає.

Японці, приходьте, смерть вас тут чекає!
Високі лани гаоляну...
Хебей захищаєм, чортів убиваєм,
Про хліб і свободу співаєм.

— Послухай,— промовила Бай-янь, підводячись.— Це, напевне, Сяо-цін та Сяо-юй знову пішли до Чжана на баштан кавуни їсти.

— Ну й хлопці,— засміявся Чжен-хай,— всю ж ніч копали і хоч би тобі що! І спати їм не хочеться.

— Ха, про інших говориш, а сам...— Вона замовкла і проколола йому пухирець на долоні.

Раптом в гаоляні щось зашелестіло — і грудка землі, фурхнувши в повітрі, розсипалася якраз перед ними. Обое хутко зірвалися на ноги.

— Хто там?

— Ха-ха-ха...— розкотився веселий сміх в гаоляні.

— Це хтось з хлопців жартує. Сяо-цін!—покликав Чжен-хай і кинувся в той бік, звідки чувся сміх. Бай-янь побігла слідом за ним.

IX

Ніч. Осінній вітер колише стебла гаоляну, шелестить буйним листям. В траві сюрчать коники. Повітря сповнене чарівних запахів. Мерехтять в далекому небі зірки. Кривий серп місяця низько повис над вершинами дерев.

Селяни після вечері невеликими групами працювали у полі. Чжан Ляо-іню вже давно за сорок, але це ще досить міцний чолов'яга, він ні

в чому не поступався перед молодими і також щовечора простував у гаолян. От і сьогодні, щовечерявши, він запалив люльку й прийшов сюди з свого баштану.

— Дядечку Чжан,— обізвався хтось із хлопців,— вам би відпочивати час, а не нарівні з молоддю працювати!

— Хе! Тут роботи стільки, що не переробиш, а гаолян вже достигає. Якщо не закінчимо, дотягнемо до жнив, що тоді діяти? Душа в мене болить, а ти кажеш відпочивати. Прийшов я—от одним чоловіком і стало більше. Ви на літа не дивіться. Хуан-чжун¹ і в вісімдесят років не вважав себе старим, от і я буду триматися до кінця!—Трохи помовчавши, він додав:—Я навіть міркую, як би провести хід прямо до мого баштану.

— Це можна, тут недалеко!—посміхнувся літній чоловік, що стояв остеронь.

— Для дядечка Чжана, звичайно, можна!—підтримав його якийсь юнак.—Минулого разу, коли японці зганяли людей жати зелений гаолян, він серпом зарубав солдата, та ще й гвинтівку в нього забрав. Він у нас герой!

Коли згадали про цей випадок, Чжан Ляо-іню повеселішав і, погладивши бороду, промовив:

— Тоді я так розгнівався, що й сам не чувся, звідки та сила взялась. Думаю, кому моє старечє життя потрібне! От і вирішив повоювати. Кхе! Вони по мені «бах! бах!» Та де їм влучити! Зелені вони ще для цього.

— Для дядька Чжана можна прокопати, всі його поважають!—промовив інший юнак.

В цей час на околиці села, в тіні дерев, стояв Чжан Ба. Помітивши людей, що групами виходили з села, він подумав: «Підземні ходи копають. А де копають? Щось дуже вже метушаться. От якби доповісти імператорській армії, мабуть добрячу нагороду б дали! Піду та подивлюся, а потім сходжу до зятя Хуан Юнь-тіна!»—і він крадькома пішов слідом за селянами в поле.

Частина ополченців ходила вечеряти додому, а декому вечерю приносили прямо сюди. У Чжен-хая тепер нікого не було вдома, та й зазирати туди часто він не наважувався, тому він спочатку їсти ходив до Бай-янь. А коли піднялась стіна гаоляну, батько Бай-янь сам почав носити йому їжу в поле. Чжен-хай розумів, що старому нелегко ходити тричі на день до наметів. Тому Чжен-хай та Бай-янь почували себе трохи ніяково, особливо Чжен-хай. Але що вони мали робити? Єдине—це в душі подякувати старому.

— Янь, тато вже старий,—говорив іноді юнак,—а от носить нам страву. Як ти думаєш, це...

— Але ж в такий час, коли ворог насідає з усіх боків, іншого виходу не знайдеш,—відповідала Бай-янь.—Крім того, батько ж нам не чужий! Йому аби з нами все було гаразд.

Батько Бай-янь справді всі надії покладав на Чжен-хая. Дні і ночі він мріяв про те, щоб скоріше прогнати японців та одружити Бай-янь і Чжен-хая. Єдиною дорогоцінністю його життя була дочка. Щоб вороги несподівано не схопили її,

¹ Хуан-чжун — полководець царства Шу (III ст. н. е.).

вона тепер не сиділа вдома, цілими днями бігала у справах. Дочка вже доросла, і старий не міг не турбуватись про неї. Іноді вечорами він ніяк не міг заснути від думок, перевертався з боку на бік на кані та без упину смалив люльку...

Але коли Бай-янь була з Чжен-хаєм, старий заспокоювався. Він відчував, що на цього хлопця можна звіритись, як на сина, а тому щодня готував страву і носив її, ні на що не нарікаючи.

Сьогодні до села Чжаочжуан прийшов секретар райкому партії Ма та його помічник Лі І-нун. В зарості гаюляну їх привело бажання самим побачити, як копають підземні ходи. Коли батько Бай-янь приніс вечерю, до страви сіли аж четверо: Чжен-хай, Бай-янь, секретар Ма та Лі І-нун.

— Тобі, старий, справді тяжкувато,— промовив Ма.

— Нічого, нічого, відповів батько Бай-янь,— тепер про це не час говорити. Все це через те, що японці насаджають! Кхе, кхе!

Секретар давно знав, що Чжен-хай та Бай-янь кохають одне одного, мрії старого були йому також зрозумілі, і щоб заспокоїти його, він сказав:

— Мені здається, що коли справи зміняться на краще, треба буде одружити їх, і тобі стане спокійніше.

Від цих слів серця Чжен-хая та Бай-янь, сповнились теплом, і, хоч місяць світив не дуже ясно, вони соромливо опустили голови.

Старий, пихкаючи люлькою, відповів:

— А чого ж? Я теж так думаю.

— Але спочатку треба розбити японських чортів, а потім будемо про це говорити! — заперечив Чжен-хай.

Схвильовано билось серце дівчини, вона уважно прислухалась, боячись пропустити хоч одне слово.

Секретар Ма, вечеряючи, міркував про себе: «Життя у них тяжке, але і він і вона беруть найактивнішу участь в антияпонській війні, обидва — сміливі й хороші комуністи, чи не краще буде перевести їх на роботу до райкому? Районний загін під час карального походу розгромлений, залишилось всього кілька бійців, загинув і командир Лі, тому загоном тимчасово керував голова району. Було б дуже корисно забрати туди Ван Чжен-хая, а потім призначити його командиром. Бай-янь також розумна і смілива дівчина, в районі таких, як вона, не дуже багато. Голова районної жіночої спілки Бай-фен — жінка чесна, проте роботу розгортає невміло. Коли б Бай-янь стала їй на підмогу, то робота, звичайно, поживалася. Одночасно можна було б легко вирішити й питання про їх сімейне життя».

Своїми міркуваннями секретар хотів ще поділитися з головою району, а тому зараз він не сказав нікому ні слова.

В гаюлянових заростях вже зібралось багато селян, закінчили вечерю і ополченці. Секретар Ма підійшов до них.

— Повечеряли? — запитав він.

— Повечеряли, повечеряли,— загомоніли люди,— а ти, секретарю, не голодний?

— Тільки-но повечеряв,— відповів він,— ну сі-

дайте, покуримо, нехай страва трохи уляжеться, а тоді вже й копати будемо!

— Ай-я, скільки людей сьогодні прийшло! — радісно вигукнув Де-цюань. — Чоловік двісті, а як не двісті, то сто вісімдесят обов'язково буде!

— Чим далі, тим ми міцніші,— зауважив інший боець,— тому і людей багато.

— Починай роботу! — почулась здаля голосна команда. — Раніше візьмемось, раніш відпочивати сядемо!

Посміхаючись, Де-цюань промовив:

— Ви тільки подивіться, який противний хлопець цей Сяо-цін. Ледве люди повечеряли, а він вже кричить. Нетерплячий характер у молоді!

— Нумо й ми починати! — загомоніли бійці.

Люди заворушилися. Швидко встановили більше десятка корб і робота закипіла. Одні копали там, де не встигли закінчити вчора, інші починали на новому місці.

Між селами Чжаочжуан та Датіцунь мав бути прокопаний магістральний хід. Копали його окремими відрізками. По боках від магістрального ходу довбали колодязі глибиною в два-три метри, від них звертали вбік, виходили на магістральний хід і копали вперед. Коли проходили метрів п'ятнадцять — двадцять і ставало важко виносити землю, робили новий колодязь. Закінчивши роботу на певній ділянці, колодязі засипали землею і затрамбовували.

Чжан Лао-інь та батько Бай-янь, спостерігаючи за роботою, тільки раділи.

— Хе, справді, робота чимала, — говорив батько Бай-янь, погладжуючи бороду, — адже яку треба силу, щоб витягати землю з такої глибини. Я майже шістдесят років прожив, а такого ще не бачив.

— Боюсь, що з самого сотворіння світу таке робиться вперше! — зауважив якийсь чоловік.

— А я все боюсь, що вибирають звідти землю, вибирають, а воно візьме та й обвалиться, — стривожено промовив селянин років тридцяти.

— Е! А ще землеробом себе вважаєш, — відповів йому Чжан Лао-інь, — а не знаєш особливостей ґрунту. В нашому районі залягають червоні зернисті ґрунти, навіть якби ми копали на півметра під землею, то й тоді б не завалились. Ми вже більше тижня копаємо, а хіба де завалилось?

Бійці та селяни поділились на групи і розійшлися по своїх ділянках. Чжен-хай із своїм десятком взявся кінчати ділянку, яку не встигли докопати вчора. З маленьким ліхтариком в зубах Чжен-хай спустився під землю. Хлопці засукали рукава сорочок, попідкочували штани, роззули черевики і жартували:

— Сила ще є, робота піде! Колись говорили, що найтяжча праця — це носити цеглу, будувати греблю, мурувати мур і викладати дах. Тепер до цього треба ще додати — копати підземні ходи.

Слідом за Чжен-хаєм вниз полізло ще четверо хлопців. А за ними спустились секретар Ма, Лі І-нун, Бай-янь, її батько та старий Чжан Лао-інь.

На них війнуло запахом свіжорозкопаної землі. Вздовж підземного коридору в стінках були

зроблені невеликі ніші, в яких через певні проміжки стояли каганці.

Десь попереду чувся дзвін лопат, там уже працювали. Батько Бай-янь пройшов наперед.

— Ану, дайте я трохи покопаю!

— Шановний дядечку, ви краще подивіться та й лізьте собі нагору!

— Ні, дай!

— Вірно, дайте дядькові трохи покопати, нехай спробує! — засміялись хлопці.

Батько Бай-янь засукав рукава, схопив лопату і кілька разів копнув.

— Досить, досить! — закричали з усіх боків, та він, не звертаючи уваги на крики, продовжував. Один з юнаків уже хотів забрати у нього лопату, але другий зупинив його:

— Почекай, нехай старий відведе душу.

Секретар Ма не міг стримати усміху. Скоро у старого упрів чуб. Чжен-хай підійшов до нього і забрав лопату:

— Досить! Відпочиньте й покурить.

Батько Бай-янь вдихнув на повні груди, потім вперся руками в боки і сказав:

— Ще молодим найнявся я якось на роботу до Хуан Юнь-тіна і одного разу звалився з ожереду. От поперека собі й забив. Скільки років відтоді минуло, а й досі болить.

— Слухай, Бай-янь, — звернувся до дівчини Чжен-хай, — ану, поведи товаришів на північний кінець. На тій дільниці, товаришу Ма, ми працювали тижнів зо два, вона, мабуть, близько двох лі довшиною.

— Добре, — погодилась Бай-янь і, взявши ліхтаря, повела гостей на північний кінець ходу. Пройшло чимало часу, а вони все йшли та йшли.

— Ого-го! Оце так споруда! — з захопленням вигукнув батько Бай-янь і, піднявши руку догори, помацав землю над головою. — А скільки ж це землі над нами?

— Не менше, як два з половиною метра.

— А як же це так, стільки йдемо, а повітря свіже? — допитувався старий.

— Для цього у нас продухи зроблені. — Бай-янь присвітила ліхтарем вгору і вони побачили дірку в стелі. — Оце і є продух. Вони пороблені на відстані тридцяти метрів один від одного.

— Ну, товаришу Ма, коли закінчимо цей хід, тоді вже ворог нічого з нами не зробить! — радів батько Бай-янь.

— А коли буде готова вся система ходів, тоді і життя, і майно жителів рівнини будуть в повній безпеці, — відповів секретар. — Тоді японці не посміють навіть носа показувати в наших селах.

— Тут будемо вилазити, — промовила, зупиняючись, Бай-янь, — там далі копають.

На цьому кінці проходу працювала група Сяо-ціна в складі десяти чоловік. Вони прокладали хід далі на північ. Почувши голоси, хлопці оглянулись і побачили гостей.

— О, секретар Ма прийшов!

— Ну, покажіть, яка у вас тут земелька? Чи легко копається? — пожартував секретар.

— Земля майже скрізь однакова, — відповів, вилазячи наперед, Сяо-цін, — тяжко копати.

— Вам, Сяо-цін, треба підтягнутись! — засмі-

ялась Бай-янь. — А то, мов черепахи, задніх па-сете.

— Про це ти не турбуйся. У нас в запасі резерв є! Правду кажу, — хвалькувато промовив Сяо-цін. — Секретарю Ма, подивіться, скільки ми вже прокопали! Що ви скажете?

— Дуже добре. Тільки стомились, мабуть? Відпочиньте, силу треба рівномірно використовувати, — зауважив секретар.

— Та ні, поки що не стомились!

— Будемо відпочивати, як закінчимо цю ділянку!

Зав'язалась жвава розмова.

— Коли серця всіх б'ються разом, тоді ніякі труднощі не страшні, — підбадьорював хлопців секретар райкому. — Це нічого, що японці продовжують лютувати і що в селах їх підтримують «спілки збереження». Посміються вони ще трохи, а там ми примусимо їх плакати! Ми знищимо їх на всій території провінції Хебей.

— Вірно, коли з'єднаємо наші серця, то ніяка робота не страшна! — загукали хлопці.

— Адже говориться в старому прислів'ї: як дружно взятись — і глину можна в золото перетворити.

— Добре, не будемо вам заважати. Товаришу Ма, — звернулася Бай-янь до секретаря, — давайте піднімемось нагору і пройдемо далі на північ. Там ще вісім груп працює.

— Гаразд.

Вони вилізли нагору і через гаолян пройшли далі на північ. То тут, то там скрипіли корби, а біля них метушились селяни.

Серп місяця виповз з-за верховіття дерев і повис у небі. Голоблі Воза повернулися на схід, а біла смуга Чумацького шляху яскраво виділялась на фоні темного неба. Раптом, мов вогненна стріла, промайнув метеор і зник вдалині.

Чжен-хай з хлопцями закінчили копати свою дільницю і повилазили нагору. Тепер вони засипали ґрунтом отвір колодязя і, втрамбовуючи ґрунт, тихенько наспівували:

Просторі рівнини Хебею,
Далеко до моря від них.
Насиплемо гори високі,
Стрілятимем ворога з них.
Хе-я! Хе-я!

Насиплемо гори високі,
Підземні ходи прокладемо.
З'єднаються села Хебею —
Ми волю для них принесемо!
Хе-я! Хе-я!

Зарівнявши землю, група пішла далі. На новому місці вони почали обережно висмикувати стебла гаоляну; тут мав бути новий колодязь. Але тільки хлопці взялись до роботи, як пролунав постріл. Всі завмерли.

— Що трапилось?

— Може, це вартувий?

— Здається, ні. Мабуть, щось трапилось.

— Не хвилюйтесь. Тут цілком безпечно, — спокійно промовив Чжен-хай. — А стріляли, здається, на околиці нашого села. Пошлемо зараз кількох чоловік довідатись, в чім справа.

Він узяв гвинтівку і попрямував туди, де пра-

цювали Сяо-цін та Тигр Ді. Там вже був секретар Ма, Бай-янь, Тигр Ді, а також ополченці обох сіл. Всі були озброєні, готові до бою.

В цей час до них підійшли Цю-цзи та Сяо-юй, ведучи з собою Чжан Ба. Вони розшукували командира загону.

— Що таке, Цю-цзи? — запитав Чжен-хай.

— Стоймо ми в дозорі біля дороги, — почав розповідати Цю-цзи, — коли бачимо, хтось пробирається сюди. Ми окликнули його, запитали, хто такий. Мовчить, а потім почав тікати. Я вистрілив, він зупинився. Підходимо ближче, бачимо — Чжан Ба. Питаємо, чого приходить? Не відповідає. Тоді ми й привели його сюди!

— Що з ним зробити? — звернувся Чжен-хай до секретаря.

— Я... я... я, — низько вклонився Чжан Ба. З переляку він увесь тремтів.

— З якою метою ти йшов сюди в такий пізній час? — запитав секретар.

— Я... я... — почав, запинаючись, Чжан Ба. — Я хотів подивитись на посіви. Ніякої мети, ніякої, кхе...

— Ніякої мети? — суворо перепитав Ма. — Кажеш правду, адже ти йшов розвідати, як ми копаємо підземні ходи, чи не так?

— Ой, що ви, що ви...

— Скажу тобі прямо, якщо ти доповіси на опорний пункт про нашу роботу, то винуват сам себе! За цю дільницю ходу ти відповідаєш особисто. Якщо японці прийдуть і розриють її, ми з тобою будемо по-іншому говорити.

— Так, так, так... — заладив Чжан Ба, низько вклоняючись.

— Гарно поміркуй, японці довго тут сидіти не будуть, незабаром ми виженемо їх. Твій зять Хуан Юнь-тін став зрадником, віддав свою дочку за Лю Ці-іна. Не подумай брати з нього приклад. А якщо кинеш шкодити нам і більше піклуватимешся про інтереси села, то ми врахуємо це.

— Згоден, згоден...

— Гаразд, відпустіть його! — махнув рукою секретар.

Увесь спітнілий Чжан Ба поплівся до села. А в гаоляні знову почали рівномірно порипувати корби.

Сяо-цін підійшов до Чжан Лао-іня, торкнув його за плече і промовив:

— Дядечку Лао-ін, я хочу пити!

— Пити? Чого ж ти мені про це кажеш? — засміявся старий.

— Чи не можна з'їсти отаку штуку? — Сяо-цін зобразив руками кулю. — Щоб копалося краще. А потім, коли закінчимо копати, заліземо в підземелля і будемо ваш баштан охороняти. Прийдуть японські чорти по кавуни, а ми їм з-під землі як всиплемо! То як, можна?

Всі навколо засміялись.

Х

Зранку ополченці в наметах відпочивали, а Де-цюань сидів на дереві і охороняв спокійний сон товаришів.

Раптом він побачив, як з північного заходу до села наближається група японців. «Не інакше, як

за продовольством», — подумав він, бо недавно пішли чутки, що в селі Сяованчжуан, що лежало на захід звідси, японці забрали все, що можна було їсти.

Злізши з дерева, Де-цюань кинувся до наметів з вигуками:

— Командире, командире! Мерщій вставайте!

Чжен-хай схопився на ноги і, протираючи очі, запитав:

— Що таке?

— Тривога!.. Вороги входять в село!

— Скільки їх?

— Колона довга, не менше півсотні буде.

— Вставайте! — почав будити бійців Чжен-хай. — Японці! Треба обійти село з заходу, перекрити дорогу і вдарити на них із засідки.

Слідом за Чжен-хаєм бійці побігли полем і залягли за селом у гаолянових заростях по обидва боки від шляху. Тигр Ді та Лі Цю-цзи виповзли на дорогу і встановили дві міни.

— Може, хоч на одну наскочать, і то добре буде! — промовив Цю-цзи, і хлопці знову зникли в гаоляні.

— На цей раз я повинен замінити свою рушницю на японську гвинтівку, — тихо сказав один з ополченців.

— Не добудем гвинтівки, добудемо коня, а не вдасться коня заморського дістати, то хоч велосипед, — в тон йому додав інший. — Навіть краще — і їздити можна й годувати не треба.

Сяо-цін нахилився до приятеля.

— Сяо-юй, на цей раз нам треба каску роздобути. Хороша річ: можна на голову одягати, воду носити, а взимку замість нічного горщика пригодиться. Одним пострілом аж трьох зайців, як ти гадаєш?

— У тебе, бісів сину, одні жарти в голові. Мене ніщо не цікавить, хіба черевики хороші, щоб на сцені виступати.

— Хе, щоб японця грати, одних черевиків замало. Давай разом роздобудемо ще що-небудь, — запропонував Сяо-цін.

Дочка Чжао Цюань-чжуна Цяо-ін лежала поряд з Бай-янь.

— Сестрице, — звернулась вона до подружки, — розкажи, як стріляти з цієї рушниці?

Бай-янь повернулась до неї.

— Це гвинтівка, вона не схожа на ті рушниці, якими ми раніше озброювались. Там треба було проштовхувати патрон паличкою, а тут він сам подається, треба тільки клацнути затвором — і стріляй!

Цяо-ін перший раз брала участь в бою, тому у неї нервово сіпались ноги.

— Щось у тебе ноги не лежать на місці! — пожартувала Бай-янь.

— Не знаю, я нічого ними не роблю.

— Поглянь, аж ямку вибила, а кажеш, що нічого.

— Сестро Бай-янь, а як бій почнеться, що тоді робити? Кажуть, що не страшно, а як насправді?

— Слухай, що я буду говорити, — заспокоювала її Бай-янь, — бій почнеться незабаром, але ти не подумай вставати та бігти, тримайся біля мене. Що я робитиму, те й ти роби!

Загін Чжен-хая довго чекав на ворога. Поки японці не награбували провізії на три підводи, вони не виходили з села. Нарешті, вони показали на шляху. В ту ж мить з гаоляну по них відкрили вогонь. Постріли злились в суцільний гуркіт. Серед японців спершу зчинилось замішання, але через хвилину вони почали відстрілюватись. Між струнками стінами гаолянових нив зав'язався запеклий бій. Переполохані птахи звилась високо в небо.

«Бах!» — зіпківши зуби, зробила перший постріл Цяо-ін, тіло її здригнулось, і від переляку дівчина заплющила очі.

— Стріляй, Цяо-ін! — гукнула на неї Бай-янь. — Не бійся! Он японці ідуть!

— Де?!

— А то хто? Поглянь! — Бай-янь показала пальцем.

Зібравшись з духом, Цяо-ін знову вистрілила. Ополченці на чолі з Чжен-хаєм, ховаючись у гаоляні і не припиняючи вогню, просувалися вперед. Японці почали зіскакувати з коней і залягати.

— Командире! — закричав один з ополченців-новачків. — Я влучив, влучив, погляньте, він упав!

Боець підвівся і показав рукою вперед. В ту ж мить Чжен-хай кинувся до нього і притис до землі.

— Чого кричиш? Жити набридло?

— Лізь сюди, тут долина, — покликав Де-цюань. — Лежи нерухомо, спостерігай за ворогом і стріляй!

— Де-цюань, — обізвався до товариша Сяо-цін, — ти робиш успіхи і, треба сказати, значні.

Полетіли гранати, серед японців почалась паніка. Якийсь солдат кинувся зопалу в гаолян, він не помітив, що неподалік лежить Сяо-цін та його приятель Сяо-юй. Коли вони гукнули: — Здавайся! — солдат упав на коліна, підняв над головою гвинтівку і швидко, швидко заговорив:

— Ой, ой, панове Восьма армія, здаюся, здаюся!

Ворожі солдати кидались в усі боки, шукаючи порядку.

Раптом пролунав сильний вибух — це зірвалась одна з мін, встановлених на дорозі. Коли дим розсіявся, на дорозі залишилось кілька тіл.

— Добре! — вигукнув Цю-цзи. — А я турбувався, що даремно їх ставимо.

— А чому тільки одна? — здивовано запитав Тигр Ді. — У другої, мабуть, запальник зіпсований. От біда!

Та не встиг стихнути його голос, як вибухнула і друга міна.

Японці зовсім розгубились: одні з них ще стріляли навмання, інші кидали зброю і турбувались лише про те, як би врятуватись самим, треті зовсім очманіли, вони попадали на землю і боялись поворухнутись.

Нарешті, японці вибрались на велику дорогу і, не оглядаючись, побігли в Шуаншічжен.

Ополченці торжествували, вони вискочили на поле бою і почали підбирати трофеї.

Сяо-цін надів на голову каску і, прийнявши по-

зу японського завойовника, нахилив вперед голову, вирячив очі і закричав:

— Ви, Восьма армія, дуже небезпечні, я буду вам панувати!

Сяо-юй взяв камінець і шпурнув його в Сяо-ціна. Каска дзенькнула, а камінець відлетів далеко вбік.

— Чого це ти свого володаря б'єш! — крикнув той, сварячись на приятеля.

Сяо-юй знайшов лише один черевик, він прив'язав його до ствола рушниці і, метляючи ним у повітрі, скаржився:

— От біс би його взяв, добув лише одного черевика, виступати на сцені знову нема в чому!

— Можна виступати! — заперечив Сяо-цін. — Будеш грати японця, який драпає, один черевик для такого випадку дуже пасує!

Почали підходити селяни, серед них був і Чжао Цюань-чжун. Вони оточили бійців, не знаючи, як висловити їм свою радість.

— Оце добре повоювали! Прямо на серці веселіше стало!

— Якби не ополченці, збіжжя наше давно б уже опинилось в Шуаншічжені.

Діди навіть сльозу пустили, вони підходили до бійців, тисли їм руки, і від хвилювання не могли сказати ні слова.

До Бай-янь підійшла якась бабуся і, взявши її за руку, запитала:

— І ти билася, дочко?

— Навіть кількох японців підстрелила, бабуся, — посміхаючись, відповіла дівчина.

— Ай-я, — говорили старі, — наша Бай-янь смілива, не боїться навіть стріляти японців, такі дівчата рідко зустрічаються.

— Прийду додому і пошлю нашу Сяо-хуа також в ополченці, нехай теж б'є японців. Бач, людські дівчата які сміливі, — промовила бабуся.

— Бабусю, а на кого я схожий? — запитав Сяо-цін, знову надіваючи каску на голову.

— Дивіться, який Сяо-цін кумедний! — сміялись старі.

Якийсь дідусь підійшов до Чжен-хая і, поплескавши його по плечу, розчулено промовив:

— Чжен-хай, твої ополченці бились дуже, дуже добре, молодці! — старий підняв догори руку — навколо дружно засміялись.

Чжен-хай підійшов до Чжао Цюань-чжуна і смикнув його за рукав:

— Дядечку, мені здається, що не треба гаяти часу, а швидше завертати підводи в село, встановити, що у кого японці забрали, і роздати все селянам.

— Вірно! І я так гадаю, — Цюань-чжун звелів повернути підводи в село.

На перехресті двох вулиць процесія зупинилась. Чжао Цюань-чжун вийняв пензлика й туш і почав записувати.

Його дочка Цяо-ін стояла поруч і допомагала батькові:

— Дядьку Лі, скільки зерна у вас забрали?

— Два доу.¹

— Записуй, тату: у дядька Лі взяли два доу.

¹ До у — міра сипучих тіл, дорівнює 10,3 літра.

— Тіточко Ван, а у вас?
— Приблизно півтора!
— А у нас півдоу забрали!
— Не всі разом, давайте по одному! — вигукнула Цяо-ін.— Тату, хутчій записуй!

В цю хвилину до юрби, перевалюючись з боку на бік, підійшов Чжан Ба. На перенісці у нього сиділи темні окуляри. Поглянувши з підозрою на присутніх, він нахилився до Чжао Цюань-чжуна і зашепотів йому на вухо:

— Цюань-чжун, почекай, не поспішай ділити!
— Як це так? — не зрозумів Цюань-чжун.
— Іди сюди, я тобі поясню, — він повів Цюань-чжуна за ріг хати, — не можна віддавати зерно.

— Чому?
— Ти ж знаєш, що японці вимагають від нас хліба, вже кілька разів нагадували, а ми все не спроможємось нічого зібрати. Навіщо ж тепер роздавати, коли зерно вже зібране? Відвеземо все до спілки, а потім вирішимо, що далі робити!

— Як же так? Адже зерно награване, його обов'язково треба повернути селянам. А коли з Суньчжуана будуть вимагати, тоді й вирішимо, що робити.

— Якщо зараз роздамо, то потім не зберемо!
Цюань-чжун хотів продовжити суперечку, але до них підбіг Чжан Лао-інь.

— Люди чекають. Якщо у вас невідкладна розмова, то спочатку розрахуйтеся з нами, а потім вже балакайте хоч до вечора.

— Іду!
Чжао Цюань-чжун подався до селян, а Чжан Ба, здивовано вирячивши очі, дивився йому вслід. Потім він різко повернувся і попростував до будинку «спілки збереження».

Ставши головою спілки, Чжан Ба записався. Погляньте на нього: на голові атласна шапочка, сам вдягнений в куртку з якогось невідомого матеріалу і штани з темносинього голландського сукна. На людях тримається з погордою, знову почали проявлятися звички, якими він визначався ще тоді, коли до війни керував у селі сектою «Ігундао».¹

Дружина Чжан Ба зроду була байдужа до праці і щира до їжі. Вона тільки й знала, що цілими днями бігати по сусідах, цокотіти про те й про се та перебирати всіх до самих кісточок. За це її і прозвали Прудконою. Коли в селі перебували частини Восьмої армії, свідомість населення значно зросла, люди звільнились від дурману, яким їх обплутала «Ігундао», а ледарі та дармоїди були справедливо засуджені всім народом. Прудконога змушена була тоді менше бігати по чужих хатах. Тепер же, коли її чоловік знову пішов угору, в її ногах немов прибавилось сили і вона гасала з одного краю села в другий. Зустрівши продавця пампушок чи фруктів, вона негайно брала в нього що-небудь і тут же починала їсти, а що не з'їдала, то несла додому. Іноді вона не давала грошей, а кинувши: «Завтра заплачу за все разом!» — ішла далі. Продавці були зацікавлені, щоб вона й надалі зверталась до їх послуг, тому завжди

відповідали: «Нічого, нічого, запишемо!» — і цілісінкми днями вештались біля її воріт.

Навкис від будинку Чжан Ба була початкова школа. Під час каральних походів японці її значно пошкодили. Тепер селяни не дуже-то поривались посилати своїх дітей вчитись, і тому школа стояла порожньою. Чжан Ба вирішив розмістити тут «спілку збереження» і переніс сюди всі свої папірці.

Був у Чжан Ба ще й дядько на прізвисько Червононосий Лао-шунь. У дядька не було ні кола ні двора. До війни з Японією він служив кухарем в розбійницьких загонах гомінданівця Чжан Ін-у, звідти втік і пристав до якоїсь трупи артистів класичного театру. Там він виконував всяку чорну роботу: прибирав, носив воду, подавав віяла, коли артисти йшли на сцену. Згодом його можна було бачити в оркестрах, де на його долю випало бити в гонг чи барабан, а інколи заробляв навіть тим, що копав могили, — тобто брався за будь-яку роботу. Жив він лише сьогоднішнім днем. Прожив до вечора — от і добре, ще одним днем менше лишилось.

Так безтурботно пройшла половина його життя. Друзів він не придбав, хати не збудував, залишився один, як палець, навіть без дружини.

Тепер Чжан Ба забрав його до себе, в «спілку збереження», де він підмітав кімнати, готував страву і був за кур'єра.

З цього приводу між Чжао Цюань-чжуном та Чжан Ба неодноразово виникали сварки. Японці грабували селян, здирали з них численні податки, тому кожна сім'я сиділа гола і напівголодна, а тут у спілці з'явився ще один дармоїд, якого треба було годувати.

Та це не все. Коли проводився який-небудь громадський захід, Чжан Ба любив почастувати присутніх вином та хорошими закусками. Але його дружина мала гострий, мов у кішки, нюх і завжди прибігала на запах смаженого м'яса. Якось Чжао Цюань-чжун на власні очі бачив, як вона заскочила до кухні і, хихикаючи, завертілася перед Червононосом.

— Дядечку Лао-шунь, сьогодні у тебе стільки роботи! Якщо не вправляєшся, скажи — я допоможу.

Червононосий улесливо посміхнувся.

— Ой, що ви, чи ж посмів би я вас турбувати? Я сам все зроблю, сам все зроблю. Покуштуйте, яке м'ясо на смак. Тільки обережніше, не попечіть губи! — упадав біля неї кухар.

Наївшись м'яса, Прудконога випивала за чотириох вина, і перед тим, як іти додому, завжди говорила:

— Якби ще й дітям трошки взяти.

І Червононосий відбирав найкращі шматки м'яса і віддавав їй.

Чжао Цюань-чжун рішуче заперечував проти всіх цих частувань, часто лаявся з Чжан Ба і, слід сказати, що кількість таких «заходів» зменшилась.

Японці майже щодня навідувались в село то за тим, то за іншим. Чжан Ба, бажаючи завоювати прихильність імператорської армії, здрав з селян усе, що тільки від нього вимагали,

¹ Ігундао — реакційна релігійна секта.

— Треба їм давати менше! — навчав його Чжан Цюань-чжун. — Все йде, як в бездонне провалля. Якщо будемо задовольняти всі їхні вимоги, то апетит японців безмірно зросте. Відтягнути поставки, виграти ще кілька днів — ось наше завдання. Зуміємо витримати натиск — нічого не повеземо; якщо ж діватись буде нікуди, якусь частину віддамо.

— Гм... — Невиразно мугикав Чжан Ба в таких випадках; йому бракувало слів для відповіді.

Він ненавидів Чжао Цюань-чжуна, але розумів, що той іноді мав рацію. Знав він і те, що кілька днів тому в селі Даочжуан ополченці вночі витягли з хати голову спілки і розстріляли за утиски селян. «Коли і я буду жорстоко ставитись до селян, то й мені голови не зносити, — мізкував він, — з цим жартувати не можна».

Ось і тепер у нього знов виникла суперечка з Чжао Цюань-чжуном: повертати зерно селянам, чи ні. Чжао Цюань-чжун, незважаючи ні на що, вирішив діяти в інтересах народу, а потім вже вести розмову.

Зерно було роздане, а надвечір з села Сунь-чжуан на велосипедах приїхало з десяток маріонеткових солдатів на чолі з командиром відділення Чжан Жуй-ці, який і раніше бував тут. Вони підкотили прямо до правління спілки. Чжан Ба зразу ж звелів Червононосому подати чай.

Чжан Жуй-ці, поклавши ногу на ногу і голосно сьорбаючи чай, запитав:

— Ну як, приготували зерно і лісоматеріали, які минулого разу вам було наказано зібрати?

Витріщивши очі, Чжан Ба відповів:

— Гм... зерно ми приготували, але його забрали у нас солдати з Шуаншічженя, а у них по дорозі ополченці відбили...

— Як? — вигукнув здивований Чжан Жуй-ці. А куди ж вони його поділи?

— Зерно знову...

Але Чжао Цюань-чжун не дав йому закінчити речення:

— Вони все з собою забрали. Ще б пак, залишили б вони нам що-небудь!

Чжан Ба кашлянув і щось хотів додати. Цюань-чжун знову перебив його. Він почав пояснювати, як все трапилось:

— Ви погляньте, наш голова спілки аж помарнів. Немало зусиль ми доклали, поки, нарешті, зібрали вам зерно, вже приготували його для відправки, як раптом прибули імператорські солдати з Шуаншічженя, геть все забрали, а на дорозі їх перестріла Восьма армія і все відбила. Що ж ми маємо робити?

— Недарма нам з сторожової башти сьогодні було чути, як десь тут стріляли! А багато було ополченців? Звідки вони? — поцікавився Чжан Жуй-ці.

— Хто й зна! Чули, що стріляють, але з хати боязко було виходити! — відповів Чжао Цюань-чжун.

Чжан Ба, насупивши брови, нервово гриз мундштук цигарки і часто затулювався, випускаючи дим густими кільцями.

— Вам вже давно був призначений строк, — сказав Чжан Жуй-ці, — а ви все відтягували.

Даю вам ще три дні, за цей час мусите все здати. Нас самих імператорська армія підганяє. Отже, коли за три дні не здасте, то перепаде і вам, і нам!

Чжан Ба покvapно закивав головою і, низько вклоняючись, відповів:

— Слухаюсь! Обов'язково привеземо.

— Командире відділення, — зітхнувши, знову заговорив Чжао Цюань-чжун, — у нас в селі одна біднота, врожаю ще не збирали, чи є у кого-небудь хоч жменя зерна? Ми стільки билися, поки те дістали, все село плакало, а ви знову наказуєте збирати.

— Треба! Інакше я недовиконаю заготівлю.

Чжан Ба підхопився з свого місця:

— Цюань-чжун, я так гадаю: трьох днів досить, адже це наказ імператорської армії. Крім того, і командира відділення Чжана не треба підводити.

— Вірно, — погодився Цюань-чжун, — адже, як кажуть, всі ми з однієї миски їмо і добре знаємо, як селянам тяжко живеться. Ми тут за цей час що-небудь придумавмо, все одно треба якийсь вихід шукати. — Піднісши вогню до цигарки Чжан Жуй-ці, він продовжував: — Тільки, командире, правду кажучи, у селян самих їсти нічого, а якщо і є у кого, то таких дуже мало. Без бійки від них нічого не візьмеш, але коли нема, то скільки не бий — тільки собі нашкодиш.

Далі Цюань-чжун говорив майже пошепки:

— Послухайте, командире відділення, будемо говорити щиро, як брати. З того часу, як стіною піднявся гаолян, нам стало не до жартів, кожну мить мусиш бути насторожі. — Пальцем він вив у повітрі цифру вісім. — Їх тепер багато. Лягаєш увечері спати, а душа не на місці. Вся ніч в тривозі, гавкне десь собака — серце завмирає. Вам, звичайно, добре в опорному пункті: стемніло — підняли підвісні мости і почуваете себе у повній безпеці. Хто до вас добереться? А ми тут кожної хвилини можемо голову скласти.

Чжан Жуй-ці слухав мовчки і тільки раз по раз смоктав цигарку.

«Кожної хвилини можемо голову скласти» — це речення, мов гострий меч, вразило Чжан Ба в саме серце. Він враз пригадав, як того вечора в зарослях гаоляну секретар Ма попереджав його. Але, з другого боку, імператорська армія вимагає хорошої роботи. За це його можуть призначити пізніше на вищу посаду. А якщо про сьогоднішній випадок розповісти японцям, чи не винагородили б зразу? Проте, спробуй розповісти — від Восьмої армії не чекай пощади. — Тяжко зітхнувши, він промовив вголос:

— Дійсно, нелегко доводиться.

Чжао Цюань-чжун, немов бажаючи пояснити його думку, сказав:

— Так, так, нашому голові дуже тяжко працювати! Самі подумайте: здається Восьмої армії ніде нема, а насправді вона скрізь! Вночі наклеюють гасла на дверях спілки, пишуть всякі записки з погрозами, залякують — просто жах!

— Еге, правда, правда! — підтримав його Чжан Ба.

— Я вам зараз покажу!

Чжао Цюань-чжун вийшов у сусідню кімнату, взяв аркуш паперу і, схилившись над каном, хутко написав олівцем: «Негайно передати Чжен-хаю, щоб він з ополченцями засів біля дороги за селом і несподівано напав на групу, яка зараз перебуває в селі».

Після цього він вийняв з стіни цеглину, просунив у дірку записку і знову поставив цеглину на місце. В стіні був зроблений отвір, який вів до підземного ходу. Щоразу, коли хтось з ворогів перебував до «спілки збереження», біля отвору ставав на варті ополченець. Якщо було щось важливе, Чжао Цюань-чжун негайно сповіщав про це Чжен-хая.

І на цей раз ополченець, що стояв біля отвору, діставши записку, хутко помчав на околицю села.

Чжан Цюань-чжун взяв з стола гасло, виніс його в першу кімнату і розгорнув перед Чжан Жуй-ці.

«Ви, зрадники. Коли й далі будете знущатися з селян, то бережіть свої голови!» — прочитав той і вигукнув:

— Е, чорт забирай, та у вас тут небезпечно!

«Небезпечно? Почекай трохи, тобі ще не таку небезпеку покажуть!» — подумав про себе Чжао Цюань-чжун і вголос додав: — Командире відділення Чжан, тепер скажіть самі, як нам бути, це зерно...

— Зерно пришлете днів на два пізніше, а лісоматеріал необхідно відвезти сьогодні, — відповів той.

— Командире, хіба ви не знаєте? Коли будували сторожову башту, у нас вирубали все, що можна... Де ж ми тепер візьмемо вам дерев у два обхвати товщиною?

Чжан Жуй-ці враз нахмутив брови і, чітко вимовляючи кожне слово, відповів:

— Діставайте, де хочете! Це наказ імператорської армії, відступати від нього ніхто не має права!

— Вірно! Правду кажете! — підтримав його Чжао Цюань-чжун. — Наказ нам треба всім виконувати, ніхто не має права відступати від нього. У нас з тобою, брате, характери схожі!

— Коли сьогодні не зможете привезти лісоматеріал, то необхідно придумати щось інше!

— Що інше? — поцікавився Цюань-чжун.

— Окрім смерті, всі засоби хороші! — відповів зрадник.

Для того, щоб скоріше вирядити їх, Чжао Цюань-чжун покликав командира відділення до сусідньої кімнати. Тут він вийняв з-за пазухи вісім тисяч юанів урядових асигнацій і, засовуючи їх у рукав Чжанової куртки, промовив, немов бажаючи виправдатись:

— Послухайте, командире, це вам невеличкий подарунок. Купите братам-солдатам тютюну! Щиро признаюсь, хотів би щось більше зробити для вас, але нам зараз дуже важко, прямо сили немає. — Потім, виводячи рукою в повітрі цифру вісім, він зашепотів майже на саме вухо:

— Прийшли вчора, як стемніло; мабуть сотні дві. Коли їх хоч трохи не приборкати, то працювати буде зовсім неможливо.

Чжан Цюань-чжун навмисне придумав цю історію, щоб налякати зрадника і скоріше вирядити його з села.

Новина подіяла на Чжана, він пополотнів.

— Вже темніє. Може статись, що знову наскочать...

Командир відділення вивів солдат у двір. Сівши на велосипеди, вони чимдуж помчали з села.

Червононосий слухав розмову Чжао Цюань-чжуна з командиром відділення. Чухаючи свій аж синій від вина ніс, він міркував: «Лісоматеріал, лісоматеріал! А сунули йому в рукав кілька папірців, і вже все забув. Ай-я, який рукав у нього великий».

Нічого не підозрюючи, зрадники їхали собі спокійно, тільки у командира на серці було тривожно. Коли велосипедисти наблизились до посівів гаюляну, він раптом закрутився на всі боки, немов однієї пари очей йому було недосить і, вирвавшись уперед, почав шосили натискати на педалі. Чжан Жуй-ці прагнув якомога скоріше вирватись з цього небезпечного коридора на широку дорогу. Та до широкої дороги було ще далеко, коли з гаюляну зненацька пролунало два постріли. Один з солдатів звалився з велосипеда. Двоє, що їхали позаду, налетіли на нього і теж попадали. Чжан Жуй-ці та інші солдати, мов на крилах, не озираючись, мчали вперед.

З вигуками: «Ні з місця! Не ворухись!» — з гаюляну вийшли Ван Чжен-хай, Бай-янь, Цю-цзи, Сяо-цін та ще близько десятка бійців. Один зрадник схопився з землі, але тут же впав, звалений влучним пострілом Тигра Ді. Другий також хотів кинутись навтіки, але Бай-янь звела гвинтівку, прогримів постріл, і він ліг поряд з першим. Третій солдат лежав на землі і з переляку тільки дригав ногами.

Ополченці підійшли до вбитих, щоб підібрати зброю. Солдат, який залишився живим, тремтів од страху, він став навколішки і, низько вклонившись, почав благати:

— Панове Восьма армія, я, я, я...

— Встань! — крикнув на нього Чжен-хай, не чекаючи, поки той, нарешті, спроможеться щонебудь сказати. — Якщо прийдете в село ще раз, якщо будете знущатись над селянами, то жодний з вас не піде звідси живим. Іди, але знай, що...

«Бах!» — пролунав у цю мить постріл Цю-цзи, солдат повалився на бік.

— Теж придумав: корову музикою просвіщати! Що з ним говорити, з підлим зрадником?! Хай іде в гості до володаря пекла!

— Цю-цзи! Що ти наробиш?! Людей перевиховувати треба і відпускати, а тобі би вбивати!

— Та знаю... Забув... — почервонів Цю-цзи.

— Хіба секретар райкому не говорив про це? Окремих маріонеткових солдатів ми мусимо схилати на свій бік, а не стріляти всіх підряд! Не смій більш так робити!

XI

В кінці серпня частина народних ополченців села Чжаочжуан була переведена в районний загін, і Чжен-хай став його командиром. Разом з ним в цей загін прийшли Цю-цзи, Сяо-цін і Де-

цюань, а Бай-янь була призначена замісником голови жіночої спілки району.

Незабаром густі посіви гаоляну були зжаті, і японці знову розпочали каральні наскоки.

На цей раз загарбники намагались провести в життя «політику розмежування». В широких масштабах розгорнулось будівництво захисних ровів та стін, скрізь будувались доти, прокладались нові залізниці та дороги.

Японці розраховували з допомогою залізниць та доріг розсікти центральну рівнину провінції Хебей на окремі невеликі райони, в яких потім можна буде проводити «чистку», час од часу організовуючи каральні експедиції і, таким чином, знищити всі сили, які чинять опір японському пануванню.

Обстановка в усіх районах ставала все напруженішою. Японці вимагали везти на будівництво укріплень цеглу, лісоматеріали. Щодня селяни пиляли дерева і великими підводами звозили їх на будови.

Спочатку було наказано валити одні осоки, а коли їх не стало, в хід пішли в'яз та верба. Незабаром все було знищене. Залишались тільки груші, абрикоси та інші садові дерева. Селяни нізащо не хотіли їх рубати. Та що до цього японцям?! Довелося різати.

— Охо-хо! — бідкався якийсь селянин. — Ці груші ще дід мій саджав, скільки праці до них прикладено, поки вони вирости, скільки поту та крові затрачено, а сьогодні все це треба рубати... Будьте ви прокляті до десятого коліна!

— Чорти б їх забрали, цих загарбників, бач як заметушились, та нічого, адже дарма в при-

слів'ї говориться: «Більше стараються — скоріше подохнуть», — говорив інший. — Деревя виростуть нові, була б у людей наснага та дух незламний боротися до кінця. Мені здається, що японці примостились тут на рівнині, мов у зайця на хвості, — довго не висидять.

Скоро усі ліси й сади були вирубані, залишились тільки де-не-де поодинокі напівзасохлі деревця, які стирчали на рівнині, мов цвяхи на гладенько виструганій дошці.

Японцям потрібна була цегла — запрацювали цегельні, але вони не встигали задовольняти потреби будівництва. Тоді селян примусили розбирати курники та огорожі і звозити цеглу. Та японцям було все мало й мало. Дійшло до того, що почали знімати дахи з будинків, розбирати стіни. Села перетворювались на руїни.

Але найжахливішим було копання захисних ровів. Щодня японці виганяли селян на цю каторжну роботу. Вздовж доріг по обидва боки копались великі рови шириною в дев'ять метрів. Навколо кожного села копали менші рови, заглибшки в три метри. Лопату за лопатою кидали селяни нагору потоки землі, а поряд стояли японці і підганяли багнетами.

Через цю роботу селяни не змогли зібрати як слід врожаю і тепер ходили на роботу напівголодні. Дехто від голоду і тяжкої праці непритомнів і падав на дно рову.

Завдяки цим роботам, японцям вдалося, немов велетенською рукою якогось чудовиська, розділити всю рівнину на окремі райони. Вся Хебей вкрилась низкою збудованих за єдиною системою

сторожових башт, сіткою захисних ровів, які в усіх напрямках перетинали територію провінції.

Дивлячись на свої поля й сади, на батьківську землю, безжалісно спустошену ворогом, люди не могли стримати свого гніву. Але й у цих надзвичайно тяжких умовах вони продовжували вести запеклу боротьбу. Селяни знали, що недалеко той час, коли знову повернуться Восьма армія.

Почувши іноді, як хто-небудь, виводячи пальцем в повітрі вісімку, говорив: «Сьогодні приходили до нас в село...» — очі селян запалювались надією, ці слова, ніби світлий промінь, розганяли темряву ночі, вселяли спокій, сповнювали мужністю серця.

Коли додати до цього всього й те, що окупанти примушували населення будувати залізницю та дороги, то скажіть, як могли люди зносити такий тягар?! Було б дивно, якби вони не взяли за зброю і не піднялись на боротьбу з ворогами.

Проводячи «політику розмежування», японці почали створювати в селах нові «народні» організації, зокрема спілки молоді. Юнаки, члени цієї спілки, мали нести охорону сіл від ополченців, виявляти в населених пунктах сторонніх людей і доставляти їх на опорні пункти, доповідати японцям про появу частин Сімої армії. Але головним завданням спілок молоді було: організація юнацтва, проведення військових занять і, в разі потреби, поповнення молодими хлопцями загонів маріонеткових військ.

Молодь не виявляла бажання вступати до цієї спілки, але коли японці перейшли до відкритих погроз, довелось записуватись, аби тільки уникнути переслідувань.

— Ми записались в спілку, але не вважайте нас зрадниками, — виправдовувались хлопці перед селянами. — В душі кожний думав: «Примусили нас записатись, ми і записались, але все одно тільки вдаватимемо, що працюємо у спілці, а справді будемо й далі підтримувати зв'язки з районом, збирати відомості про японців та передавати їх районному загоні і разом з ними бити ворогів».

Головою спілки молоді села Чжаочжуан Чженхаєві вдалось провести Сяо-юя.

Якось надвечір в село завітала Бай-янь. Вона зайшла до Чжао Цюань-чжуна, щоб поговорити з його дочкою.

Усміхнена Цяо-ін кинулась назустріч подрузі.

— Голова жіночої спілки щось давно не показувалась в нашому селі! Сідай скоріш!

Бай-янь також усміхнулась.

— Ти жартівниця, все голова та голова...

Цяо-ін захоплено розглядала гостю.

— А хіба ти не голова жіночої спілки району? Якщо головою тебе називати не можна, то як же тоді?

— Називай, як і раніш, сестрою — і все буде гаразд!

— Добре, добре! — Цяо-ін підійшла до Бай-янь і взяла її за руку. — Сестро Бай-янь, сідай, ти сьогодні обідала?

— Ні ще. Але про це потім, Куди пішов дядько Чжао?

— Ой, японці так розперезались, що далі нікуди: то цегли вимагають, то лісу, то робітники їм потрібні. І спілку молоді створили... — доповідала вона, загинаючи пальці. — Одне, друге — сам біс всього не запам'ятає. Татусь цілісні дні бігає у справах; дивишся, тільки-но був тут, а змиває вже в іншому місці. А там японці приходять, і з ними треба говорити. А то з Чжан Ба сперечається. Так заклопотався, що їсти ніколи.

— Що ж... Таке становище тепер скрізь, — відповіла Бай-янь.

— Ой сестро, забула тебе запитати, як там наш командир загону? Ви часто зустрічаєтесь?

— Яка ти дивачка! Хіба тепер час на це? Крім того, він не живе в якомусь певному місці. Сьогодні тут, завтра далі пішов. Якщо я його шукаю, робота зупиниться, люди засміють...

— Ха, а ти боїшся, щоб люди з тебе сміялись? Здається, передова жінка, а погляди у тебе феодалських часів!

Бай-янь жартома штовхнула подружку в бік, та кинулась від неї тікати і, бігаючи навколо стовпа, продовжувала глузувати з неї.

Скрипнули двері, до кімнати увійшов Чжао Цюань-чжун.

— Що тут таке? Чого це ви такий гамір зчинили?

Схиливши одна до одної голови, дівчата мовчки підійшли до нього.

— Бай-янь! Ти коли прийшла?

— Ось тільки що, — відповіла Бай-янь. — Що нового в селі за останні дні?

— Людям дуже важко, — відповів Чжао Цюань-чжун. — Японці вимагають лісоматеріалів, робітників. За день люди так стомлюються, що надвечір вже зовсім не мають сили. А як не копати підземних ходів — біда буде. Прямо таке становище, що хоч плач.

— Я, дядю, саме в цій справі й прийшла. Становище у всіх селах однакове, треба вишукувати нові способи боротьби з ворогом. Як вам подобається, наприклад, така думка: вдень чоловіки ідуть копати рови, а вночі на копання ходів ми організуємо жінок. Цяо-ін, як ти гадаєш, зуміємо ми так повести роботу в нашому селі?

— Зуміємо! — впевнено відповіла Цяо-ін. — Адже сховище у нас в домі ми викопали з сусідською дівчиною Сяо-хуа! Завтра скличемо нараду активісток, обговоримо все, а потім виступимо на зборах, звернемось з закликом до жінок.

— Гаразд! — погодилась Бай-янь.

Чжао Цюань-чжун запалив люльку, затягся і промовив:

— Сьогодні ввечері в нашій хаті відбудуться збори молодіжної спілки. Ти вчасно прийшла, Бай-янь, поговориш з молоддю, розкажеш, як нам поводитись з ворогом, як підтримувати зв'язок з районом, який пароль буде встановлено...

Бай-янь не заперечувала.

Після вечері один за одним до хати почали збиратися члени спілки молоді. Коли вже хотіли відкривати збори, хтось раптом постукав у ворота.

Всі повискакували у двір.

— Відчиніть! — гукали з вулиці, — Ми — Вось-

ма армія. Йдемо через ваше село, шукаємо чогонбудь попоїсти, відчиняйте, шановні, ми ж свої люди!

— Це наші, відчиняйте! — вигукнув юнак і кинувся до воріт.

— Чекай! Не поспішай! Ворог дуже підступний, він часто видає себе за Восьму армію, бажаючи перевірити настрій населення. Вже багато людей спіймалось на цю вудку. Давайте спочатку подивимось, хто це, а потім і ворота відчинимо! — промовила Бай-яннь. Вона принесла ослін, поставила його біля стіни і, ставши на нього, вилізла на стіну. При місячному світлі дівчина розгледіла за ворітьми групу ворожих солдатів.

— Скоріш відчиняйте! — гукали на вулиці.

Бай-яннь оглянулася назад і заперечливо помахала рукою. Потім, спустившись вниз, прошепотіла.

— Це вороги!

— Як? Що ж робити? — насторожились всі у дворі.

Бай-яннь зібрала навколо себе хлопців і щось їм сказала, потім, назбиравши на землі уламків цегли, вона знову вилізла на ослін.

— Шукайте цеглу! — наказав Чжао Цюань-чжун.

Бай-яннь тимчасом прицілилась і з вигуком жбурнула шматок цеглини через стіну. Почувся дзвінкий удар, цеглина влучила в каску. Другий камінь вдарив по голові одного з солдатів так, що той аж зойкнув.

— Восьма армія! — раптом закричав на весь двір Чжао Цюань-чжун. — Забирайтесь звідси геть, та скоріше продеріть очі, тоді побачите, що в нашому селі стоять імператорські війська, за хвилину вас всіх виловлять!

— Бий їх! — кричали хлопці, очолювані Сяо-юєм і вони жбурляли шматки цегли і черепиці через огорожу.

Тепер з вулиці залунали інші вигуки:

— Не кидайте! Ми не Восьма армія, ми імператорські війська.

Бай-яннь та Цяо-ін метнулись до хати і залізли в сховище.

— Бий їх! — навмисне голосно продовжував кричати Чжао Цюань-чжун.

Хлопці знову почали кидати цеглу. Ворожі солдати притислися до стіни.

— Ми справді не Восьма армія! — знову закричав один з них.

Японці щось загалькотали між собою. Потім командир відділення маріонеткових солдатів закричав:

— Голова Чжао, скоріше відчиняй. Ми з села Суньчжуан. Ти що, навіть мене не впізнав? Я Дун Гуй-лай.

Чжао Цюань-чжун, нарешті, відімкнув ворота, і до двору зайшло більше десятка солдатів.

— Ай-я! Пробачте нас! — почав виправдовуватись Цюань-чжун. — Ми не знали, шановні пани, що ви до нас прийдете. Винні, дуже винні перед вами. — Він низько кланявся і запрошував прибулих до хати.

Вказуючи на молодь, Цюань-чжун промовив:

— Це все наші, зішлись на збори, хочуть об-

говорити питання, як краще організувати службу дозору. Сяо-юй, принеси нам ослони!

Хлопці принесли ослони і всадили на них японців та маріонеткових солдатів.

Командир японського відділення підняв догори великий палець і, через силу підбираючи китайські слова, промовив:

— Голова Чжао, твоя дуже, дуже гарний, вірний імператорська армія! — і обхопивши Чжао руками за плечі, задер голову і голосно зареготав.

Після того, як японці пішли, збори, нарешті, відкрилися. Бай-яннь встановила сигнал: коли в селі є вороги, бити в калатало тричі підряд, щоб наші люди, підійшовши до села, знали, що тут небезпечно. Потім вона попередила, що особливо пильними треба бути при охороні підземних ходів. Ворогові треба доповідати про становище таким чином, щоб він не міг встановити, що відповідає дійсності, а що ні, де правда, а де брехня, і таким чином збивати його з пантелику.

XII

Проводячи свою «політику розмежування», японці приступили до прочісування сіл, вдаючись при цьому до неймовірних звірств.

Одного вечора секретар Ма та Ван Чжен-хай у супроводі десяти ополченців пішли в село Юйтяньцунь перевірити, як там ведеться робота по прокладанню підземних ходів.

Село Юйтяньцунь було всього в трьох лі від Люшічженя. Увечері вони провели збори, а потім розійшлись кожний в свою «фортецю» на відпочинок.

В цьому селі жила собі п'ятдесятилітня тітка Лі з сином Лай-фу. Незважаючи на похилий вік, вона теж з запалом брала участь у боротьбі проти японців. Син її був сільським активістом, чоловік все життя ходив по наймах, так і помер десь незадовго до нападу Японії на Китай. В сім'ї тепер лишилося тільки двоє: вона та син.

Оскільки після першого травня японці в усіх селах намагались виявити керівних працівників, кожний районний керівник у кожному селі мав надійну «фортецю». Без цього вони не змогли б працювати.

В селі Юйтяньцунь такою «фортецею» для секретаря райкому була хата тітки Лі. Цієї ночі секретар Ма відпочивав у її домі. На другий день вранці, коли секретар ще спав, тітка Лі напекла млинців, приготувала сніданок, а потім почала будити його.

— Вже пізно, вставай снідати!

Лай-фу підніс води для вмивання. Секретар хутко схопився з кана і вигукнув:

— Ой, що ви, я сам, сам все зроблю! Навіщо ці церемонії?

— Мийтесь, мийтесь! — сказав Лай-фу, ставлячи перед ним миску.

Вмиваючись, секретар побачив, що Лай-фу приніс цілу гору млинців та тарілку смаженої капуста й поставив усе це на кан. Поспіхом витерши лице рушником, секретар підійшов до господині.

— Тітонько, чому це знову млинці з такого білого борошна? Невже у вас нема чого-небудь іншого? Залиште ці млинці собі, а мені дайте он тих, кукурудзяних.

— Що спекла, те й їж! — підштовхнула господиня секретаря. — Було трохи білого борошна, от і спекла. Хіба краще, коли японці налетять і все пограбують? Ви ж і вдень і вночі поруч зі смертю ходите, життям своїм важите, як же не пригостити вас трохи?

— Ні, ні! — заперечував секретар. — Тітонько, я буду їсти кукурудзяні! — Він узяв млинці і пішов до казана, щоб замінити їх.

Тітка Лі та Лай-фу в ту ж мить зупинили його.

— Секретарю Ма, не ображайте нас, їжте ці млинці, вони свіжі, а кукурудзяні вже холодні, ми їх потім самі поїмо, — умовляв його Лай-фу.

— Ні, ні, залишимо їх тітоньці! А для нас, чоловіків, усе смакуватиме.

Тітка забрала у секретаря миску з млинцями і знову поставила її на кан. Лай-фу посадовив гостя, примовляючи:

— Їжте вже, їжте! Досить вам сперечатись!

— Не будете їсти — я розгніваюсь! — погрозила господиня. — Ви ж не у чужих людей, навіть відмовлялись?

Вести далі суперечку стало незручно, секретар взяв млинець у руки і покликав до себе тітку Лі:

— Сідайте поруч, будемо разом снідати.

— Ти ж і не вечеряв, їж скоріше, а я вже їла, коли пекла.

В кімнаті прямо проти дверей була божниця, в якій висіло зображення святого Гуаня. Перед божницею стояла курилниця, свічники, а поруч на підлозі примостилася прядка. Розмовляючи з секретарем, тітка Лі сіла за прядку, за мить почулося тихе дзижчання.

Де-цюань, Цю-цзи та ще кілька бійців, шукаючи секретаря райкому, увійшли до кімнати. Де-цюань вийняв люльку, набив її тютюном і, голосно прицмокуючи, почав курити. Секретар поцікавився, чому не прийшов Чжен-хай.

Я заходив до нього, він ще не снідав, — відповів Цю-цзи. — Обговорюють з старостою, куди далі підземний хід рити. Староста каже, що на західній околиці хід повинен проходити під будинком Сяо Гоу-цзи, а той боїться, що будинок завалиться. От староста і просить Чжен-хая поговорити з дядьком Сяо.

— Не згадуйте про цього Сяо Гоу-цзи, — втрутився в розмову Лай-фу. — Я знаю цього негідника. Він не про будинок піклується, а боїться за свою шкуру!

— Що ж, людей треба виховувати, а насильства допускати не

можна. Копання підземних ходів — справа добровільна.

Де-цюань стукнув люлькою об черевика, попів висипався на підлогу. Кладучи люльку в кишеню, він підтвердив:

— Вірно, це громадська справа, і треба, щоб усі бралися за неї.

В кімнату раптом вскочила тітка Лі, яка перед тим вийшла до воріт повартувати, і закричала:

— Швидше, швидше! Нещастя!

— Що трапилось? — насторожились бійці.

— З Люшічжєня прийшли вороги.

— Секретарю Ма, що будемо робити?

— По-моєму, треба негайно пробиватись! — вигукнув Цю-цзи, заряджаючи гвинтівку.

— Перш за все, не робіть паніки, — спокійним голосом промовив секретар. — Ви не бачили, багато їх?

— Ой, мабуть, кілька десятків, не встигла й полічити. Лізьте мерщій до сховища, — схвильовано відповіла стара.

Лай-фу хутко відсунув убік прядку, підійшов до божниці, підняв картину з зображенням бога, і, штовхнувши дверцята під нею, промовив до бійців:

— Мерщій спускайтесь вниз!

Секретар Ма все ще вагався:

— Тітонько, може вороги вже довідались про наше перебування у селі. Краще будемо пробиватись.

— Не можна! Ніяк не можна! — захвилюва-

лась стара, потім, стихивши голос, додала: — Вже пізно, та й як ви будете вдень пробиватись? Ви лізьте, а я подумаю, як їх обдурити. А ну, сину, піди до воріт та подивись, що там робиться. Коли японці підійдуть, кахикнеш.

Лай-фу вийшов, а секретар Ма з бійцями спустився у сховище. Стара закрила вхід, опустила картину, поставила прядку на місце і почала прясти. Але на серці було неспокоїно: «А що, як японці увійдуть у хату і знайдуть сховище? Кепська справа». — Вона зупинила прядку.

— О-хо-хо... Що ж робити?..

Стара вийшла з хати. Скрізь по селу нишпорили японці, щось джеркотили по-своєму, мабуть, ловили селян.

— Мамо, — Лай-фу підбіг до старої, — японці похапали людей і повели на площу. Я бачив там і Чжен-хая.

Кілька японців вже підходило й до їхнього двору.

— Мамо, до нас ідуть...

— Не хвилюйся, Лай-фу. Коли будуть питати, скажи, що у нас вже були тільки-но з обшуком імператорські солдати, — з цими словами вона схопила два снопи

гаолянової соломи, занесла в хату і підпалила. Враз уся кімната наповнилась димом, язика полум'я показалися зовні.

— Мамо, ти що?

Стара штовхнула сина і підморгнула йому.

— Чого дивишся? Біжи по воду, гасити пожежу треба!

Лай-фу схопив відра і з криком вибіг з двору:

— Ай-я! Нізащо хату підпалили! Куди ми тепер подінемося?

— Гей! Ти що робиш?

— Ой, тільки що було у нас двоє солдатів, підпалили хату, я біжу по воду!

Один з японців схопив коромисло і разом з відрами жбурнув убік, потім вилаявся і штовхнув Лай-фу назад. Мов люті звірі, увірвались у двір японці. Серед двору стояла тітка Лі і, заливаючись слізьми, голосила:

— Хату ж мою запалили! Куди ж я тепер подінуся! Ой боже ж мій! — вона кинулась до японців. — Ваші були, шукали Восьму армію, не знайшли і підпалили...

Солдати підійшли до дверей, заглянули всередину, звідти валив густий дим, ліз у вічі.

— Пішли! Нема тут нікого!

Вони залишили двір.

— Ху! — полегшено зітхнула тітка Лі, витираючи долонею піт з лоба. — Пронесло. Хай хата згорить, зате людей врятувала!

Але йдучи із двору, японці забрали з собою Лай-фу, і тому стара знову почала хвилюватись.

Йдучи на прочистку села, командир загону маріонеткових солдатів Ху Сін-сін взяв з собою даоського ченця. На голові у ченця була чернеча шапка, на плечах висів плащ, а лице було густо набілене, немов він збирався грати на сцені. Ніхто не міг сказати, нащо привели сюди цього комедіанта.

Всі жителі були зігнані на майдан за селом. Загрожуючи багнетами, солдати оточили юрбу.

— Кадрові працівники, комуністи, керівники боротьби проти імператорської армії! Виходьте наперед!

Люди стояли мовчки з похнюпленими головами.

— Мерщій! Хто сам не вийде, з тим панькатись не будемо. Хто признається, того не будемо бити!

Люди переглядалися між собою і мовчали.

Розуміючи, що так вони нічого не доб'ються, солдати витягли з юрби одного селянина і почали його допитувати:

— Говори, хто кадровий працівник?

Селянин глянув на натовп і відповів:

— Жодного не бачу, їх тут нема, тут одні селяни.

Прогримів постріл — селянин мертвий повалився на землю.

Солдати схопили іншого, на цей раз їм до рук потрапив Лай-фу.

— Говори ти, не скажеш — буде й тобі те ж саме!

Лай-фу поволі пройшов від одного кінця людської стіни до іншого, переводячи погляд з одного обличчя на друге. Він бачив, яка доля спіт-

кала його попередника, і серце його оповила туга. Сльози навернулися на очі. «Сказати?! Та хто ж я такий... Не скажу...» Він зупинився. З усіх боків його оточували блискучі багнети. Лай-фу здригнувся. Руки здавались йому ніби зайвими. Він притис їх до грудей, потім опустив донизу, знову підняв і поклав на груди. Брови нахмурились. У роті пересохло, він ковтнув слину. Ворожі багнети наблизились до самих грудей.

— Говори! Не скажеш — заколемо! Хочеш жити чи вмерти? Вибирай.

— Скажи — краще буде!

Лай-фу дивився на гострі багнети, груди здригнуло, немов на них звалили великий камінь.

— Чекайте, я ще подивлюсь, — промовив він. — Поки що нікого не бачу!

— Чортове кодро! — закричали солдати. — Двічі пройшов і нікого не побачив, обдурити хочеш!

Один з японців штовхнув Лай-фу в груди, він повалився на землю. П'ять багнетів нахилились над ним...

— Говори!

— Говори!

— Говори!

Чжен-хай спостерігав за цим знущанням з натовпу. Полум'я гніву палало в його очах, волосся ворухилося на голові, здавалося, що у нього від напруження ось-ось лопнуть жили. Він більше не міг спокійно дивитись на те, як вороги вбивають і загрожують заколоту багнетами ні в чім не повинних людей. Міцно стиснувши зуби, Чжен-хай стрімко кинувся наперед.

— Облиште його! Я кадровий працівник!

— Я кадровий працівник! — слідом за ним з натовпу вискочив Сяо-цін.

І враз вся юрба заворушилась.

— Я кадровий працівник!

— Я теж! — лунало звідусіль.

Все більше і більше селян виходило вперед, і кожний із них говорив:

— Я кадровий працівник!

Японці розгубились. Ху Сін-сін витріщив свої маленькі мишачі очі, обливав товсті губи, потім, щось пожувавши золотими зубами, почав лаятись:

— Ідолове плем'я! Гей, відійти всім назад! Хто б з вас не був кадровим працівником, все одно сьогодні він нікуди не втече і не сховається від нас. Ми привели з собою ченця, варто йому глянути — і він вже все знає.

Він підкликав до себе ченця в білому плащі і пішов з ним у юрбу.

Що ж це був за чернець? Насправді це був всього-на-всього переодягнений зрадник Хуан Юнь-тін. З його допомогою вороги розраховували залякати людей.

Чернець наблизився до Чжен-хая, склав до купи три пальці, зробив ними якийсь незрозумілий рух і кивнув на Чжен-хая головою. Того зразу ж оточили озброєні японці.

— Виходь! — підганяли вони його багнетами. — Ти дійсно з Восьмої армії.

— Так, я з Восьмої армії! А ви, негідники,

думаєте разом з цим пройдисвітом обдурити людей? Хочете вбивати, стріляйте в мене!

Ці слова роздратовали Ху Сін-сіна, він вихопив пістолета і вистрілив в Чжен-хая. Юнак упав. Але за мить, зібравшись з силами, підвівся і закричав:

— Ви підлі зрадники, ви заодно з японськими фашистами, цими звірами...

— Мовчати!.. Смерть йому!—загукали японці.

— Чекайте! Заждіть стріляти!—зупинив японців Ху Сін-сін.— Це буде надто легка для нього смерть. Копайте яму, живим поховаємо.

Японці примусили селян принести лопати та кирки. З сльозами на очах селяни тупцювали на місці. Кому хотілося копати? Але позаду стояли солдати. Спонукані багнетами, селяни повільно узялись за лопати. Японці, підганяючи копачів, били їх прикладами, чобітьми та кулаками.

Нарешті, Чжен-хая щтовхнули в щойно викопану яму. З вигуками: «Він простий селянин! Відпустіть його!» — селяни ринули вперед.

— Назад! Назад! — загорлали солдати. — Ступите ще крок — стрілятимем!

Встаючи з могили, Чжен-хай закричав:

— Брати селяни! Я помираю, відплатіть за

мене! Розкажіть про це секретарю райкому, розкажіть нашій партії! Не плачте, не схиляйте голови перед ворогом, не просіть пощади у цих нелюдів. Я кадровий працівник, я комуніст! — з цими словами він ліг на дно ями.— Засипайте!

Солдати знову наставили багнети, але селяни стояли нерухомо. Тоді вони самі побрали лопати і почали закидати могилу.

Тітка Лі здаля спостерігала, як вороги закопували живим Чжен-хая. Вона мерщій побігла додому. Ламаючи руки, стара думала: «Треба негайно сповістити секретаря Ма, він придумає, як врятувати його».

Замкнувши ворота, вона кинулась до купи битої цегли в кутку двору, хутко розкидала її і відкрила ляду. Стара спустилася вниз і, побачивши секретаря, кинулась до нього.

— Секретарю! Швидше! Чжен-хая живим закопують у могилу за селом!

— Не допустимо цього! — схвильовано вигукнув Цю-цзи.— Врятуємо нашого командира! Підемо на смертний бій з ворогом!

(Закінчення в наступному номері).

*З китайської переклали
Іван ЧИРКО та Микола ЛИТВИНЕНКО*

Ц. ДАМДІНСУРЕН

Монголія рідна

Хангаю мій багатий, величавий,
Ти звівся білосніжною горою!
Заквітчаний ти лісом кучерявим,
Обрамлений ти синьою водою.

В моїй країні

Така краса,

Звелися гори

У небеса!

Степів моїх незаймані простори,
Прослався килим квітів так привільно.
Які скарби твої вмістили гори,
А цілина яка врожайна й сильна!

І кожне серце

Сповня порив,

І ширша далеч,

Й дзвінкіша спів!

Гобійська земле! Широчінь без краю,
Вітрів легке і радісне дихання.

Вся золота, у травах потопає
Країна рідна, сповнена дерзання.

В моїй країні —

Усе нове.

Народ щасливий

У ній живе.

І не злічити нам твої отари,
Прославлена в віках богатирями.
Лягли дороги у степи, за хмари,—
Ти розцвіла, шумиш ти врожайми...

Онона хвиле,

У даль лети,—

Ми й росіяни —

Навік брати!

*З монгольської переклав
Олекса НОВИЦЬКИЙ*

ДИВАК

ОПОВІДАННЯ

Ось уже п'ять днів, як я в Девіпурі, і не було, мабуть, жодного дня, коли б я не чув про Дивака.

Селяни засиджувались у мене допізна, і, слід сказати, що ніколи раніше я не мав такої нагоди похвастати своїми знаннями, як тепер. Проте, я раніше й не бажав цього. Ми сиділи і балакали про всяку всячину. Віце-король, мовляв, ось що сказав Ганді, а Ганді он як відповів йому. Але це ще, мовляв, квіточки, а ягідки — попереду. П'ятдесят тисяч юнаків готові сісти до в'язниці. Ганді закликав покласти край дискримінації недоторканих, а то країні знову доведеться пережити тяжкі часи. Он які справи! Люди захоплено слухали мене. Їхні обличчя прояснювались і загорались гордістю.

— Тепер надія тільки на Махатму, — говорили вони, хвилюючись, — немає Дивака, а то б він вас замучив питаннями, ні попити, ні поїсти не дав би. З ним тільки почни про таке! Причепиться на всю ніч.

— Та хто він такий, цей Дивак? — спитав я одного разу. — Божевільний, чи що?

— Який там божевільний, просто Дивак! — сказав один селянин. — Він багатий, у нього сотні тисяч рупій, в Сівані — цукровий завод, в Чхалпрі — дві фабрики, сотні слуг, а подивіться на нього: ходить, мов жебрак. Батьки послали були його до Сівану наглядати, як ідуть справи на заводі, а він протягом двох місяців воював з управителем. Скінчилося тим, що той прислав листа з проханням звільнити його, бо «ваш син — так він писав — потурає робітникам, і вони не працюють як слід». Врешті батьки відкликали сина із Сівану. Слуги об'їдають і обкрадають його дім, а Дивак і вухом не веде, а от маленький манговий сад, який ви бачили, він оберігає день і ніч. Боїться, щоб ніхто туди навіть камінця не кинув.

— У домі в нього тільки птичого молока немає, — заговорив другий. — А він їсть хліб та сочевицю. Батько йому купує найкращий одяг, а він і не дивиться на нього. Ходить у полотняній сорочці. Та що там говорити, одне слово — Дивак.

Наслухавшись розмов, я неодмінно захотів зу-

стрітися з тим дивним чоловіком. І от якось чую, хтось шепоче:

— Дивіться, дивіться, Дивак іде.

Я з цікавістю подивився на здорового парубка-двадцятилітка, що наближався до нас. Він ішов простоволосий, у простій сорочці, у грубих широких штанах і черевиках. Скоро він підійшов зовсім близько.

— Заходьте, сідайте, — запросив я молодика, коли він підійшов до нашої тераси.

— Ні, тільки не тепер, хай іншим разом, — відповів він, зневажливо оглянувши товариство на терасі, й пішов.

Увечері, коли мої гості, нарешті, порозходились, бачу, від мангового саду повільно йде мій новий знайомий. Він підійшов, сів поруч, заговорив:

— Мабуть, ці люди дуже лаяли мене. Я знаю, мене тут прозивають Диваком.

— Так, люди вас часто згадують, — сказав я, ніяковіючи. — Та мені дуже хотілось зустрітись з вами. Як вас звати?

— Ім'я моє Мухамед Кхаліл, та в навколишніх селах мене так не називають...

— Чому ж вас звуть Диваком?

— Мабуть, їм так подобається... Я трохи інакше, ніж вони, розумію життя. У мене є батько, дядько. Та навіть вони не дають мені помолитися, коли треба. Обидва клопочуться зрання до вечора. День і ніч тільки й розмови в них про розрахунки, прибутки та збитки, про падіння і ріст цін, ніби вони не слуги божі, а раби багатства. Дядько до пізньої ночі наглядає, як вантажать у вагони бочки з мелясою. Батько часто сам важить цукор. Обідає увечері, а вечеряє вночі. Йому ніколи навіть намаз сотворити. Навіщо так надриватися? Коли діло велике, то в роботі треба довіряти один одному. Самому можна вести тільки невеличке діло. Та мій погляд на життя нікому не подобається, і тому я — Дивак.

— А по-моєму, ваш погляд цілком правильний.

— Благаю вас, нікому більше не говоріть цього. Інакше замість одного дивака стане двоє. Крім своєї вигоди, люди нічого не бажать знати. Їх не обходить ні релігія, ні народ. Їх не цікавить, що твориться у країні, в усьому світі. Я пе-

редплатую газету, хочу послати трохи грошей у фонд міста Смірни¹, вважаю також своїм обов'язком допомогти Халіфатському рухові². Мені найбільше й перепadaє за те, що я прибічник халіфату. Та скажіть, мій пане, якщо на народ, на країну, на релігію з усіх боків нападають вороги, хіба не мій обов'язок пожертвувати особистим благом задля інтересів нації? Ось тому мене й прозвали Диваком.

— Ви робите саме те, що зараз потрібно для нації.

— Боюся, що ви поїдете з цього злочасного краю з поганою славою. Та що робити? Совість не дозволяє мені смачно їсти і вдягати гарні сорочки з вишитими рукавами, коли тисячі моїх братів сидять у в'язницях і не мають навіть простої одежини, щоб прикрити тіло.

— Ви чините цілком вірно. Жаль, що інші не здатні на таке самозречення, як ви.

— Я не вважаю це самозреченням і не прикидаюся про людське око. Я відмовився від усіх розваг і насолод. Нещодавно батько послав мене до Сівану наглядати за роботою заводу,— продовжував юнак,— прийшов я, побачив, що кухарі, слуги, прибиральники, садівник та сторож, які обслуговують дім пана інженера,— усі зараховані робітниками і плату одержують від заводу. Пан Бахадур людина безпринципна, але до робітників такий суворий, що в тих, хто запізнився хоча б на п'ять хвилин, забирає половину денного заробітку. Я вирішив провчити його і почав поводитися з робітниками поблажливо. Що ж із того вийшло? Пан інженер розгнівався, пригрозив покинути роботу. Наші знають про його шахрайство. Знають, що він закінчений негідник. Та всі переполошилися, як одержали від нього листа, і мене відкликали телеграмою. Вдома мені добре перепало. Відтоді я остаточно зробився Диваком. Ніяк не второпаю, чому наші бояться пана інженера?

— Ви вчинили саме так, як на вашому місці вчинив би і я. Але я розпочав би проти того пана справу про розтрату, намовив би хуліганів відлупцювати його, а вже потім розмовляв би з ним. Тільки так, на мою думку, і треба вчити шахраїв.

— Ну, значить, з'явився ще один дивак. І тепер нас двоє. Жаль, що ви мусите їхати. Хотілося б побути з вами хоч кілька днів. Давно не зустрічав чоловіка, якому можна розповісти про все, що накопало на серці. З нашими невігласами я навіть не розмовляю.

Ось вам іще одне моє дивацтво.

Мій дядько давно, ще замолоду мав зв'язок із дівчиною з касті чамарів³, і в неї народилося двоє дітей — син і дочка. Дівчина померла і залишила дівчинку-немовлятку і малолітнього сина. Відтоді діти жили в нас, як сироти, ніхто про них не тур-

бувався, їх навіть не годували і не одягали. Середні харчувалися разом із слугами і жили окремо, в халупці. Я не міг на це дивитися. Я нагодував їх за своїм столом, годую і до цього дня. В домі ж піднялася метушня! На мене косо дивляться. Та я на це не зважаю. У дітей же наша кров! Через це мене теж звуть Диваком.

— Ті, хто називають вас Диваком, самі диваки.

— Так, важко з ними жити, пане, судить самі: кабульський король заборонив жертвоприношення. Індійські улеми¹ підтвердили це розпорядження, і все ж таки в моєму домі відбувся заборонений обряд. Я всіляко опирався. Та хіба мене хто послухає? На спокуту вчиненого гріха я продав свого коня і нагодував триста старців. Крім того, як побачу тепер різника з коровою, тут же купую у нього тварину. До сьогодні я врятував десять корів. Усі вони знаходяться в індусів. І найкумедніше те, що ті, кому я віддав корів, також звуть мене Диваком. Та знаєте, я так звик до цього імені, що воно мені навіть подобається!

— Хай буде більше таких диваків, як ви,— сказав я, посміхнувшись.

— От бачите, і ви почали з мене сміятися. Гляньте на манговий сад. Я бережу його. «Навіщо ви так ревно охороняєте крихітний садок, якщо не звертаєте уваги на збитки у тисячі рупій?»—говорять мені люди. Та судить самі, шановний пане, у нас хлопчачі такі шибеники, що з'їдять один плід, а зіпсують двадцять п'ять. Якби ви знали, скільки дерев псують вони! Я гадаю так: хай плоди достигнуть, почнуть опадати, тоді вже бери, хто скільки хоче. А яка користь рвати зелені плоди? Та навіть і це вважається дивацтвом.

Під час розмови ми раптом побачили, як кілька чоловік тягли крамаря. Той щосили опирався. Я спитав, що трапилося, і один з них, схожий на маулаві², відповів:

— Це нечесний чоловік, його повісити мало. Тільки що я купив у нього цілий сер³ топленого масла, зважив дома, і ви тільки подумайте! Півпао⁴ як не було. Приходжу, щоб віддати назад, а він каже, що зважив повністю. Питаю: «Якщо ти повністю зважив, то що ж я, по-твоєму, з'їв його?» Тепер ведемо шахрая до поліції, хай там йому покажуть!

— Він звик недоважувати,— додав другий, клерк із пошти.— Я сьогодні послав малого купити у нього в крамниці цукру на дві ані. Приніс же хлопчик ледве на одну. Тоді я сам пішов, щоб повернути цукор, а він і слухати не хоче. Неодмінно треба перевірити його ваги.

Третій, по всьому видно, ахір⁵, зняв з голови мішок з макухою й теж почав жалітися:

— Пане, тут макухи на вісім ан. Я заплатив за три сери, а зважую дома — тільки два сери. Приніс назад, а крамар не бере. Доведеться як слід розібратися. Ви ж чули: багато хто говорить, що він шахрай.

¹ Під час облоги грецькими військами міста Смірни в період греко-турецької війни 1919—1922 рр. був створений фонд допомоги захисникам міста.

² На початку 20-х років в Індії поширився рух мусульман на захист турецького султана, якого усі мусульмани-суніти вважали своїм духовним головою — халіфом. Цей рух носив антианглійський характер і місцями переростав у справжнє антиімперіалістичне повстання.

³ Ч а м а р и — одна з численних нижчих каст Індії з професійними ознаками. Чамари — дубильники шкіри, білувальники вбитих тварин.

¹ У л е м и — мусульманські коментатори Корана.
² М а у л а в і — доктор мусульманського права. Титул індійського законника.

³ С е р — міра ваги, близько 800 грамів.

⁴ П а о — міра ваги, близько 200 грамів.

⁵ А х і р — представник касті, що розводить велику рогату худобу і продає молоко.

Мал. А. Говлева

— Даю тисячу рупій, якщо мої гирі важать менше, ніж потрібно, хоч на чверть грама! — закричав крамар.

— Дурисвіте! Ти, мабуть, підпилюєш гирі! — крикнув маулаві.

— Так, так, підпилюєш, — підтримав його клерк.

— У нього два набори гирь: одні правильні — якщо перевірятимуть, другі неправильні, щоб обважувати покупців. Хай поліція обшукає весь будинок, — піддакнун ахір.

Крамар знову почав заперечувати, та потерпілі накиннулися на нього. Сварка тривала вже майже півгодини, і я не знав, що робити: добитися, щоб крамаря відпустили, чи нехай поліція розбирається, як хоче. Здавалося, що усі ним незадоволені. Раптом бачу, Кхаліл зник. Він пішов під час суперечки, а я й не помітив. Крамар же не здався і навіть не боявся іти до поліцейської дільниці.

Потерпілі вирішили йти до поліції, і тільки-но зібралися туди рушити, як з'явився Дивак разом з якимось хлопчиком років восьми. В одній руці він ніс мисочку, в другій — кошик.

— Це ваша мисочка, шановний кадї¹? — спитав він, підходячи ближче.

— Так, моя. Що з того? — здригнувся маулаві. — Навіщо ти взяв її у моєму домі?

— Тому, що в мисочці те півпао масла, яке, як ви кажете, не доважив крамар. Масло те саме, і вага точна. От і виходить, що шахрай не бідний крамар, а ви, маулаві Захур Ахмад.

— Знаєш, кинь ти своє дивацтво! — закричав правник. — Мене все одно не залякаєш. Ти хазяїн тільки в себе вдома. Хто тобі дозволив заходити у мій дім?

— Той, хто й тобі дозволив вести крамаря до дільниці, — відповів Дивак. — А тепер і це топлене масло піде разом з ним.

— У кожного в домі завжди щось зберігається, — промовив Захур Ахмад, розгубившись. — Клянуся священним Кораном, я зараз же піду до твого батька! — Він глянув на Дивака. — Ще ніколи ні в чому подібному мене не звинувачували.

— Пане маулаві, куди ж ви? Ходіте до дільниці і розв'яжемо спірку. Ніяк не зрозумію, — піддражнював його Дивак, — зветесь маулаві, прикидаєтесь святим, а самі чините кривду, інших ганьбите. Для обману, чи що, відпустили довгу бороду?

Та пан маулаві не слухав Дивака. Облишивши крамаря, він поспішив до Кхалілового батька, щоб хоч куди-небудь сховатися і утекти від ганебного викриття.

Тоді Дивак звернувся до ахіра:

— Ну, а ти як, ідеш до дільниці? — запитав він. — Ану ходімо. Там я й покажу цілий сер макухи, яку взяв у тебе вдома.

В ахіра перекошилося обличчя. Глянувши на маулаві, що вже зникав у провулку, він почав благати:

— Брате, клянуся, мене навчив пан маулаві.

— Ти так і хату комусь підпалиш, якщо тебе навчать? — спитав Кхаліл. — Сам, либонь, про-

даєш молоко наполовину з водою, а тут ладен загубити хорошу людину! Надібрав макухи вдома і каже, що крамар не доважив! Треба ж дійти до такого нахабства.

Та тут заговорив крамар:

— Брате, мене даремно зганьблено, дуже вас прошу піти до поліції і скласти там протоколу.

— Прости мені, — почав проситися ахір, — ти ж розумієш, що мені тепер буде!

Тоді Кхаліл звернувся до клерка.

— Скажіть, шановний, і вас викрити? Чи краще спокійненько підете додому?

— Хотів би я знати, як це ти викриєш мене, нещасний? Ти гадаєш, що я попадуся тобі на гачок, як якийсь ахір. Ні, пробач!

— Синку, ти взяв цукор і пішов прямо додому? — спитав Кхаліл хлопчика.

— Дитину як навчиш, так вона й скаже, — промовив клерк.

— Синку, повтори знову те саме, що сказав мені, — попросив хлопчика Кхаліл.

— Батько битиме, — пролепетав малий.

— Ти з'їв цукор дорогою? — запитав клерк.

Хлопчик заплакав.

— Так, він сам мені признався, — заговорив Дивак. — А ви, навіть не спитавши його, причепилися до крамаря. І вас вважають благородною людиною!

— Хіба я знав, що хлопчик міг зробити таке, — промовив клерк, ніяковіючи.

— Тоді для чого ж ви йдете до дільниці без доказів? Не чекав я від вас такого! — продовжував Кхаліл. — А самі ж ви берете по дві ани як винагороду, коли видаєте грошові перекази. Першої-ліпшої хвилини я можу довести, що ви продаєте за одну ану листівку, яка варта лише половину тієї ціни. Може, ви вважаєте, що і в такому випадку чините чесно?

Клерк вирішив, що не варто сперечатися з Диваком, і повів сінка додому, відважуючи йому дорогою потиличники. Крамар гаряче подякував Дивакові. Скоро і натовп цікавих розсіявся.

— Якби ви не врятували крамаря, сердега ні за цапову душу потрапив би до поліції, — промовив я.

— А знаєте, яка нагорода чекає мене за це? — спитав Кхаліл. — Дільничий поліцей стане моїм ворогом. Скаже, що я віднімаю у нього шматок хліба. Батько ж страшенно боїться поліції, тому мені від нього теж перепадє. Скаже: чого ти лізеш не в своє діло? Ні, прямо-таки мені не слід було викривати благородних людей через якогось там крамаря. Такі вчинки у нас теж звуться дивацтвом.

— О! Тепер я вас називатиму цим іменем з повагою. — Сьогодні я зрозумів, що Диваком називають чесних і самовідданих людей!

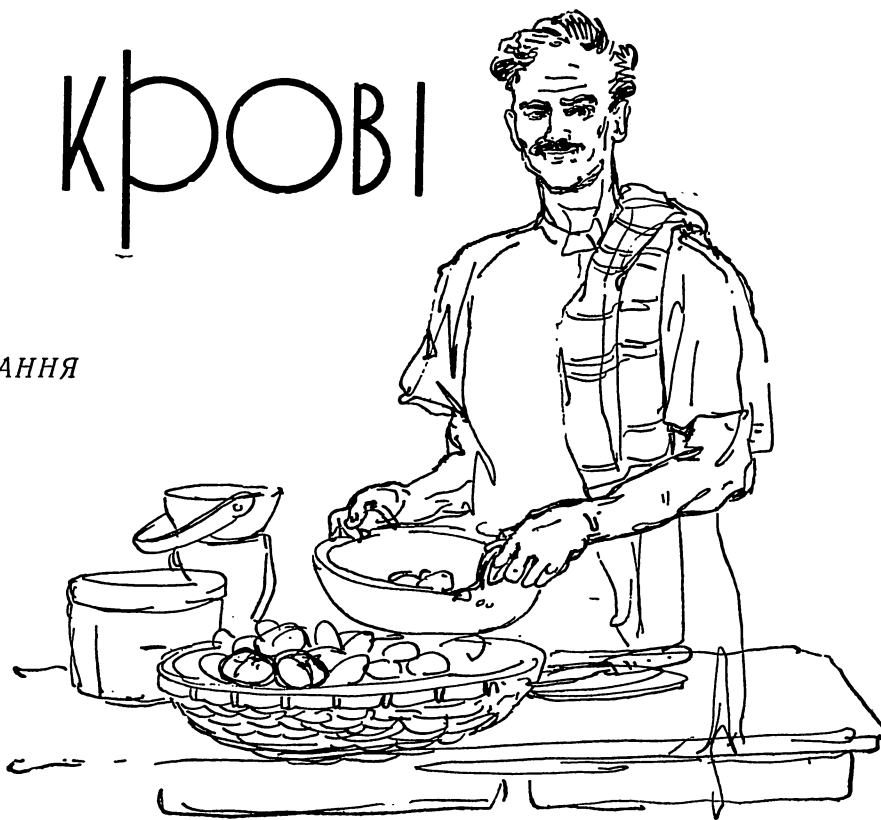
Однак, як ми хибно судимо про людей: здирник, на нашу думку, розумний і талановитий, а того, хто заради душевної чистоти, торжества благородного прагнення і правди нехтує особистою вигодою і не боїться, що до нього можуть поставитися з осудом, вважаємо за дивака і безумця!

З гінді переклав
Микола КОРОЛЬОВ

¹ Кадї — титул мусульманського судді.

Голос крові

ОПОВІДАННЯ

Малюнки О. Губарева

Здавалося, що без торговця Мойдина не можна уявити Улугомбак — село неподалік Куала-Лумпура. Щодня з'являвся він з своїм пересувним ресторанчиком завжди на тому самому місці — на перетині трьох вулиць, де лежить базарний майдан. І, забачивши візок, над яким в'ється апетитна пара, до нього звідусіль поспішали малайці — молоді і старі, жінки й діти, щоб купити порцію чудесного плову, таємниця приготування якого була відома лише Мойдину. Індійці й китайці, що мешкали в Улугомбаці, теж купували плов тільки в Мойдина.

Мойдин був родом з Андатола — села в північній частині індійського штату Керала. Там він з'явився на світ, там минуло його дитинство. Але між рідним Андатолом й Улугомбаком, де була тепер його домівка, лежало двадцять два роки життя, строкатого й нелегкого.

Мойдину було три роки, коли помер батько. Через п'ять років після його смерті мати одружилася з човнярем на ймення Андру. За сім літ у неї народилося шестеро дітей — усе хлопчики, — і незабаром Мойдин зрозумів, що йому немає місця в цій родині. Та й вітчим мало не щодня нагадував про те, що Мойдин вже виріс і що йому час самому заробляти собі на прожиття. І от, нарешті, настав день, коли Мойдин наважився

кинути рідне село й вирушити на заробітки. Пішки попрощував він до міста Тарур. Їжі з собою не мав, і коли вже аж надто дошкуляв голод, хлопець пробував угамувати його ковтком води. До міста він дістався вночі, а на світанку заліз у товарний вагон. Мандри тривали два тижні. Час од часу Мойдину доводилося злазити з поїзда на невідомих станціях і ждати, поки не трапиться нагода їхати далі. Нарешті, він опинився в Бомбеї. Там Мойдин прислужував у ресторанах і чайних, торгував на рознос кокосовими горіхами, а згодом поїхав разом з приятелем до Рангуна.

Перед початком війни він перекочував із Бірми до Малайї й залишився жити там. Довгі роки пропрацював він у мусульманських ресторанах, мив посуд на кухні, прислужував біля столів, і тільки шість місяців тому вдалося Мойдину купити візок і розпочати своє власне діло — торгівлю пловом.

На постійнім дворі і в ресторанчиках Улугомбака працювало ще п'ятеро його земляків-малайялі з центральної частини Керали. Всі вони мешкали в маленькій дерев'яній прибудові біля постоялого двору, і Мойдин теж пристав до їхнього гурту. По вечері вони виходили на вулицю й до півночі співали рідних пісень.

Мойдин співав, і в його уяві вимальовувалося,

Як він, молодий, закоханий, з палаючим серцем, поспішає місячної ночі берегом Канолійського каналу, а в дворі однієї з хатинок його жде прекрасне видіння, закутане в біле, з червоними, як квітка, губами, з дзвінкими браслетами на смаглявих руках. Яскравий місяць осяває її, і прохолодний вітрець грається кінчиками її сарі. То була дівчина-мусульманка, створена його уявою і тільки уявою, дівчина, виплекана в мріях на протязі двадцяти років. Всі ці роки він мріяв про справжнє кохання і справжню красу, і всі ці роки йому доводилось відмовлятися від усього, що робить життя прекрасним.

Він любив уночі блукати полями, що оточували Улугомбак. Там, навколо олов'яних копалень, росли гаї кокосових пальм. Обабіч його рідного Канолійського каналу теж розстилися отакі поля й кокосові гаї, залиті місячним сяйвом. Старіли й ставали безплідними кокосові пальми, обростали дітьми родини земляків, життя, сповнене потрясінь і несподіванок, йшло вперед, а води каналу текли спокійно й байдуже, як завжди. І, як завжди, по каналу повільно пливли гостроносі човни, навантажені кокосовими горіхами, і нагадували вони тіні од шахтних надбудов. А, може, то тіні од улугомбакських шахт були схожі на канолійські човни?

У нього була мрія, потаємна, заповітна мрія. Щодня він продає плову на десять—п'ятнадцять малайських доларів. Якщо відрахувати всі витрати, то залишається близько десяти рупій щоденно. За рік у нього збереться чимала сума, і тоді він повернеться додому. Від земляків, що недавно приїхали з батьківщини, він дізнався, що його мати і вітчим померли від лихоманки, але все одно там була батьківщина, і Мойдин мусив туди повернутися,—адже минуло всього лиш двадцять два роки з того дня, як він почав свої мандри по світу. Він втомився од блукань, він хотів повернутися додому, одружитися, купити собі хатину й шматок землі, хотів стати торговцем або ще кимось і жити так до кінця своїх днів. Він хотів, щоб його поховали там, де він народився.

Того дня Мойдин, як завжди, виїхав із своїм візком на звичне місце. На візку лежали яйця, рис і овочі. Думки його були не тут—він думав про батьківщину. Здавалося, навіть серце його вистукує: «Хочу додому, хочу додому».

Він стояв і кришив овочі, як раптом до нього долинув солодкий, нудотний запах ананасового цвіту. Мойдин підвів голову. Неподалік од нього стояла Маймуна. Аромат квітучого ананаса зник. Тепер Мойдинові ніздрі дратував запах дешевих парфумів, які любила вживати Маймуна. Мойдин зробив вигляд, що не помітив дівчини. Але він був вдячний Маймуні за те, що своїми парфумами вона збудила в його душі нові спомини. Той запах сколихнув у ньому спогади про Канолійський канал, ніжні, невмирущі спогади про дикі ананаси в цвіту, що росли понад берегами каналу. Маленький Мойдин рвав ті квіти й продавав їх. Коли мати відкривала свою скриню, той же аромат розносився по всій хатині¹.

¹ В Індії квіти дикого ананаса кладуть у скриню замість нафталіну.

Мойдин линув на гарячу сковорідку трохи горіхового масла. Потім розбив яйце. Воно було тухле. Та навіть його неприємний запах нагадував, як пахла вода в Канолійському каналі, коли в ньому мочили лушпиння кокосових горіхів.

— Ну ж бо, вари швидше свій плов і дай мені тарілочку!

Слова Маймуни повернули його до дійсності. Мойдин кинув на дівчину похмурий погляд. Він добре знав, на яку вечірню прогулянку вона виїшла. На ній було довге коричневе плаття й рожевий плащ, на руці висіла зелена торбинка. Маймуна подобалася Мойдину. Не раз бувало підходила вона до його візка, з'їдала порцію чудесного плову, витирала губи й руки і, недбало кинувши: «Заплачу потім», ішла собі далі. Однак сьогодні це їй не вдасться. Мойдин готується до повернення на батьківщину. В мріях все частіше приходить його наречена-малайялі, в білому вбранні, з самоцвітними сережками в ушах. Для неї він відкладає кожну копійку. Він не може гаяти часу на якусь Маймуну, на її залицання і кокетливі погляди.

— Спершу заплати,—сказав Мойдин, простягаючи руку.

— Згодом, пізніше,—відповіла грайливо Маймуна.

— Не дам, іди геть!—рішуче промовив він, не приховуючи відрази.

Маймуна була здивована. Який гедзь укусив цього мусульманина?

Мойдин продовжував різати цибулю і готувати плов. Час од часу він підіймав голову. Ага, прийшла вже й Аса! Аса була служницею полісмена Махмуда—дівчина того ж гатунку, що й Маймуна. Вчора вона їла плов і сьогодні мала принести гроші. Однак Аса, глянувши на Мойдина з фальшивою посмішкою, лише сказала:

— Заходь до мене сьогодні увечері...

Йому захотілося жбурнути їй в обличчя зіпсоване яйце.

Після Маймуни й Аси підійшла китаянка в довгих чорних шароварах і короткій кохтині. Вправно тримаючи на плечах довге тонке коромисло, на кінцях якого гойдалися клумаки, вона купила в Мойдина порцію плову й пішла своєю дорогою.

Учитель Абухакир і старша дочка полісмена Махмуда Сіті з чотирма молодшими сестричками вишикувалися в чергу перед візком. Торгівля жвавішала. Ось підійшов чоловік у європейському костюмі й теж став у чергу. Мойдин мимохідь глянув на нього. Щось у його зовнішності нагадувало малайялі. Але Мойдин не наважився спитати незнайомого—звідки він. Мабуть, приїхав з Куала-Лумпура. Навіщо набридати людині зайвими запитаннями? Чоловік купив трохи плову.

В небі задиркотів літак. Всі почали дивитися вгору, всі, крім Мойдина. Торговець знав, що літак веде розвідку. Ось вже кілька днів по Улугомбаку ходять чутки, буцімто в навколишніх лісах переходять комуністи.

До візка підійшов сільський староста, він теж хотів плову. В селі знали Мойдина. Йому не до-

водилося ходити від двору до двору, пропонуючи свій товар. Всі йшли до нього самі.

Літак продовжував кружляти в повітрі. Сіті сказала сестричкам, що сьогодні увечері будуть бомбардувати ліс і що вони почують вибухи бомб.

Розмова про бомбардування нагадала Мойдину дні війни. Тисячі бомб скинули тоді японські літаки на Семтул в районі залізничних майстерень. Одна бомба впала на готель, де він працював.

З дев'ятнадцяти чоловік, що були тоді у готелі, якимсь чудом врятувався один лише Мойдин. Мабуть, таки правда, що раніше своєї смерті не помреш.

Мойдин поклав порцію плову в паперовий пакетик, передав його Сіті й сховав до кишені одержані сорок центів.

Він торгував допізна. День видався вдалий. Мойдин заробив двадцять два долари.

Загасивши вогонь у жаровні, Мойдин зібрав чашки й тарілки, прикрив візок брезентом і поїхав додому. Залишив, як завжди, візок у дворі і зайшов до дерев'яної халабуди, яка правила йому за житло.

Тепер треба було зробити традиційне обмивання, тому він узяв великий рушник і вже зібрався йти до вуличної колонки, коли раптом з сусіднього двору почувся крик. Мойдин прислухався. «Ай-о-о-о! Ай-о-о-о!» — кричав хтось, і йому здалося, що то кричить малайялі. Він квапливо накинув халат і кинувся на крик.

У дворі полісмена Махмуда з'юрмилося чоловік п'ятнадцять селян. До стовбура кокосової пальми була прив'язана людина. З криками: «Злочинець, розбійник!» — вони били її палицями по тілу і по лисій голові.

Мойдин одразу все зрозумів: невідомого схопили за наказом полісмена. Торговець наблизився до пальми й глянув прив'язаному в обличчя. Це був той самий чоловік у європейському костюмі, що підходив перед вечором до його візка. Обличчя невідомого було заюшене кров'ю.

— Хто ти? — спитав його Мойдин на мові малайялам.

— Мене звуть Гопала Піллай. Вони заб'ють мене до смерті. Рятуй мене! Благаю тебе, рятуй!

Так, він дійсно малайялі! Знести цього Мойдин не міг. Він не міг стояти й дивитися, як ллється кров Керали. Не міг слухати пронизливих криків людини, в жилах якої текла кров його предків. Він забув про все на світі. Вихопивши в когось бамбукову палицю, він спершу вдарив по голові старосту, а потім почав бити усіх направо й наліво. Він бив усіх, не розбираючи, засліплений

ненавистю й люттю. Полісмен Махмуд теж одержав добрячого удара по товстому животу і перший кинувся тікати од знавціснього Мойдина. За ним побігла решта.

Тоді Мойдин розв'язав малайялі і привів його до себе. Навколо них зібралися земляки. Що тепер робити? Усі мовчали.

Мойдин розумів, що після того, як він заступився за невідомого і побив своїх односельчан, в Улугомбаці йому не жити.

— Ми з Піллаєм підемо в ліс,— сказав він приятелям.— Коли буде на те воля аллаха, то ще побачимося.

Земляки не затримували його. Вони знали, що краще спокійно жити в лісі, ніж ховатися в Улугомбаці.

Ніхто більше не чув про Мойдина й Піллая після того, як вони пішли з Улугомбака. Покинутий Мойдинів візок так і валяється на задвірках. Місце Мойдина на розі трьох вулиць зайняв Абдулла, теж малайялі з північної Керали, і тепер він багатіє, торгуючи пловом.

Мало хто звернув увагу на повідомлення в газетах, що серед малайських повстанців, вбитих урядовими військами після облави у навколишніх лісах, було два індійці. Але дехто з тих, хто прочитав це у газетах, зрозумів, куди пішли Мойдин і Піллай. Бо всі, кого убивали в джунглях Малайї, були комуністами.

З мови малайялам переклали

Чандра СЕКХАР, В. ЄФАНОВА та П. ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ

Ч. ЧИМІД

Я — МОНГОЛ

В бідній юрті скотаревій
народившись, дим аргала¹
я люблю, і степ широкий
я колиською вважаю.

І коли дивлюся в далеч,
де тумани голубіють,—
я пишаюся простором
і безмежною красою.

Вітер віє і цілує
щоки, змалечку пошерхлі,
наче мати ніжно гладить,
як бувало у дитинстві...

І тоді частіше в грудях
серце юне калатає,
сльози радості моєї
застеляють очі знову.

У степу, як світ, безкраїм
я родився — і навіки
щастю милої вітчизни
все віддам я до краплини.
Так велить країни звичай,
бо мені заповідали,
ніби синові своєму,
предки землю цю прекрасну.

Ясне сонце батьківщини
осява мені дорогу,
обвіва вітрець ласкавий,
дош у спеку освіжає.

Доля рідної країни
тісно зв'язана з моєю,—
ось чому я так лелію
дорогу свою вітчизну.

Материнським молоком є
води світлі батьківщини,
я — тепер землі господар,
нею вихований ніжно.

¹ Аргал — сухий кізак, що в Монголії використовується, як паливо.

З тисячами вірних друзів
я будую щастя краю,
майбуття його велике —
мрія кожного монгола.

Хто свою вітчизну любить,
хто кохає степ широкий,
хто у праці — хай найменший —
про народ свій пам'ятає,

кожний крок того — на щастя
золотої батьківщини,
для її святої справи,
для її мети ясної,—

той готовий і від кулі,
що, можливо, пустить ворог,
мов Аюш¹, грудьми своїми
заступити батьківщину.

Тільки той монгол, хто любить
рідні простори безмежно,—
з покоління в покоління
це чуття передається.

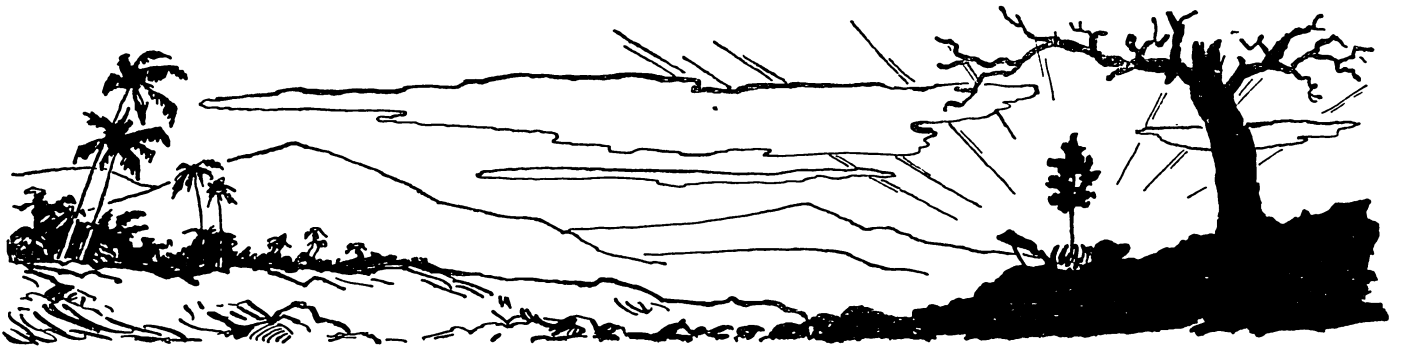
Я — монгол, і без вагання
за країну яснолику
я життя віддать готовий,
захищаючи свободу.

Я захоплений до краю
сонцем, що вітчизні світить,
і закоханий з дитинства
у її степи і гори,—

з кожним поглядом все більше
я люблю свою державу,
їй віддам усе, що маю,—
і в цьому клянусь навіки.

*З монгольської переклав
Микола УПЕНИК*

¹ Аюш — назковий герой.

Педро ПАНДАН

ВІДРОДЖЕНЕ ДЕРЕВО

ЕТЮД

Палюче проміння сонця висушило останню воду в струмку. Його сухе, мертве річище в'ється долиною крізь густі тахамбанові чагарі, крізь довгі ряди дерев, що корінням п'ють вологу зеленого життя з грудей землі. Дихання літа пестить темне лице солдата, що лежить, зіпершись на високий берег усохлого струмка під змертвілим деревом, у якого гілки голі і не зеленіють листям. Зліва на грудях у нього рана. Кров із неї капає на траву, запах крові дратує ворона, який сидить на гілці помираючого дерева і жде...

У ці останні хвилини, перед неминучим кінцем, у солдата жила лише одна-єдина іскорка свідомості і спогаду. І хоч його тіло уже заніміло, він ще відчував лагідну прохолоду зелені, її шершаві листочки. Він поворушив пальцями, намацав билинку і висмикнув, нігтями вгрібся в землю. Йому хотілося донести жменю ґрунту і насипати собі на груди, щоб бути ближче до землі. Він добре пам'ятав, як долонями опирався на чепіги, коли орав землю, що залишилась від батька. Пам'ятав тверду землю під босими ногами. Сонце гріло йому лице. Він бачив, як леміш плуга врізався в борозну і відкривав груди землі... Земля — джерело життя. Грудки, коли візьмеш у руки, розсипаються між пальцями...

Ворон злетів з голої гілки, зробив коло, і тінь його пройшла солдатовими грудьми.

Коли почалася війна¹, любов до землі у нього стала ще міцнішою. Він пам'ятав, що якось вночі

пішов у поля. Хотілося побути на самоті. Він дивився навкруги, здавалося, хотів охопити поглядом рідну країну. Йому ввижалося, що тіло його міцнішає, набирається сили і тепла від землі.

Відтоді йому глибоко в душу запало необориме бажання й ніколи не залишало його. Щоразу, коли він намагався сказати матері про нього, слова застрягали в горлі. Одного разу він зробив дерев'яну гвинтівочку маленькому племінникові. Зробив навмисно, щоб мати, яка в цей час сіяла біля вікна рис, побачила і звернула увагу.

— Мамо, я зробив дерев'яну гвинтівку, — сказав він матері.

— Битимеш нею ворогів? — жартувала мати.

— Я хочу сьогодні ввечері віддати її Лілай. Я скажу, що скоро зміню її на справжню... Я буду солдатом, мамо!

Останні слова він вимовив дуже виразно й повільно, не підіймаючи очей до матері... Він уже чув заперечення, він чекав, що вона заборонить, здивується... Та ніщо не порушило тиші. І коли він глянув на матір, то побачив прозорі крапельки сліз у неї на віях. Рукою вона вп'ялася в лутку вікна...

Солдат перебирав між пальцями грудочки землі. Хмарка набігла на сонце і закрила його сліпуче проміння, чорні воронові крила, які кружляли просто над ним, щезли...

Після багатьох місяців боїв рідна земля стала йому ще дорожчою. Він і земля були невіддільні одне від одного. При кожному вибухові бомби, лежачи в окопі, він počував себе маленьким хлоп-

¹ Йдеться про II світову війну, коли японські загарбники 1941 року напали на Філіппіни.

чиком, якого земля прикриває собою від небезпеки. Щоразу, коли він падав на землю, припадаючи до неї лицем, ховаючись від зливи куль, він відчував життя, заховане в землі. І коли земля була безжалісно зранена кулями, снарядами й бомбами, він чув, як вона жалілася й опиралася здригаючись...

І от, закривши очі, він кинувся назустріч ворогові. Попереду всіх. І хоч їх поливав суцільний вогонь гармат і кулеметів, він рвавсь вперед, тримаючи штик наготові. І раптом, перше ніж відчув, як кров ринула з грудей, він повалився на землю. Коли опритомнів, то побачив, що лежить під деревом. Тіло було холодне, й холодна земля вже готова прийняти його до свого лона. Він уже не пам'ятає, скільки днів тут пролежав. Не чув пострілів. «Можливо, Батан уже не наш». Губи його міцно стислися. Пальці вже стомилися і заніміли, та він не відривав їх від землі. Сила зовсім витекла з тіла... Кінець. Він кинув останній погляд під гору: білий прапор тріпотів у руках солдатів, постаті їх поступово зменшувалися... Он вони вже розтанули в тоненьких хмарках...

Та свідомість іще тліла. Він знав і бачив, що лежить під деревом, високим, з оголеними гілками, голим кістяком. Це воно дало йому притулок перед смертю.

— Чому ти таке немічне? Чому на тобі не пругке гілля з густим листям, яке прикрило б мене від палючого сонця, що спекло мені лице? Я залишусь в цьому відлюдному місці для вічного спокою. І хай мій прах буде добривом для твого коріння, хай воно п'є життєдайний сік землі, і хай той сік оновить тебе. Птахи не співатимуть наді мною, вони не захочуть звити гнізда на твоєму голому кістяку. І в страшні холодні ночі твій хисткий стовбур і тонке гілля не зогріють моїх кісток.

Жалюгідне дерево!

Моторошний воронів крик злився з шелестом листя. Ворон випростав крила, ляпнув ними, і гілка, на якій він сидів, здригнулася. Він зробив коло і впав на відкриту, обкипілу кров'ю рану солдата.

Солдат уже майже не відчував ні ваги птаха, ні гострих пазурів, що впилися в його тіло. Безжалісним дзьобом ворон рвав груди, пожираючи червоний сік життя. Та це вже було поза свідомістю солдата. Скрючені пальці розігнулися, колюча зелень вислизнула з руки і приєдналася до своїх сестер...

Ішов час. Солдатове тіло розкладалося... Гнило доти, доки не розтануло і не всмокталося в землю.

Ніхто в селі уже не сподівався, що він повернеться. Та були ще дві істоти, найближчі до солдатського серця,— стара мати і кохана,— вони не втрачали надії. Надія — мов полум'я свічки на рвучкому вітрі холодної ночі.

Колись, літнім днем, вони дісталися до Батана.

Хотіли взнати усю правду. Водій допоміг їм розшукати те страшне місце. І вони побачили щось жахливе: залишки того, хто колись був людиною, потемнілі кості, голий кістяк. Горе ринуло з очей нестримними сльозами. І крізь сльози вони побачили картину, справді чарівну картину, намальовану рукою творця на лоні природи. Молоденьке зелене деревце пробилось між ребрами кістяка. Ребрами, які колись були домом тепер зітлілому серцю. Серцю, яке оросило землю своєю кров'ю і само стало добривом для неї... Старе дерево-кістяк легко пропускало сонячне проміння крізь голе гілля, і юні листочки молодого дерева тяглися до нього. Коріння маленького деревця з усієї сили пробивало собі дорогу між корінням старого зігнутого дерева і пило сік життя із грудей землі.

*З тагалогської переклала
Ніна ГАМБАРОВА*

Моя свобода

В сяйві днів моя свобода,
В майві тисячі вогнів моя свобода,
В сонці і в зірках моя свобода,
У рясних дощах, у запашних квітках моя
свобода!

Я гублюсь у звуках пісні,
Я розіллюсь у звуках пісні,—
В грудях душі бентежній тісно,
Рветься в блакить душа, мов пісня!

Ти смієшся там, у небесах, моя свободо!
Ти живеш в простих серцях, моя свободо!
За тебе я прийму біду, моя свободо!
За тебе я на смерть піду, моя свободо!

Я розіллюсь у звуках пісні,
Я гублюсь у звуках пісні,—
В грудях душі бентежній тісно,
Мчить вона на крилах пісні...

Ти смієшся в небесах, моя свободо!
Ти живеш в простих серцях, моя свободо!
За тебе я прийму біду, моя свободо!
За тебе я на смерть піду, моя свободо!
За тебе я на смерть піду, моя свободо!

Слабість — це ганьба

Зустрічай біду спокійно,
В битві страху не знай!
Нищи сміло кривду чорну,
Правий завжди незборний.
Гей!..

Дай лихому відсіч гідну,
Слабшого захищай,
Помагай у скруті друзям.
Вічна ганьба боягузам!
Гей!..

В битві не відступай!
Дух у борні гартує тіло,
Зло переможе смілий!
Гей!..

Душу за святее діло
Ти до кінця віддай.
Помагай у скруті друзям;
Вічна ганьба боягузам!
Гей!..

Добрим, скромним будь, не кидай
Слів своїх на вітер,
Будь справедливим, чесним будь,
Будь до людей привітним.

Зустрічай біду спокійно
І страху не знай,
Дай лихому відсіч гідну,
Слабшого захищай,

В битві не відступай!
Дух у борні гартує тіло,
Зло переможе смілий!
Гей!..

Душу за святее діло
Ти до кінця віддай!
Помагай у скруті друзям,
Вічна ганьба боягузам!

З Бенгальської переклав
Михайло ІГНАТЕНКО

ЛЮДИ ВЕЛИКОЇ ГОБІ

ОПОВІДАННЯ

Мужні і сильні духом люди живуть у великій пустелі Гобі. Їх гартує одвічна боротьба з сувою природою, невсипуща праця на безмежних і непривітних просторах. Але побачили б ви, як люблять вони свою сувору і грізну матір-пустелю, як шанують заповідані батьками й дідами стародавні степові звичаї гостинності і взаємовиручки!

Сини безмежної Гобі — люди великого серця. Вони не знають корисливості і готові поділитися з вами в скрутну хвилину останнім шматком черствого коржа, а лютої зими — останньою купкою дорогоцінного аргала. Бо знають, що то значить завірюха в пустелі, яке то щастя натрапити в негоду на загублену серед безмежних просторів юрту.

Худоба — єдине багатство цих простих і чистих серцем кочовиків, предмет їх постійної турботи. В люту хуртовину, коли вітер, розгулявшись на просторах пустелі, б'є в обличчя дзвінким колючим снігом і гонить голодну худобу на погибель у невідому далечинь, — люди йдуть насвітанку боротися із злою негодою, по билиночці, по травинці збирають убогу їжу для молодняка, шукають затишку для худоби, місця, де збереглася прив'яла рослинність торішніх пасовиськ.

Забувши про юрту, в якій з досвіту погашено вогонь, щоб дитина не наробила часом шкоди, до пізнього вечора з обмороженими обличчями, з задубілими од холоду пальцями ходять вони за худобою, стежать, щоб не погнало її вітром, щоб не напали, блукаючи довкола стада, голодні вовки, щоб ситою повернулася вона додому з обраних ще восени і прибережених на випадок негоди пасовиськ.

А дома, в холодній юрті, де біля давно погаслого вогнища дзвінко тріщить і лопається від морозу замерзлий в чавунній чаші вранішній чай, п'ятилітній малюк мовчки ссе твердий, як камінь, шматок коржа, який залишила йому турботлива

мати. Кутаючись із стоїчним спокоєм у старий батьківський кожух, він дме в почервонілі від холоду смагляві рученята, терпляче дожидає, коли спливе короткий зимовий день. Він знає: спадуть на землю вечірні сутінки — прийде худоба з пасовиська, повернуться батько з матір'ю, і благодатний вогонь весело запалахкотить у юрті, сповнюючи її теплом та затишком, а аромат ситного, заправленого мукою та пахучою дикою цибулею супу приємно залоскоче ніздрі.

Так живуть у суворій пустелі Гобі взимку. А настане літо — знову праця від зорі до зорі, тільки тепер уже під пекучим, виснажливим сонцем... Гобі — не благодатний Хангай, де кочовики розбивають свої стоянки біля злотоструйних річок, ліниво наспівують пісні, мліючи від сонця і хмільного кумису. Гобієць кожену травинку знає на ім'я, збирає натрудженими руками пучок по пучку, аби було чим годувати худобу в сувору завірюху зиму. І тому такі чулі серця у цих скромних трудівників великої пустелі — вони знають ціну тяжкої праці.

Про двох із них — простих гобійських аратів¹, непомітних і благородних патріотів, яких так багато на безмежних просторах великої монгольської землі, — і хочу я розповісти отут. Вони різні за віком і за характерами, але їх ріднить глибока людяність, душевне благородство, велика любов до батьківщини і немеркнуча краса їх самовідданої праці в ім'я рідної країни.

Один із них — Балдан, арат Баїн-Мунковського сомону² Східно-Гобійського аймаку³, демобілізований нещодавно молодий і енергійний цирик⁴, для якого служба в Народно-революційній армії була великою і корисною школою. В аймаку знали його, як хорошого голову сомонного

¹ Арати — скотарі-кочовики.

² Сомон — адміністративна одиниця, що відповідає району.

³ Аймак — адміністративна одиниця, що відповідає області.

⁴ Цирик — солдат.

управління. Другий—Дамба-Даржа, сусіда Балдана, дещо вайлуватий, однак трудолюбивий і наполегливий скотар, секретар сомонного партійного осередку. Від нього рідко коли почуєш слово. Та всі знають, яке чуйне в цієї людини серце. Правда, люди з аймаку говорили мені, що таких є сотні й тисячі, і що пороку, в усякому разі, він не вигадає.

Та, видно, мало знали про них люди з аймаку, бо одними тільки анкетами не можна виміряти глибину людської душі, силу людського духу, закладену в серцях цих простих, непоказних на вигляд скотарів.

Однієї грудневої ночі 1944 року рівниною їхала покрита інеем і тремтяча від холоду купка скотарів Центрального, Східного і Середньо-Гобійського аймаків. Хуртовина несамоовито вила в пустелі, а вони не втрачали надії, гнали й гнали засніжених коней слідами підхоплених лютою негодою табунів. Бо ті сліди не могла занести навіть гобійська хуртовина: буря підхопила й погнала в пустелю сімдесят тисяч коней, і ця збожеволіла од віхоли лавина, змігаючи на своєму шляху все, що було живого й неживого, лишала глибокі сліди. Тієї буряної ночі під 25 грудня ці непомітні, вирощені народною революцією, виплекані партією Сухе-Батора і Чойбалсана люди піднялись на недосяжну височінь, стали на весь свій багатирський зріст. Самі того не помічаючи, ці двоє гобійських скотарів — Болдан і Дамба-Даржа, імена яких із вдячністю згадують тисячі аратів, на всю країну прославилися самовідданим вчинком, бо зуміли завернути назад, здавалось, безповоротно загнані лютою бурею табуну — основу господарства і гордість кочовика.

Тієї грудневої ночі чуйне вухо Дамба-Даржі вловило якийсь особливий, не схожий на завивання хуртовини гул. Скрипіла і здригалась від поривів вітру давно прохолола юрта, шарудів сухий сніг, гнаний поземкою, але той далекий і особ-

ливий гул відрізнявся і від монотонного завивання вітру, і від шурхоту пролітаючого снігу.

«Худобу гонить негодою, — тривожно подумав арат, проганяючи дрімоту. — Але ж поблизу кордоні!..»

Дамба-Даржа в одну мить одягається (бо простий і зручний одяг у людей Гобі, які звикли по найменшій тривозі бути готовими охороняти табуну) і вибігає з юрти.

В передсвітанковій сніжній імлі пильні очі арати розгледіли темну неозору лавину коней, яких гнав пронизливий вітер. Коли Дамба-Даржа побачив поруч свого сусіда Балдана, передні коні були вже недалеко, і їх тупіт заглушав тепер усі інші звуки.

— Вони йдуть до кордону...

Зрозумівши один одного з півслова, сусіди кинулись будити решту мешканців невеличкого сомонного центра.

Чоловік шістдесят пощастило підняти того ранку молодому й завзятому Балдану та його сусідові Дамба-Даржа, яких знали й поважали усі довколишні скотарі. Розділившись на дві групи, невеличкий загін вершників з довгими й гнучкими палицями із петлями на кінці кинувся назустріч лавині ошалілих від бурі коней і, врізавшись в неї, спробував зупинити оскажених від жаху тварин.

Весь день билися люди, але сімдесятитисячна лавина коней щодалі, то більше напирала на них і, гнана холодним вітром, несла з собою безсилу, на перший погляд, жменьку сміливців.

Не злязючи з сідла, три дні й три ночі билися люди з наседаючими табунами, з негодою. Десятки разів на добу міняли вони під собою коней. Але про відступ не було і гадки. Бо прикладом для них був невтомний Дамба-Даржа і молодий Балдан, який завжди поспівав туди, де була потрібна допомога. А тимчасом прибули обморожені і змучені люди із дальніх аймаків — ті, що йшли по слідах гнаних завірюхою табунів. Вони

Мал. Л. Худяка

розповідали, як протягом кількох днів живилися тільки м'ясом загнаних коней, що лишилися на тому безмежно довгому шляху, як тамували спрагу сніговою водою. Дехто розповідав і про безсердечність людей, які траплялись їм на путі, про те, що ті люди забули заповідані дідами звичаї і прив'язували до юрт злих собак замість того, щоб допомогти безсилим і змученим верхівцям.

Маленький сомонний центр був переповнений людьми з далеких аймаків. В юртах стало так тісно, що приїжджі проводили ніч навсидячки, притиснувшись один до одного, але щасливі уже й тим, що сидять біля вогню. А люди все прибували, і в юрті Дамба-Даржі день і ніч готували гарячу їжу для промерзлих і голодних гостей, для тих, хто проводив безсонні ночі в героїчній борні з негодою, з багатотисячною лавою наседаючих коней. Кінчались останні запаси аргала та їжі, що її припасли з осені на холодну й сувору зиму, ба, навіть на весну. Але дивлячись на тих змучених людей, на їх радість при появі вогню, господарі мимоволі простягали руки до решток палива і їжі, і вогонь гостинності не згасав у маленьких юртах крихітного сомонного центра, загубленого серед снігової пустелі.

Балдан і Дамба-Даржа ходили по всіх юртах, де зупинились приїжджі, і простими, зрозумілими кожному словами умовляли гостей допомогти їм стримати всю сімдесятитисячну масу коней, а не обмежуватись пошуками лише своїх, розбити лавину на окремі косяки і пасти їх, доки не буде зупинено весь нестримний потік, який може перейти кордон.

— О горе людей, які втратять за одну ніч своє багатство, стануть пішими! А куди подіється піший скотар, що робитиме він без коней? — говорив їм Дамба-Даржа. І його слова доходили до сердець, приїжджі з повагою слухали незнайому людину, яка так турбувалася про інших, досі невідомих їй скотарів. Під кінець третього дня уже дві чи три сотні аратів боролися

з страшною лавиною тварин, і сорок тисяч коней було розбито врешті-решт на окремі косяки, які охороняли тепер ці ж самі приїжджі скотарі.

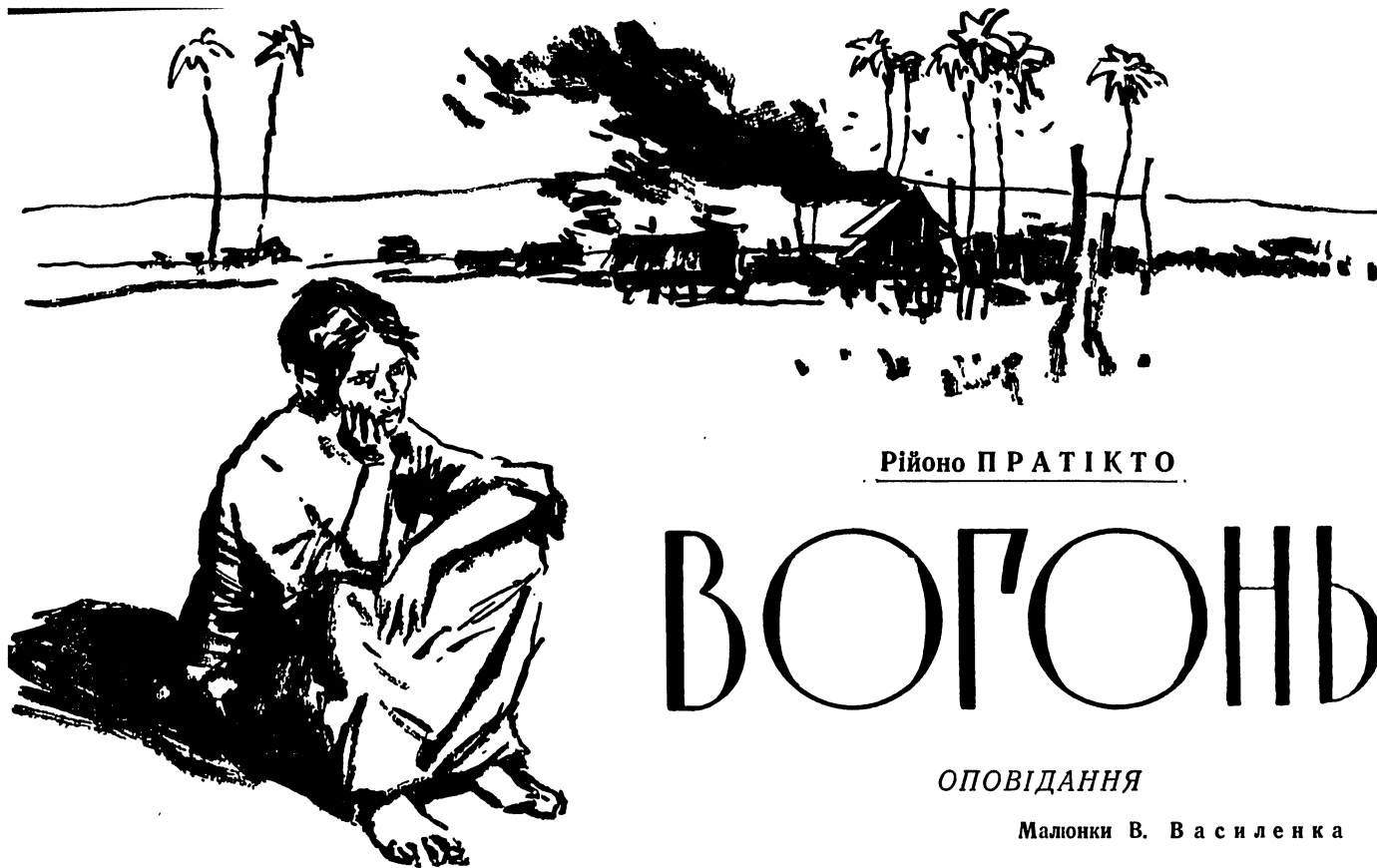
Дивовижну картину являв собою в ті дні безмежний степ довкола маленької стоянки Байн-Мунковського сомону. І сніг, і земля, і коріння рослин перемішались під копитами незліченної маси тварин так, ніби гігантський плуг від краю й до краю, скільки сягає людське око, переорав засніжену цілину великої пустелі. Все було стоптано. То в одному, то в іншому місці, наче на полі бою, лежали мертві тварини, які загинули або від голоду, або від кількаденного бігу. Жалібно іржали лошата біля загинувших маток і матки — біля загинувших лошат. Величезний як з волохатим хвостом і розлогими чорними рогами — небачене в Гобі чудовисько — лежав поруч з трупами коней, лякаючи лагідних гобійських верблюдів. Цей як був захоплений лавиною коней і пробіг сотні кілометрів, поки від шаленого бігу не розірвалося-таки його міцне серце. Але й мертвого його продовжувала нести нестримна лавина збитих до купи коней. Та хіба тільки його? — десятки, сотні здихаючих чи мертвих тварин несли гнані пронизливим бураном коні, поки той могутній навальний рух сімдесятитисячної маси не було зупинено героїчними зусиллями жменьки людей, які наважилися в борні з стихією відстояти народне добро.

— Жоден кінь не пройшов туди, — посміхнувся білозубою посмішкою Балдан, показуючи нагаєм у засніжену далечінь, де проходив невидимий кордон.

— Відстояли-таки народне добро. Спасибі добрим людям, що допомогли нам. Самі не вправилися б, — просто сказав Дамба-Даржа, так ніби він нічого особливого не зробив протягом цих напружених днів. І, посміхнувшись, додав:

— А я таки стомився, браття. Чайку б тепер оце гарячого попиту...

З монгольської переклав
Дмитро МІЩЕНКО

Рійоно ПРАТІКТО

ВОГОНЬ

ОПОВІДАННЯ

Малюнки В. Василенка

Я вже перетворилася на попіл. І кістки мої стали вугіллям чорним. І я, і моя домівка одночасно спопеліли.

Чоловік мій помер. Голова й тіло... Наче вони й не кохали.

Пилка, що розпилює міцні обаполи,— ось на що пішла плоть мого чоловіка.

Мое немовля і те, інше, яке я ще носила в собі,— усіх нас спіткала одна доля.

Між мною і всіма, хто ще живий, нема зв'язків, нема спільних інтересів, нема спогадів. Де ті сльози, квітки чи красивий куточок з моєю могильною плитою?

Я пам'ятаю, коли навколо мене буяло життя і минали дні, коли мої очі могли розплющуватись і заплющуватись, коли мої вуха чули, мої губи вабили, а серце билось весело і привільно.

Веселі малюки граються і бігають на горі. Поруч — глибока прірва. Одна дитина спіткнулася об камінь, упала, зірвалася в провалля, загинула. Її серце спинилося, а інші дітки продовжують бавитись. Адже ж вони ще дуже малі!

Мое серце теж начебто не б'ється, тільки скаржитись. І через те, що я неписьменна, кажу чоловікові: «Любий, дістань у кого-небудь книжку «Джойобойо»¹.

Мій чоловік уміє сяк-так читати, ходить він у розкішному одязі з смугастої ряднини, а ноги його навряд чи знали коли взуття. Перед кіно він спинився. Яка ж довга черга! Ніколи він про це не думав, а тут, раптом, заманулося йому подивитися кіно. Хоч один раз! Дві години вистояв. Нарешті, попав. І остовпів... Фільм воєнний. Люди вбивають одне одного.

Вийшов, похитав головою: «Вперше бачу війну». Дійшов до перехрестя вулиць — плакат:

¹ Джойобойо — індонезійська книга прикмет і віщувань.

«Війна». На будинку пошти — плакат — «Війна». Перед комендатурою вишикувались солдати. Подумав: «У повному військовому спорядженні... Що ж це таке раптом? Ненавиджу війну!»

Коли він повернувся додому, я лагідно запитала: «Ну як, любий?»

— Ти не знаєш? Адже війна! Війна! Війна!

— Ти збожеволів. Рис ще в полі. Не може бути війни!

Він почухав собі груди і обіцяв завтра пошукати книжку. І знову він прибіг притьмом. «Чи ти не чуєш, голос гримить у небі? Це ж війна! Війна!»

Здурів з тією війною. Попросила в нього книжку Джойобойо, а йому війна памороки забила.

— Любий, швидше дістань Джойобойо... Все в мені кипить, так потрібна мені Джойобойо.

Втретє він повернувся, бурмочучи:

— Де це видано, машини з якимись ланцюгами сигналять громом. Війна йде, війна!

Мое серце завмерло, чую тільки: «Дитина впала в безодню, а діти не звернули уваги». А від сусідів я знаю, що за книгою Джойобойо на Яві живими залишились тільки половина людей. А половина загине.

Якщо люди гинуть, то, звісно, хтось їх убиває.

А може, це господня воля? Настав час?

А може, кінець світу? Кажуть, що острів Ява розпадеться надвое і буде два острови.

А може, наближається страшна пошесть?

А може...

Мій чоловік почухав підборіддя, щойно голене іржавою бритвою.

— Так, це війна. Безумовно, буде війна,— сказав він переконливо.

Я знала тільки одне: п'ятдесят мільйонів, а що це означає — хто зна!

От чула: на острові Ява — п'ятдесят мільйонів людей, а скільки це — не могла собі уявити. Можливо, десять раз наше село, а може сто раз, може тисяча раз? Цього ж я не знаю. Адже я ніколи не вчилась лічити. Тільки коли загине половина і треба поділити пополам п'ятдесят мільйонів, то це все одно, що поділити надвое п'ятдесят бананів. Значить буде двадцять п'ять мільйонів.

На нічному базарі є щасливе колесо¹ і чанджикі².

У кожній грі є щасливий номер. Люди хвилюються через те, що в них або пропадуть гроші, або буде удача — одне з двох.

Я думаю: «І все гроші... Тільки ж це — лотерея життя. Або опинишся серед тих, хто пропав без вісті, або ж побачиш Справедливого Владика³».

Моє серце охопив неспокій.

Вибухнула грізна революція. Ліс охоплений вогнем. Піде дощ — буде повідь — червоний, кричавий потоп.

Мій чоловік сказав:

— Я майже зовсім заспокоївся. Адже багато вже загинуло, а я ще живий. Видно, я буду серед тих, кому на роду записано побачити Справедливого Владика. Ось, будь ласка: скільки народу загинуло на примусових роботах у японців, скільки війська перебито, скільки людей. А наша сім'я вся ціла...

В його голосі чулася радість:

— Ми не записані в книгу смерті!

У наше село зайшов якийсь чиновник із своїм супутником. Він був невеликий на зріст, і постать його нагадувала сигару. Супутник його був теж вузькогрудий.

— Друзі! Скільки людей впало жертвами з початку революції?!

Він розкрив портфель із жовтою зіркою, як у японців.

— О друзі! Вже декілька тисяч чоловік!

«Збагни тут! Двадцять п'ять мільйонів і декілька тисяч — це одне й те ж? Мільйон і тисяча — як це? Є якась різниця?»

А кількість жертв зростала з кожним днем. Солдати і населення. Скрізь військо, скрізь нові казарми.

Почалася велика війна. І я одразу зненавиділа її так сильно, як і мій чоловік.

Какали, що ця війна зветься «поліцейською акцією»⁴.

Не було миру на землі. З'явилося нове слово «призвідник безпорядків».

Я не знаю, що воно таке «призвідник безпорядків», і звідки узяли це слово, але я знаю, що таке озброєний грабіжник. Може, це те саме? Скрізь іде грабунок. І грабують ті самі люди, які кажуть, що вони оберігають порядок. Вбивство за вбивством!

Вони і раніше не поводитись по-людськи, а тепер і зовсім зробилися звірами. Але ж «призвід-

ники безпорядків» бувають різні. Безпорядки політичні і безпорядки голодні — не одне й те ж. Яке мені діло до політики! Але голод... Коли починається голод, то це вже зовсім інша справа!

Щоразу наше село оточували патрулі. Мені здавалося, що це просто бійка, кидають один в одного червоною фарбою, так що одяг стає дидацьки посмугованим, але, видно, я помилялась...

А вбитих робилось усе більше. Мабуть, багато тисяч...

Серце моє спинялось, коли я замислювалась, та я не могла забути... Ось дитина впала у прірву і загинула, а решта діток продовжує гратись — адже вони ще малі. Я була у кухні, коли почула жалібний зойк і завмерла. Тонесеньке полум'я, як від цигарки, дісталось до моєї руки і обпекло її. Як це було боляче! Здусь великий пухир, потім з нього потекла жовта рідина, а я навіть не знаю точно, як це сталося, що вогонь дістав до руки.

А потім якось я дуже розхвилювалась. Мене всю трусило від думки про патрулі. Коли бур'яни викошують, а коріння лишають у землі, то бур'ян знову розростається. Це стосується і мого села.

Його оголосили кублом «призвідників безпорядків», гніздом бандитів. Це ті, у військовій формі... Самі вони бандити!

Прийшли тигри¹ з блискучими гудзиками. Вони рикають і вищиряють пащі, хочуть пожерти м'ясо і людей, а заодно й траву з корінням.

Точиться бій. Декілька тигрів уже виють від болю, вони поранені. Тигрів багато, дуже багато. Вони б'ють наших людей. Люди тікають, ховаються.

Тиграм стало жарко. Вони шаленіють і гасують по селу, як навіжені, виганяють чоловіків з хат і вбивають їх, будівлі підпалюють.

На березі річки тигри спинилися. Люди тікали від них, куди могли. Добігши до берега, кидалися в воду, аби тільки врятуватись. Саме тут і напали на них тигри.

Мій чоловік загинув. Я чула тільки його зойк, наче крик барана в різниці.

Мою хату підпалили. Я вискочила і одразу згадала, що синок мій у кімнаті. Я хотіла вернутися за ним, хоч полум'я вже охопило хату. Ззаду тигр пхнув мене щосили, і я впала сторч головою у самісінький вогонь разом з дитиною, яку я ще носила під серцем.

Це вже був не вогник цигарки, що колись обпик мою руку, це страшне полум'я палило усе моє тіло. Не питай, як це боляче! Пече! Ой, пече!

О господи! Я ніколи не палила м'яса. Хіба тільки смажила сате², але ж то м'ясо неживої худобини! Завіщо ж мене смажити живцем?

Я ні в чому не винна!

Я не можу перед смертю усім серцем зректись краси всесвіту!

І ще... що буде з моїм рисовим полем? Воно золотиться біля підніжжя синіючих гір. Вечоріє.

¹ Щасливе колесо — лотерея.

² Чанджикі — індонезійська азартна гра в карти.

³ Тобто помреш своєю смертю.

⁴ Так голландські імперіалісти називали свій напад на Індонезійську Республіку, бажаючи видати цю колоніальну війну за звичайні поліцейські заходи «по відновленню порядку».

¹ Тигри — постійна назва голландських колонізаторів в Індонезії.

² Сате — різновидність шашлика.

Сонце зайшло, залишивши на заході неба пурпуровий слід.

А я не можу глянути на всю цю красу востанне. Замість краси — вогонь, багряне полум'я. Воно жере мою домівку. Пече! Я вмираю і відчуваю, як уся горю. Ось щебетання птахів на світанку змінилося гуркотом падаючих дерев. Темно. Темно...

Тепер я вже попіл, і кістки мої — чорне вугілля. І я, і моя домівка — тільки попіл.

Ніхто не пам'ятає мене, не проливає сліз.

Жодної сльозинки і жодної молитви...

Нема могильної плити серед моря квітів, серед червоних троянд і білого жасмину. Нема зеленої красивої долини.

І ДРУС

ФУІНКАЙ

НОВЕЛА.

В селищі А. мали відбутися збори фуінкайсько-го¹ осередку. Пані Састра заздалегідь готувалася до них і метушилася так, немов видавала заміж дочку. Бігала до сусідів позичати стільці, загодя оповістила всіх членів товариства, бо збори фуінкаю були дуже важливою подією в її житті.

— Горить на роботі! — говорили про неї сусіди.

І ось пані Састра підводиться і оголошує збори відкритими. Вона урочисто повідомляє жінок про те, що саме їй наказано зібрати всіх членів осередку для обговорення кількох важливих питань.

Жінка, що сидить навпроти, невдоволено бурчить:

— Ще б пак! Вистачило б у тебе духу зібрати нас отут, коли б не наказ...

Пані Састра дивиться на неї суворим поглядом. Жінка зневажливо мружить очі.

Пом'явши, пані Састра продовжує свою промову. Вона довго говорить, але жінки не можуть збагнути, чого від них хочуть ті, що сидять нагорі, при владі. Всі позіхають, наче солдати після безсонної ночі.

Минуло десять, двадцять хвилин, а пані Састра не вмовкає. Обличчя її нагадує мавп'ячу мордочку, а ніздрі роздулися, ніби опущені в воду ятері, і волосинки в них — неначе зграйка чорних мальків. Цівка слини вибігла тимчасом з рота і повисла на підборідді, як кози в нечупарної дитини.

Одна з жінок підводиться і ніяково говорить:

— Пані Састро, я мушу піти, коли дозволите.

Пані Састра ображена. Відповідає гостро і знервовано:

— Чому це, пані Валуї? Збори ще не закінчились, ми тільки почали їх. Дома ви працюєте на себе, а сюди прийшли допомагати загальній справі.

Пані Валуї замислено дивиться на неї, потім, глянувши на маленький, як жучок, ручний годинник, говорить:

¹ Фуінкай — жіноча організація, створена японцями в окупованій Індонезії під час другої світової війни.

Я випала з пам'яті людей, померла безіменною. Історія ніде не записала мого імені.

Нехай буде так. Нехай мій попіл угноїть землю...

Я ж ні в чому не винна. І я вірю, я твердо вірю, що ці мої слова почують, слова тієї, що пішла з життя, слова до тих, хто ще живий. Де справедливість? Де правда? В мороці темної ночі я промовляю ці моторошні, жахливі слова, тремтячи на холодному вітрі. Люди, адже ви почуєте їх?!

Я твердо вірю. Слова мої справедливі.

Прощайте, друзі!

З індонезійської переклали
Людмила МЕРВАРТ і Дмитро ГРИНЬКО

— Мені дуже шкода, пані Састро, але рівно о шостій до мене повинен прийти перекупщик. Я хочу виміняти у нього курку за якусь одежину.

Пані Валуї вклоняється пані Састрі та всім присутнім і виходить. На вулиці вона цідить крізь зуби:

— Вперше і востаннє! — І зневажливо додає: — Подумаєш, загальна справа...

Жінки стурбовано перемовляються, ніби побачили вуличну бійку. А пані Састра знову завела свою пісню, розповідаючи жінкам геть усе, що вчитала з газет за останній тиждень. «Спасибі японському флоту, — піднесено звучав її писклявий голосок, — що здобув таку блискучу перемогу біля східних берегів Тайваня; честь і слава японським солдатам, які висадились на острові Пілілоу, впавши союзникам, як сніг на голову; спасибі японському головнокомандуючому за обіцяну Індонезії незалежність; ще раз спасибі за рис: японське командування налагодило-таки роздачу, і кожен громадянин одержуватиме тепер двісті грамів на день.

Несміливо підводиться ще одна жінка. Видно, що вона приїхала з глушини. Одяг на ній ветхий і вигорілий, а груди плоскі, немов поверхня озера Тоба. Покашлюючи, жінка говорить слабим, ледве чутним голосом:

— Пані Састро, та ж двісті грамів — дуже, дуже мало. Оце тільки на картки і купиш, а де ж іще взяти? Чоловік мій вже не може працювати... Японці йому руку відрубали, бо він...

Їй важко говорити, але вона повинна розжалобити пані Састру. Адже та, мабуть, зможе допомогти...

Жінка збирається з силами і, запинаючись, продовжує:

— ...бо він узяв мірку рису в свого господаря. Його, пані, біда примусила. Салім — чесна людина, хіба він... Допоможіть, пані! У мене двоє дітей, їм треба щось їсти!

Жінки співчутливо зітхнули. Одна пані Састра лишалась непохитною.

— Пані Салім,— сказала вона твердо.—Я безсила допомогти вашому чоловікові, бо тепер не ті часи. Колись можна було сперечатися з начальством, а зараз треба слухатись — так краще буде. Японці не люблять гаяти часу, в них швидко... Мине якихось два роки, і ми будемо незалежними. Але для цього треба жертвувати собою, пані Салім!

Здавалося пані Салім ось-ось заплаче:

— Отже, тепер замість двохсот п'ятдесяти грамів рису даватимуть тільки двісті? Тоді я краще піду додому... У мене багато роботи.

Жінка повільно йде до дверей. Дома вона довго плакатиме... А покищо пані Сафра кидає вслід їй колючий жарт:

— От чим все кінчається, коли на збори приходять селюки. Йй одне торочиш, а вона тобі інше.

Джоко і Сур'я, користуючись тим, що сидять оддалік від пані Сафри, ведуть дружню бесіду.

— У мого чоловіка,— зітхає Джоко,— обличчя стало блідим-блідим! Аж жаль бере. Увесь день працює, як віл, а прийде додому — одна каша. А тут ще й я ось-ось розсиплюся. Пройде повз нас рознощик — і я вже на вулиці. То овочів захочеться, то жарених грибів із бобами — прямо погибілі одна! Іноді набереш за день на цілу рупію... Шкода мені чоловіка свого, ой, як шкода.

Пані Сур'ї живеться не так уже й погано: чоловік її служить в якійсь японській установі.

— Ні, ми живемо по-людськи,— говорить вона сусідці згорда,— так ніби й війни не було. Чоловіку дали перепустку, тепер він може їздити, куди захоче. Повернеться із Бандунга — привезе кави, приїде з Черібона — рису й тютюну. Що поробиш — лишки мусимо продавати. Адже і в театр треба піти на дозвіллі...

Джоко несподівано підводиться і звертається до організаторки зборів:

— Пані Сафра, збори, мабуть, закінчились?

Лишається тільки подякувати вам від щирого серця і... і дозвольте піти додому.

Сафра перелякалася, поспіхом вийняла папірець із сумочки і занявкала:

— Почекайте, пані Джоко! Все це — тільки початок! Головне попереду...

Пані Сафра розгортає папірець і спішно продовжує:

— Незабаром — восьме грудня, рівно три роки, як японці оголосили війну Америці. Цей день треба відсвяткувати. Уже вирішено, що маємо робити: разом із осередком сусіднього селища відвідаємо хворих японських солдатів. Але з порожніми руками туди не підеш — треба приготувати їм печива. І хоч це потребує витрат, ми повинні все-таки подякувати тим, хто проливав за нас кров. Жінки! Щоб не марнувати часу, скажу попросту: не скупіться, викладайте трошки грошей на це печиво. На кожну сім'ю припаде не більше двох з половиною рупій. Це не такі вже великі гроші!.. Коли саме візьмемось за цю справу, про це я скажу вам пізніше.

Члени фуінкаю селища А. перешіптуються. Нарешті, одна з жінок говорить:

— Щодо грошей — то це інша справа. Треба було одразу сказати: «Вивертайте кишені!», а не тягти kota за хвіст. Викреслюйте мене із списків вашого фуінкаю! Нехай кажуть, що я несвідома.

Пані Сафра похолола від страху:

— Пані Саміун, не гарячіться! В наш час треба мати терпіння. Бог свідок — я повинна була все це сказати. Ви ж не знаєте: вони прислали мені текст, надрукований на машинці. І наказ... Я так старалася, пані Саміун, напам'ять вивчила, слово в слово...

Хвилиною пізніше пані Сафра витирає з лоба піт: збори закінчилися щасливо.

*З індонезійської переклали
Людмила МЕРВАРТ і Дмитро МІЩЕНКО*

ЛЮБОВ

ПОВІСТЬ

Зійшов місяць. Над річковою гладінню потяглася тонка пелена білястого туману. Кілька рибальських човнів з ліхтарями погойдувались на воді.

Крізь бамбуковий гайок на березі виднілось невелике сільце. На схід від нього бовванів цегляний будиночок під черепичним дахом; його оточувала бамбукова огорожа, густо повита плющем. В будиночку біля вікна, низько похиливши голову, сиділа дівчина. У неї були великі очі й коротко підстрижене волосся. Матово-сріблясте світло місяця лилось у вікно, осявало дівчину і відбивало на стіну її спотворену довгу тінь.

Ця дівчина — сільський лікар Се Бі-чжень. Обличчя в неї зараз чомусь задумливе і сумне. Рябеньке кошеня, видершись на коліна своїй господині, вчепилось кігтками в її пояс і ніжно лиже маленьким язичком дівочу руку; час від часу вона задирає голівку й неначе зазирає їй у вічі.

За вікном почулися кроки — хтось наближався. Дівчина подалася всім тілом вперед і прислухалась. Потім вона квапливо витерла спітнілі скроні, легким рухом руки відкинула з чола шовковисте чорне волосся, засвітила свічку і розгорнула перед собою книжку, ніби збираючись читати, але зрештою не витримала і пішла відчиняти двері.

Перед нею стояв юнак з санітарною сумкою за плечима. Навіть при світлі місяця можна було помітити вираз втоми на його обличчі. Це лікар Чжоу Дін-шань повернувся з одного із навколишніх сіл, куди його викликали до хворого.

Чжоу Дін-шань побачив дівчину, і в очах його засвітилася радість. Дівчина теж усміхнулась, зашарілась по саме волосся, ступила назустріч два кроки і зняла з хлопця сумку. Коли вони заходили до кімнати, Се Бі-чжень непомітно відвернула перед собою пальця змахнула сльозинки з очей, не бажаючи показувати Чжоу Дін-шаню своїх переживань.

Юнак сів на лаву в кутку кімнати і підвів голову, неначе збираючись щось сказати. Погляд

Се Бі-чжень ковзнув по його сірій, наскрізь просякнутій потом сорочці, і вона стиха промовила: — Дін-шань, у тебе відірвався гудзик, давай пришию. Скинь сорочку.

Вона підійшла до столу і висунула ящик, коли раптом її зупинили слова хлопця:

— Бі-чжень, я хочу тобі сказати...

— Що?

Дівчина повернула голову і ніжно глянула йому в очі.

— Мене переводять в інше місце. Завтра я мушу виїхати!

Останню частину фрази Чжоу Дін-шань промовив з низько опущеною головою.

Серце Се Бі-чжень болісно стислося, голка вислизнула з її пальців і впала на підлогу.

— Бі-чжень, я сподіваюсь, що після того, як я поїду, ти будеш мені писати...

Чжоу Дін-шань помітив, як затремтіли її губи. Він трохи помовчав, а потім додав:

— Ти мій найкращий друг. Ми з тобою разом учились, разом працювали... Я ніколи не зраджу нашої дружби!

Се Бі-чжень коштувало величезних зусиль, щоб зберегти самовладання і не розплакатись. Минуло кілька хвилин, перш ніж вона знайшла в собі сили для відповіді:

— Я писатиму... Я теж не зраджу нашу дружбу...

Чжоу Дін-шань подивився їй просто в вічі, і погляд його, запитливий, довгий, ніби сказав: «Адже ти розумієш мене!»

Уникаючи цього погляду, Се Бі-чжень нахилилась, підняла голку і, не кажучи більше ні слова, почала пришивати гудзик до його сорочки.

Чжоу Дін-шань теж сидів мовчки. Він поглядав то на рябе кошеня, яке гралось поясом дівчини, то на кінчики її пальців і немовби про щось думав.

Се Бі-чжень відчувала, що зараз найкраще було б заговорити про щось веселе, але думки її розбігалися, і вона сама не могла сказати, що з

нсю коїться. Йї до болю хотілось, щоб Чжоу Дін-шань якомога швидше покинув цю кімнату, але разом з цим у нїй розросталось таємне бажання, щоб він залишався тут довго-довго.

Чжоу Дін-шань зібрався йти до себе. Притулившись до одвірка, молода лікарка дивилась йому вслід, аж поки постать юнака не зникла за поворотом бамбукової огорожі. Тоді вона різко одвернулась, підбігла до ліжка, впала на нього долілиць і заридала, мов ображена дитина.

* * *

Чотири роки тому Се Бі-чжень кінчала перший курс медичного інституту.

Влітку вона завжди прокидалася ще до сходу сонця і йшла в інститутський сад на берег невеличкого ставу, сідала там під розлогим пробковим дубом і перечитувала конспекти лекцій. Як тільки з-за далеких гірських вершин витикалося сонечко, вона йшла снідати. Ранками на березі ставу трава іскрилася від роси і легенькі подуви вітру розносили довкола ніжний аромат квітів. Духмяний легінь лоскотав у ніздрях, скидав на лоб дівчині шовковисті пасмочка волосся, оповивав її приємним відчуттям прохолоди. Часто вона мрійним поглядом дивилась на заволочену дрібними брижами поверхню ставу або ж оглядала його мовчазний берег. І кожного разу очі її зупинялись на пишному сплетінні гілок та листя сусіднього чагарника. Се Бі-чжень давно вже знала, що там, серед кущів, ховається один юнак-студент, котрий так само, як і вона, старанно повторює пройдений матеріал. Але вони ніколи не зустрічались, не перемовилися жодним слівцем, і Се Бі-чжень навіть не знала, як його звати.

Якось уранці, готуючись під своїм улюбленим деревом до лекцій, Се Бі-чжень зіткнулась з дуже складним питанням. І хоч як вона міркувала, а зрозуміти його все ж таки не могла. І тут їй майнула думка: адже зовсім поруч у кущах сидить людина, яка, напевне, розумніша і кмітливіша за неї. Чому б не звернутись по допомогу? Переборюючи ніяковість, Се Бі-чжень пішла до студента. Але що це?! Юнак, примруживши очі і спритно перебираючи пальцями з затиснутою в них голкою, вишивав квіти на клапті білої матерії. Він робив це так швидко і з таким захопленням, немов дівчата з гарему, як їх малювали на старовинних картинках.

Се Бі-чжень ледве не пирснула від сміху. Юнак підвів голову, подивився на неї і почервонів по самі вуха.

Мужчина вишиває квіти! Чи бачили таке?!

Того вечора Се Бі-чжень довго не могла заснути. Та даремно ламала вона голову, силкуючись збагнути, що б це все могло означати і чому цей нібито цілком нормальний і здібний хлопець раптом почав займатися справою, яка йому аніскі-лечки не пасувала. Се Бі-чжень не стрималась і розповіла про пригоду своїм подругам, і ті мало живогів не порвали від сміху. Ну як же! Вони знають цього юнака! Його звуть Чжоу Дін-шанем, і в цьому році він закінчує інститут.

І хоч як це не дивно, але віднині, якщо дівчині

траплялося складне питання, вона завжди зверталась за порадою до Чжоу Дін-шаня.

Іноді в хвилину перепочинку вони гуляли разом на березі ставу. Се Бі-чжень любила ці хвилини. Вона з щирим захопленням милувалась і сонячними зайчиками на воді, і білосніжними гусьми, що гордовито пропливали повз них. Та з плином днів її усе більше починав цікавити сам Чжоу Дін-шань. Тепер він уже не ходив з розпатляною чуприною, як раніше, а його сорочка, хоч і дуже поношена, завжди сяяла сліпучою чистотою. По натурі він був небалакучим і лише зрідка кидав сором'язливий погляд на дівчину; коли ж їхні погляди ненароком зустрічались, він одразу відводив очі набік. Кілька разів, лукаво підморгнувши, Се Бі-чжень збиралась запитати Чжоу Дін-шаня, чого це йому заманулось корпіти над вишиванням, але вона вчасно прикушувала язика, щоб не образити хлопця.

Так минули літні канікули. Напередодні перших занять нового навчального року випав сірий імлістий ранок. Се Бі-чжень і Чжоу Дін-шань прогулювались у саду. На берегах ставка, повитого легким серпанком досвітніх випарів, лунало багатоголосе щебетання птаства. Вони довго ходили тінистими алеями, коли раптом Чжоу Дін-шань запропонував на знак їхньої дружби посадити в саду деревце. Він приніс з гуртожитку лопату і викопав серед густої трави ямку, а Се Бі-чжень власноручно посадила в неї молоду вишеньку. Так вони ще більше закріпили свою дружбу.

А взимку юнак зовсім несподівано для Се Бі-чжень освідчився їй. В першу мить дівчина тільки сторопіло підвела на нього очі, а коли, нарешті, зрозуміла, що сталося, то вся зашарілась і щоки її порожевіли, мов гранат. Серце її радісно стріпнулось, і вся істота сповнилась якогось незнаного щастя. Та чи й могло бути інакше; коли вона вперше в своєму житті чула такі ніжні, такі щирі й пристрасні слова! Але одночасно це палке признание збентежило дівчину.

Чжоу Дін-шань подобався їй, подобався як друг, як товариш, але вона ніколи не думала, чи змогла б його покохати. В той час Се Бі-чжень сповнилось всього лише вісімнадцять років — вік, коли дівчата люблять мріяти. І Се Бі-чжень уявляла для себе любов, як щось надзвичайно величне, казково-романтичне і зовсім неземне. Її обранець, яким вона його бачила в своїх мріях, обов'язково мав бути людиною видатною, героїчною. А Чжоу Дін-шань хто? Звичайний собі хлопець, яких довкола сотні: до того ж він ще й захоплюється... вишиванням! Одне слово, коли мати на увазі Дін-шаня, то їй взагалі ще рано думати про кохання. Он від самого навчання голова маліо не лускає...

— Пробач мені, Дін-шань... — втупивши очі в кінчики своїх туфель, промовила Се Бі-чжень, але тут же запнулась, — це, знаєш, зовсім неможливо. Ми просто друзі, хороші друзі й товариші по навчанню, не більше...

При цьому вона нишком глянула на хлопця.

Щоки в Чжоу Дін-шаня нервово сіпались, міц-

но стиснуті губи помітно тремтіли, а на шиї від хвилювання напулись жили.

Ну що їй залишалося робити? Адже вона ще ніколи не була в такому становищі, і звідки ж їй знати, як поводитися у таких випадках. Їй хотілося втішити Чжоу Дін-шаня, хоч трохи розрадити його, перевести розмову на іншу тему. Ах, як було б добре, коли б він не вбив собі в голову такої дурниці! Вони б і далі готувалися разом до занять, гуляли б на березі ставу... Хто ж винен, що цього більше ніколи не буде? Невже справді вона? Можливо. Але й він не зовсім розумний. Поруч стільки гарних дівчат, а йому, бач, світ клином зійшовся саме на ній!

Се Бі-чжень навіть злість узяла, і вона поклялася собі поводитись надалі так, щоб у хлопця й на думці не було говорити їй про кохання. Адже коли він хороший, то хіба не знайдеться іншої, котра полюбить його?

Від цього дня Се Бі-чжень всіляко намагалась уникати зустрічей з Чжоу Дін-шанем. Але він, як на гріх, весь час потрапляв їй на очі, і дівчині прикро було бачити його сумне, скорботне обличчя. Вона щиро співчувала хлопцеві, та нічим не могла йому допомогти, бо співчуття — не розрада, а любов — не подачка.

Минула зима. Чжоу Дін-шань закінчив інститут і був залишений лікарем в інститутській клініці.

Одного разу Се Бі-чжень з книгами під пахвою поспішала до бібліотеки. Раптом вона помітила, як з воріт інституту вийшла худорлява дівчинка років чотирнадцяти-п'ятнадцяти. Дівчинка раз по раз прикладала до очей хусточку і плакала, немовби її хтось жорстоко покривдив. Та ось на воротах з'явився Чжоу Дін-шань. Кількома широкими кроками він наздогнав дівчинку й почав її умовляти:

— Ти не хвилюйся, не плач. Спокійно йди додому, відпочинь кілька днів, а потім прийдеш знову. Операція зовсім не страшна, і я щось придумаю, щоб не було так боляче...

Дівчинка схлипнула ще раз і залопотіла:

— Я знаю, що я боягузка, я дуже боюся болю... І я знаю також, що без операції мою хворобу не можна вилікувати, а так... так я знову не встигатиму в школі, хвороба не дасть мені добре вчитись...

Та після цих розсудливих слів дівчинка раптом боязко оглянулася на будівлю клініки, зойкнула і кинулася геть, немов поранена пташка.

Здивована цією сценою, Се Бі-чжень підійшла до санітара розпитати, що тут сталося. Виявилось, що ця дівчинка — учениця середньої школи, в неї запалення гланд і їй потрібна операція. При такій операції хворі відчувають нестерпний біль, хоч сама вона досить проста. Коли дівчинці хотіли зробити обезболюючий укол, вона злякалась і знепритомніла. Та й хто не злякався б, побачивши, що йому збираються встромити в горло таку довжелезну голку!

Се Бі-чжень продивилась кілька медичних книг, перечитала конспекти і в неї виникла думка: а що коли закривати марлею хірургічні інструменти, щоб пацієнт їх не бачив? Тоді він не

буде нервувати і біль йому здаватиметься легшим.

Се Бі-чжень одразу ж побігла до секретаря партійної організації клініки Лю Да-цзе. В цей час у неї на прийомі був якийсь лікар. Слухаючи наївні міркування дівчини, він прикривав рот рукою, щоб не розсміятись.

Виявляється, те, що вона зараз пропонувала як нововведення, вже давно застосовується в клінічній практиці. І все одно інструменти під час операції доводиться відкривати, — а хіба ж пацієнти сліпі?!

Від хвилювання у Се Бі-чжень на кінчику носа виступили бісерні краплинки поту, обличчя її зробилось зосередженим, і вона сказала:

— В такому разі хворому треба зав'язувати очі!..

Тепер навіть секретар партійної організації не втрималась від посмішки.

— Це дуже добре, що ти так піклуєшся про хворих, — сказала вона. — Твій метод ми випробуємо, але я не певна, що хворим він дасть полегшення. Біль все одно залишається болем.

Се Бі-чжень давненько вже звернула увагу на те, що кожного дня після вечері Чжоу Дін-шань квапливо прямує до фізичного кабінету і за хвилину повертається в гуртожиток з якимось приладдям. Вранці він знову проходить повз її вікно, відносячи ті прилади назад. Чим він займається? Кажуть, що Чжоу Дін-шань робить у себе в кімнаті якісь експерименти, оволодіваючи передовим досвідом радянської медицини. Якщо він досягне успіху, то операції по видаленню запалених гланд можна буде робити майже безболісно. Про це знали в парторганізації інституту, куди він звертався, щоб йому допомогли перекласти з російської мови деякі матеріали. Се Бі-чжень потай переклала для нього кілька статей і попросила секретаря клінічного партосередку передати їх Чжоу Дін-шаню, але так, щоб той не знав, що переклади зробила вона.

Прокидаючись іноді серед ночі, Се Бі-чжень визирала у вікно і завжди бачила світло в кімнаті Чжоу Дін-шаня. Після цього вона довго крутилася в ліжку і ніяк не могла заснути. В інституті ходили чутки, що Чжоу Дін-шань експериментує на собі, ризикуючи власним життям. Отже заради інших він ладен зовсім забути про себе! І як вона раніше не помітила в ньому цієї риси?

В такі хвилини у Се Бі-чжень з'являлось нероборне бажання бути разом з Чжоу Дін-шанем.

Досліди молодого лікаря увінчалися успіхом: розроблений ним метод дістав широке застосування в практиці. Про Чжоу Дін-шаня писали в газетах; на лекціях студентам розповідали, як ще під час навчання в інституті він тренував пальці, намагаючись зробити їх гнучкими і спритними, щоб у майбутньому швидко й точно проводити операції. Для цього він кілька років підряд наполегливо займався вишиванням.

Се Бі-чжень від широкого серця раділа успіхам свого колишнього друга. «Чому ж я одразу не зуміла розпізнати цю чудову людину? — докоря-

ла вона собі.— А я ще й насміхалася з нього: «Мужчина взявся за вишивання!», коли мені самій треба було цьому вчитися!»

Кілька разів дівчина поривалась піти до Чжоу Дін-шаня і поздоровити його з успіхами, але на це їй нестало рішучості і вона боязко зупинялась, ще не переступивши порогу своєї кімнати. «Що ж він про мене подумає, коли я до нього зараз з'явлюся?»

Це був час, коли американські агресори розв'язали війну в Кореї. Се Бі-чжень першою з своєї групи подала заяву з проханням направити її добровольцем на корейський фронт. На превеликий жаль, їй, як і іншим студентам-медикам, які ще не закінчили інституту, рішуче відмовили. Залишалось одне: ще старанніше вчитись, щоб потім стати хорошим лікарем. І вона старалась, не шкодуючи сил.

Коли в гуртожитку лунав сигнал до сну, Се Бі-чжень, сховавшись під ковдрою, продовжувала читати при світлі ручного електричного ліхтарика.

Та людський організм — не залізний: зрештою, від такого перенапруження дівчина тяжко захворіла і її в непритомному стані поклали в лікарню.

Як тільки вона прийшла до пам'яті, її першим почуттям була досада на саму себе. Ну як же це можна: не встигла стати лікарем, як сама потрапила в пацієнти!

Погляд Се Бі-чжень упав на букет квітів, що стояв на підвіконні. Це, звісно, турбота друзів та подруг. Які ж вони чудесні люди!

Потім дівчині зробили переливання крові. Але хто їй дав свою кров? Чому їй не хочуть про це сказати? Певно, комусь подобається залишатись безіменним героєм.

Напроти, через дорогу, Се Бі-чжень бачила яскраво освітлені вікна інститутського актового залу. Звідти раз по раз долинали до неї гучні оплески. А! ...як же це вона забула? То ж проводи групи медиків-хірургів, які виявили бажання поїхати в Корею! В цю групу вступив і Чжоу Дін-шань. Сьогодні ввечері він від'їздить. Так, так, саме сьогодні... ввечері...

Лікар категорично заборонив Се Бі-чжень виходити з палати. А їй так багато хотілося зараз сказати Чжоу Дін-шаню! Може, він провідає її після зборів?

Та ось голосно грюкнули двері, почувся тупіт численних ніг, залунала бадьора пісня. Потім усе затихло. Се Бі-чжень зрозуміла, що всі пішли на вокзал. Схвильована, вона скочила з ліжка, але тут ввійшла сестра з ліками. От досада!

Насилу дочекавшись, поки її залишили в палаті саму, Се Бі-чжень тихенько вилізла у вікно, прослизнула в гуртожиток, квапливо переодягалась і вибігла за ворота інституту.

В чистому нічному повітрі здаля чувся дзвін трамвая. На зупинці Се Бі-чжень поглянула на вуличний годинник: стрілки показували без двадцяти хвилин одинадцять, а на другій зупинці — вже без чотирнадцяти...

Коли трамвай підійшов до вокзалу, пролунав гудок паровоза. Поїзд відходив. Повз дівчину з

шумом промчав паровоз, дихнувши їй в обличчя їдким димом.

Се Бі-чжень не лишалось нічого іншого, як повернутися в палату лікарні. Вона знесилено присіла до столу й глибоко замислилась. Вітер вривався у відчинене вікно і сердито шарпав завіску, яка біла дівчину по плечах, немовби хотіла її розбудити. На мить Се Бі-чжень підвела очі, посиділа нерухомо, ніби напружено щось обдумуючи, а потім раптом посміхнулась, обличчя її зарум'янилось і вона, знову схилившись над столом, почала писати листа.

Де ж це зараз Чжоу Дін-шань? Через скільки годин поїзд перетне Ялуцзян? До побачення, Дін-шань! Щасливої тобі дороги!

Вона вирішила, що як тільки Чжоу Дін-шань прибуде в Корею і повідомить свою адресу, вона одразу ж пошле йому цього листа.

Минав час, Чжоу Дін-шань прислав кілька листів своїм інститутським друзям, але їй не написав жодного рядка. Інші дівчата читали його листи, ділилися враженнями, весело й безтурботно сміялись, а душу Се Бі-чжень огортав дедалі більший смуток.

Невже він справді колись любив її? Тоді чому ж він не напише їй, не відгукнеться хоч одним слівцем? Ну, а якщо це не так, якщо тоді він тільки грався в любов, то заради чого вона повинна зараз страждати? Ні, не на таку він наскочив!

Се Бі-чжень із злістю пошматувала вже написаного листа і кинула його в кошик для сміття. Але й цього їй здалося замало, — через кілька хвилин вона витягла з кошика всі клаптики списаного паперу і спалила їх над сірником.

Се Бі-чжень ніяк не могла зрозуміти, що саме сталося, чому це на неї так несподівано обрушилася хвиля почуттів, перед якою вона зовсім безсила. На неї вже давно поглядали два студенти, її однокурсники, але дівчині не хотілось навіть бачити їх. Кого вона чекала? Десять в глибині душі вона, звичайно, знала кого!..

А може, все ж таки слід написати Чжоу Дін-шаню?

...Зовсім несподівано від Чжоу Дін-шаня перестали надходити будь-які листи. Що могло з ним трапитись?

Невдовзі на корейському фронті почались переговори про перемир'я, потім була підписана й сама угода, а Чжоу Дін-шань усе ще не повертався.

Се Бі-чжень страшенно хвилювалась і нишком навіть плакала.

Одного разу у найтемнішому кутку тераси дівчина помітила групу студентів, які оточили когось щільним колом і про щось півголосом перемовлялись. Се Бі-чжень наблизилась до них і побачила лікаря, який щойно повернувся з Кореї. Він розповідав про те, що в одному з боїв, під час артилерійського обстрілу, коли Чжоу Дін-шань виносив з-під вогню поранених, його й самого поранило. Він осліп на одне око й тепер лежить у госпіталі. Через це він і не хоче писати, щоб не турбувати інших своїм нещастям.

По небу пливли важкі чорні хмари. Се Бі-

чжень прийшла до тієї самої вишеньки, що вони її колись посадили разом з Чжоу Дін-шанем, і ніжно погладила пружні зелені листочки.

Упали перші краплини дощу, зашелестіли по листю, оросили м'яке шовковисте волосся дівчини. Скоро в неї по скронях потекли тоненькі холодні струмочки. Та Се Бі-чжень не помічала цього і продовжувала стояти, немов закам'яніла. Перед її очима одна за одною поставали картини минулого: перша зустріч з Чжоу Дін-шанем, той день, коли вони саджали оцю вишеньку на березі ставу, і та фатальна мить, коли вона знехтувала його признанням...

В очах у дівчини забриніли непрошені сльози. Який же все-таки він хороший, Чжоу Дін-шань! Чому вона тоді не відгукнулась на його почуття? ...А тепер... тепер він лежить у госпіталі і, певне, йому дуже тяжко...

Раптом Се Бі-чжень відчула, що позад неї хтось стоїть. Вона повернула голову й побачила секретаря осередку Лю Да-цзе з зонтиком в руках. Се Бі-чжень упала їй на груди і заридала. Лю Да-цзе стояла мовчки і тільки обережно витирала хусточкою дощові краплини на її волоссі. Се Бі-чжень, нарешті, стримала сльози, підвела очі і сказала:

— Лю Да-цзе, я...

— Слухай,— перебила її Лю Да-цзе,— я не маю права більше цього таїти. Це він дав тобі свою кров, коли ти захворіла. Тільки він просив, щоб тобі про це не казали. Він по-справжньому любив тебе, але знав, що ти його не любиш. Через те йому й не хотілось, щоб ти почувала себе чимось перед ним зобов'язаною.— Лю Да-цзе на хвилинку замислилась, а потім додала: — Може, осліпнувши на одне око, він з лиця й не дуже гарний, але ти сама знаєш, яке в нього золоте серце... Любити кого чи не любити — в цій справі кожен повинен вирішувати сам за себе. Недарма існує приказка, що серцю не накажеш. Я вірю, що твої почуття щирі, а раз так, ти сама зрозумієш, що таке справжня любов...

В кімнаті було темно, подружки вже спали. Се Бі-чжень навшипінках підійшла до столу, витягла з ящика кілька аркушів поштового паперу. Але як писати, коли після сигналу до сну забороняється вмикати світло? Дівчина обережно дістала з шафи дощовик, накинула його просто на голову і вислизнула на подвір'я.

Край стежки горів одинокий ліхтар. Його світло химерно миготіло за густою сіткою шовковистих ниток дощу.

Се Бі-чжень присіла навпочіпки, розгорнула на колінах зошит, поклала на нього аркуш поштового паперу і, прикриваючись від дощу плащем, гарячково почала писати:

«Дін-шань, якщо я колись завдала тобі страждань, то тільки через те, що не змогла тоді тебе зрозуміти, і ти на мене, будь ласка, не сердься. Адже ж ти не знаєш, що після твого від'їзду я мало не щодня приходжу до тієї вишеньки, яку ми посадили разом, і стиха промовляю твоє ім'я. Тепер я зрозуміла тебе, я бережу своє почуття і чекаю тебе! Я знаю про твоє поранення, але люблю тебе все дужче й дужче. Не

подумай, що це жалість, Дін-шань, ні, я глибоко й щиро кохаю тебе! І ти не забувай і не цурайся мене. Давай усе життя будемо разом. Усе життя...»

Відіславши листа, Се Бі-чжень по кілька разів на день бігала до заскленого ящика, в якому виставлялась інститутська пошта. Вона була певна, що Чжоу Дін-шань негайно відповість. Проте минали дні за днями, а листа від нього все не було.

Дівчина змарніла, від посмішки, що майже завжди грала на її устах, тепер не лишилось і сліду. Схоже було на те, що Чжоу Дін-шань зовсім не бажав їй відповідати! Але чому? Невже він так розсердився на неї?

І Се Бі-чжень перестала ходити до поштового ящика: надто вже важко було їй кожного разу переживати розчарування.

Якось надвечір Се Бі-чжень сиділа у себе в кімнаті і старанно виправляла конспекти. Раптом одна з її подруг просунула голову в двері і крикнула:

— Бі-чжень, тобі лист! На ньому штемпель польової пошти, мабуть, з армії наших добровольців!

— Лист? — Се Бі-чжень рвучко зірвалася з місця.

— Поштовий ящик уже замкнули. Та ти не хвилюйся, лист тоненький, нічого важливого в ньому не може бути, встигнеш прочитати і завтра вранці!

В ящику під склом дійсно лежав один-єдиний лист на її ім'я. Від радості та хвилювання серце Се Бі-чжень ладне було вискочити з грудей. Ніякого сумніву не залишалось: то була рука Чжоу Дін-шаня, вона пізнала б її навіть тоді, коли б папір згорів і перетворився на попіл.

Та маленький замочок, наче бажаючи познущатися з дівчини, міцно тримав ящик на запорі. Се Бі-чжень ледве стрималась, щоб не розбити скло кулаком.

Дівчина оббігала весь інститут, поки розшукала чергового, у якого був ключ. Нарешті, лист у неї в руках:

«Бі-чжень! Я знаю, що ти радітимеш за мене: після дуже складної операції, яку мені зробили радянські лікарі, зір повернувся до мене. По правді кажучи, я навіть не мріяв...»

У дівчини з грудей вихопився радісний вигук. Обома руками вона притисла лист до грудей, щоб хоч трохи вгамувати серце.

«...Твій лист я завжди ношу при собі, як щось безмежно мені дороге. Кожного дня я перечитую його по кілька разів. Я мужчина, і плакати мені не до лиця, але щоразу, як тільки починаю читати твої щирі, проникливі слова, очі мої туманіють від сліз. Бі-чжень! В найтяжчу хвилину ти не покинула мене і віддала мені найдорожче своє почуття,— тож не дивуйся, що я так хвилююсь. Бі-чжень, мені треба дуже багато тобі сказати, але я не знаю, як це зробити. Скільки разів я списував цілі сторінки, однак не зміг... не зміг ясно висловити те, чим зараз сповнене моє серце. Тому я вирішив поки що написати тобі

коротенького листа. За два-три дні я повернуся в рідний інститут і тоді розповім тобі все...»

Чому ж він так нічого й не сказав у листі? Чому вирішив розповісти все тільки після повернення?

...І ось одного вечора, коли на небі спалахнули зорі, Се Бі-чжень по доріжці інститутського саду подалася на берег ставу. Вітер розвівав різки строкатої хустини на її шиї.

Опинившись біля пам'ятного місця, Се Бі-чжень огляділась довкола. Поруч вишеньки, тієї самої вишеньки, що вони її колись посадили з Чжоу Дін-шанем, стояв хлопець і усміхненими очима, які виблискували з-під густих чорних брів, дивився на неї. Дівчина відчула, що все довкола неї ніби засяяло. Зачарованим поглядом вона втупилась в хлопця, і їй здавалось, що серце її промовляє: «Дін-шань, твої очі сяють ще ясніше, ніж сяяли тоді...»

— Ти... — ноги Дін-шаня немов приросли до землі, від хвилювання слова застряли в горлі; хлопець навіть забув, що хотів сказати. — Ти... вже склала випускні іспити? Поздоровляю тебе... Що ти думаєш робити далі?..

Се Бі-чжень дивилась на нього, але до її свідомості ніяк не доходило, що його перші слова не були словами любові. І вона тихим, ласкавим голосом сказала йому про свою давню мрію:

— Бути сільським лікарем, оберігати людей від хвороб, робити їх щасливими, — хіба це погано?

— Кращого не може бути. Ти хороша, ти просто чудова дівчина! Я теж збираюся поїхати у найглухіше і найвіддаленіше місце...

— Коли б нас послали працювати разом, як би було добре...

Обличчя в Се Бі-чжень зашарілось, губи розтулились, мов дві трояндові пелюстки, і вона тяжко зітхнула.

Люба дівчино, чого ти чекаєш, на що сподіваєшься? Чому так голосно й часто стукотить твоє серце?

Зорі на небі мовчали. Мовчали й двоє під молодю вишнею.

— Бі-чжень, ти мужня і сильна. Я вірю, я знаю, — ніщо не зломить тебе у житті, ніщо не зупинить на твоєму шляху... — Чжоу Дін-шань робив над собою неймовірні зусилля, щоб голос його не тремтів. — Бі-чжень, я любив тебе, я мріяв, що, може, колись і ти полюбиш мене. Та я не дочекався твоєї любові, хоч вистраждав її серцем. Я навіть думав, що коли не переборю себе і не зумію тебе скоро забути, то на все життя лишуся нещасним, і це було однією з причин мого мовчання...

— Дін-шань, не сердься на мене, я... — Се Бі-чжень боязко й нерішуче підвела очі.

— Я ніколи не сердився на тебе, Бі-чжень! — квапливо перебив її Чжоу Дін-шань. — Я не знаю, як пояснити тобі свої почуття. Ти навіть не уявляєш, як я хочу, щоб ти була щасливою. Але я мушу сказати правду до кінця... Бі-чжень, я вже не можу тебе любити... у мене є інша дівчина...

А сталося це так. Чжоу Дін-шань не сподівався, що Се Бі-чжень колись його покохає, як не

вірив і в те, що й сам зможе колись полюбити іншу. Він не нарікав на долю, але й не піддавався стражданням.

«Треба взяти себе в руки й віднині присвятити все життя улюбленій справі!» — вирішив він.

Та зовсім несподівано, лікуючись після поранення в тиловому госпіталі, він познайомився з юною, чистою дівчиною Сяо Чжен. Скільки безсонних ночей вона провела біля його ліжка! Вона подавала йому ліки, робила уколи, вона втішала і підбадьорювала його. А коли Чжоу Дін-шань почав видужувати, на устах Сяо Чжен заграла неприхована радісна посмішка.

Якось вночі, прокинувшись після важкого забуття, Чжоу Дін-шань почув біля себе тихе схлипування дівчини. Тоді він вперше побачив на очах Сяо Чжен сльози.

— Сяо Чжен, відкрійся мені, чого ти плачеш?

Та Сяо Чжен не довелося говорити — за неї все сказали її очі.

Зеленіла трава, на галявках яскріли барвисті квіти — була весна...

Вони покохали одне одного.

...В цей час і прийшов лист від Се Бі-чжень...

Се Бі-чжень довго дивилася на Чжоу Дін-шаня широко розкритими очима, не маючи сили вимовити хоч слово. Потім поволі опустила голову і зтягла з шиї хустину. В вухах у неї дзвеніло. Вона не чула навіть, що їй казав Чжоу Дін-шань.

Коли дівчина повернулась до гуртожитку, хустина в її руках була зібгана в кульку.

Майже весь вечір Се Бі-чжень пролежала в ліжку. Її то морозило, то кидало в жар, і вона до болю кусала губи, щоб затамувати інший біль, гострий біль серця.

Як тільки зійшов місяць, дівчина квапливо встала, одяглась і обережно, щоб нікого не потурбувати, знову побігла на берег ставу.

По небу прокотилася зірка, залишивши за собою на мить тонкий вогняний слід.

Скільки днів, скільки ночей вона чекала цієї любові, а тепер все пропало, згасло, як оте миттєве світло метеорита! Дівчині хотілось плакати, та не було сліз. Та чи й змогли б сльози полегшити її страждання?

А над ставом уже поплив серпанок передранкового туману. На стежку, обсажену сріблястими тополями, вибігло кілька студенток — подруг Се Бі-чжень. Веселі й безтурботні, вони оточили дівчину й заторохтіли, мов сороки. Нехай же вони допоможуть тобі здолати горе, Бі-чжень!

Вчора було оголошено, кого куди призначили на роботу. Завтра ти вступаєш в нове життя, Бі-чжень! Люди чекають на тебе! Ти забудеш про свої страждання і тобі ще посміхнеться щастя!

Чжоу Дін-шань прийшов на вокзал попрощатися з нею. Се Бі-чжень довго стояла перед ним, дивлячись кудись убік. Ні, вона не сердилась на нього. Любляче серце не вміє сердитись. Тільки коли повз вікно вагону промайнули привокзальні дерева, всередині в неї наче щось обірвалось...

Якийсь мудрець сказав, що в житті бувають і прикрощі й радощі, але радощів завжди більше.

Се Бі-чжень приїхала в невеличке сільце на березі річки й почала працювати. Як швидко змінилося тут життя! Раніше ці місця вважались глушиною. А тепер, мов гриби після дощу, ростуть цегляні будинки. Не встигає розвиднитись, як по вулиці вже торохтять запряжені буйволами вози, рибалки на річці закидають сіті, на полях гудуть трактори, перевертаючи плугами скиби жирної землі. А вечорами, коли в річці відбиваються тремтливі зорі, дівчата, посідавши на оберемки свіжого запашного сіна, співають задушевних пісень.

В будь-яку погоду, в дощ і вітер, Се Бі-чжень за першим викликом ішла до хворих. Люди шанобливо називали її «лікарем Се», «товаришем Се», і скрізь зустрічали, як рідну. Селяни так любили й поважали свою молоду лікарку, що кожен, кому вдавалось роздобути хоч пучку якогось особливо запашного чаю, вважав своїм обов'язком неодмінно погостувати її. Ах, як привітно зустріло життя цю юну душу, що сама безмірно любила життя! І поступово туга в серці Се Бі-чжень почала танути.

Се Бі-чжень була поки що єдиним лікарем на кілька десятків лі в окрузі, і робота їй буквально не давала дихнути. Вона попросила, щоб сюди тимчасово прислали на допомогу ще одного лікаря. І лікар приїхав. Радіючи, побігла Се Бі-чжень зустрічати його на переправу. Та що це! Дівчина раптом неначе оступіла, очі її від подиву округлились. Назустріч Се Бі-чжень ішов... Чжоу Дін-шань!

Се Бі-чжень давно вже вирішила за всяку ціну вирвати з свого серця любов до Дін-шаня. Вона не хотіла більше з ним зустрічатись, бо знала, що коли вони будуть близько одне від одного, вона не зможе побороти свого почуття. Тільки вічна розлука, можливо, примусила б її забути коханого.

Та хто ж міг знати, що він знов постане перед нею,—ось так неждано, негадано, з великим клунком за плечима, в якому лежить його згорнута постіль! Звичайно, дівчина раділа, що до неї прийшла підмога, що тепер тут є ще один лікар, але водночас їй було нестерпно тяжко від цієї зустрічі.

Спершу Се Бі-чжень стримувала себе і намагалася уникати зустрічей з Чжоу Дін-шанем. В їх стосунках помітна була відчуженість і навіть деяка нещирість. За цілий день вони обмінювались лише кількома словами, якщо мова йшла не про роботу.

Та хоч як Се Бі-чжень переконувала себе, що Чжоу Дін-шань їй байдужий, очі її все ж таки помічали кожен його рух, навіть тоді, коли вона, здавалося б, зовсім не дивилась на нього. І скоро дівчина зрозуміла, що тільки даремно обманює себе: вона не може ставитись до нього байдуже!

Чжоу Дін-шань увесь свій час віддавав хворим і зовсім не турбувався про себе. Се Бі-чжень дуже хотілось допомогти йому, хоч якоюсь дрібничкою,— ну, наприклад, випрати білизну. Але щось

уперто стримувало її, не давало зробити навіть цього.

Одного разу, коли Се Бі-чжень поверталась додому після чергового виклику, сипнув густий дощ. Дівчина сховалася під стріхою хатини, що стояла при самій дорозі. Все небо заволокли важкі свинцеві хмари, і на серці у дівчини теж зробилося тоскно і тяжко. Та раптом вона поглянула на дорогу й відразу немов ожила: до неї наближався Чжоу Дін-шань! Він мовчки накинув їй на плечі трав'яний плащ і розкрив над її головою зонтик. Дощова вода, стікаючи з зонтика, струмочками падала йому на плече, та Чжоу Дін-шань цього не помічав. Він схвильовано дивився на Бі-чжень, і від цього погляду дівчина відчувала, як по її тілу розливається якась тепла хвиля.

Коли вони підійшли до берега, дощ перестав. Запала передвечірня тиша. Тільки чутно було, як подзвонював дзвіночок на шії буйвола, що скуб траву на лужку. Після дощу бамбуковий гайок виглядав, ніби посрібленим. Оддалік на річці погойдувались ліхтарі на рибальських човнах.

Молоді люди йшли мовчки. Се Бі-чжень нахилилась, зірвала стеблинку й почала її жувати. Вона зачаровано дивилась на Чжоу Дін-шаня, губи її ледь помітно тремтіли, немов поривалися щось сказати, але не знаходили слів.

Та ось вона раптом зупинилась і зовсім просто сказала:

— Дін-шань, дивись, як ти забруднився і промок до нитки! Давай, я виперу тобі сорочку.

Нарешті, вона зрозуміла, що немає ніякої потреби поводитись з ним так холодно. Невже, коли немає любові, то між ними не може бути чистої, міцної дружби?

З того дня вона завжди прала для Чжоу Дін-шаня білизну, готувала йому найулюбленіші його страви, вміла вчасно нагадати, коли треба одягтися тепліше, а коли можна йти і в самій сорочці. Чжоу Дін-шань тільки чухав потилицю, але виконував усі її накази.

У Се Бі-чжень була тільки одна «збірна» шерстяна кофточка, яку вона носила вже п'ятий рік. Цю кофтину сплела їй названа мати. Для цього їй довелось розпустити кофту, яку вона сама носила ще молодію, шерстяні носки старшого брата Се Бі-чжень та шерстяну шапочку молодшого брата. Ця кофточка, сплетена за старомодним фасоном, зовсім не личила дівчині, і подружки з інституту частенько підсміювались з неї. Тоді Се Бі-чжень стала потроху відкладати гроші, маючи намір купити собі нову кофточку. Та коли вона побачила, що у Чжоу Дін-шаня немає ніяких теплих речей, вона нишком від нього купила найкращої шерсті і вирішила сплести йому світер, хоч хлопець і так здавався їй гарним у будь-якому одязі.

Се Бі-чжень швидко переконалась, що в роботі Чжоу Дін-шань вправніший і досвідченіший за неї. Непомітно для себе вона почала в усьому його наслідувати і у важких випадках завжди намагалась уявити, як би він діяв. Чжоу Дін-шань, в свою чергу, ділився з нею своїми знаннями, бо вони були ґрунтовнішими й глибшими,— адже він

раніше закінчив інститут і на фронті в Кореї встиг набути чималого досвіду...

На світанні, коли Се Бі-чжень прокидалась, чути було обережні кроки,— то Чжоу Дін-шань приносив їй воду. Се Бі-чжень розплющувала очі і, мов сп'яніла, щасливо посміхалась. Адже з цієї роботою вона б легко впоралася й сама, і коли б хтось інший надумав робити це за неї, Се Бі-чжень вважала б себе ображеною. Та від Дін-шаня вона ладна була прийняти все.

Кожного дня Чжоу Дін-шань витягав з ящика письмового столу фотографію Сяо Чжен, довго вдивлявся в неї, але ніколи не залишав на столі. В присутності Се Бі-чжень він також про неї не згадував. Дівчина все це добре розуміла і була йому глибоко вдячна. Вона навіть дивувалася з себе: чому її не мучать ревності до Сяо Чжен?..

Потім вона сама подарувала Чжоу Дін-шаню гарненьку рамочку з умовою, що він вставить у неї портрет Сяо Чжен. Вона часто просила, щоб Чжоу Дін-шань розповідав їй про свою кохану дівчину, могла годинами слухати його розповіді й радісно посміхалась. Самій їй ніколи не доводилось бачити Сяо Чжен, але Се Бі-чжень була певна, що це чудова дівчина. Та хіба й може бути поганою дівчина, яку покохав в і н?!

Чжоу Дін-шань і Се Бі-чжень часто відвідували селянські збори, ходили разом у гості. Вони ділили між собою всі радощі й гіркоту невдач, які траплялись їм у роботі. Се Бі-чжень раніше навіть не уявляла, що такі почуття, як радість і гнів, горе і щастя можуть тісно вживатися поруч.

Вечорами вони часто гуляли на березі річки, милувались призахідним сонцем, проводжали очима пташок, які з настанням темряви поспішали до лісу, слухали мелодійну гру дзвіночків на шиях у буйволів та заспокійливий плюскіт річкових хвиль.

Але весь час вони ніби намагались переконати одне одного, що між ними тільки звичайні дружні стосунки.

Та хіба може розум людини убити її почуття?!

Коли Се Бі-чжень згадувала, що Чжоу Дін-шань приїхав сюди лише на деякий час, серце її боляче стискалось. Що вона робитиме без нього, коли він поїде? Якщо вона раніше не змогла загасити палкого почуття в своєму серці, то тепер про це годі й думати.

Се Бі-чжень уявила собі, як незабаром з Чжоу Дін-шанем до хворих буде ходити не вона, а Сяо Чжен, і готуватиме для нього не вона, а Сяо Чжен, і в душі дівчини заговорили ревності.

Ревності! Яке це небезпечне почуття! Уникайте, бійтеся його! Та чи могла втекти від цього почуття душа Се Бі-чжень?

Так вперше вона почала нарікати на Чжоу Дін-шаня: «Як би там не було, але ж ти ще не одружений з Сяо Чжен, ти можеш змінити свій намір...» Але потім їй стало соромно за такі думки і душевний біль зробився нестерпним. Хіба можуть такі люди, як він, бути невірними своїй любові?

Се Бі-чжень не хотіла, щоб Чжоу Дін-шань по-

мітив її переживання, а тому в його присутності завжди намагалась бути веселою...

Та день розлуки, якого вона так боялась, все ж настав. Віднині вона втрачала його назавжди!..

* * *

Се Бі-чжень гірко плакала, витираючи хусточкою очі. Рябеньке кошеня видерлось їй на груди, зазирнуло в обличчя дівчині своїми зеленкуватими очима, кілька разів нявкнуло і лизнуло руку, наче хотіло заспокоїти.

«Як же бути? Скільки разів я напружувала всі свої сили, намагаючись перебороти себе!.. Нічого не вийшло. Так чи інакше, а комусь із двох доведеться страждати — або мені, або Сяо Чжен. Я не знала, що таке справжня любов і тепер все життя буду розплачуватись за свою помилку. Все життя...»

Вона підвела голову і тужним поглядом втупилась у темний куток.

Се Бі-чжень, невже в такої людини, як ти, могло з'явитись бажання розбити щастя іншому? Ні, важко цьому повірити!

Але ж хіба будь-яка інша дівчина, навіть Сяо Чжен, зможе полюбити Чжоу Дін-шаня так міцно, як вона?

«Чому я повинна вбивати свої почуття до нього? Нехай обирає він сам! Може, він буде щасливішим, коли одружиться зі мною!»

Вона рвучко підвелася з стільця, витерла хусточкою очі й рішуче попрямувала до Чжоу Дін-шаня.

Вітер шелестів листям на деревах. Дівчина обійшла город і наблизилась до невеликого будиночка, що стояв за бамбуковою огорожею. Біля воріт, настовбурчивши пір'я, ходила якась приблудна курка й тривожно квоктала. Хвилину повагавшись, Се Бі-чжень штовхнула хатні двері.

— Хто там? — почувся голос Чжоу Дін-шаня.

— Це я, Бі-чжень!

Двері розчинились.

— Бі-чжень, ти ще не спиш? — здивовано промовив Чжоу Дін-шань.

— А ти?

Се Бі-чжень кинула погляд на його сорочку — всі гудзики на місці — і пройшла до кімнати.

Тьмяне жовтувате світло від лампи падало на стіл. Там лежав якийсь лист, а поруч нього до будильника було прихилене невелике фото дівчини-санітарки з ямочками на щоках; дівчина ніби дивилась просто на Се Бі-чжень і злегка посміхалась.

— Від Сяо Чжен прийшов лист. Пише, що на чальство погодилось перевести її на іншу роботу, щоб ми були разом... — гаряче промовив Чжоу Дін-шань, але тут же знітився.

— Ти щасливий?

Се Бі-чжень поборолла своє хвилювання і пильно подивилась на Чжоу Дін-шаня.

— Щасливий!

Очі Чжоу Дін-шаня справді світилися щастям, і він не міг стримувати посмішки.

Се Бі-чжень ледь помітно здригнулась. Вона опустила голову і чорне волосся, впавши на лоб, сховало вираз розгубленості на її обличчі. Проте

Чжоу Дін-шань одразу помітив, як скорботно скривились її губи, і йому стало жаль дівчину.

Раптом Се Бі-чжень різко обернулась і вискочила з кімнати.

Краплі роси густо вкривали широке листя лотосів у річковій заводі й виблискували в місячному світлі, мов крихітні зірочки. Кумкали жаби. На березі Се Бі-чжень спинилась: по її щоках стікали сльози, такі ж прозорі, як і роса на лотосах.

Дівчина звела очі на місяць. Потім, прикусивши губу і міцно стиснувши кулаки, знову побігла до будиночка Чжоу Дін-шаня.

— Дін-шань, мені треба дуже багато тобі сказати...— набравшись духу, випалила вона, але тут їй у горлі наче щось застрягло, і вона знову замовкла.

Чжоу Дін-шань зблід, пальці його нервово заворушились, в очах з'явився вираз страждання, точнісінько такий, як у ту хвилину, коли Се Бі-чжень відхилила його любов.

В кімнаті запало тяжке мовчання. Та й хіба могла Се Бі-чжень щось говорити далі? Вона ж бачила, що при всьому своєму бажанні Чжоу Дін-шань не може відповісти на її почуття. Сяо Чжен панує в його серці, тільки Сяо Чжен!

Сказати, що вона хоче, щоб він покинув Сяо Чжен,— значить примусити його вчинити злочин проти власної совісті, а разом з тим і проти совісті її, Се Бі-чжень. Коли б Чжоу Дін-шань одружився з нею, це заподіяло б Сяо Чжен страшну рану, та й сам юнак, шохвилини згадуючи Сяо Чжен, мучився б і страждав усе життя... І все ж таки... все ж таки... якщо він одружиться з тією, далекою—доведеться страждати їй, Се Бі-чжень! О, якщо він так уже її кохає, то нехай йому щастить! Нашо вселяти в нього вагання?

Зовсім байдужий до людських переживань, на столі цокав будильник...

Губи в Се Бі-чжень ворухнулись, немов вона вирішила щось сказати, але тут її погляд упав на фото Сяо Чжен, і дівчина безсило опустила голову.

Їй раптом прийшла на пам'ять одна з розповідей Чжоу Дін-шаня про Сяо Чжен.

Тоді він лежав у госпіталі, не маючи жодної надії на своє повне видужання. Сяо Чжен йому дуже подобалась, але що він міг їй сказати?! Одного разу вона сказала йому сама:

— Дін-шань, якщо ти не любиш мене, але одружишся зі мною тільки з жалості, мені цього не треба. Коли ж ти боїшся, що, осліпнувши на одне око, не зможеш зробити мене щасливою, ти помиляєшся. Для мене ти найкращий і найдорожчий у світі такий, як є. Я віддала тобі всю свою любов і ніколи вже не зможу покохати іншого.

Пригадавши ці слова, Се Бі-чжень якось одразу впевнилась, що Сяо Чжен кохає Чжоу Дін-шаня не менше за неї.

То яке ж вона має право ставати на дорозі Сяо Чжен!

Раптом хтось так загрюкав у ворота, що на столі аж дзенькнув будильник. І враз після цього почувся схвилюваний голос:

— Доктор Се! Доктор Се, ви тут?!

Се Ба-чжень побігла відчиняти двері. Молодий смуглявий парубок переступив поріг і, схопивши Се Бі-чжень за руку, схвилювано промовив:

— Швидше, швидше йдіть до Су Мей!.. Вона може померти!

На якусь мить Се Бі-чжень розгубилась, але тут же взяла себе в руки й сказала:

— Заспокойся, Хей Нью, я зараз...

Чжоу Дін-шань подав їй сумку з медикаментами. Глянувши йому в очі, Се Бі-чжень коротко кинула:

— Ти залишайся вдома. Вночі можуть викликати.

Чжоу Дін-шань трохи подумав, кивнув головою, потім наблизився до Се Бі-чжень і сказав:

— Бі-чжень, найголовніше — не хвилюйся...

На переправі біля берега стояв невеличкий дерев'яний човен. В ньому сиділа дівчина-рибачка і пильно дивилась в напрямку села. Помітивши Се Бі-чжень й Хей Нью, вона тоненьким голосом загукала:

— Швидше! Швидше!..

Вони сіли в човен. Дівчина опустила в воду бамбукову жердину і спритно відштовхнула човен від берега. Її вправні рухи примусили Се Бі-чжень згадати про Су Мей.

Якось Се Бі-чжень поверталась додому від хворого з далекого села. Коли вона підійшла до переправи, була вже глибока ніч. Човна ніде не було видно. Се Бі-чжень досадливо поморщилась, що не може одразу ж потрапити додому. Та тут вона почула гавкіт собаки і пішла у тому напрямі. Незабаром перед нею блиснула заводь, біля якої за бамбуковою огорожею ховалося кілька хаток. На огорожі сохли рибальські сіті.

В одній хатині крізь прочинені двері блимало світло. Се Бі-чжень подала голос. З хатини вибігла дівчина і, дізнавшись, що лікарці треба переправитись через річку, побігла відв'язувати човна. Коли човен ткнувся носом у протилежний берег, Се Бі-чжень спитала дівчину, як її звати, і та лагідним голосом відповіла:

— Су Мей.

— А в тебе є чоловік?

Дівчина посміхнулась і похитала головою.

Через кілька днів Се Бі-чжень знову прийшла на берег річки й побачила, що Су Мей розмовляє з якимсь парубком. Шоки дівчини при цьому пашили вогнем і вона, не відриваючи погляду, дивилась на свого співрозмовника.

Іншим разом Се Бі-чжень запитала її, хто то був. Су Мей сором'язливо затулила долонями обличчя, довго сміялась, а потім відкинула довгу косу і дзвінко сказала:

— Гаразд, вам я можу сказати. То Хей Нью, мій наречений, він працює бригадиром у нашому виробничому кооперативі. Влітку буде наше весілля. Прощу вас, обов'язково приходьте!

Та день весілля ще не настав, як Су Мей звалила хвороба. Дівчина лежала в ліжку і тихо стогнала. Се Бі-чжень двічі на день ходила до

неї і ніяк не чекала, що цієї ночі їй так різко погіршає.

Човен мчав уперед. По річці котились нескінченні хвилячки, виблискуючи в місячному сяйві. Якийсь водяний птах, голосно плескаючи крилами, знявся з поверхні ріки й полетів у напрямку гір, що темніли проти нічного неба.

Се Бі-чжень кинула погляд на Хей Ню: яке в нього похмуре обличчя! Хлопець міцно стиснув губи, ніби хотів пересилити якийсь страшний біль; на лобі в нього виступили великі, як соєві боби, перлини поту.

Се Бі-чжень вчулося, ніби над її вухом продзвенів чистий, як пісня срібного дзвіночка, безтурботний сміх Су Мей; потім сміх завмер вдалині і перед її очима залишилось тільки похмуре обличчя Хей Ню. Се Бі-чжень раптом відчула, яка велика відповідальність лежить на ній: адже щастя Су Мей і Хей Ню цілковито в її руках.

Вона звелася на ноги й почала пильно вдивлятися в берег, що світлою стрічкою піску вже з'явився в полі зору. Там, у тихій воді затоки, ледь помітно гоїдались перевернуті віддзеркалення кількох рибальських хатин.

Незабаром човен пристав до берега.

Се Бі-чжень виразно почула чийсь приглушений плач і кинулась до хатини хворої. Хей Ню метнувся за нею. В селі сполохано загвалтували собаки.

На порозі хатини сиділо дівча з тоненькими кісками й, уткнувшись обличчям в долоні, голосно схлипувало. Зачувши кроки, воно підвело голову, тужними очима подивилось на лікаря та Хей Ню і тихо промовило:

— Су Мей померла.

По обличчю Се Бі-чжень наче пробігла судорога. Хей Ню першим вскочив у хату.

Мати Су Мей лежала непритомна, вп'явшись задубілими пальцями в долівку. Кілька юнаків підвели її, скропили обличчя холодною водою. На подушці, в пишному облямуванні чорного лисучого волосся, виділялось мертвою блідістю обличчя Су Мей. Хей Ню підскочив до дівчини, впав перед нею на коліна і закричав:

— Су Мей, не лякай мене! Су Мей, що з тобою?!

Напруженням волі Се Бі-чжень поборолала своє хвилювання і впевненою ходою підійшла до ліжка. Взяла руку Су Мей — холодна, як лід! Нахилилась до вуст дівчини — ніяких ознак життя!

В серце молодого лікаря наче хтось шпигонув голкою. Чого ж вона стоїть! Треба негайно щось робити! Може, ще не пізно...

Се Бі-чжень квапливо розстігнула кофтину на Су Мей і схопила в руки стетоскоп. Вона відчувала, як тремтять і не хочуть слухатись її пальці.

Так, сталось непоправиме — серце Су Мей не билось...

Перед очима Се Бі-чжень попливли чорні круги. Але дівчина, пересилиючи себе, ще міцніше притисла вухо до стетоскопа і все слухала, слухала...

І раптом вона здригнулась. Їй вчувся ніби далекий завмираючий звук. Значить, у серці Су Мей ще жевріє іскра життя!

В таких випадках дорога кожна мить. Змоченою в спирті ваткою Се Бі-чжень протерла Су Мей руку і зробила два уколи камфори.

— Тук-тук... тук-тук... — Серце хворої забилося сильніше. Тоді Се Бі-чжень почала розтирати долонями груди дівчині й робити їй штучне дихання. Нерви її були напружені до краю, вона боялась навіть кліпнути очима, наче це могло обірвати останню надію.

Мати Су Мей тимчасом прийшла до пам'яті. Спираючись на плече Хей Ню, вона силкувалася звестись на ноги, але тут же знову впала, як сніп. Дівчата підвели їй голову. Очі старої блукали, мов у божевільної.

Нарешті Су Мей зітхнула — раз, потім удруге...

З грудей всіх присутніх в кімнаті вирвався радісний вигук. У дівчат навернулись на очі сльози. Се Бі-чжень теж не могла стримати сліз. Вона продовжувала розтирати груди Су Мей, і дихання хворої скоро зробилось нормальним. Се Бі-чжень зробила їй ще два уколи пеніциліну, приєднала до краю ліжка й почала пильно стежити за обличчям дівчини.

Минуло кілька хвилин, і Су Мей розплющила очі.

Се Бі-чжень ще ніколи не відчувала себе такою щасливою. Це ж вона врятувала дівчину, вирвала її з холодних обіймів смерті!

Се Бі-чжень відкинула назад голову і з полегкістю зітхнула. На шоку їй впало кілька гарячих сльозин. Чиї ж це сльози? Се Бі-чжень розплющила очі й побачила перед собою обличчя матері Су Мей. Стара жінка з побожною ніжністю дивилася на неї і тихо шепотіла:

— Спасибі тобі, люба моя дитино. Спасибі батькові й матері, що виростили тебе...

Се Бі-чжень не знала своєї матері — вона виросла на руках мамки-годівниці, яка замінила їй рідну матір. У мамки була своя дитина, але вона тяжко захворіла й померла. Померла тільки через те, що не було грошей, аби запросити лікаря. Нещасна жінка багато плакала і зовсім виплакала очі: вона осліпла. Щоб хоч якось втішити її, маленька Се Бі-чжень казала, що з радістю віддала б їй свої очі. У відповідь на це сердешна мамка гладила дівчинку по голівці й розповідала їй одну й ту саму казку: деś на самому краєчку світу, біля підніжжя гори, тече чарівна річка. Кожної ночі в цю річку з неба падає зірочка. Як-що хтось вичерпає з річки воду, зловить ту зірочку, а потім почепить її на гілку сосни, що росте на вершині гори, — в світі не стане сліпих і хворих. Маленькій Се Бі-чжень дуже подобалась казка. Слухаючи її, дівчинка часто засинала на руках доброї жінки і бачила сон: ось вона, скинувши черевички, біжить по стежинці і в руках у неї відро. Вона поспішає до річки, в яку з неба падають зірочки. Крапельки роси вкривають її волосся, навколо неї кружляють світлячки, а оддалік чорніють мовчазні гори. Вона всього лиш маленька дівчинка, в неї нема сили підняти повне відро води, і вона набирає з річки по піввідра. Зате в неї є непереборне бажання довести спра-

ву до кінця. І ось річка висохла, а на дні її серед камінців заблищала сліпуча зірочка...

Тут дівчинка покидалась і вся аж тремтіла від щастя.

Так ще в дитинстві у Се Бі-чжень з'явилося бажання стати лікарем. Ця мрія і привела її в медичний інститут. А життя на цей час так змінилось, що кожен, хто про щось мріяв, міг здійснити свою мрію... І ось тепер Се Бі-чжень насправді взяла з неба свою яскраву зірочку...

Се Бі-чжень подивилась на хвору. Су Мей спала, губи її були трохи розтулені, чорне волосся розсипалось на подушці. Мати дівчини, схилившись над ліжком, не зводила очей з доччиного обличчя.

Се Бі-чжень посміхнулась до себе. Вона раптом відчула, що саме такі люди, як вона, можуть пишатися собою і заслуговують найбільшого щастя...

Сяо Чжен зараз, мабуть, солодко спить, підклавши руку під голову. То невже вона, Се Бі-чжень, тими ж самими руками, які витягли з могили Су Мей і повернули щастя Хай Нью, зруйнують життя іншій, ні в чому не винній дівчині?

Крізь густе листя дерев, що мрійно схилились над хатиною, бліде саяво мерехтливих зірок зазірало в віконця і на шибках витанцьовували світлі цяточки.

...Місяць зблід, в селі запала передранкова тиша. Та у вікні Чжоу Дін-шаня все ще світилось. Стомлена, але щаслива, Се Бі-чжень підбігла до вікна і хотіла постукати. Та раптом її рука безсило опустилась. Крізь віконне скло дівчина побачила, що Чжоу Дін-шань нерухомо сидить біля столу і безтямним поглядом дивиться кудись перед себе. Під рукою у нього лежав якийсь лист, а до будильника було прихилене те ж саме фото.

Се Бі-чжень здригнулась. Невже вона й тепер ще буде вагатись?

Вона тихенько прочинила двері і зайшла до кімнати.

Чжоу Дін-шань розгублено підвів на неї очі.

— Бі-чжень, як відчуває себе хвора?

— Було дуже погано, але все ж таки пощастило її врятувати.

Се Бі-чжень зітхнула і коротко розповіла про те, що сталося. Розповідаючи, вона уважно стежила за Чжоу Дін-шанем. В його очах проглядали втома й смуток. Дівчина перевела погляд на ліжко і зрозуміла, що він цієї ночі теж не лягав. Потім вона поглянула на стіл: там лежав лист — той самий лист, який вона, Се Бі-чжень, писала йому під дощем при світлі вуличного ліхтаря!.. і фото, з якого лагідно усміхалось обличчя... Сяо Чжен.

— Дін-шань, уже світає,— сказала Се Бі-чжень,— тобі вже треба збиратись, бо можеш запізнитись. Давай я допоможу.

І очі дівчини засвітилися тихою радістю.

Чжоу Дін-шань здивовано глянув на неї. До нього не зразу дійшло те, що йому говорила Бі-чжень.

— Дін-шань, дечого я тобі не сказала, але ти повинен знати все. Навіщо таїти? Колись я сама примусила тебе зробити те, чого не слід було робити, і в цьому моя помилка...

Се Бі-чжень взяла в руки фото: усміхнене обличчя Сяо Чжен з ямочками на щоках наче заглянуло їй в душу. І раптом на серці Се Бі-чжень зробилося легко, легко.

— Коли мені пощастило врятувати Су Мей, я зрозуміла, як повинна жити людина. Я — лікар, я горджусь, що своїми руками рятую людей від мук та смерті. Я не можу дозволити, щоб мої руки заподіяли будь-кому горе. Сяо Чжен чудова дівчина. Вона має право на щастя, і нехай воно до неї прийде...

— Бі-чжень! — голос у юнака зірвався.

— Поспіши, Дін-шань,— перебила його Се Бі-чжень.— А за мене ти не хвилюйся... У мене вже нема нічого до тебе... Я просто рада, що ти щасливий, що ви обое щасливі...

— Спасибі... спасибі тобі, Се Бі-чжень. Ти золоту — не дівчина... Я знаю, як тобі тяжко, але повір, мені теж не легко... покидати тебе...

Так, вона встояла, вона не допустила, щоб її зламало, зім'яло палке почуття, яке приносить людям щастя, але часом і велике горе. В ім'я чого вона це зробила? В ім'я любові. Як член спілки молоді, як справжній лікар, вона зробила це в ім'я глибокої і щирої любові до свого народу, до своєї професії. А яка любов може бути вищою й кращою за цю?!

Коли Се Бі-чжень проводжала Чжоу Дін-шаня до переправи, починало сходити сонце. Шоки дівчини окрасились густим рум'янцем. Чжоу Дін-шань трохи повеселів. Раптом вся істота Се Бі-чжень сповнилась незнаного нею досі блаженства. Бамбукова пишнолиста травка, вкрита блискучими краплинами роси, здалася дівчині якоюсь особливо свіжою і зеленою.

— До побачення, Чжоу Дін-шань! Щасливої тобі дороги!

Вона простягла йому руку.

— До побачення, Бі-чжень! Бажаю тобі щастя! Чжоу Дін-шань довго дивився в обличчя дівчини, міцно стискаючи її маленьку теплу долоню.

Човен відплив від берега і поступово розтанув у ранковій імлі десь на середині річки.

В цей час рибалки на човнах вже почали закидати сіті. Бризки води, мов коштовні перлини, сяяли в рожевому промінні.

З китайської переклали
В. ПАНАСЮК і Л. СОЛОНЬКО

ЛЮ ЦЗИ-ЦЗЮ

Здача хліба державі.

СУН ІНЬ-КЕ

— Мамо, подивись, я вожу трактор.

ЧЕНЬ ЧЖИ-ФО.
Весна миру.

МА ЦИ-ХАН.

Танок лотоса.

3 корейської класичної поезії

Класична корейська поезія відзначається багатством змісту, різноманітністю форм, яскравою мальовничістю образів, лаконізмом і витонченістю деталей. Історія її починається приблизно з VII сторіччя, але більшість творів, які збереглися, належать до значно пізніших часів. XV і особливо XVI—XVIII сторіччя — це епоха розквіту сидьо (шостивірша), оригінальної форми, зв'язаної з традиціями народної творчості. Сидьо пропитували прогресивні громадсько-філософські ідеї, патріотизм і гуманізм, оспівували ясні почуття любові, дружби, справедливості. Наприкінці цього періоду (в XVIII сторіччі) популярності набуває форма довгого вірша. Це, головним чином, лірика кохання, анонімні твори, які поширювалися в демократичних колах населення. Зворушливі за змістом, пройняті глибокою любов'ю до людей і теплим, ласкавим гумором, довгі вірші пережили свою епоху і разом з сидьо та іншими жанрами класичної поезії, користуються популярністю в сучасній Кореї.

В нашій добірці об'єднано вірші XVI—XVIII сторіч. Переклад на українську мову зроблено безпосередньо з корейських текстів збірки «Вічне слово Країни Зелених Гір», Пхеньян, 1954 р.

Перекладач

НЕВІДОМІ АВТОРИ

Купуйте тепло!

— Хто тепло купуватиме? Гей, поспішайте!
Є тепло голубого квітневого ранку,
Єсть і сонячна спека липневого півдня,
Теплість печі, що взимку яскраво палає,
І теплінь на лежанці в осінню негоду.
Та іще для красунь молодих продається
Жар той дивний, що палить дівочії щоки.
Як, відкинувши коси, чекає кохана,
А коханий підходить і поруч сідає.

Дві рими

Милий мій, від'їжджаючи в дальній край,
Залишив мені рими на «ай» та «ій».
Два слівця непотрібних — «прощай», «чекай».
Два слівця золотих — «дорогий» та «твій».
Милий! Кинь ти ці рими пусті на «ай»,
Хай римується лиш «дорогий» та «мій».

Який же ти сам?

Качку коротухою назвав ти,
Чаплю — довгоногою; про чайку
Процідив крізь зуби: «Надто біла!»
А про крука: «Той занадто чорний!»
Все тобі не так... Напевно, друже,
Сам ти ані каша, ані юшка!

Чого не буває у продажу

Я любов купити хотів —
Не знайшов любові в крамницях.
Я розлуку продати хотів —
Не беруть її на базарі.
Певно, в продажу, друже мій,
Не буває товар такий!

Плітка

Ти любиш, чоловіче, балачки
Та зводить наклеп на людей не треба.
Із уст в уста зле слово пробіжить,
Повернеться до тебе і ударить.
Із плітки плітка виростає знов,
А плетунів вирощують базіки.

Лист

Я написав до милої листа
Та ієрогліфи зросив слізами,
Розтанули вони і розповзлися.
І все ж таки листа я передам:
Хай прочитає по слізах пролитих
Про те, про що несила написати.

Я Н С А Є Н

(XVI сторіччя)

Високо в небі верховини гір,
Проте й над ними пропливають хмари.
Хто наполегливо простує вверх,
Той переможцем стане над горами;
Та знаю: не підніметься ніяк
Той, хто торочить, що вони високі.

ПА К І Н Н О

(XVI—XVII сторіччя)

Людина

Скільки в світі предметів цінних! —
Неоцініма тільки людина.
Лиш вона працелюбність знає,
Лиш вона справедливність шукає.
А без цього — яка різниця,
Чи людина, чи звір, чи птиця?!

Біла яшма¹

На узбіччі шляху, край дороги,
Де прохожі ішли та й ішли,
Білу яшму численні ноги
В пил і грязь затоптали були...
Так, життя її довго топтало —
Але ж гряззю та яшма не стала!

ЛІ Т Е Н Б О

(XVIII сторіччя)

Мрію таку я маю...

Мрію таку я маю:
Перетворившись в крила,
Хочу злетіти в небо,
Щоб розметати хмари,
Що над землею нависли
Поміж людьми і сонцем.

Ліків нема

Як дивлюсь я, вороне, на тебе,
Прикро мені робиться і гірко:
Де дістав ти ліки ті таємні,
Щоб zostатися чорноголовим?
Голова білішає у мене,
Бо знайти ті ліки я не зміг.

НЕВІДОМІ АВТОРИ

Коли ввійду я в дім милого...

Він дім новий для мене побудує
З соломи гаолянової; зварить
Смачної каші з рисової січки
І приготує юшку із чумизи,
І тополеві палички для їжі,

Що сам він виточив, подасть і скаже,
Ласкаво так промовить: «Люба, їж,
Їж кашу, я ж чумизу їсти буду!..»
Як мрію я про те, щоб разом з милим
Ввійти у ту солом'яну хатинку!

Відстань між друзями

Як душа твоя розміром тільки в п'ядь,
Не охопиш ти розумом тисячу лі.
Як душа твоя розміром в тисячу лі,
Інша справа — й інший ведеш ти лік.
Хоч із другом ти в різних краях землі,—
П'ядь між нами, не тисячі довгих лі!

Про героїв

Ти подужав бика — молодець!
Ти коня загнуздав — молодець!
Ти трьох тигрів убив — молодець!
Коли ж ти у кривавім бою
Захищатимеш рідну країну,
Я про тебе скажу: герой!

¹ У корейській народній поезії біла яшма символізує все прекрасне, непорочне.

З корейської переклав
Олександр ЖОВТИС

ОПОВІДАННЯ

Якось зимового вечора ми сиділи навколо вогню в затишній, теплій кімнаті і по-дружньому гомоніли про все на світі. Раптом один з нас заговорив про злість, яка, охопивши людину, може спричинитись до найприкріших наслідків. Ця думка здалася нам цікавою, і кожний висловився з приводу неї. Тхань, який задумливо мовчав цілий вечір, тут несподівано пожвавішав і сказав:

— Злість може штовхнути нас на такі негарні вчинки, яких ми на думці не маємо. Я це можу зрозуміти краще від будь-кого, бо всього цього зазнав на собі. Я розповім вам один випадок, який залишив глибокий слід у моїй пам'яті...

Якось узимку, такого ж похмурого, як і сьогодні, вечора, я вийшов з редакції, пригнічений смутком і якимось почуттям безнадії. Адже буває іноді таке, що ми раптом невідомо з якої причини відчуваємо незрозуміле роздратування і несвідоме бажання клясти і лаяти всіх і все на світі. Саме такий настрій був у мене, і пронизливі холодні присмерки тільки збільшували мою злість.

Пройшовши кілька кроків безлюдною вулицею, я побачив візок рикші, який швидко набли-

В запалі злості

Мал. В. Заболотного

жався до мене. Рикша був уже немолодий, він тремтів від холоду і ховав руки під драною оджежною. Я покликав його:

— Гей, рикшо, ти вільний? Чотири су звідси до станції Іен-фу!

— Шість су, пане.

— Ні, досить з тебе й чотирьох.

Я розмовляв з ним на ходу, не зупиняючись. Рикша тягнув свій візок слідом за мною, сердито бурмочучи: «Чотири су звідси до Іен-фу?! Чотири су!...» Ці слова, які він безперервно повторював за моєю спиною, дратували мене. І хоча я знав, що це звичайні хитрощі рикш — іти слідом за пасажиром і торгуватися з ним, мене все більше охоплювала злість; нарешті, не витримавши, я повернувся до нього і вигукнув:

— Годі! Повезеш ти мене чи ні? Досить тягтися за мною і верзти казна-що!

Почувши мій крик, рикша зупинився і більше не йшов за мною. Однак невдовзі, давши мені пройти з десять кроків, він раптом погодився:

— Гаразд, поїхали...

Опустивши ручки візка, він стояв на місці, не підходячи до мене. Це ще більше роздратувало мене, і я вже зовсім був вирішив не їхати з ним, але в той час поблизу не було іншого рикші. Ледве стримуючи злість, я різким кроком підійшов до нього і, влаштувавшись на сидінні, сказав:

— Чого ж ти стільки розп'якував і не міг погодитись одразу?

— О пане, чотири су звідси до Іен-фу — це й справді дуже мало!

— Так хто ж тебе силує? Я можу взяти іншого рикшу.

Він важко зітхнув і мовчки підняв ручки коляски. Від раптового поштовху я рвучко відкинувся назад і від того, як боляче врізалась мені у спину тонка бамбукова переклада, одразу ж безпомилково визначив, що це був один з тих старих візків, яким на стоянках дали цілком справедливе назвисько «свиня». Рикші з такими візками могли перевозити людей тільки на околицях і не мали права в'їжджати у центр міста і брати пасажирів на головних вулицях. Ті, хто порушував цю постанову, підлягали штрафу в три чи чотири піастри. Мій рикша, звичайно, незаконно промишляв на вулицях, і я зрозумів це, побачивши його візок. Старий і дуже незручний, він викликав у мене ще більше обурення проти свого господаря. Я голосно сказав:

— Такий поганючий екіпаж, а ти ще правиш шість су!

— Так, візок не розкішний, але ж я погодився на вашу ціну, чого ж вам ще?

Цей впертий рикша ні в чому не хотів мені поступитися. Кінець кінцем мені остаточно увірвався терпець, і я, тупнувши ногою об дно візка, визвірився на нього:

— Замовкни і не бубони більше!

В запалі злоби я не помічав, що рикша лише відповідав на мою лайку, і що я перший ображав його. Я бачив тільки, що його неповага до мене неймовірна і що він лає мене, забувши про пошану й страх.

Проминувши водонапірну башту, ми раптом побачили попереду французького поліцейського на велосипеді, а за ним поліцейський в'єтнамця. По тому, як уповільнився рух візка, я відчув, що мій рикша розгубився від несподіванки і переляку. Можливо, тому і поліцейський звернув на нас увагу і, під'їхавши ближче, щоб побачити номер візка, гукнув:

— Сстій!

Рикша зупинився... Повернувшись до мене, він затаючись почав мене покwapливо прохати:

— О пане... пане, допоможіть мені..., пане, я буду вам такий вдячний...

При світлі ліхтаря я побачив, як він зблід. Глибокі зморшки темніли на його виснаженому обличчі, руки й ноги його, худі і всі в саднах, тремтіли, і я відчував, як це тремтіння передавалося всьому візку. Поліцейський підійшов до нас і сказав ламаною в'єтнамською мовою:

— От і спіймався! Будеш оштрафований!

Рикша плутано спробував було щось пояснити, але поліцейський одним помахом руки примусив його замовкнути. Потім звернувся до мене французькою мовою:

— Він везе вас з околиці чи ви взяли його тут, у місті?

Я скося глянув на рикшу. Тінь від капелюха падала йому на обличчя, але я бачив його очі — вони з німим благанням дивилися на мене. Я знав, що від моєї відповіді залежатиме, арештують його чи ні. Від інших рикш я чув, що коли пасажир скаже, ніби він узяв позаміського рикшу на околиці і той за вимогою пасажирів привіз його до міста, рикші за це нічого не буде. Та ні-

ме благання аж ніяк не зворушило мене, навпаки, ще більше роздратувало.

Я відповів поліцейському:

— Іду від вулиці Вермішельних крамниць.

— Коли так, прошу вас зійти з візка.— Потім, глянувши на рикшу, він глузливо посміхнувся:— Allez! Ходімо в участок!

Коли обидва поліцейські і рикша, що тремтів від страху, зникли за рогом, я повернувся і повільно закрокував по тротуару. Роздратування швидко пройшло, і я вже почав каятися.

З страхом думав я про долю нещасного. Штраф три піастри! Він змушений буде позичити ці гроші у хазяїна стоянки, але ж три піастри для рикші непосильна сума. Коли він зможе виплатити їх, як витримає стільки днів голоду, злигоднів та знущань?

Чим більше я думав про це, тим більше зневажав себе...

Проходячи по Ієн-фу, я бачив схилених над роботою постаті робітників у низеньких хижках, покритих пальмовим листям. Вони кропітливо працювали при світлі ламп, і я мимохіть прискорив крок, ніби їх погляди могли розкрити мій негідний вчинок.

Наступні дні були сповнені для мене справжньою мукою. Докори сумління не давали мені спокою, я відчував, як щось важко стискало серце, не дозволяло спокійно дихати... Бідолашний рикша стояв перед моїми очима.

Я вирішив понести йому грошей, щоб хоч як-небудь спокутувати свою провину. Дійшовши до Борошняних рядів, я дізнався на станції, що оштрафованого тої ночі рикшу звали Зи, і що жив він десь поблизу перехрестя Кхам-тхієн.

Вперше в своєму житті я потрапив у таке бідне й злиденне місце. Спробуйте уявити собі кілька низеньких жалюгідних халупок, які похилились край величезної калюжі, чи скоріше болота, з чорною протухлою водою біля самісінького порога.

В цих похмурих і брудних трущобах жили важким, сповненим страждань життям худі й обірвані люди, схожі на привидів.

Якась стара жінка, від якої, здавалось, лишилася сама шкіра та кості, сиділа на приступці біля однієї з халуп і шукала нужу в своєму одязі; на моє запитання вона мовчки вказала пальцем на маленькі й низькі двері.

Зігнувшись, я зайшов усередину, і мене одразу охопив морок, наче хтось рукою затулив мені очі; в ніс різко вдарило затхлою вогкістю. Жіночий голос тихо запитав:

— Чого вам треба, пане?

Коли мої очі звикли до темряви, я розгледів жінку, яка промовила ці слова. Вона була стара і сиділа на такому ж старому бамбуковому ліжку, засунутому в куток під стіною. За її спиною сиділа ще одна жінка і притискала до грудей якийсь згорток, що злегка ворухився. Підвівши очі, вони здивовано дивилися на мене, а їх голови майже торкалися стелі, звідки звисало якесь брудне лахміття.

— Рикша Зи вдома?

— Ні, пане, кілька днів тому він повернувся назад у село.

По їх переляканих обличчях я зрозумів, що вони казали мені неправду, і пояснив:

— Скажіть мені, будь ласка, правду. Я прийшов, щоб допомогти дядькові Зи, і більше мені нічого не треба.

Стара виринула на мене і, подумавши трохи, запитала:

— Тоді ви, напевно, вже знаєте, що кілька днів тому його затримали разом з візком?

Я кивнув головою і попросив її продовжувати.

— Того дня власник стоянки змушений був внести в поліцію штраф, щоб викупити візок. Зи прохав почекати хоч трохи, щоб хазяїн дозволив віддати гроші частинами. Та хазяїн не хотів і слухати і звелів, щоб Зи негайно сплатив половину. О горе, де б він дістав такі гроші? Хазяїн здер з нього одяг і побив до непритомності. Ах, пане, він ледве доплентався додому і впав, не було сили навіть ходити. А хазяїн все одно вимагав, щоб він негайно сплатив гроші.

Жінка, яка сиділа позаду старої, промовила кволім голосом:

— Зи казав, що вони відберуть у нього свідоцтво, якщо він не сплатить, а тоді Зи не зможе більше працювати.

— Та де ж він тепер?

Стара відповіла:

— Він пішов того ж дня, і ми самі не знаємо куди. Ось уже третій день ми всюди розпитуємо про нього, але його ніхто не бачив. Я знаю, він боїться хазяїна і тому не наслідуюється повернутися. А навіть якщо й повернеться без грошей, то що чекає його?! Ой, яке горе! І чого воно так трапилось? Зи казав нам, що того вечора він віз пасажира, і той не знав, як відповідати поліцаєві...

Я мовчав, серце моє стискалося від жалю.

Стара скрушно цмокнула язиком і подивилася в куток.

— Все горе впало на його жінку і дитину. Мале тяжко хворіє, а в нас уже кілька днів немає ліків. Бідолашне, чи пощастить йому очуняти?

Я підійшов ближче, щоб розгледіти їх. Дитина, що лежала на руках матері, висохла до самих кісточок. Вона важко дихала, личко в неї посіріло. Мати раз у раз брала куряче пірце, занурювала його в чашку з медом і проводила дитині по язичку, щоб їй хоч трохи легше дихалось.

— Бідна моя дитинонька, воно ж хворе вже більше місяця. Трохи було полегшало, та немає грошей на ліки, от їй і знову гірше. Лікар каже, що навряд чи видужає...

Промовивши це, мати заплакала. Стара присунулася до неї ближче і обережно почала поправляти сорочечку і подерті пелюшки на дитині.

Від цієї важкої сцени в мене на очі набігли сльози, і жаль клубком підкотився до горла. Я вийняв папірець у п'ять пістрів, простягнув його матері і покvapливо вийшов, відчуючи на собі розгублені погляди обох жінок. На порозі я нашттовхнувся на чоловіка з виснаженим хворобливим обличчям, який ніс в руках маленьку труну із свіжих дощок.

Коли я вийшов на шлях, до мене донісся плач і голосіння двох жінок.

Дитина померла.

Тхань трохи помовчав, наче обдумуючи щось, потім продовжував:

— Цей сумний спогад переслідує мене і досі, ніби все це трапилось лише вчора. Він завжди нагадує мені, як легко ми можемо завдати лиха іншим. Кожного разу, коли я думаю про цього рикшу, я відчуваю в серці біль, наче від невилгоїної рани...

З в'єтнамської перекладали М. ТКАЧОВ та Інна НЕЧАЄВА

ДНІПРО

Щось блакитне і срібне, і світле лежить,
Аж за обрій, далеко, далеко біжить.
Небо шовком своїм обіймає поля,
Прокидається тихо щаслива земля.
По деревах вітрець шамотливий пробіг,
А туман по ярах спочивати заліг.
Соловей український розсипав пісні,—
Це вітає він промені сонця ясні.
 Це Дніпро!
 Це Дніпро! Українська ріка,
 Мирна, славна, велична ріка!

Я ночі й дні,
Я й уві сні
Плекав бажання лиш одне:
Коли ж мене
Помчить експрес
У край чудес?
Країну Рад
Я бачить рад!
Червоний вітер Жовтня змів
З твоїх земель катів, панів.
Червоний вітер Волгу пробудив,
Дніпро червоний вітер пробудив.
З тих пір у море, Дніпре, ти
Став ще величніше текти!

І нам оновлення зорю
Солдати Жовтня принесли,
В Корею гноблену мою
З ділами світлими прийшли.
Я так горів,
Я так хотів,
Я з нетерпінням дні лічив,—
Через Сибір до вас летів.
Я гордий, що прийшла пора,—
Стою на березі Дніпра!
Вітер запахи квітів несе,
Очі радісно хочуть ввібрати усе.
Б'ються золотом хвилі — колгоспні поля,
Колоситься у щасті від краю до краю земля,
Дим заводів угору летить.
Моє серце угору летить!

О, велика ріка,
Українська ріка!
Дніпре, тут ти віки і віки протікав,
Та подібного щастя ніколи не мав,
І такого життя, як тепер, ти не знав.

По радянській землі
Ти течеш сотні лі.
Мирна праця іде по твоїх берегах,
Вільно люди живуть на твоїх берегах.

Благодатна земля,
Ця радянська земля!
Тут широкі простори, поля і гаї,
І серця у людей тут широкі, як землі твої,
Скільки рук простяглося назустріч мені,
І в житті всі шляхи мені стали ясні.
Повне радістю й гордістю серце моє,
Щоб сказати про все, мені слів не стає,
І папір замалий, і не гостре перо...
Я співаю широкий Дніпро!

Я співаю людей,
Рідних людей,
Радянських людей!

Часто я над тобою, мій Дніпре, стою
І пригадую рідну країну свою.
Там — Корея, моя неповторна краса.
Хвилі Східного моря, мов ті небеса.
У легендах і віршах прославлений мій
Пектусан,

Обняли тебе ріки Амноккан, Туманган,
Ніби срібні мечі при тобі, Пектусан!
І далеко лежить голубий океан.
То мій край, мої гори, великі й малі,
Там розлогі дороги біжать по землі,
То Кореї дороги,
То народу дороги,
То миру дороги!

О мирна ріка,
Українська ріка!
Тут, на цих берегах, я знайшов
І омріяну дружбу й любов.
Кожна хвиля несе для народу добро,
Мирну пісню співає Дніпро.
Він — моїй Тедонган рідний брат —
Став для мене дорожчий стократ.
Квітне дружба народів на цих берегах,
Над зеленим простором горить в прапорах.
Тедонган і Дніпро будуть вічно
текти,
Буде дружба народів вічно текти!

*З корейської переклала
Є. НАРУБІНА*

Хосе Гарсія ВІЛЬЯ

Малюнки О. Івановича

ОПОВІДАННЯ

I

На південь від моря Мінданао, неподалік від затоки Макаджалар, на положистому морському березі розкинулося село Вава-Оджот. Його мешканці — рибалки і ловці перлів. З першим подихом дитини її легені наповнюються морським повітрям. Тим-то й молодь, покидаючи село і вирушаючи в міста, розташовані в глибині острова, не затримується там довго. Бо ж в Малуко чи Малай-балаї їм важко дихати на повні груди. «Там погане повітря, — кажуть вони. — Це повітря не годиться для нас, поморян. В ньому немає вогню — воно прісне, сухе і несмачне. Ми, норці і рибалки, не можемо ним дихати». А жінки кажуть інакше: «У Вава-Оджот на повітря можна покластись». І вони мають рацію — на повітря у Вава-Оджот можна покластись! Варто юнакові шепнути із свого вікна: «Я люблю тебе», — і повітря вже мчить його слова до милої, і вона відповідає: «Я чую тебе, мій коханий. Я також люблю тебе...» А коли зрадливий коханець нашіптує слова кохання іншій, то його чує і зражена ним жінка, і сльози бринять на її очах. Так, на повітря у Вава-Оджот можна покластись завжди.

А яке воно тут прекрасне і свіже ранками і вечорами! Та ще прекрасніші жінки Вава-Оджот,

бо їх кохають. А жінка, яку кохають, хіба ж вона не чарівніша стократ, хай найвродливішої, але нелюбої жінки? Чоловіки ж у Вава-Оджот, рибалки і ловці перлів, сильні в своєму коханні.

II

Сильні в коханні були юнаки Ахмед і Тасмі. Сильні в коханні і дужі тілом.

— Моя любов, як сталь, — сказав Ахмед, — її можна зігнути, але зламати неможливо!

— А моя — як небесна блакить, — мовив Тасмі, — ніколи не зникне!

— Ах ти, сину трьох з половиною косооких свиней, невже ніколи? — в'їдливо засміявся Ахмед і в його темних очах заграли колючі вогники. — А вночі? Як же вночі?

— Так, аллах, а й справді!.. Але чи не здається тобі, істото, яка вродою не поступається жабі, що вночі жінка ще чарівніша? Що погляд її ще темніший і глибший, а губи тепліші й принадніші?

— Це так, коли жінка тебе кохає.

— Мене кохає Мір-І-Ніса!

— Хо-хо! — сміявся Ахмед. — Хіба ж вона може полюбити тебе, о облізлий хвосте беззубої кози!

— Врода Мір-І-Ніси створена для того, щоб

я милувався нею, а тіло її чекає моїх обіймів!

— Ану лишень, спробуй здійснити свою похвальбу, пустопорожню, як повітря.

— Це твоя любов, Ахмеде, пустопорожня, як повітря, о риб'ячий потрух, кинутий в багно!

— Слухай-но ти, душе десяти дохлих псів, я—рибалка, а не норець, як ти, і я краще знаю, що таке любов. Чи ж можуть перли зігріти твоє тіло... і її? А я—рибалка, я ловлю рибу, і риба... До речі, хіба ж не риба лежить зараз у твоєму брудному шлунку?.. Риба дає життя закоханим! — Ахмед закінчив і підвівся, високо задравши голову і взявшись руками в боки.

— Риба! Ти любиш рибу — то й одружуйся з нею.

— Чоловік повинен годувати свою дружину. Чи ж не так, огризок безногого краба?

— Хе? А хіба немає базарів, де можна купити твою улюблену рибу? І рибу, і м'ясо, і овочі!

— І все-таки май на увазі, плювок двох дюжин сухотних, жінці подобається, коли чоловік приносить їй вилов!

— Але жінці подобаються і перли, знайдені чоловіком на дні моря!

— Фе, Тасмі, я затикаю вуха, щоб не чути твого белькотання!

— Дарма, о мій супернику,—поки що любов чарівної Мір-І-Ніси належить мені!

— Невже, о великий нахабо? А чи не тобі належить моя голова?

— Котився б ти звідси, вим'я ослиці. А то мені щось хочеться стусоннути тебе ногою.

— Це доводить,—засміявся Ахмед,—що ти і є ослиця!

Сказавши це, він подався до моря.

III

— Я кохаю тебе, моя медова дівчинко!

— О! — вигукнула сімнадцятирічна Мір-І-Ніса, та сама Мір-І-Ніса, чорні очі якої могли кого завгодно звести з розуму, а лице якої своїми правильними рисами нагадувало квітку ніжної магнолії.— О! В мені немає ні краплі меду!

— Ти вся — мед!

— Ти весь — брехун!

— Ти вся — квітка, яку я хочу зім'яти своїми губами!

— Ти весь — базіка, що вже набрид мені.

— Оце вірно, оце вірно! — підтримав її Тасмі.

— А ти? — рвучко обернувшись до нього Мір-І-Ніса.— Ти не любиш мене? — спитала вона задерикувато і двозначно.

— Я люблю тебе втричі сильніше, ніж він!

— Неправда, не вір йому,—втрутився Ахмед.

— Я люблю, бо я люблю тебе!

— Безглуздя! — сказав Ахмед, посміхаючись.

— А за віщо ти любиш мене? — знову обернувшись до нього Мір-І-Ніса.

— Бо ти — чарівна, бо ти — молода, бо в тебе гаряче тіло...

— Бо він чарівний, бо він — молодий, бо в нього гаряче тіло... — стиха передражнив Тасмі. Мір-І-Ніса засміялася.

— О Ахмеде! — охоче підхопила вона жарт.— О найчарівніший з чоловіків! О втілення вроди!

— Якби не Ахмед,—сказав Тасмі дівчині, що стояла, злегка спершись на стовбур високої косої пальми,—я поцілував би тебе... десять... сто разів підряд!

— А я,—Ахмед, що досі сидів на узбіччі шляху, схопився на ноги, спритний і меткий, як спалах блискавки.— Я! — крикнув він,— незважаючи на те, що Тасмі тут, поцілую тебе, о квітко ісламу, о зоре, що зійшла на землю!

Тієї ж миті дівчина опинилася в його обіймах, і він палко цілував її в уста.

— О,—повторював він, цілуючи її знову і знову,—у тебе гаряче тіло! Солодкі уста! О моя втіхо, адже цілувати жінку, це і є кохати її!

Тієї ночі Мір-І-Ніса думала: «Я не вийду заміж за Тасмі.— У мужчини мають бути тверді м'язи і ніжна розмова... як у Ахмеда... Але все-таки йому б не завадило бути трохи сором'язливішим... як Тасмі... А боятися поцілувати дівчину в присутності іншого він не повинен. Що ж це за мужчина, коли він боїться поцілуватись при іншому? Це просто пеньок, тюхтій!»

IV

Коли Тасмі і Ахмед зустрілися знову, першим бажанням Тасмі було звернути вбік. Хоч вони й виросли разом і дружили змалку, але Тасмі відчував, що починає всією душею ненавидіти товариша. А Ахмед — запальний, солодкокомовний Ахмед, вічний хвалько і веселун,—був, як завжди, балакучий, незлобиво підсміювався з Тасмі і все розповідав веселі новини. Той кінець-кінцем не витримав.

— Я не люблю тебе, базіко ти нікчемний!

— Зате я люблю тебе, о мій супернику,—розсміявся Ахмед, якого все це дуже потішало,—без тебе ця любовна гонитва не була б такою цікавою.

— Мені слід відлупцювати тебе!

— Ой-ой, а раптом Мір-І-Нісі це б не сподобалось? — знущався Ахмед.

— Ти говориш так, ніби вона вже обіцяла тобі руку.

— Пообіцяє, і ти перший ридатимеш, почувши цю звістку.

— Коли б ти заткнув собі рота і відрізав язика, можливо, ти став би тоді кращим коханцем.

— Еге,—погодився Ахмед,—добра порада. Спробуй перший.

— Ну, мені набридло тебе слухати. Я пішов,—відказав обурений Тасмі.

— Ти пішов? І я з тобою,—засміявся Ахмед.— Ми зможемо чудово побитися в дорозі.

І вони побилися, більш того... вони тут-таки помирилися. Тоді Тасмі сказав:

— Обидва ми не можемо одружитися з Мір-І-Нісою.

— Цілком вірно! Хіба що ти одружишся з нею після того, як вона стане моею вдовою, о лихо своєї матінки!

— Хай Улка, батько її, вирішить за нас,—несподівано запропонував Тасмі.

— Кращого й не придумати!

— Хай Улка влаштує нам іспит.

— Іспит? Це справедливо, тому я згоден! — сказав Ахмед. Потім додав, весело посміхаючись: — Іспит! Це робиться схожим на недільну школу!

А старий Улка сказав після того, як Ахмед і Тасмі пояснили йому все:

— Що ж, мабуть це найкращий спосіб. Мені подобається і ти, Ахмеде, і ти, Тасмі. Я не міг би вибрати кращого між вами. Тому — хай буде іспит. Він покаже, хто з вас більш гідний.

Потім Улка підвівся з стільця і пошкандибав до іншої кімнати. Незабаром старий повернувся, тримаючи в руках перлину.

— Ця перлина належала матері Мір-І-Ніси, — сказав він. — Я подарував їй перлину, коли був такий же молодий, як і ви. — Він посміхнувся, щось пригадавши, потім вів далі: — В ній немає нічого особливого, в цій перлині, ви бачили таких сотні, та я вирішив взяти саме її, бо це — єдина річ, яку Мір-І-Ніса дістала в спадщину від матері. Завтра по полудні приходьте на берег і будьте готові пірнати на дно. Я кину перлину в море, і той, хто знайде її, хай бере Мір-І-Нісу. Вам не важко буде шукати, адже перлина без черепашки, її добре видно у воді. Ви молоді, і зір у вас гострий.

V

Наступний день випав ясний, негарячий. Вогняна куля сонця, що повисло над морем, сяяла золотом, з моря на суходіл без упину дув теплий солоний бриз. Море, скоряючись повільному і незмінному ритму, билось об берег, і в його зелених водах, чистих, вкрадливих і запашних, ховалися незбагненні таємниці глибин. Сонне громаддя гір ліниво здійснювалося над обрієм.

Мір-І-Ніса і Улка стояли мовчки й дивилися на хвилі, що м'яко набігали на пісок. Мрійно поглядаючи на море, Мір-І-Ніса думала про Ахмеда і Тасмі, якусь мить серце її линуло до Тасмі, але тільки мить. Потім в її запальній душі мусульманки знову заговорило неприязне почуття до нього. Що ж до Ахмеда, то їй подобалось його зухвальство, його веселість, пристрасть, з якою він і говорив, і нашіптував на вухо палкі слова кохання. І при думці про нього губи дівчини трохи розтулились, ніби в чеканні поцілунку.

В цей час з'явилися Ахмед і Тасмі. Голос Ахмеда навіть здалека лунав розкотисто і дзвінко. Коли він біг до неї, його сильні, пружні ноги глибоко вгрузали в пісок. Мір-І-Ніса привітно посміхнулася до нього і помахала рукою. Коли ж підійшов Тасмі, вона стиснула губи і подивилась йому в очі з презирством і викликом; погляд її говорив: «Коли вже ти незугарний навіть поцілувати дівчину в присутності іншого, то що ти можеш розуміти в коханні!» Вона поводити себе образливо і навіть жорстоко, але Тасмі й оком не моргнув — він прямо дивився їй у вічі.

Та ось Улка сказав, що пора вже починати і показав усім перлину.

— Вона — моя, — крикнув Ахмед Мір-І-Нісі, — і ти теж, дівчино!

— Перлина — кращому, а кращий — їй! —

різко обірвав Тасмі, і очі його загорілися неприхованими ревностями.

Мір-І-Ніса холодно поглянула на нього: «Саме так, кращий — мені!» Вона відвернулася.

Улка обірвав їхню сварку і запропонував почати іспит.

— Допоможіть мені, — сказав він, вказуючи на довгастого човна, витягнутого на пісок.

Ахмед і Тасмі допомогли зіпхнути човен на воду, і старий забрався в нього сам.

— Там, де починається глибінь, я кину цю перлину:

Ахмед, Тасмі та Мір-І-Ніса стежили, як човен пливе геть від берега. Коли він був уже досить далеко, Улка звівся на ноги і так стояв якийсь час, щоб звернути на себе увагу тих, що лишилися на березі.

Потім він підняв руку і кинув у воду дорогоцінну нагороду. Вона блиснула на сонці, біла і лискуча, неначе маленька зірочка, що падає в море.

А Ахмед і Тасмі уже мчали крізь хвилі. Вони пливли швидко, мов риба, переслідувана акулою; у воді їхні брунатні тіла були особливо гарні. Коли обидва порівнялися з човном, на якому сидів Улка, він сказав їм:

— Не кваптесь, Ахмеде і Тасмі. Ми з Мір-І-Нісою підождемо, — і почав гребти до берега.

Потім Улка і його дочка довго стежили за тим, як з'являються з води і знову поринають у хвилі дві голови. Ахмед і Тасмі довго залишалися під водою, і шоразу Мір-І-Ніса, затамувавши подих, чекала, коли вони виринуть на поверхню. Вона стояла майже нерухомо, тільки плаття її тріпотіло на вітрі. Та вітер був теплий і м'який, як материні пестощі, і серце дівчини сповнилось жалем.

Вона обернулася до Улки і спитала:

— Чи гаразд ми чинимо, батьку?

— Це — справедливо, доню!

— Але ж це — жорстоко!

Поминало багато часу, багато нестерпно тяжких годин. А Ахмед і Тасмі все ще не знайшли перлини. Вони вже подовгу затримувалися на поверхні, щоб віддихатись, їхні сили вичерпувались. Ноги в обох посиніли і дрижали, тіла вкрились глибокими саднами, очі запалились і боліли. Виринаючи з води, вони жадібно, гарячково хапали ротом повітря. Та жоден з них не здавався.

Сонце, звертаючи на вечірній пруг, кинуло у воду криваві промені. Повітря зробилось по-вечірньому прохолодним і густим. Зненацька Улка і Мір-І-Ніса побачили, як вдалині з'явилась чиясь голова і, вже не пірнаючи у воду, почала повільно, дуже повільно наближатись. Минуло чимало часу, перш ніж плавець дістався до берега, а коли він, нарешті, доплив, то не звівся на ноги, а впав на піску, немов мертве тіло, мов колода, викинута на берег розбурханим морем. Протяжний стогін відчаю зірвався з його вуст і він, збираючи останні сили, спробував поповзти вперед. Його знесилені пальці безпорадно шкребли землю, а ноги, шукаючи опори, заривалися в пісок. Тремтячим, зривистим голосом він кли-

кав Мір-І-Нісу. Погляд його був безтямний, зуби цокотіли від холоду. Він простягнув до неї обидві руки, розтиснув тремтячі, одерев'янілі пальці і заридав.

— Я... не знайшов... перлини,— насилу промовив він, в його голосі були і біль, і сором, і презирство до самого себе. Він звів на дівчину очі, безпорадні, як у винуватого собаки, і тут же його голова знову безсило впала на пісок. Я не знайшов... її... Мір-І-Нісо. Я не зміг,—повторював він, гірко ридаючи.

А Мір-І-Ніса, та сама Мір-І-Ніса, яка ще вранці була до нього такою невблаганною, стояла над ним.

— Тасмі,— гукнула вона лагідно і опустилась навколішки, щоб трохи підняти його.— Тасмі,—

повторила дівчина і губи її затремтіли.

Тасмі не ворухився. Вона погладила пальцями його мокре тіло. Воно було важким і нерухомим.

В цю мить з моря долинув інший голос, так само кволий і надсаджений, як і в Тасмі.

— Перлина, перлина,— стогнав він.— Знайш-о-о-в...

Мір-І-Ніса спроквола повернула голову і побачила Ахмеда. Він все ще стояв по пояс у воді, тримаючи в повітрі руку, стиснуту в кулак. Іти далі в нього не ставало сили.

Улка підплив до юнака і витяг його з води.

VI

І досі мешканці Вава-Оджот ніяк не збагнуть, чому Мір-І-Ніса вийшла заміж за Тасмі. Адже перлину знайшов Ахмед! Моя мати Мір-І-Ніса і мій дід Улка ніколи не говорили про це навіть з моїм батьком Тасмі.

Та мені вісімнадцять літ, і я кохаю чарівну дівчину на ймення Тархета. Тархета каже, що також любить мене, але її батько наполягає, щоб вона побралася з Абдулом, внуком дату¹. І щоб вирішити питання остаточно, батько Тархети поклав завтра влаштувати для нас з Абдулом іспит.

Мабуть, саме тому сьогодні ввечері мати розповіла мені історію свого кохання, розповіла про те, як Тасмі повернувся без нічого, а Ахмед приніс перлину.

— Якщо ти по-справжньому кохаєш, ти мусиш бути чесним,—закінчила свою розповідь Мір-І-Ніса.—Кохання чоловіки, Джакаріє, має бути сильним. А для сильного і чесного кохання немає перепон. Якщо ти чесний—Тархета буде твоєю.—Вона злегка стиснула мою руку в своїй, нагнулася ближче до мене і шепнула на вухо.—Завтра, сину, не пробуй хитрувати, будь чесним. Я вийшла заміж за твого батька, бо він був чесним, бо він не знайшов перлини. А Ахмед, який повернувся

з перлиною в руці, був нечесним, сину, а спритним і хитрим. Адже Улка кинув у море лише маленьку грудочку солі...

Потім вона додала, дивлячись в задумі не на мене, а в ніч, розцвічену мільярдами зірок:

— І не розповідай про це батькові, Джакаріє. Я не хочу, щоб він знав.

Вона сказала це лагідно, ніжно, і лише її, осяяне внутрішнім світлом, було прекрасне.

Я завжди любив свою матір і обіцяв нізачо в світі не говорити батькові про її таємницю.

*З англійської перекладали
Микола СИДОРЕНКО та Леонід СЕДОВ*

¹ Дату—феодалний титул у філіппінських народностей.

ФРАГМЕНТИ

1.

...Дух Мільтона з'явивсь мені нараз
І, з дерева життя ізнявши ліру,
Він громом співу віщого потряс
Людців із їх презирством до людей,
І трони закривавлені і тюрми,
Фортеці і святині вікові...

2.

Британці, гірка вам приречена доля;
Ви жниво зібрали не з власного поля,
Ви одіж зіткали — для ваших тиранів,
Самі ж у журбі од холодних туманів.
Ви, наче боги, все добро віддали
Неробам, щоб їхні нащадки жили...

3.

Сумує птиця, бо осінній світ
На чужину — у вирій зве її,
І холод прокрадається між віт,
І застигають сині ручаї.
В полях травинки не знайти живих,
Ліси завмерли прозріло-ясні...
І лиш в осінніх далях степових
Тривожить тишу колесо в млині.

4.

Ні, не буди змію в путі своїй —
Вона її напевно і не знає...
Дозволь їй, сонній, в тишині нічній
Повзти в траві, що росами палає.
Вона повзе так тихо, що й бджола
Її не чує в вулику німому,
Ні комашинка, що нічліг знайшла
У пелюстках — притулку голубому,
Ані проміння, що мигить в траві
І летіть у дзвіночки лісові...

5.

Навіщо бути мені царем? Доволі,
Що від кохання в серці досить болі!
Мене страхає влади височінь,
Круті стежки до неї — йдуть у тлінь,
Бо доля там, неначе листя з крон,
Змете царя і пилом вкриє трон...
І все ж, коли б царем я бути міг,
Я б від турбот людські серця беріг,
Отару пасли б ми на схилах гір,
І пломеніло багаття до зір...

6.

В глибині лісів іди за мною,
Тебе я ніжно пригорну
І сам зіллюся із тобою,
Як ліс і гори в тінь одну.
Фіалка в вітру там питає
Про сні далекої зими,
Зітхає — як їй бути — не знає
З такими чулими, як ми.

7.

Давно співуча не бринить струна,
Але в душі відлунує вона,
Давно фіалка в лісі відцвіла
Та ніжний запах пам'ять зберегла.
Як про весну опалі пелюстки
Тобі дарують спомини-думки,
Та мого серця болі і тепло
Тобі бентежне слово зберегло.

З англійської переклав В. БОРОВИЙ

Шарль ДОБЖИНСЬКИЙ

ДІТИ

Для всіх дітей, для всіх дітей на світі
Нам треба чорну ніч перемогти,
Нам треба в глибині морській знайти
Всі скарби, що поховані в блакиті.

Для всіх дітей, для всіх дітей на світі
Нам треба день яскравішим зробити.
І джерело любові знов відкрити,
Щоб дати людству щастя на століття.

Для всіх дітей, для всіх дітей на світі
Нам треба кров невинну зупинити,
Що може знову бризнуть кожну мить,
Хоч ріки крові вже були проліті.

Все втратить знову син осиротілий,
Крім серця з каменю, що горе розтопило.
Нам треба зупинити смерті крила,
Для всіх дітей, для всіх дітей на світі,
Що граються із вітром серед квітів.

З французької переклала І. ТУТКОВСЬКА,

У СЕЛІ

ЕСКІЗ

Джемс сперся на старе безкоре дерево. Йому на думку спало англійське слово «інтрижка» — так називали б англійці те, що зараз з ним відбувалося. Юнак усміхнувся. Суахілі сказали б «хіла». Та ні, те, що увійшло в його мозок і кров, те гаряче почуття, яке привело його сюди, називається інакше! Фатума шепнула, що вони повинні сьогодні зустрітися ось біля цього старого дерева, де перехрещуються три доріжки. Вони вже колись стрічалися там, і знайти це місце було йому легко. Важче пройти сюди непоміченим.

Джемс ішов сюди стежкою, якою не ходять люди, і висока трава ховала його від цікавих очей. Стежка вела через ліс, навколо панувала тиша, тільки зліва долинали крики дітей, які бавилися, калатаючи товкачиками по ступках, видовбаних з міцного дерева. У цих ступках жінки товкли зерно, але зараз вони перетворилися на музичні інструменти, і їх звуки, підхоплені вітром, чути було милі за дві.

Десь зовсім недалеко закукурікав півень, і Джемс зрозумів, що за великими деревами з густо переплетеним віттям — чиесь житло.

Він знав, що в одній з цих хаток Фатума дивиться на сонце і думає про старе безкоре дерево.

Він пройшов ще милі півтори, звернув у хашу і повільно попрямував по порослій травною стежці до того місця, де перетиналися три доріжки. Тут він зупинився і сперся на дерево. Фатуми ще нема. У нього був час для роздумів.

Аж ось злетіла зграйка пташок, розтинаючи повітря крилами. Сюди йшла Фатума! У нього перехопило дух. Тоненька і легка, з довгими стрункими ногами, вона була схожа на хлопчика,

і Джемс мимоволі подумав: а як би вона виглядала, коли б її одягти в штани, як одягаються європейські жінки?

Побачивши хлопця, Фатума побігла по траві просто до його простягнутих рук, але, не добігши, зупинилася. Тепер він бачив її зовсім близько, бачив, як вона переводила подих, і зрозумів, що Фатума бігла всю дорогу.

— Мені не можна затримуватись, — прошепотіла вона. — Я сказала дома, що йду збирати хмиз, мене почнуть шукати.

Джемс все ще простягав до неї руки, ніби намагаючись затримати кохану.

— Я прийшла тобі сказати... я більше не можу жити з чоловіком, — Фатума раптом впала на коліна і закрила обличчя руками. Розгубившись, не знаючи, що робити, він теж став біля неї на коліна.

— Я бігла. У мене перехопило подих...

— Ну от і втечи від нього зовсім, до мене.

— Ти ж знаєш, що це неможливо. Майже неможливо за законами нашого племені. Я боюсь гніву старійшин, батьки зненавидять мене...

— Ми підемо назавжди, назавжди з цього острова! — переконував Джемс, і обличчя жінки проясніло.

— Тепер я повинна йти.

Вони піднялися і пішли разом, і юнак відводив колючі гілки на її дорозі. Йдучи, вони збирали хмиз. Потім він допоміг Фатумі покласти в'язанку на голову, і вона швидко пішла, не озираячись...

З мови суахілі перекладали
О. КОРЖЕНЕВИЧ та І. ЯКОВЛЕВА

ФУНТ М'ЯСА

*Фунт м'яса лиш?
Таж людське м'ясо варт багато менше,
Аніж бараняче, волове м'ясо і козяче.*

Шекспір, «Венеціанський купець»
(дія I, III сцена)

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Еліас Белювер.
Захисник.
Обвинувач.
Томас-Шейлок Гарсія.
Суддя.
Представник медицини.
Рантьє.
Маклер по продажу шарикових авторучок.
Пенсіонер.
Боніфасіо Мендес.
Альварес I.
Альварес II.
Сеньйор Гуттієрес.
Лікар.
Професор.
Доктор Лакаванье.
Хуан К. Домінгес.
Сторож.
Сеньйор.
Публіка I.
Публіка II.

Публіка III.
Публіка IV.
Невідомий.
Фотограф.
Судовий пристав I.
Судовий пристав II.
Санітар I.
Санітар II.
Санітар III.
Поліцейський.
Хор кредиторів.
Пасажири автобуса.
Сеньйора Белювер.
Вчителька.
Домашня господарка.
Дама (з публіки).
Дівчинка.
Кореспондентка.
Санітарка I.
Санітарка II.

Простора зала судового засідання. Біля столу судді величезне крісло-трон. З одного боку — ложа з бар'єром. На ньому напис — «Присяжні». В ложі шість стільців. Обабіч два невеличких столики із стільцями біля них для обвинувачів і захисту. На першому столі рельєфно інкрустована маска комедії, на другому — трагедії. Перед всім цим — маленькі стільчики, розташовані підковою, для публіки, що присутня на суді. Ліворуч і праворуч задники, попереду численні виходи. На примітному місці — богиня правосуддя. Перед початком сцена порожня. Денне світло. Із-за першого-ліпшого задника з'являється сторож, підмітає підлогу, щось насвистує крізь зуби. Під пахвою в нього велика мітелка з пір'я. Він то підмітає, то змахує мітелкою порох зі столів, стільців і т. д. Пританцьовує. Робить глибокий реверанс перед порожнім тронем судді. Підмітає сміття в одне місце, невдоволено позирає на наслідки своєї роботи.

СТОРОЖ (старий, цинік, комічний). Гляньте лише, скільки порохи набирається тут щоденно! (Підмітає). Цілісінькі гори. Коли не наглядати за порядком, то він незабаром вкриє стільці, стіл захисника, ложу присяжних. (Зупиняється, про-

мовляє боязливим, шанобливим тоном). І навіть кабінет їх світлості! (До публіки по-секрету). Я інколи думаю, що моя робота має важливе значення для адміністрації суду. (Обмахує порох з статуї богині правосуддя). Сліпенька богиня

правосуддя, яка замість палки озброїлась мечем (*пауза*), а насправді — їй меч ні до чого. Їй би ліпше пасувала мітла!

І продовжує підмітати. Через один з віддалених входів з'являється представник медицини. Опецькуватий, лисий, в пенсне. Має вигляд ученого педанта. Тримає в руках капелюх, зацікавлено оглядає залу, наближається, не помічаючи сторожа, який підмітає і жебонить собі у вуса.

О, якби-то у правосуддя була мітла!

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ (*голосно*). Чи в цьому домі є хто? (*Плескає в долоні*). Гей, люди!

СТОРОЖ. Сюди проходите, сеньйоре. (*Показує йому на передній план*).

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ (*іде*). Ага! Все-таки хтось тут є! (*Дістає телеграму, показує*). Мене викликали на сьогодні, на восьму годину ранку цією офіційною телеграмою. (*Пауза, читає*). Мене викликають до складу почесного суду присяжних.

СТОРОЖ. Сеньйор присяжний?.. Добре... (*Знижує плечима*). Ще рано. Ніхто ще не прихдив.

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ (*карбуючи слова, натискуючи вказівним пальцем, мов на кнопку дзвоника, на груді сторожа*). Оце й є найсерйозніше, друже мій! Викликають громадянина на восьму ранку. Офіційною телеграмою! Ви мене розумієте? Офіційною! І що ж маєте? Цікаво, котра тепер година? (*Дивиться на свій кишеньковий годинник*). Чверть на дев'яту! Вже п'ятнадцять хвилин я гайную час, вештаюсь по цьому палацу, і грім мене побий, коли я кого-небудь тут бачив. (*Пауза. Робить кілька кроків*). Це серйозно. Дуже серйозно. І не дивлячись на це...

СТОРОЖ (*продовжує підмітати, крізь зуби*). Тому що меч вражає, але не очищає. А от мітла!..

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ (*обертаючись*). Ви щось сказали?

СТОРОЖ. Ні, ні! Нічого. Це я сам до себе.

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ. Ви звикли розмовляти самі з собою?

СТОРОЖ. Інколи доводиться. Звик. Тут всі розмовляють самі з собою. (*Немовби декламуючи статут напам'ять*). Діалоги забороняються, коли трибунал зібрався. Не можна перебивати суддю. Не можна перебивати захисника. Коли говорить присяжний, всі мусять мовчати.

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ. Тут у всіх могологи! І досить-таки розтягнені... (*З професорським виразом на обличчі*). Коли людина говорить сама — це симптом параноїї (*говорить дуже швидко*), вона входить в абстрактну сферу активно-ефективних змін Маса і Бола. Індивідуальність параноїка — це систематизована бесіда самого з собою. Мова йде про органотравматичну етіологію, що дає вихід репресіям похитливої сублімації, в час фіксації якої рекомендується терапія...

СТОРОЖ (*з видимим переляком*). Сеньйор, очевидно, лікар? Правда?

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ. Представник медицини! Майже лікар, вважайте. Я радник, консультант, співпрацівник і права рука лікаря.

З кутка виходить шкільна вчителька.

ШКІЛЬНА ВЧИТЕЛЬКА (*класична, висока, худорлява, кістлява стара діва з лорнетом*). Доброго ранку, сеньйори!

СТОРОЖ. Доброго ранку, сеньйорі!

ШКІЛЬНА ВЧИТЕЛЬКА. Сеньйоріта, прошу вас.

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ (*низько вклоняючись*). Сеньйоріта буде присяжним засідателем при розгляді сьогоденної справи?

ШКІЛЬНА ВЧИТЕЛЬКА. Так, пане. Я отримала цю офіційну телеграму. (*Дістає папірець*). Ви, звичайно, розумієте, що мені довелося пропустити ранкові уроки. Але ж мене викликали офіційною телеграмою! (*Пауза*). Сеньйор... чиновник суду?

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ. Ні. Я присяжний так само, як і ви. Ми — колеги... Мені також довелося кинути всі справи. Але, очевидно, ми з вами поспішили.

ШКІЛЬНА ВЧИТЕЛЬКА. О ні, вони не запізняються... Присяжні — це люди кришталевої чесності, поборники здорового глузду. Їх відбирають серед пунктуальних і пристойних людей.

З різних дверей входять: маклер по продажу шарикових авторучок, пенсіонер, домашня господарка, рантиє. Вони наближаються урочисто, карбуючи крок, сходяться в одному місці і промовляють хором:

ХОР (*всі четверо*). Ми одержали оці офіційні телеграми. (*Показують одне одному*). Офіційні! Ми — присяжні!

Підходять до вчительки і представника медицини. Сторож виходить, підмітаючи дорогою.

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ. Доброго ранку, сеньйори! Мабуть, ми і є суд присяжних. (*Дивиться на годинника*). Мені здається, що ми можемо бути зразком пунктуальності.

ШКІЛЬНА ВЧИТЕЛЬКА. Справді, я могла б уже дати перший урок в школі. Який жалі! Учні відстануть через цю втрату часу. Я, правда, ніколи не пропускаю уроків, але за таких обставин...

РАНТЬЄ (*наближаючись до глядачів, захоплено*). Та ще коли й телеграму одержано!

ПЕНСІОНЕР (*з переляканим поглядом*). Офіційну!

МАКЛЕР (*гуманно*). Попри все, присутність обов'язкова.

ДОМОГОСПОДАРКА. І нас вибирали...

РАНТЬЄ. ...серед поважних людей.

ВСІ ХОРОМ. Ми суд присяжних, ми суд присяжних. Ми справедливий, бездоганий, стараний, безпристрасний суд присяжних.

ШКІЛЬНА ВЧИТЕЛЬКА (*почуває себе, як на уроці*). Визначальна якість людей, з яких складається суд присяжних, це врівноваженість. Жод-

ного шкідливого перебільшення, яке б мало розкладаючий вплив. Все необхідно холодно і суворо зважувати і знаходити золоту середину, тобто здоровий глузд і справедливість. *(Піднімає руку)*. Тому, діти...

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ *(немов у «Гамлеті»)*. Скрізь золота середина — дії моєї доктрина! *(Дістає з кишені візитну картку і простягає вчительці)*. Сеньйоріто, ваші слова — це справжня мудрість. Ви говорили про золоту середину. Я вважав би себе найщасливішим, коли б в майбутньому міг стати вашим другом.

ШКІЛЬНА ВЧИТЕЛЬКА *(бере картку)*. Щиро вам вдячна, пане. *(Читає)*. Готардо Перес. «П. медицини». Пан — лікар?

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ. Не зовсім так, сеньйоріто, «П. медицини», тобто представник медицини — означає: радник, консультант, товариш і права рука лікаря.

МАКЛЕР. В такому разі, ми колеги. Я — маклер шариковими ручками. Цей винахід зробив переворот у техніці. Ми, маклери...

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ *(з глибокою зневагою)*. З того, як ви це вимовили, можна подумати, що ми дійсно до деякої міри колеги... Але мій фах, розуміється, університетський.

МАКЛЕР. О, я гордий того, що я маклер. Надзвичайно важко стати справжнім продавцем. *(Легко говорить)*. Добрий продавець має бути — освіченим, елегантним, наполегливим, але не настирливим. Його усмішка мусить бути солодкою, але не нудною. Треба бути вишуканим, але не бундючним. Приємним, але не набридливим. Красномовним, але не базікою. Одяг має бути швидше цивільним ніж спортивним. *(Пауза)*. Оце і є норми поведінки відмінного торгового маклера. *(Витягує з кишені книжечку і демонструє)*.

РАНТЬЄ *(схвилюваний)*. З такими знаннями ви далеко підете, дуже далеко. *(Аплодує)*. Це ж капітал.

ДОМОГОСПОДАРКА *(зітхає. Огрядна, груба, з товстими пальцями)*. Такий продавець втелює тобі що завгодно.

ШКІЛЬНА ВЧИТЕЛЬКА. Звичайно. Але мені здається *(усміхається до представника медицини)*, що представник медицини — це щось інше... Майже фах... тобто, золота середина. Не зовсім щоб і лікар, але й не надмірний невіглас в медицині. Золота середина. Рівновага — це те, чому я віддаю перевагу.

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ. Сеньйоріто, я повторюю: перебування у вашому товаристві є для мене істинною насолодою.

ДОМОГОСПОДАРКА *(голосно зітхаючи)*. Ой, як же все це чудово.

МАКЛЕР. Чи ви не займаєтесь маклерством?

ДОМОГОСПОДАРКА *(злякано)*. Що? Чи не займаюсь я чим?

МАКЛЕР. Я запитую, чи сеньйора працює?

ДОМОГОСПОДАРКА. Лише хатня робота.

РАНТЬЄ *(красномовно)*. Домашня господарка. Ніколи не кажіть «хатня робота». Це справа служниці. Сеньйора — це завжди господиня дому.

ШКІЛЬНА ВЧИТЕЛЬКА *(снівчутливо)*. Гадаю, що ви вперше входите до складу суду присяжних, сеньйоро?

ДОМОГОСПОДАРКА. Якось я слухала по радіо оповідання про суд. *(Розповідає)*. Виходило так: хлопчика мали судити *(зітхає)*, але, на щастя, батько дівчинки був лікар-клеопатр, і він зробив так, що хлопчик виявився божевільним...

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ *(злякано)*. Лікар! Який, сеньйоро?

ДОМОГОСПОДАРКА *(ніяково)*. Лікар-клеопатр... Не так?

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ. Психіатр, сеньйоро. Лікар-психіатр! *(Дивиться на неї з обуренням)*.

РАНТЬЄ. Ні в кого не виникало думки довідатись що-небудь про сьогоднішню справу?

МАКЛЕР. Це заборонено. Ми добре ознайомлені із статутом суду. *(Виймає ще одну книжечку)*. Оце керівництво до дії для кожного справжнього присяжного. Тут сказано, що лише під час суду нам дозволено буде заглибитись у суть справи.

Шукає сторінку. Заходить судовий пристав.

ПЕНСІОНЕР. Ось іде судовий пристав. *(До маклера)*. Як ми маємо звертатися до нього? Ваша милість? Превосходительство? Доктор?

СУДОВИЙ ПРИСТАВ. Ви ще не влаштувались? Зараз впустять публіку, а сеньйори розбалакались, мов на банкеті. *(Голосно)*. Сюди приходять виконувати свій обов'язок. Громадське навантаження. Ви мусите негайно зайняти належні місця. Їх милість оголосить процес і негайно відкриє засідання суду.

ШКІЛЬНА ВЧИТЕЛЬКА *(сама до себе)*. Яка вишукана мова! *(До судового пристава)*. Будьте такі ласкаві показати нам наше місце, сеньйоре судовий пристав.

СУДОВИЙ ПРИСТАВ. Оголошення досить-таки чітко намальоване, сеньйоріто. *(Вказує на оголошення, що висить на ложі)*. Он там. А тепер... *(воєнним тоном)*. Приготуйсь!

Присяжні стають в ряд один за одним.

На свої місця! Кроком... руш!

Присяжні займають свої місця. Пристав іде за ними, відбиваючи алебардою: раз-два, раз-два.

ШКІЛЬНА ВЧИТЕЛЬКА. Ми правильно зробили, сеньйоре судовий пристав?

Присяжні залишаються на своїх місцях, тихо розмовляють між собою.

ПРИСТАВ I *(не відповідаючи їй, робить два кроки до одного з входів і шалено репетує)*. Гей, Мануель!!!

ПРИСТАВ II *(лише його голос)*. Що трапилось?

ПРИСТАВ I. Барани готові?

ПРИСТАВ II *(з-за лаштунків)*. Так!

ПРИСТАВ І. Відчини їм, і нехай пруть.

Заходить Пристав ІІ, за ним з шумом і гамором поспішає публіка. Складається вона з сеньйора, сеньйори, дівчинки і чотирьох статистів. Вчителька, помітивши дівчинку, направляє на неї лорнет.

ШКІЛЬНА ВЧИТЕЛЬКА. Тут дозволяють бувати дітям? В такому безпосередньому сусідстві із злочинцями?

МАКЛЕР. В справах без крові, так. (*Перевертаючи книжечку*). Це цілком дозволено і морально.

ШКІЛЬНА ВЧИТЕЛЬКА. Треба уважно стежити за тим, щоб вихованці не мали будь-якого контакту із злочинцями. З цього приводу я подам прохання владі.

СЕНЬЙОР (*сеньйори й дівчинці*). Сідайте тут, попереду. Це найкраще місце, тут усе видно.

СЕНЬЙОРА (*обертаючись*). Що сьогодні буде?

ДІВЧИНКА. Татусю, це буде цікаво?

СЕНЬЙОР. Сьогоднішнє питання не таке вже й цікаве. Проста справа про одного боржника. (*До дівчинки*). Називається «Процес про шахрайство». (*Сідають*).

РАНТЬЄ (*з деяким обуренням, до присяжних*). Ви чули, йдеться про...

МАКЛЕР. Я нічого не чув. Це заборонено. (*Показує книжечку*).

ХОР ПРИСЯЖНИХ (*затикає вуха*). Заборонено, заборонено! Не будемо слухати, не будемо слухати!

ДІВЧИНКА (*батьку*). Чому вони затикають вуха, тату?

СЕНЬЙОР. Тому що Богиня Правосуддя в Греції була глухою.

ОДИН З ПУБЛІКИ. Віслюк! Не глухою, а сліпою!

СЕНЬЙОР (*збентежено*). Так, вірно.

ДРУГИЙ З ПУБЛІКИ. Гадаю, що сьогодні нічого цікавого не буде.

ТРЕТІЙ З ПУБЛІКИ. Що, зовсім нецікаво?

ДРУГИЙ З ПУБЛІКИ. Цікаво? Та ви що?! Всі ці боржники і шахраї надто нудні люди. Злидні, недостатнє виховання, поганий приклад рідні... (*знижує плечима*) завжди одне й теж.

ТРЕТІЙ З ПУБЛІКИ. Завжди говорять про суспільство і виховання. Але все це значно простіше. Шахраї й злодюги, в основному, це — банда безсовісних злочинців, любителів привласнювати гроші пристойних людей.

ДРУГИЙ З ПУБЛІКИ. Пригадуєте цікаву справу Рікардіто? Господи! Що за дитина! Убив понад чотирнадцять родичів!

ТРЕТІЙ З ПУБЛІКИ. Я все прогавив! Я зміг лише прочитати про це в газетах. Були фотографії всіх трупів. Надзвичайно захоплююче видовище!

ЧЕТВЕРТИЙ З ПУБЛІКИ. Ви пам'ятаєте фотографію песика біля мертвої дівчинки? В газеті писали, що у вбивці не вистачило мужності забити песика.

ДРУГИЙ З ПУБЛІКИ. А ви пам'ятаєте про вампіра з Кабальто? Той, що різонув...

СЕНЬЙОР (*рвучко обертаючись*). Я вас благаю... тут діти...

ДРУГИЙ З ПУБЛІКИ (*потираючи руки*). Оце була справа... У-у-у-ухх!

ЧЕТВЕРТИЙ З ПУБЛІКИ. А сьогодні нікчемний випадок.

СЕНЬЙОРА (*сеньйору*). Ти гадаєш, що його сьогодні не будуть вішати? Прямо тут, перед очима присутніх?

СЕНЬЙОР. Тут? Не хвилюйся! Тут нікого не вішають.

ДІВЧИНКА. Тату! Тату! Я хочу побачити повішеного!

ДРУГИЙ З ПУБЛІКИ. Чого вони зволікають з початком? (*Серед присутніх чується ремствування*).

ТРЕТІЙ З ПУБЛІКИ. Вже за чверть дев'ятої! (*Публіка починає бити ногами об підлогу. Обидва пристави хутко виходять*).

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ (*до присяжних*). Ми, як присяжні, що-уособлюють суд, мусимо закликати до тиші й поваги.

ШКІЛЬНА ВЧИТЕЛЬКА (*енергійно стукає по бильцях*). Діти, тихіше!

ХОР ПРИСЯЖНИХ. Тихіше! Тихіше! Замовкніть! Шануйте величність суду, будь ласка!

ХОР ПУБЛІКИ. Хочемо слухати! Хочемо бачити! Хочемо знати! (*Б'ють ногами*). Виходьте вже! Виходьте вже!

РАНТЬЄ (*обурено*). Можна подумати, що ми в театрі!

Заходить невідомий.

НЕВІДОМИЙ (*до першого-ліпшого*). Тут будуть судити людину?

СЕНЬЙОР. Так, сеньйоре. Суд ось. Тут присяжні. Це публіка. На жаль, справа сьогодні не дуже цікава.

НЕВІДОМИЙ. Але ж будуть судити людину?

СЕНЬЙОР. Атож.

НЕВІДОМИЙ. А це завжди цікаво. (*Сідає осторонь*).

ПРИСТАВ (*стукає з-за лаштунків*). Порядок в залі. Всім встати! (*Оголошує так, як в матчі з боксу оголошують боксера, що виходить на ринг*). Їх превосходительство. Суд іде!

Всі встають, входить суддя, крок його швидкий, еластичний. Обличчям схожий на орла або священика-анахорета. Наблизившись до трону, обережно дістає з кишені перуку, пудрить, одягає її. Із шухляди столу дістає терези, молоток і кладе їх на стіл. Сідає. Стукає молотком по столу.

СУДДЯ. Порядок в залі!

ПРИСТАВ І. Порядок в залі!

ПРИСТАВ ІІ (*зі свого місця*). Порядок в залі!

БІЛЕТЕР ТЕАТРУ (*з глибини залу для глядачів*). Порядок в залі!

СУДДЯ. Сеньйори, що складають почесний суд присяжних, і присутня публіка можуть зайняти свої місця.

Заходить кореспондентка з фотографом.

КОРЕСПОНДЕНТКА (*фотографу*). Ми прибули своєчасно, Христофоре. Щойно всі посідали. Зроби-но загальне фото трибуналу.

ПРИСТАВ (*затримуючи*). Хвилинку! Ви хто така? Тут не можна фотографувати.

КОРЕСПОНДЕНТКА (*дістає посвідку*). Я редактор судової газети «Ілюстровані новини».

СЕНЬЙОР (*сеньйори*). Кореспондентка! Повернись, наша фотографія з'явиться в газетах.

ПРИСТАВ (*не в настрої*). Гаразд. Зробіть пару фотографій, але не переривайте засідання. Суддю в профіль не фотографуйте, він не любить.

Суддя шалено пудрить свою перуку.

КОРЕСПОНДЕНТКА (*фотографу*). Христофоре!

Фотограф видирається на найвище місце з фотоапаратом та бліц-лампою в руках.

ФОТОГРАФ. Увага! Одну лише позу для «Ілюстрованих»! На хвилинку увага!

Всі замирають у певних позах, і це нагадує застигле зображення на екрані, коли раптом зіпсується кіноапарат: руки в повітрі, посмішки статичні, пози неживі. Німа сцена на одну секунду. Спалах.

Для «Ілюстрованих»! Величезна подяка. Кореспондентка сідає в кутку і починає поспішно писати. Фотограф, зсунувши капелюх на потилицю, запалює сигарету. Тихо перемовляється з кореспонденткою.

СУДДЯ (*відразу ж після фотографування стукає молотком*). Прошу дотримуватися в залі абсолютної тиші. В публічному засіданні буде розглянуто справу, порушену комерсантом Томасом-Шейлоком Гарсією проти Еліаса Белювера, з приводу компенсації за вчинені збитки.

ДІВЧИНКА. Таточку, коли почнуть вішати?

ПРИСТАВИ (*кричать*). Томас-Шейлок Гарсія проти Еліаса Белювера!

СУДДЯ (*приставу*). Запросіть обвинувача, позивача і захисника.

Заходить обвинувач, за ним Томас-Шейлок Гарсія. Обидва сідають за стіл обвинувачення. Заходить захисник і також займає своє місце.

СУДДЯ. Накажіть ввести підсудного Еліаса Белювера.

Пристави йдуть за лаштунки і гукають.

ПРИСТАВИ. Еліас Белювер! Еліас Белювер!

Щось подібне до луни повторює голоси, що віддаляються все далі.

ХОР (*за лаштунками*). Белювер! Елювер! Лювер! Ліас Лювер! Увер! Увер!

Голоси затихають. Пристави виходять з дальнього кутка і тягнуть за собою велику циркову клітку на колесах, в якій знаходиться Еліас Белювер. Клітку встановлюють між столами обвинувачення і захисту. З моменту виходу весь час лунає цирковий марш, який виконується в таких випадках. Серед публіки і присяжних велике пожвавлення. Домашня господарка і пенсіонер підводяться з місця, щоб краще бачити.

ХОР ПУБЛІКИ. Прибув підсудний! Ось він, злочинець! Він обдурив, він шахрай!

Дівчинка підводиться із стільця і підходить до клітки з пачкою печива. Наблизившись до самої клітки, бере одне печиво і кидає арештованому. Батько схоплюється і рвучко тягне дівчинку за руку на місце.

СУДДЯ (*погрозливо розмахуючи молотком у повітрі*). Порядок в залі! Порядок в залі! Слово надається для обвинувачення.

Кореспондентка дивиться на годинника, робить знак фотографові і поспішно виходить. Обвинувач, одягнений в чорну тогу, підводиться і робить крок вперед.

ТОМАС-ШЕЙЛОК ГАРСІЯ. Не забудьте підкреслити моральні фактори. Скажіть, що він людина, яка втратила совість. Поставте його перед фактом. (*В ритмі і тоні недавнього хору*). Не забудьте, що він мене обдурив, обікрав, насміявся наді мною і завдав мені збитків.

ХОР ПУБЛІКИ (*глухий шум, що нагадує атмосферу футбольного матчу*). Він його обікрав, обдурив, насміявся...

ТОМАС-ШЕЙЛОК ГАРСІЯ (*йде слідом за обвинувачем*). В першу чергу слід підкреслити ту шкоду моралі і славним звичаям, якої завдав цей недолугий грубіян... ворог суспільства.

ОБВИНУВАЧ. Гаразд, сеньйоре Гарсія. (*Робить крок вперед*). Сеньйоре суддя, сеньйори присяжні засідателі...

ТОМАС-ШЕЙЛОК ГАРСІЯ. Потім ще одне, не забувайте про витрати, гонорари, яких мені буде коштувати цей процес.

ОБВИНУВАЧ (*втрачаючи терпіння*). Вельмишановні присяжні, сеньйори публіка.

ТОМАС-ШЕЙЛОК ГАРСІЯ. Сподіваюсь, що ви зумієте викласти все це...

СУДДЯ. Тихше, сеньйор.

ОБВИНУВАЧ. Сеньйор суддя, вельмишановні присяжні, сеньйори публіка.

ТОМАС-ШЕЙЛОК ГАРСІЯ. Я... (*сам вже не радий, що почав говорити*).

Всі дивляться на нього. Замовкає і йде на своє місце.

ОБВИНУВАЧ. Я не буду велемовним. Всю цю історію можна розповісти в кількох словах. Нещодавно Томаса-Шейлока Гарсію, чесного комерсанта, відвідав уночі якийсь незнайомий і одержав позику від мого шановного клієнта в сумі чотири тисячі двісті тринадцять песо і чотирнадцять сентаво, пообіцявши повернути їх за тридцять днів. (*Пауза*). І, звичайно, тридцять днів минули, а цей суб'єкт не сплатив жодного сентаво. Всі ви бачите, отже, що його дії були заздалегідь продуманим шахрайським вчинком. Більше того, одержавши позичку, цей малошановний індивід перестав ходити на роботу і весь свій час з радістю присвятив марнотратству чужих грошей. Це вже переходить всякі межі. (*Підходить до ложі*). Ім'я цієї людини Еліас Белювер. (*Спирається ліктями на бар'єр, фамільярно звертається до присяжних*). Всі ви, звичайно, маєте деякі заощадження, зроблені вами протягом довгого часу ціною великого терпіння і жертв. Всі ви пристойні, трудящі люди. І всі ці заощадження ви зберігаєте для майбутньої небезпеки—самотньої старості. Зараз ви молоді,

Вчителька поправляє волосся.

але завтра ця заощаджена сума буде дорогоцінною. Вона стане єдиним засобом існування. *(Пауза, потім до публіки, присяжних, судді і, зрештою, до клітки, в якій перебуває Белювер)*. Уявіть собі тепер, що серед білого дня до вас з'являється якийсь безсовісний суб'єкт, якийсь сеньйор «Ніхто», з єдиним наміром — жити за рахунок інших, і уявіть собі, що це чудовисько, вміло і підступно зловживаючи вашим благородним серцем, обкрадає, грабує вас, віднімає заощаджені вами кошти.

Пауза. Чується хор публіки.

ХОР ПУБЛІКИ. Обікрав, обдунив, обшахраїв.

ОБВИНУВАЧ. Ця людина — Еліас Белювер. *(Показує на клітку)*. Подумайте про ваші неприємності, про те, як сумно, коли хворіє син, коли помирає мати, коли взимку доводиться зносити мороз, а літом — спеку, голод — вдень, а безсоння — вночі і коли немає жодного сентаво для того, щоб полегшити горе, і все це лише тому, що сеньйор Еліас Белювер вас обікрав. *(Пауза)*. Ні, це не людина, а чудовисько. Рак суспільства. Вогор. Його необхідно повісити, стерти на порошок. Треба знищити навіть спогад про його витівки, щоб і сліду не лишилося. Така людина — не людина. Це уособлення сукупності жахів і злочинів. Це прокляття!

Публіка збуджена. Дехто встає з місць, загрожує кулаками, галас, вигуки, чути хор.

ХОР ПУБЛІКИ. Вбити його. Спалити, знищити, лінчувати. Він обікрав, обдунив, обшахраїв!

Обвинувач важко дише, витирає піт.

ОБВИНУВАЧ *(простягає руки)*. Сеньйори, ваше обурення цілком зрозуміле, але найгірше чекає на вас попереду. Незважаючи на всю заподіяну шкоду, закон не визначає ніякого покарання за цей злочин. Ніякого. Абсолютно ніякого. А просто, як формальний захід, мій клієнт, чесний комерсант дон Томас-Шейлок Гарсія, примусив Еліаса Белювера підписати розписку про те, що в разі несплати боргу, той дозволяє вирізати на користь кредитора фунт м'яса.

ПУБЛІКА І ПРИСЯЖНІ *(хором)*. Фунт м'яса?

ОБВИНУВАЧ. Ви розумієте? Фунт його м'яса. М'яса Еліаса Белювера. Навіть не телячого, яке так цінується на базарі, або свинячого, такого приємного на смак, чи там курячого — ніжного і м'якого. Нічого подібного! Всього лише фунт пісного, жилявого м'яса Еліаса Белювера, за яке мій клієнт заплатив чотири тисячі двісті тринадцять песо.

ПУБЛІКА *(хором)*. Чотири тисячі двісті тринадцять песо!

ТОМАС-ШЕЙЛОК ГАРСІЯ. І чотирнадцять сентаво.

ОБВИНУВАЧ. Тепер ви розумієте, звичайно, ціну єдиного можливого погашення збитків, якої я прошу. Мій клієнт, правду кажучи, нічого не вимагає для себе. Він бажає лише одного: засудження Белювера з благородною метою підви-

щення моралі. Це тільки глибоке бажання торжества правосуддя. Правосуддя заради правосуддя! За все це, в ім'я людства і майбутньої людини, я закликаю вас, засудіть Белювера!

Всі аплодують. Обвинувач повертається на своє місце. Томас-Шейлок Гарсія вітає його, публіка галасує.

ДІВЧИНКА *(кричить і ляскає в долоні)*. Його повісять, таточку, його повісять!

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ. Це може бути цікавим дослідом протектомії ін аніма новіл. Ми якось обговорили цю тему з доктором Левассуром в зв'язку з превентивною хірургією.

ШКІЛЬНА ВЧИТЕЛЬКА. Мене дуже зацікавило те, що він говорив про виховувачий ефект вироку. Я дам своїм учням тему для твору «Правосуддя — краший вчитель».

РАНТЬЄ. Опріч всього, те, що він сказав про заощадження, було досить доречним. *(Пенсіонеру)*. Чи не правда?

ПЕНСІОНЕР. Мені що, я пенсіонер...

СУДДЯ. Було заслухано обвинувачення, слово надається захисту.

ЗАХИСНИК *(йде наперед, поправляє свою тогу)*. Сеньйоре суддя, сеньйори присяжні, присутня публіка...

РАНТЬЄ *(представникові медицини)*. А обвинувач нас назвав вельмишановними.

ЗАХИСНИК. Сеньйори! Ця справа може призвести до великої помилки! Щоб запобігти несправедливості щодо звинуваченого, я покажу вам тут, які удари долі привели Еліаса Белювера до цього трибуналу. Я доведу його цілковиту невинність і його незаплямовану віру. Але передусім я хочу дещо обґрунтувати.

На вимогу захисника судовий пристав підходить до клітки і піднімає ґрати. З клітки виходить Белювер, кліпає злякано очима, весь він пригнічений атмосферою, що панує в залі. Один з судових приставів повільно проводить Белювера, мов бичка на сільськогосподарській виставці, по колу перед судом.

Я не хочу продовжувати, аж доки сеньйори присяжні не переконаються в тому, що Еліас Белювер є людська істота. *(До присяжних)*. Він навіть не двоголове чудисько і не дикий звір.

Белювер сідає на лаву підсудних.

Його м'ясо також не можна порівнювати з м'ясом корови чи курки. Це, сеньйори, не базар! Це трибунал юстиції!

Поглядає навколо, в публіці окремі вигуки.

Єдиним правдивим фактом в промові обвинувача є те, що Еліас Белювер дійсно зобов'язався вручити кредиторів фунт власного м'яса в разі несплати боргу.

ДІВЧИНКА. Татусю! Чому має бути фунт м'яса, а не кілограм чи два? Скільки важить фунт?

ШКІЛЬНА ВЧИТЕЛЬКА. Фунт — це англійська міра ваги. Він відповідає чотирьохстам п'ятдесяти грамам.

ДІВЧИНКА. Чому ж тоді розмовляють про фунти, а не про грами?

НЕВІДОМИЙ. Тому, що мова йде про м'ясо, донецько, а коли йдеться про м'ясо, то його важать завжди англійськими мірами.

СУДДЯ. Тихше!

ЗАХИСНИК. Решта ж фактів, наведених обвинуваченням, фальшиві. Я даю судові можливість розглянути ті події, які мали місце в дійсності. *(До судді)*. Прошу вашого дозволу на сприяння з боку судових приставів для поновлення і відтворення картини, яка пояснить фактичні обставини даної справи.

СУДДЯ *(підкреслений тон законника, буквоїда)*. З огляду на порушене клопотання і прагнучи виявити істину, наказую судовим приставам найсуворіше і найточніше виконувати все, що буде вказано сеньйором адвокатом. *(Урочисто стукає молотком)*.

ЗАХИСНИК. Отже, Еліас Белювер мешкав у скромному бідному будиночку в передмісті.

Судові пристави ставлять в кутку двоспальне ліжко, ширму, тумбочку, стілець. Весь куток затемнений. Заходить і лягає в постіль сеньйора Белювер в довгій сорочці і чепчику.

Підсудний жив там разом із своєю дружиною. Белювер підходить до ліжка, скидає піджак, надягає нічну сорочку і лягає.

Незважаючи на твердження обвинувачення, Еліас Белювер був людиною працюютою. В той час йому доводилося прокидатися з першими променями сонця, щоб встигнути вчасно в контору, в якій він працював понад вісімнадцять років.

На нічному столику дзеленчить будильник, захисник показує на сцену.

Зверніть увагу.

Сеньйора Белювер вимикає нічник, сідає в ліжку і заглушує будильник.

СЕНЬЙОРА БЕЛЮВЕР. Еліас, Еліас, прокинься. Вже скоро пів на шосту.

Белювер борсається в тенетах сну, шемрає щось нерозбірливе.

Вставай! Ти гадаєш, що годинник поспішає на п'ятнадцять хвилин? Я вчора ввечері бачила, як ти поставив його на чверть години вперед, щоб полежати ще трохи в постелі. Хоч ти й добре придумав, але я перевела стрілки назад. Такі комбінації до добра не доведуть. Ти робиш все можливе, аби лише не вставати рано і не виконувати свого обов'язку перед хазяїном. *(Пауза)*. Ось ти скажи мені правду. Адже коли б ти щоденно приходив за десять хвилин до початку роботи, тобі, певно, підвищили б платню?

Белювер сідає в ліжку і чуває потилицю.

Тобі здається, що на ті п'ятсот песо, які ти щомісяця отримуєш, можна пристойно жити?

Белювер підводиться з ліжка і прямує за ширму.

В твоєму віці тобі належало б уже бути принаймні управляючим фірмою. Ти вже вісімнадцять років працюєш на одному місці, і чого ти досяг? Ти почав свою роботу бухгалтером і продовжуєш ним бути. Якби ти вчинив хоч так, як чоловік сеньйори Рікардоллі, котрий відкрив свою власну торгівлю. Або ось, приміром, сеньйора

Зоппі, ти пам'ятаєш сеньйору Зоппі? Це та, що приходила брати в борг по півсклянки рису; так ось нещодавно вона проїздила в автомобілі завдовжки з квартал. Вона розвалилась на задньому сидінні і давала розпорядження шоферу по телефону. Автомобіль з телефоном! Яка скотина! Чорти батька зна хто! А ми? Що ми маємо?

Чути брязкіт, падає розбита тарілка.

Обережніше! Будь акуратнішим і не хлюпай воу на підлогу, я потім маю гнути спину і витирати. І не знімай такого гармидеру, потім прийде хазяйка і буде скаржитись.

З-за ширми з'являється обличчя Белювера, він чистить зуби, на шії рушник.

БЕЛЮВЕР *(щось відповідає нерозбірливо: заважає зубна щітка, яку він тримає в роті)*.

СЕНЬЙОРА БЕЛЮВЕР. Бракувало ще твоєї розмови і твоїх пояснень. Краще вже швидше збирайся та йди.

Белювер проходить повз неї, одягаючи на ходу піджак. Ти схожий на жінку. Більше часу витрачаєш на туалет, ніж на роботу. Чи, може, там з'явилася нова співробітниця? Цим завжди все закінчується. Тут побиваєшся, все життя прислугуєш, а він зв'яжеться з першою зустрічною, модно причесаною неробою...

Белювер робить розпачливий жест, нахиляється до дружини, хоче поцілувати, надягає капелюх.

Якщо запізнишся на автобус, не здумай мене винуватити.

Белювер виходить, ідучи через сцену.

Зачини добре двері. *(Гасить світло і знову лягає спати. Залишається в темряві на своєму місці)*.

ЗАХИСНИК. Белювер жив надто далеко від місця своєї роботи. До першої зупинки автобуса йому треба було пройти кілька кварталів.

Входить Белювер, повертає біля столу судді, в очак переляк. Проходить повз столи обвинувачення і захисту, заходить в одні двері, виходить в інші, йде за лаштунки, з'являється з протилежного боку.

Звичайно, це особиста драма Еліаса Белювера. В цей світанковий час наступає фатальна хвилина. Злякані службовці мчать у різні кінці під страхом втратити роботу через запізнення.

П'ятеро громадян і Белювер, всі в однакових костюмах і капелюхах, входять з різних дверей, проходять перед і позад суду та публіки. В цей час захисник продовжує:

Це караван наляканих. Вони поставили на карту своє щастя, честь, роботу, домашній затишок, і всі вони залежать від пунктуальності якогось автобуса, стоять у довжелезних чергах, чекають його прибуття, а у самих — душа в п'ятах.

Всі пішоходи збираються в одному кутку, де утворюється черга. Белювер серед них, всі схожі один на одного.

ХОР ПАСАЖИРІВ *(нахиляються, вдивляючись, чи не їде автобус)*. Ось їде! Ні, не їде! Ні, не їде!

ПЕРШИЙ. Аби тільки не запізнився!

ХОР. Щоб не запізнився.

ДРУГИЙ. Треба вигадати виправдання!

ХОР. Виправдання! Виправдання! Це необхідно!

ДРУГИЙ. Скажемо, що теща захворіла.

ТРЕТІЙ. Що син приїхав з села.

ЧЕТВЕРТИЙ. А може, в жінки пологи?

П'ЯТИЙ. Щодо мене — то я був у лікаря.

ПЕРШИЙ. Нас викликали в поліцію.

ДРУГИЙ. А що, коли ми скажемо, що автобус запізнівся?

ТРЕТІЙ. Тільки не це! Тільки не це!

ЧЕТВЕРТИЙ. В це не повірить жодний хазяїн!

П'ЯТИЙ. Хазяїн не вірить ніколи і нізачо!

ХОР (з жахом). Хазяї! Хазяї! Хазяї!

ПЕРШИЙ (вдивляючись). Автобус! (Мчить назустріч).

ДРУГИЙ. Дійсно, автобус! Там, на тому розі. (Біжить).

ТРЕТІЙ. Але ж зупинка тут!

ЧЕТВЕРТИЙ. Ні. Ні... З сьогоднішнього дня зупинка там.

Всі біжать, охоплені панікою.

ЗАХИСНИК. Нічого дивного, адже ж так? Все, що відбувається з Белювером щодня, не минає і кожного з них. Небезпека запізнитись чекає на них протягом всього шляху. Даремно вони намагаються розв'язатись, читаючи газету і визираючи у вікно. (Пауза). Окрім всього, в автобусі дуже важко читати газету або милуватися краєвидом з вікна.

Заходить хор, стоять по двоє щільно притиснувшись один до одного, кожний з них тримає руку вгорі, немовби тримається за поручні. Всі розгойдуються в різні боки і поступово просуваються наперед. У вільній руці в кожного з них газета, яку вони читають. Посередині Белювер в такій же позі.

ХОР. Запізнаємось! Запізнаємось!

ПЕРШИЙ. В Болівію дозволено імпортувати швейні машинки.

ДРУГИЙ. Королевою краси обрано сеньйоріту Азкуенага Ларреа Пуейрродон.

ТРЕТІЙ. В Австралії посіяли 50 тисяч ярдів геліотрапа.

ЧЕТВЕРТИЙ. Шість годин і дві хвилини!

ХОР. Прокляття! Запізнаємось! Хазяї! Хазяї! Хазяї! Будьте ви прокляті!

Наблизившись до дверей, Белювер стрибає, як звичайно стрибають під час руху трамваю. Судові пристави встановлюють у протилежному кутку сцени високий конторський стіл, такий самий стілець, конторську вішалку. На столі величезна книга — гросбух. Судові пристави зникають в ту ж мить, коли, поправляючи галстук, заходить Белювер. З шухляди столу дістає сірий робочий піджак, вішає свій на вішалку і починає працювати.

ЗАХИСНИК. Белювер працював бухгалтером крупних оптових магазинів дона Боніфасіо Мендеса.

ДОН БОНІФАСІО (заходить, навшпиньках підкрадається до Белювера ззаду). Знову запізнались, Белювер!

Зляканий Белювер обертається.

Ні, ні! Продовжуйте працювати! Те, що я маю

вам сказати, ви почуєте й так, не відриваючись від роботи. Я знаю, що ви запізналися лише на дві хвилини. Звичайно, ви хотіли сказати мені, що у всьому винний автобус. Цілком можливо. Але ж ви не будете заперечувати, що це не перший автобус, який проходить повз вашу зупинку. І, звичайно, вам довелося бігти вулицею, щоб встигнути на нього. Але в цьому вже звинуватити автобус не можна. З усього видно, що найвинуватіші в цьому випадку ви і ваша постіль, в якій ви хотіли поніжитися кілька зайвих хвилин, думаючи цим щось виграти. А насправді, ви не виграєте, а втрачаєте: головним чином, повагу своїх хазяїв. Постіль, Белювер, це лютий ворог! Трагічна вада! В таку мить запитуеш у себе: спати чи не спати? «That is the question»¹ (Пауза). Ви знаєте, як це все називається?

Белювер обертається, дивиться.

Це називається солодка знемога! З її вини стали жебраками безліч людей. Погляньте на мене.

Белювер знову починає роботу.

Я був би ніким, коли б піддався цій спокусі. Всім моїм достатком, всім моїм майном і грошима я зобов'язаний простому факту — саме тому, що я прокидався завжди раніше на десять хвилин, ніж мені було потрібно. Ось так складається достаток. Я переконаний, що коли б усі службовці вставали з ліжка на десять хвилин раніше, то незабаром були б самі комерсантами. Ви є наочним прикладом. Ось уже вісімнадцять років ви одержуєте п'ятсот песо на місяць, і платня не збільшується. А ви не будете заперечувати, що ваша платня — це платня для голодного існування.

Белювер здивовано дивиться на хазяїна.

І цим ви зобов'язані лише своїй пристрасті до сну. (Збирається іти). Ну, годі байдикувати. Будемо працювати.

Іде. Белювер продовжує роботу. Сеньйора Белювер встає з ліжка і йде за ширму. Виходить звідти з господарським кошиком, проходить через сцену до виходу і зупиняється з двома сеньйорами, схожими на неї. Жестикуляція і міміка довгої розмови. З інших дверей переднього плану входять, поспішаючи, кореспондентка і фотограф.

КОРЕСПОНДЕНТКА. Як ідуть справи?

ПУБЛІКА ІІ. Свідчення захисту.

КОРЕСПОНДЕНТКА (судовому приставу). Чи є тут телефон?

Телефон на авансцені близько до залу глядачів. Кореспондентка біжить туди, витягає записну книжку. Набирає номер.

Алло! Алло! Редакція? Так, це я! (До того, хто ближче). Що тут відбувається? (Той шепоче їй на вухо). Алло! Так, процес триває, якийсь (слухає) Еліас Белювер вчинив збройний напад на беззахисного хлопчика Томасіо Гарсіа, вирізував у нього фунт м'яса. Залиш мені чверть шпальти! Бувай здоров!

Фотограф знову з високого місця.

ФОТОГРАФ. Тс-с-с... Спокійно, будь ласка!

¹ «Ось в чім питання». (Англ.)—(Слова із знаменитого монолога Гамлета).

Повторюється попередня німа сцена, спалах.

Дякую. *(Злазить з підвищення і виходить разом з кореспонденткою).*

ЗАХИСНИК. Весь ранок Белювер працював не розгинаючись. Вдень, під час обіду, він мав усього кілька хвилин, щоб дещо проковтнути.

Белювер дивиться на годинника, злазить з високого стільця, переодягає піджак і виходить.

Але ж хвилин було малувато!

Заходить Белювер, переодягається, сідає, знову працює. Тепер він працює аж до вечора без відпочинку.

Заходить дон Боніфасіо.

ДОН БОНІФАСІО. Жаль, але мені знову доводиться відривати вас від роботи.

Белювер обертається.

Ні, ні! Продовжуйте працювати. *(Говорить дуже швидко).* Я хочу, щоб ви мене слухали і не відповідали. Відправку товарів фірмі «Мендес, Гарсія і Санчес Лімітада» ви зареєстрували як фірми «Мендес, Санчес і Гарсія Лімітада», і, окрім цього, надіслане фірмі «Фернандес, Фернандес і Перес», ви занесли в рахунок «Фернандес, Перес і Перес». Ви повинні уважніше ставитися до ордерів фірми «Еулексіо Гонсалес і компанія», які відрізняються від фірми «Булексіо Гонсалес і син і компанія». Я знайшов одну помилку в сумі накладної «Мендес Альварес і Домінгес» і другу в «Скерсобельського та Когена». Ви розумієте, наскільки це серйозно? І ця ваша неуважність — наслідок...

ХОР. Солодкої знемоги!!!

ДОН БОНІФАСІО. Ну от, раз ви це знаєте, потрудіться виправити поведінку! *(Виходить).*

ЗАХИСНИК *(змореним, наспішкуючим голо- сом)*. А день був довгим! Робота провадилася з величезними купами різнобарвних ордерів безлічі фірм, з майже однаковими назвами. Ще не встигала зменшитись одна купа, як приносили іншу. Заходить дон Боніфасіо з новою горою ордерів, кладе їх на стіл, мімікою і жестами імітує розмову.

Шановний суд зволить взяти до уваги, що такий стан тривав вже вісімнадцять довгих років.

Чути дзвоник. Сеньйора Белювер з чудовим жестом цілує своїх подруг і біжить додому, йде за ширму. Подруги розходяться. Белювер залишає стілець, одягає піджак і бере капелюха.

ДОН БОНІФАСІО *(стоїть за його спиною)*. Ви не марнуєте даремно часу, Белювере? Не встиг затихнути дзвоник, як ви вже тікаєте від роботи, немов од чуми. Звичайно, вас не цікавить процвітання ваших господарів, які вже давно позбавляють вас можливості померти з голоду. Така ваша вдячність. Замість того, щоб скористатися моїми добрими порадами, ви віддаєтесь всіляким насолодам.

Белювер тікає, за ним зникає дон Боніфасіо.

ЗАХИСНИК. На Белювера ще чекає довга дорога додому. За цей час він ледве встигає проглянути останні вісті у вечірній газеті.

До автобуса заходить група людей. Все відбувається аналогічно до першої поїздки, лише обличчя всіх повернуті в протилежний бік. Всі зморені, заклопотані, читають газети, Белювер посередині.

ХОР. Вернутись! Вернутись! Вернутись додому й спати! Спати! Для того, щоб завтра знов цілий день працювати!

ПЕРШИЙ *(читає)*. Одна людина вбила іншу двома ударами кинджала.

ДРУГИЙ. Трагічний випадок на перехресті двох залізниць. Восьмеро вбитих.

ТРЕТІЙ. Заарештовано відомого чилійського кишенькового злодія.

ЧЕТВЕРТИЙ. Перекинувся автобус.

П'ЯТИЙ. Пожежа на складі вовни.

ПЕРШИЙ. Двоє спекулянтів розбавляють вино водою.

Гамір в залі.

ХОР. Трагічні випадки, крадіжки, вбивства, удари кинджала. Вернутись! Вернутись! Пожежі, трупи, додому, додому, спати, спати, вернутись! Хор іде. Белювер залишається на сцені, йде повільно. Зморився. Заходить в кімнату, скидає піджак і капелюха, кидає на ліжко.

СЕНЬЙОРА БЕЛЮВЕР *(виглядає з-за ширми)*. Ах, це ти! Не кидай речі на постіль. В кухні є свіжі овочі. Гадаю, мені не доведеться готувати тобі вечерю, після того як я цілісінкний день гнула спину, щоб догодити тобі. Я вже вечеряла. Якщо хочеш полежати, то не зімни постелі.

Белювер скидає черевики, одягає сорочку і лягає.

Я сьогодні мала розмову з сеньйорою Брінчідітті. Знаєш, що вона мені розповіла? Що ці Перуппато їдуть влітку на Лос-Лагос. Ти уявляєш? На Лос-Лагос їдуть ці злидні! До речі, знаєш, що в мене запитала Картілетта в присутності цієї відьми Сопатті молодшої? Чи поїдемо ми відпочивати в гори, як Печутічіо і Матросса Ітауочо. Мені довелось їм відповісти, що в тебе надто багато роботи, і тому ми не матимемо змоги поїхати *(сміється)*, чуєш? Багато роботи! Яких лише нісенітниць не доводиться вигадувати для того, щоб не червоніти перед знайомими.

Белювер вимикає світло.

Еліас! Еліас! Ти вмієш лише спати. Це страшенна вада. Ти знаєш, як вона називається?

ПУБЛІКА І ХОР. Солодка знемога!

ДІВЧИНКА. Тату! Тату! А що це таке солодка знемога?

Сеньйора Белювер в нічній сорочці лягає поруч з чоловіком.

ЗАХИСНИК. Вісімнадцять років! Шість тисяч п'ятсот сімдесят однакових днів! І, незважаючи на все це, драма Еліаса Белювера лише починається! Справжні події, які передували сьогоднішньому процесу, розгорнулися якось вранці.

Дзвонить будильник.

Звичайний ранок, як завжди.

Засвічується нічник.

Той же будильник.

Сеньйора Белювер, сидячи в ліжку, зупиняє будильник.

Той же підйом!

Белювер пірнає за ширму.

Щоденне вовтузіння, до якого ніколи ніхто не може звикнути.

Белювер виходить, одягає піджак і капелюха. Енергійна міміка сеньйора Белювер. Белювер цілує її і виходить. Сеньйора Белювер вимикає світло і засинає.

Але, очевидно, цей день волею обставин і долі повинен був закінчитись інакше, ніж всі попередні. В ту хвилину, коли Белювер мав уже вийти з хати, він відчув якийсь незвичний біль в грудях! Белювер робить кілька кроків і раптом, нахилившись, хапається за бік.

Проте навіть біль не зміг примусити Белювера залишитися вдома.

Белювер виходить.

Це є беззаперечним доказом того, як зразково Белювер ставиться до праці, незважаючи на постійні докори хазяїна, дона Боніфасіо.

Входить Белювер, прямує до свого столу, сідає, починає працювати. В ту ж мить з'являється дон Боніфасіо із жмутом ордерів. Відбувається мімічна сцена минулого дня.

Як ми бачимо, ранок був схожий на інші ранки. Але, це не зовсім так.

Белювер перестає працювати, згинається аж до землі, злазить із стільця і перед здивованим доном Боніфасіо залишає контору.

Біль був таким гострим, що Белювер вирішив негайно відвідати лікаря!

Заходить похитуючись Белювер, тримається за бік. Стукає в уявні двері. З'являється санітарка І. Зустрічає його.

САНІТАРКА І. Візьміть картку. З вас 40 песо.

Простягає йому картку, Белювер платить.

Ось сюди, сеньйоре...

Белювер робить крок, назустріч іде лікар.

ЛІКАР (виводить Белювера на середину сцени).

Болить? (Доторкається до іншого місця). Болить?

Белювер корчиться.

Ага! І тут?

Белювер знову корчиться.

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ. Перкусія аорти! Доказ клінічної довершеності. Називається методом Папіїа.

ЛІКАР. Так, так! Значить, ви бухгалтер?

Белювер робить жест.

Ні, ні! Ви мені нічого не кажіть! Багато років вам доводилося весь час заповнювати бухгалтерські книги готичним шрифтом. Це розладнало ваші нерви, вегетативну, тонічну і симпатичну системи. Готичний шрифт убив енергію ваших тканин, тому у вас тут біль. Це досить серйозно! І коли ви будете й надалі вимальовувати готичний шрифт, ви проживете не більше 15 днів. Вам зрозуміло?

Потискує руку Белювера і виходить. Белювер сидить якусь мить розгублений, а потім підводиться і через сусідні двері підходить до свого письмового столу.

ЗАХИСНИК. Питання здається неважким,

ДОН БОНІФАСІО (заходить з Белювером, обнімає його за плечі, поплескує по спині). Ще тільки цього бракувало! Ми, люди, мусимо допомагати одне одному. Розраховуйте на це. Ще тільки цього бракувало! (Пауза). Повірте мені, я глибоко співчую. За вісімнадцять років, що ви працювали для нашої фірми, я так звик, що ви постійно вимальовуєте готичний шрифт, і був переконаний, що це назавжди. Але... (Поплескує його по спині). Здоров'я передусім, Белювере. Ми, на жаль, не можемо змінити наші усталені норми роботи. І готичний шрифт для нас необхідний — конторські книги мусять бути солідними і акуратними. Я ніколи не звільнив би вас, Белювере, але коли ваш лікар рекомендує залишити цю роботу, то я не така людина, щоб проти цього ремствувати. (Шпортається в кишенях). Потім мені хотілося б від імені фірми віддячити вам за вашу працю. (Витягає конверт і вручає Белюверу). О, ні! Звичайно, це не гроші! Я не смів би ображати друга нашого дому. Це рекомендаційний лист для того, щоб ви змогли знайти роботу у першій-ліпшій фірмі за вашим фахом. А зараз, мій дорогий Белювере, я хочу ще раз довести вам мое хороше до вас ставлення. Ставлення батька до сина. (Кладе руку на плече Белювера). Ось так. Хай благословить тебе господь, сину мій.

Белювер біжить. Дон Боніфасіо виходить.

ПУБЛІКА, СУД (хором). Амінь!

ДОМОГОСПОДАРКА. Як зворушливо! Прямо тобі немов у кіно. (Витирає слюзу).

РАНТЬЄ. Реальний доказ незаперечної гармонії між працею і капіталом. (До пенсіонера). Як вам здається?

ПЕНСІОНЕР. Я... Я не знаю... Я пенсіонер.

ЗАХИСНИК. Що б там не було, але Белюверу довелося терміново шукати роботу.

Взявшись у боки, виходить сеньйора Белювер. Вона обурена.

СЕНЬЙОРА БЕЛЮВЕР. Де це таке чувано, де це таке бачено, щоб беззахисна жінка мого віку мусила терпіти такі злигодні...

ЗАХИСНИК (до неї). Сеньйоро, будь ласка.

Вказує їй на кімнату. Сеньйора Белювер йде туди і зникає за ширмою.

Ви чули, сеньйори присяжні, все те, що сказала сеньйора Белювер? Кілька днів шукання, і обвинувачений знайшов нову роботу, схожу на попередню, але цього разу в фірмі братів Альварес.

Заходить Белювер, назустріч йому йдуть брати Альварес, обидва дуже схожі на дона Боніфасіо.

АЛЬВАРЕС І. Ну, ось так! Ми читали рекомендаційного листа сеньйора Мендеса, з якого довідалися, що ви не можете писати готичним шрифтом і тому відмовились од попередньої роботи. Ми ліберальніші за вашого старого хазяїна і не вимагаємо якогось певного шрифту. Ви можете писати курсивом, версалітом, англійським, каліграфічним, яким вам лише заманеться.

АЛЬВАРЕС ІІ. Ви зароблятимете, звичайно, вважаючи на ваш вік і ненадійне здоров'я... Чотириста одно песо на місяць.

Белювер робить гримасу, потім витягає свій сірий піджак і хоче переодягатися.

АЛЬВАРЕС ІІ. Боже вас борони! Що ви збираєтесь робити? З огляду на одностайну домовленість між службовцями нашої фірми у нас всі ходять у чорному. Це надає серйозності і статечності обслуговуючому персоналу фірми.

ПУБЛІКА ІІ. При такій платні чорний костюм цілком доречний.

ПЕНСІОНЕР *(наївно)*. Сеньйор вважає, що платня невисока?

ПУБЛІКА ІІ *(в'їдливо)*. А як вам здається?

ПЕНСІОНЕР. Я... Я не знаю... Я пенсіонер.

ЗАХИСНИК. Без будь-яких змін минуло три місяці роботи у братів Альварес. Щодавні дні все більше починали нагадувати один одного.

Заходять Альварес І і ІІ, приносять з собою цілу гору рахунків.

АЛЬВАРЕС І. Белювер, перенесіть всі ці рахунки в книгу прибутків і, будь ласка, робіть це уважніше. Фірма «Перес, Хіменес і Фернандес» скаржиться на те, що одержала накладну на ім'я «Родрігес і Родрігес». Це може завдати немалої шкоди нашим інтересам. Якщо ви нам допоможете, то й самі досягнете успіху.

АЛЬВАРЕС ІІ. Цілком можливо, що ми зробили помилку, взявши вже літню людину замість юнака, сповненого ентузіазму. Я не можу збагнути, як ви умудрилися на старість потрапити в залежність від жалюгідних чотирьохсот восьми песо?

АЛЬВАРЕС І. Врахуйте, що ми вам підвищили платню. Раніше ви заробляли менше.

АЛЬВАРЕС ІІ. На сім песо менше! Але ж це всеодно напівголодне існування. Вся біда в тому, що вам бракує особистої ініціативи. А це є ключем до заможності. Погляньте на нас. Ми не мали б жодного песо, якби не ініціатива. Всього в житті ми зуміли досягти лише завдяки їй. Нам ніхто не допомагав. Все це ми зробили самі.

БЕЛЮВЕР *(раптом перестає працювати, хвпається за бік, кричить)*. А-а-а-ййй! *(Злазить із стільця і злякано дивиться на хазяїв)*.

АЛЬВАРЕС І. Що з вами?

АЛЬВАРЕС ІІ. Чого ви залишили роботу?

Белювер корчиться.

АЛЬВАРЕС І. Здається, він хворий.

АЛЬВАРЕС ІІ. Добре. Раз ви захворіли, то відвідайте свого лікаря. Ми вам дозволяємо. Ми дуже ліберальні хазяї.

Белювер, похитуючись, виходить.

АЛЬВАРЕС І. Ти як гадаєш, вирахувати у нього за весь день?

АЛЬВАРЕС ІІ. Які ще можуть бути сумніви? Це ж службовець з помісячною платою. Стаття двадцять четверта цивільного кодексу...

Обидва виходять. Белювер на сцені, тримається за бік. Переходить сцену і спирається на статую правосуддя, але там приступ посилюється, Белювер іде далі.

ЗАХИСНИК. Коли вже колесо починає крутитися, важко знайти силу, що зупинила б його. Об-

винувачений вже не займався готичним шрифтом. Минуло кілька місяців на новій роботі і раптом... Тепер він пішов до відомого професора-спеціаліста.

Друга санітарка зустрічає Белювера на передньому плані.

САНІТАРКА ІІ *(протягає йому картку)*. Будь ласка, двісті песо.

Белювер платить.

Ось сюди, сеньйоре.

Обое виходять, знову з'являється Белювер і професор.

ПРОФЕСОР. Чому ви носите темний одяг? Ви ніколи не чули про геліотерапію? Одяг чорного кольору послаблює сонячні промені і організм через певний час слабне.

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ. Ми з професором Саконі якимось обговорювали цю тему. Я гадаю, що...

САНІТАРКА ІІ *(заходить до представника медицини)*. Тихше, сеньйоре. У професора прийом.

ПРОФЕСОР. Вся ваша хвороба від темного одягу. Я рекомендую вам жовтий колір. Але це моя особиста думка, придатним може бути перший-ліпший світлий колір. Ви одразу ж вилікуєтесь від цієї хвороби. Але якщо ви наполягаєте на чорному кольорі, тоді... *(Знижує плечима, йде з Белювером, поплескуючи його по спині)*. А колеги, кажете, вбачали зло в готичному шрифті? Просто-таки дивно...

Залишає Белювера в центрі кону і виходить. Белювер прямує до виходу повз письмовий стіл. Виходить.

ЗАХИСНИК. Решту подій легко собі уявити. Брати Альварес хващали своєю ліберальністю. Можна було сподіватися, що... але ні!.

АЛЬВАРЕС І *(входить з Белювером)*. Ні!

АЛЬВАРЕС ІІ *(входить)*. Ні!

ЗАХИСНИК. Ні!

Брати Альварес проводять Белювера до виходу, на сцені нікого. З'являється Белювер, іде до свого письмового столу. Назустріч виходить сеньйор Гуттієрес.

ГУТТІЄРЕС. Кілька слів, сеньйоре Белювер. Ви не будете писати готичним шрифтом і не носитимете темного одягу. Зважаючи на ваш вік і стан здоров'я, я зможу платити вам лише двісті вісім песо на місяць. Сідайте і працюйте.

Белювер підходить до столу. Сеньйор Гуттієрес виходить. Белювер починає працювати, але сеньйор Гуттієрес повертається.

ГУТТІЄРЕС. Даруйте, я просто-таки забув. В нашій фірмі панує досить милий звичай: з метою розвитку споживання нашого товару, ми прагнемо до того, щоб всі службовці постійно вживали його. Ми виробляємо гуму для жування. *(Дістає з кишені пакетик)*. Зовсім безкоштовно. Будь ласка. *(Залишає пакетик і хутко виходить)*.

ЗАХИСНИК *(робить крок до ложі присяжних)*. Сеньйоре суддя, сеньйори присяжні, шановна публіко! Захист наближається до найдраматичнішого моменту справи. Одержавши нову платню, обви-

нувачуваний потрапив у скрутне становище. Його вже зовсім не хвилює те, що сеньйор Гуттієрес в дійсності такий самий нестерпний і набридливий, як і попередні його хазяї. Не хвилює Белювера й те, що з метою економії, він не їздить більше автобусом і нічого не їсть в полудень. Але необхідні витрати все ж існують, платні для їх покриття не вистачає і починаються борги. Минає місяць роботи в Гуттієреса, і вже якісь похмурі люди починають перестривати Белювера на дорозі.

Чути дзвінок. Белювер встає з-за столу, йде через сцену, жуючи гумку. Йому назустріч йде якась людина. Зупинившись, вони про щось розмовляють жестами. Белювер залишає невідомого і швидко йде геть. Той поспішає за ним.

Обвинувачений вже не їздить в автобусі, і це має свої мінуси. Його весь час оточують і переслідують кредитори.

З'являється ще одна постать і йде поруч з першою. Вони прямують за Белювером, вже їх троє. З протилежних дверей виходить ще двоє, і вся група йде за Белювером. Той поспішає. Але група переслідувачів наздоганяє його, оточує, показує папери, схожі на векселі, люто жестикулює, Белювер ледве видирається з їхнього кола, швидко йде. Всі йдуть за ним.

ХОР КРЕДИТОРІВ. Оплатіть! Оплатіть! Ці векселі, ці розписки! Ви заборгували гроші, гроші наші, а не ваші! Оплатіть! Оплатіть! Оплатіть ці розписки!

ПЕРШИЙ. Ми не можемо більше чекати!

ХОР. Віддайте нам наші гроші!

ДРУГИЙ. Ми не можемо більше давати вам у борг!

ХОР. Віддайте нам наші гроші!

ТРЕТІЙ. У мене є дозвіл на опис вашого майна!

ЧЕТВЕРТИЙ. Негайно накласти арешт!

П'ЯТИЙ. Продати з молотка!

ХОР. Віддайте, віддайте, віддайте наші гроші.

Белювер з жахом заходить в свою квартиру. Зачиняє двері, підпирає їх плечем, щоб переслідувачі не ввійшли. Важко дихає, витирає піт. Підходить до ліжка і сідає. Сеньйора Белювер з'являється з-за ширми. Хор затихає, кредитори жестикулюють, показуючи один одному розписки, векселі.

СЕНЬЙОРА БЕЛЮВЕР. Еліасе! Нарешті ти прийшов! Так тривати далі не може! У мене вже в печінках сидять кредитори і комерсанти, які день і ніч вештаються тут і розмахують рахунками, розписками, векселями! Можу я, зрештою, довідатись, хто ти: чоловік чи ганчірка? В той час, як ми мусили б купатися в достатках, як Амаззаканне або Монтерусаро і Белюски, нам доводиться терпіти таку ганьбу! Сеньйора Мойзелевич щодня запитує мене, чи чула я по радіо останні новини. І я змушена відповідати їй, що мені бракувало часу. Ти гадаєш, вона не знає, де наш приймач? Тому я ще раз тебе запитую: доки це триватиме? Чого ти хочеш? Щоб я просила милостиню на базарі? Коли я виходжу з кімнати, сусіди обертаються і поглядають на мене з посмішками. Ти розумієш? Вони сміються з нас! Стільки років гнути спину, мов служниця, доглядати за тобою все життя для того, щоб потім з мене знущалися і насміхались.

Белювер сідає, охоплює голову долонями.

Ти прохав підвищення платні? Ти прохав у хазяїна авансу? Ти ходив до Моззопап? Тобі відкрили кредит? Ти шукав у газеті? Ти ходив, робив, шукав? Ти ні про що не думаєш! Хіба ти підеш? В тебе ж немає ніякої ініціативи! Тобі б лише ніжитись у ліжку! Отак ти живеш.

ХОР КРЕДИТОРІВ (*знову вимагають боргу, оточивши будинок Белювера*). Віддайте, віддайте наші гроші! Накладемо арешт, опишемо, продамо з молотка, конфіскуємо, ліквідуємо! Віддайте наші гроші!

З'являється Хуан К. Домінгес. Високий, з профілем крука, під пахвою чорний портфель, грюкає в двері.

КРЕДИТОР. Цей іде накладати арешт. Він випередив нас! Яка комерційна нелояльність!

СЕНЬЙОРА БЕЛЮВЕР. Ось іще один кредитор прийшов по свої гроші. Я його зараз впушу. Мені вже набридла брехня і плазування. Потерпи тепер ще ти, можливо почнеш якось реагувати. (*До того, що стукає*). Заходьте, сеньйоре, це мій чоловік.

Заходить Хуан К. Домінгес.

ХУАН К. ДОМІНГЕС (*не скидаючи капелюха і не кладучи портфеля*) Сеньйоре Еліас Белювер!

Белювер підводить голову, дивиться на нього.

Я Хуан Карлос Домінгес, маклер. Ви мене не знаєте, але я вас знаю. Я давно чув про вас в одній комерційній установі і з того часу ходжу за вами слідом. Я знаю, що вам скрутнo без грошей. Мета моїх відвідин — запропонувати вам гроші (*усміхається*), тобто послугу одного дуже чемного джентльмена-комерсанта, який має звичай давати гроші людям, що їх потребують. Він, скажімо... Як би це вам пояснити... Позикодавець, не лихвар! О, це так! Швидше він подібний до філантропа. Саме так, він — філантроп. (*Пропонує візитну картку*). Ось його ім'я й адреса. Томас-Шейлок Гарсія. Коли ви його побачите, то не забудьте сказати йому... гм-м... цеє... ну, що я вас прислав. Він дасть мені... тобто, я хочу сказати, що одержую деякі комісійні за тих, кого посилаю до нього... Ви знаєте...

Белювер підводиться, цілком серйозний, підходить до Домінгеса з міцно стиснутими кулаками, ладний задушити його. Домінгес задкує, потім біжить. Белювер дивиться в порожнечу.

ЗАХИСНИК. Це був останній спалах його гідності. Він відмовився од допомоги позикодавця-лихваря, бо знав ненаситність цієї гієни, знав, що залежність від нього могла призвести лише до катастрофи. Але іншого виходу не було.

ХОР (*завиваючи*). Белювер, платіть! Платіть!

ЗАХИСНИК. Еліасу Белюверу вже винесено вирок.

Белювер знову сідає і напружено вдвляється в підлогу.

ХОР КРЕДИТОРІВ. Белювер наш боржник! Белювер наш боржник!

ПЕРШИЙ. Ми про це скажемо на ярмарку.

ХОР. Белювер наш боржник!

ДРУГИЙ. Про це буде написано в газетах.

ХОР. Белювер наш боржник!

ТРЕТІЙ. Ми повідомимо про це його хазяїна.

ХОР. Белювер наш боржник! Белювер наш боржник!

СЕНЬЙОРА БЕЛЮВЕР. Ось тобі й маєш! Навіть незнайомі знатимуть про нашу ганьбу. Тепер тебе будуть відвідувати лише круки, подібні до цього, який щойно приходив! Якби ти мав хоч краплю власної гідності...

ХОР. Віддайте! Віддайте наші гроші! Віддайте! Віддайте наші гроші! Белювер наш боржник!

СЕНЬЙОРА БЕЛЮВЕР. Нещодавно сеньйора Брізпопателлі сказала мені...

Белювер, що до цього нерухомо сидів і вислуховував усе, раптом підскакує, мовби викинутий з катапульти, розмахує руками і кричить,

БЕЛЮВЕР. Годі!!!

ХОР. Віддайте! Віддайте наші гроші!

Белювер хапає капелюх, виходить на вулицю, біжить за лаштунки, кричить. Кредитори здивовано переглядаються, шепочуться і кидаються слідом за ним. Вони репетують, нявкають, гавкають, а потім, як і Белювер, зникають за лаштунками. В цей час судові пристави ставлять невеличкий письмовий стіл, два стільці і одвірок. З одного боку з'являється зморений, заспаний Белювер. Капелюха він тримає в одній руці, а другою розстібає комірець, заточується. Захисник жестом запрошує Томаса-Шейлока Гарсію, і той сідає за щойно поставлений столик. Як тільки Шейлок зайняв своє місце, Белювер підходить до уявних дверей і стукає тричі.

ТОМАС-ШЕЙЛОК ГАРСІЯ. Заходь, сину мій.

Белювер входить.

Проходь сюди, сину мій. Сідай, ти, мабуть, дуже зморився?

Белювер спирається на стіл, але не сідає.

Я все знаю, мої агенти давно стежать за тобою. Я знав, що ти прийдеш до мене. Сповідайся передо мною, як перед святим отцем, розваж свою душу. Ти прийшов до мене по заспокоєння, і ти не підеш без нього. Ти заборгував гроші. Багато грошей.

Белювер стає навколішки. Гарсія кладе йому руку на плече. Чи крав ти, сину мій?

Белювер заперечливо хитає головою.

Чи мав ти зиск від вдів, сиріт, старих?

Белювер заперечливо хитає головою.

Чи хоч раз ти скористався чужими грошима, щоб вчинити нечестиві речі проти бога або своїх ближніх?

Белювер заперечливо хитає головою.

Чи користувався ти майном або товарами чесних комерсантів для власної вигоди, не оплативши повністю їхньої вартості?

Белювер схилив голову. Томас-Шейлок Гарсія нахилиється над ним.

Мені треба, щоб ти подумав зараз, щоб ти зосередився — ти вчинив злочин. Ти привласнив і використав товари, які становлять активний капітал чесних комерсантів. Вони тобі з відкритою

душею віддали своє, а ти віддячив злом за добро. Ти непоправний боржник і свиня. Ти злочинець, грабіжник. Я хочу, щоб ти покавсяся, поклявся всіма святими, відчув глибину тієї прірви, над якою стоїш. Я хочу, щоб тобі стало соромно. Кайся, соромся, страждай і плач, окаєнна душа!

Белювер ридає, майже лігши на підлогу.

Тепер підведись. Твої сльози щирі, і вони спокутують тебе! Вставай! Тепер ти мій брат. Ти прощений!

Белювер встає.

Давай побесідуємо спокійно.

Вказує на стілець, Белювер сідає. Гарсія теж.

Ну, а тепер скажи мені, чим я можу бути тобі корисний?

Белювер мовчки дивиться на нього.

Ти заборгував шістсот песо. Це великі гроші. Ти не можеш дати мені ніяких гарантій. На твою мізерну платню немає рації накладати арешт. Ти зміг би приносити мені щомісячно п'ятдесят песо?

Белювер простягає до нього руки.

Стривай! Не поспішай, мій сину. Треба домовитись про відсотки і ще про дещо. Але це не суттєво, я хочу вірити в твоє каяття, в твої почуття. Оскільки немає жодної гарантії, тобі доведеться підписати документ на більшу суму. Це, звичайно, проста формальність. *(Виймає розрахункову книжку)*. Звичайний документ на вісімсот песо.

Белювер хапає розрахункову книжку, і Гарсія, посміхаючись, пропонує йому авторучку. Белювер похапцем підписує. Гарсія дістає гроші, рахує.

Сто... Двісті... Триста... Чотириста... П'ятсот... П'ятсот п'ятдесят... *(Дає Белюверу)*. Я даю тобі п'ятсот п'ятдесят песо, сину мій. Перші п'ятдесят песо я утримую в рахунок боргу.

Белювер бере гроші і хоче йти.

Спокійно! Спокійно! *(Усміхається)*. Хочеш випити зі мною склянку чаю?

Белювер здивовано дивиться на нього, бере капелюх і йде до дверей.

Не забудь через тридцять днів завітати до мене і принести п'ятдесят песо!

Белювер виходить трохи збентежений. Згодом веселішає. Вперше за весь час посміхається, йде через увесь кін і зникає за дверима.

ЗАХИСНИК. Таким чином він отримав позичку. Лише п'ятсот п'ятдесят песо. Найперший його крок ви можете передбачити самі. Окрім того, всі свідки підтверджують це.

З'являється хор кредиторів, біжать, штурхаючи один одного.

ХОР КРЕДИТОРІВ. Ми одержали! Ми одержали! Одержали наші гроші! Ура! Ура! *(Гамір, галас)*. Одержали, ура! Алілуя! Порятунк! *(Галас, штурханина, вигуки)*.

КОРЕСПОНДЕНТКА *(виходить)*. Краще й вигадати важко! Прибули вчасно! Христофоре, мерщій сюди!

Христофор видирається на підвищення. Просить уваги. Всі завмирають, спалах.

ФОТОГРАФ. Для «Ілюстрованих». Щиро дякую!

КОРЕСПОНДЕНТКА (*біжить до телефону*). Алло! Алло! Так, це я. З'єднай мене із спортивною сторінкою. Так, так, спортивною! Здається, у злочинця були спільники в одній футбольній команді. Мені треба проконсультуватися із спортивною редакцією. Біля входу страшенний шарварок. Пізніше подзвоню. (*Швидко виходить*).

ЗАХИСНИК. Тепер Белюверу залишається єдиний вихід: заощаджувати і скорочувати витрати. Він мусить не палити світла, відмовитись від цукру і солі, триматися до того часу, аж поки не буде сплачено вісімсот песо внесками по п'ятдесят песо щомісяця.

Заходить Белювер.

Але перший місяць промайнув, мов метеор.

Світло на кону гасне і в ту ж мить знову запалюється. І Белювер зміг віднести лише тридцять п'ять песо.

Белювер заходить до Томаса-Шейлока Гарсії, той сидить біля столу.

ТОМАС-ШЕЙЛОК ГАРСІЯ. Проходь, сину мій! Ти приніс мені п'ятдесят?

Потирає руки. Белювер простягає йому гроші.

Невистачає грошей, синку?

Белювер схиляє голову.

Тут лише тридцять п'ять песо. (*Пауза*). Але зрештою... це легко полагодити. (*Витягає розрахункову книжку*). Підпиши-но новий папірець.

Белювер підписує.

Ти не хвилюйся, це просто зайва гарантія, я ж ставлюся до тебе, як до рідного сина.

Белювер рвучко обертається.

Наступного місяця принесеш мені п'ятдесят песо і п'ятнадцять за цей місяць. Не забудь же!

ДІВЧИНКА. Татусю, татусю, а що це таке філантроп?

Белювер виходить і робить кілька кроків по сцені.

ЗАХИСНИК. Але й другий місяць промчав, мов комета.

Світло знову на мить погасло. Белювер зупинився, повернувся і вже знову стоїть у Шейлока з новою пачкою грошей.

ТОМАС-ШЕЙЛОК ГАРСІЯ. П'ятнадцять в минулому місяці та п'ять недоданих зараз становлять в сумі двадцять песо. Тобі доведеться підписатися на тисячу п'ятсот песо. (*Дає йому розписку*). Єдиний вихід — принести мені наступного місяця п'ятдесят песо і ще двадцять. (*Показує*). Підпишись тут, де хрест!

НЕВІДОМИЙ. Де хрест?

ЗАХИСНИК. Дні пролітали, немов у калейдоскопі, але не було розради Белюверу.

Белювер встає, але перед тим, як йому вийти, світло на мить гасне. Він знову повертається, вручає гроші і безпорадно розводить руками.

ТОМАС-ШЕЙЛОК ГАРСІЯ. Тоді підпиши на дві тисячі песо!

Белювер сідає, підписується. Світло знову на мить гасне.

Дві тисячі п'ятсот!

Знову гасне світло. Белювер підписується.

Три двісті.

Знову блимає світло.

Чотири тисячі.

Знову на мить стає темно.

Чотири тисячі двісті тринадцять песо, чотирнадцять сентаво і квіт!

Белювер кінчає підписувати. Томас-Шейлок Гарсія встає. Переходить з «ти» на «ви».

Не відповідайте мені, я сказав: квіт! Я вам лише на мить довірився, а ви замість подяки... Ви заборгували мені чотири тисячі двісті тринадцять песо і чотирнадцять сентаво, а вам навіть нікуди упасти в разі смерті. Мені потрібна гарантія, порука. Треба домовитись про відшкодування збитків. (*Наближається до Белювера*). Ти пам'ятаєш ту мить, коли тебе обсіли злидні і ти був у відчаї? Хіба я не став тобі батьком?

ДОМОГОСПОДАРКА. Ох, як це все зворушливо! (*Зітхає*).

Белювер схиляє голову.

ТОМАС-ШЕЙЛОК ГАРСІЯ. Хіба я не був співчутливим, терпеливим, дружнім, щедрим, великодушним порадником твоїм?

Белювер сидить з похиленою головою.

І задля чого все це? У вас немає навіть крихти пристойності і щирості.

Томас-Шейлок Гарсія знову витягає розрахункову книжку, сердитий і урочистий, як бог. Чуються удари грому, десь далеко крешуть блискавиці, буря.

Підпишись тут! Пиши! «Якщо через тридцять днів не сплачу Томасу-Шейлоку Гарсії належні йому чотири тисячі двісті тринадцять песо і чотирнадцять сентаво, в мене буде вирізано з грудей, ближче до серця, фунт м'яса на користь мого кредитора, із судовим втручанням і всіма законними формальностями».

Белювер підписує.

Ось так. Сподіваюсь, сину мій, ти розумієш, що все це пуста формальність і тобі нічого турбуватися. Не забудь прийти до мене під кінець місяця і принести, що зможеш...

У Белювера падає з рук перо, і він, зігнувшись, виходить.

ЗАХИСНИК. Отже, все зроблено. Якщо за тридцять днів він не принесе п'ятдесят песо... А борг тепер уже такий великий, що він ніколи не матиме можливості погасити його. В дійсності ж Белювер одержав лише п'ятсот п'ятдесят песо. Решта — це відсотки, лихварство, грабіжництво. Капіталізація, злочин, називайте, як хочете. І Белювер давно вже сплатив ті п'ятсот п'ятдесят песо щомісячними внесками. Але його підпис фігурує під страшним документом. Він приречений довічно працювати на користь лихваря.

Входить Белювер, він іде до свого робочого місця.

І от тут злигодні, випадковості, доля,— все обсідає його. Ви пам'ятаєте готичний шрифт? Чорний одяг? Біль у серці в момент підписування документа. А треба було йти на роботу...

Белювер кривиться від болю, падає, підводиться, знову згинається, виходить.

Так, це старий біль. Йому не треба було йти до лікаря, щоб довідатися про його причини. Він сам добре знав свого ворога. На цей раз збудником болю була гума для жування, яку він споживав безкоштовно в інтересах фірми. Лікар, який його обслуговував, наш найперший свідок.

СУДОВІ ПРИСТАВИ (*шукать щось в на-
прямку лаштунків*). Доктор Рікардо Лакаванье!

Заходить доктор і зупиняється перед присяжними.

ЗАХИСНИК. Ви клянетеся говорити правду, лише правду і нічого ні більше, ні краще, опріч правди?

Доктор Лакаванье піднімає руку. Сідає.

ЗАХИСНИК. Ви оглядали труп... тобто підсудного?

ДОКТОР. Так. Виявлено пекторалізацію хребетного стовпа на висоті естеріоклейдомічного тудео з паратетатінізацією салнінгодарінгооноєстафіліна.

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ. Абсолютно ясно.

ЗАХИСНИК. І збудники цієї хвороби?

ДОКТОР (*педантично*). Їх кілька, і вони різні. Хвороба може виникнути від зловживання готичним шрифтом, в такому випадку вона має назву калігралозіс і гостра графосалгія. В інших випадках вона починається від пристрасті до темного одягу, або нігеротексофобії. В переважній більшості прояви її реєструються під час введення в шлунок гуми для жування. Тоді вона має назву мадагаскарської гарячки. У всіх випадках вона закінчується смертю, якщо, звичайно, не буде вчасно вжито медичних заходів.

ЗАХИСНИК. А в даному випадку?

ДОКТОР. Я б найсуворіше заборонив працювати.

Белювер входить, йде, мов сновида, до своєї кімнати. Не скидаючи капелюха, сідає на ліжко, сидить.

І приписав би абсолютний спокій і ніяких турбот.

ЗАХИСНИК. Останнє запитання, докторе. Скільки ви берете за візит?

ДОКТОР (*невимушено*). Двісті песо.

ЗАХИСНИК. Щиро вам вдячний. Цього цілком досить.

Доктор підводиться і урочисто виходить, представник медицини підхоплюється з місця і низько кланяється йому.

І ось (*походжаючи біля присяжних*) ми підійшли до закінчення історії. Белювер уже не може працювати, він до всього байдужий. Він навіть не чує, що йому говорить власна дружина.

Заходить сеньйора Белювер. Міміка суворі про-
чуханки.

Ця сеньйора присвятила себе зараз підрахунок днів, вона показує чоловікові календар або годинник, порожню господарчу корзинку або порожній гаманець. Даремно. Белювер вже не живе. Він очікує. Очікує того останнього кривавого мазка, що його має зробити пензель його долі.

Сеньйора Белювер ходить по кону, заклавши руки за спину.

Минають дні. Роботу залишено.

З'являється сеньйор Гуттієрес і ходить навколо письмового стола.

До лихваря в кінці місяця він також не пішов.

Томас-Шейлок Гарсія встає і ходить по кону, заклавши руки за спину.

Минають дні... І одного разу...

Томас-Шейлок Гарсія підходить до обвинувача. Обвинувач— до судового пристава і шепоче щось йому на вухо. Судовий пристав шукає свого товариша, і обоє вони виходять. Ім на зміну з'являється поліцейський і прямує до будинку Белювера. Сеньйора Белювер зникає за ширмою, сеньйор Гуттієрес виходить.

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ (*грюкає в двері*). Сеньйоре Еліас Белювер!

Белювер відповідає. Поліцейський заходить.

Еліас Белювер! Іменем закону і за наказом високого суду, вас затримано!

Бере його і виводить за двері. Заходять судові пристави з кліткою, в якій сидить Белювер. Підходять до того місця, де клітка стояла першого разу. Зупиняються, витягають Белювера з клітки і садовлять на лаву підсудних.

ЗАХИСНИК. Ось так ми підійшли до сьогоднішнього процесу. Доля порядної людини, чесно-го трудівника в небезпеці, вона в руках чудовиська (*вказує рукою*) Томаса-Шейлока Гарсії! Суд присяжних не може дійти до іншого висновку, опріч того, щоб повністю виправдати Белювера! Це єдине моє прохання! Більше нічого!

Гомін. Хтось один серед публіки плескає в долоні. Захисник сідає. Всі хвилюються.

СУДДЯ. Тихше!

СУДОВИЙ ПРИСТАВ II. Тихше!

СУДДЯ. Докази наведено. Сеньйори суду присяжних зволіють вийти на нараду і повернутись лише тоді, коли буде вирішено, винний чи не винний Еліас Белювер.

Удар молотка. Присяжні встають і залишають ложу. Ідуть урочисто один за одним, зупиняються біля лаштунків, де відбувається мімічна дискусія. Публіка виходить. Судові пристави походжають по залу.

ОБВИНУВАЧ (*підходить до захисника, бере його за руку*). Вітаю вас, докторе. Справді, ваші докази можуть викликати захоплення.

ЗАХИСНИК (*майже на вухо, ніби повідомляючи таємницю*). Ходімо вип'ємо кави, колег.

ОБВИНУВАЧ (*так само*). З великим задоволенням, докторе.

Ідуть, взявшись під руку. Служник ставить столик і два стільці. Сідають.

ЗАХИСНИК. Послухай-но, брюнете, дві кави. Та міцної.

ОБВИНУВАЧ. Я вже вам казав, колег, мені дуже сподобалися докази, представлені Вами. Все дуже добре підготовлено.

ЗАХИСНИК. Ні, справа програна. Цей документ — надмогильна плита.

ОБВИНУВАЧ. А жаль. Мені дуже подобається ваш клієнт, докторе. Він здається мені порядною людиною.

ЗАХИСНИК. Ви що, глузуєте з мене? Він втрапив всяку совість. Хіба ви не бачите, як він обібрав дона Шейлока? Ваш клієнт — справжній джентльмен. Я буду радий, коли Белюверу винесуть вирок. Треба цьому покласти кінець.

ОБВИНУВАЧ. Шкода, шкода, друже. Мені сподобався ваш клієнт. Адже Шейлок Гарсія зовсім не потребує цих грошей.

Слуга подає каву. Захисник дістає гаманець.

Але що ви збираєтесь робити, докторе? (*Дістає гроші*). Сюди, хлопче, сюди!

ЗАХИСНИК. Дозвольте! Ще тільки цього бракувало! (*Наполягає і віддає свої гроші*). Я клянусь вам, що захищаю Белювера проти власного бажання. Якби це залежало від мене, я б його четвертував.

ОБВИНУВАЧ. Отак буває завжди. Я його звинувачую, і в той же час бажаю йому порятунку. Але що поробиш, доводиться служити своїм клієнтам.

ЗАХИСНИК. Зрозуміло, колего. Ми технічні виконавці! Правду сказав Сервантес: не вкладай власну пристрасть у чужу суперечку.

ОБВИНУВАЧ. До речі. Я бачив учора, як ви заходили до трибуналу з гарненькою дівчинкою...

ЗАХИСНИК. Моя нова секретарка. Щось незвичайне, правда, друже?

Ідуть до виходу.

ОБВИНУВАЧ. А та, що була у вас раніше, така огрядна?

Голоси затихають.

ЗАХИСНИК. Ми її звільнили, друже. Уявляєш собі, кожного дня перед тим, як вийти...

СУДОВИЙ ПРИСТАВ. Суд іде! Всі на свої місця!

Всі займають свої місця. Присяжні один за одним заходять до ложі.

СУДДЯ. Буде заслухано авторитетну думку кожного присяжного. Сеньйоріто Матільда Арганьярас! Вчителька середньої школи, ваша думка.

ВЧИТЕЛЬКА (*поправляє лорнет. Читає, стоячи, як в школі*). Виховуючи і навчаючи першокласників, я не можу думати інакше, ніж є насправді. Еліас Белювер винний. Він хворів на солюдку знемогу, на неробство, на недостатність ініціативи і зовсім не вмів нічого заощаджувати. Якби він мав всі ці якості, він не сидів би сьогодні на лаві підсудних. Цей вирок буде повчальним прикладом для молоді і вихованців. Діти, які зараз мене слухаєте, ніколи не наслідуйте прикладу цієї поганой людини. О! Яким нещасним буде той, хто захоплюватиметься неробством і солюдкою знемогою! (*Сідає*).

СУДДЯ. Сеньйоре Готардо Перес! Представник медицини, ваша думка.

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ. Сеньйоре суддя! Я розумію, що Еліас Белювер винний. Його фатальною помилкою була зневага до медицини. Белювер належить до такої категорії людей, які вдаються до медицини лише тоді, коли відчують хворобу і біль. Кращі майстри вчать нас, що відвідувати лікаря необхідно до хвороби. Ця помилка була фатальною. Винести вирок Белюверу — значить поставити юстицію на службу науки, сприяючи цим самим розвитку превентивної медицини, яка бореться за краще і повноцінніше покоління. І тому мій діагноз у цьому питанні — винний. (*Сідає*).

СУДДЯ. Маріо Касалья, маклер по продажу шарикових авторучок! Ваша думка!

МАКЛЕР (*посміхається*). Абсолютно винний, сеньйоре суддя! Всі деталі вказують на класично нікчемного службовця і неможливого працівника у своїх хазяїв. А справа вже в тому, що, не кажучи про беззаперечну перевагу шарикових ручок, той готичний шрифт, яким захоплювався підсудний, показує нам його реакційний дух, який не визнає не лише шарикових ручок, але навіть всіма шанованою застарілою авторучки. Користуватися вісімнадцять років пером і архаїчною чорнильницею, — цього цілком достатньо, щоб засадити його до тюрми. Не кажучи вже про темний одяг, який виступає проти усіх норм «Підручника доброго службовця». Але найсерйознішим із всього є спроба нав'язати продукт, який споживається ним особисто. Груба помилка: гумка для жування не буде купуватися лише тому, що її жує продавець. Це відворотно. Справжній продавець мусить посміхатися, лестити, приваблювати, переконувати, але ніколи не споживати сам! Ось три причини, яких цілком досить, щоб визнати його винним. (*Сідає*).

СУДДЯ. Сеньйор Ісідоро Лейва і Обіс! Рантьє.

РАНТЬЄ. Він просто винний. Белювер міг підписувати і міг не підписувати документа. А коли вже він підписав, значить він добровільно визначив свою долю. Стаття 1197 цивільного кодексу гарантує свободу укладання умови, що є основою нашої цивілізації. Людина від народження вільна. Тому, в ім'я свободи, треба винести вирок Белюверу.

СУДДЯ. Крісітомос Тіболі — пенсіонер!

ПЕНСІОНЕР. Винний. Я пенсіонер. (*Сідає*).

СУДДЯ. Ви мусите обґрунтувати свою думку, сеньйоре.

ПЕНСІОНЕР. Це дуже просто. Він винний. Якби це було не так, то проти нього не порушували б справи. Суд дуже поважна установа, яка витратила гроші на телеграми, запросила людей, змарнувала багато часу, примусила виступати велику кількість свідків. І було б знущанням над судом, якби після таких витрат і турбот визнати обвинуваченого невинним. (*Сідає*).

СУДДЯ. Сеньйора Кулія Чавес! Домашня господарка.

ДОМОГОСПОДАРКА. І ви ще запитуете? Винний! Досить подивитися, як цей мізерний суб'єкт поводить із своєю дружиною. (*Сідає*).

СУДДЯ (*урочисто*). Єліасе Белювер! Встаньте!

Белювер встає.

Підійдіть до суду!

Белювер підходить.

За єдиною думкою вас оголошено винним. А тому ви мусите вручити Томасу-Шейлоку Гарсії, вашому кредитору, фунт м'яса, яке буде вирізано у вас сеньйорами санітарами трибуналу. (*Тричі стукає молотком*). Хай зайдуть санітари.

Заходять трое санітарів у халатах і фартухах, які носять м'ясники; одяг в крові, брудний. У всіх великі ножі. Белювер злякано відходить, але всі трое хапають його і заводять за лозу судді.

ДІВЧИНКА. Татусю, татусю, його повісять?

Чути жахливий крик. Повертаються санітари з пакетом, загорнутим у газетний папір. Урочисто вручають судді, який кладе пакунок на вагу.

СУДДЯ (*гукає*). Точно один фунт м'яса! (*До Шейлока Гарсії*). Сеньйоре Томас-Шейлок Гарсія! Діючи за усіма правилами закону, я вручаю вам фунт м'яса вашого боржника сеньйора Єліаса Белювера, яке було вирізане в нього з найближчого до серця місця, згідно запису у документі. Цим актом вирок вважається виконаним, і звинувачений негайно звільняється.

Проходять судові пристави, ведуть Белювера до виходу, підтримують його з обох боків. Суддя простягає пакунок Томасу-Шейлоку Гарсії.

ЗАХИСНИК. Хвилинку, ваша милість, я хочу внести корективи до справи. Згідно одного давно минулого юриспрудентського і аналогічного випадку в Венеції, за часів судді Порції кредитор має право на м'ясо, але не на кров боржника, якщо це не було раніше обумовлено. Тому, якщо пролито хоч одну краплю крові, сеньйор Томас-Шейлок Гарсія буде відповідати за замах на життя сеньйора Белювера і змушений буде відшкодувати збитки, завдані моєму клієнтові. Тому я вимагаю негайно накласти арешт на майно дона Гарсії.

ТОМАС-ШЕЙЛОК ГАРСІЯ (*в страшенній паніці*). А це можливо?

ОБВИНУВАЧ. Все залежить від того, що скаже суддя. Але мені здається, що так.

СУДДЯ. Те, що сформулював захисник процесу, вважаю за своєчасне і за таке, що стосується справи.

Удар молотка.

Санітари!

ТОМАС-ШЕЙЛОК ГАРСІЯ. В такому випадку я апелюю, відрікаюся, прощаю. Я нічого не хочу. Хай забирає своє прокляте м'ясо. Хай він прикладе його на старе місце. Його нещастя розриває моє серце. Адже це людська істота. Я ладний сплатити всі його витрати. Я любив його, як сина!

СУДДЯ. Виконуйте постанову! Санітари!

Санітари підходять.

Відкрийте цей пакунок!

Санітари, судові пристави, обвинувач, захисник, Томас-Шейлок Гарсія і дехто з публіки оточують те місце, де знаходиться пакунок.

ВЧИТЕЛЬКА. Мені млосно. Я не можу бачити крові! Який жах.

ПРЕДСТАВНИК МЕДИЦИНИ. Втрата свідомості. Це не страшно. Я буду тут, поруч з вами.

У всіх, хто стоїть навколо фунта м'яса, вихоплюється вигук подиву.

ВСІ. О-о-о-о!

СУДДЯ. Сеньйоре Томас-Шейлок Гарсія! Результати дослідження, підтверджені сеньйорами санітарами, такі: звинувачений Єліас Белювер не має крові в своєму тілі, бо її ні краплі не виявлено. Отже, цей фунт м'яса належить вам, і вам ми його вручаємо.

Вручає пакет. Томас-Шейлок Гарсія втрачає свідомість. Санітари виносять його на повітря. Суддя стукає молотком.

Судовий розгляд закінчено. (*Підводиться*).

СУДОВІ ПРИСТАВИ. Всім встати! Їх милість залишає зал!

Всі встають. Входять кореспондентка і фотограф. На своєму місці залишається тільки невідомий. Він вдає, що спить.

КОРЕСПОНДЕНТКА (*до публіки*). Уже закінчилось?

ПУБЛІКА. Так, сеньйоріто. Йому щойно винесли вирок.

КОРЕСПОНДЕНТКА. Даруйте. (*Біжить до телефону, набирає номер, чекає*).

СУДОВИЙ ПРИСТАВ. Звольте звільнити приміщення!

Присяжні встають, і публіка починає їм аплодувати. Присяжні кланяються, виходять з ложі. Але аплодисменти настільки настирливі, що їм доводиться знову повернутися. Чоловіки випереджають обох жінок присяжних і беруть їх під руки. Вклоняються, немов на сцені. Хтось гукає «Браво!»

КОРЕСПОНДЕНТКА. Алло! Редакція! Так, це я. Йому винесли вирок. Здається, все трапилось через жінку. Як її ім'я? З'ясувати не вдалося. Напишіть перше-ліпше, яке красивіше. Так, фотографії досить.

Продовжує розмову. Публіка повільно прямує до виходу, присяжні вітають один одного. Те ж саме роблять обвинувач і захисник, які виходять слідом за суддею. Залишається лише невідомий. Він сидить, обхопивши голову руками. Всі виходять. Судові пристави наближаються до невідомого. Кореспондентка кінчає розмову, вішає трубку і виходить на середину кону.

КОРЕСПОНДЕНТКА (*судовому приставу*). Потім запишете мені все, що відбулося, і надішлете в газету. Гаразд?

СУДОВИЙ ПРИСТАВ. Будьте спокійні. Але не забудьте, що суддя не любить фотографуватися в профіль. (*Фотографу*). Ви чули?

ФОТОГРАФ. Не турбуйтеся. Апарат не заряджений. В газету підуть фотографії минулого тижня. Але люди так люблять фотографуватися для газети, що купують потім і їх.

СУДОВИЙ ПРИСТАВ. Гаразд. Тепер ідіть. Треба звільнити приміщення.

Проводжає їх. Невідомий залишається на своєму місці. Пристав озирається, помічає його.

Пора звільнити приміщення, сеньйор. Чуєте?

НЕВІДОМИЙ. Ви мені можете сказати, що трапилось з Белювером?

СУДОВИЙ ПРИСТАВ. Як що трапилось? Ви хіба не були присутні?

НЕВІДОМИЙ. Так, але я запитую про те, що буде з Белювером? Хто дасть йому роботу? Куди він піде? Ніхто ж нічого не пояснив.

СУДОВИЙ ПРИСТАВ. Обвинувачений на волі. Це не обходить суд, бо він не втручається в приватне життя людей. Вони вільні і самі відповідають за свої вчинки. *(Пауза)*.

І, будь ласка, звільніть приміщення!

НЕВІДОМИЙ *(підводиться)*. А скажіть... Для суду байдуже те, що в Белювера не було крові?

Підходить другий пристав і стає біля першого.

ПРИСТАВ. Звільняйте приміщення, сеньйоре! Ми тут не для дискусій.

Пристави хапають невідомого під руки.

НЕВІДОМИЙ. Тоді я вам сам скажу, чому не було крові в Белювера.

Невідомого штовхають в зал для глядачів.

Її вкрали в нього! Його вичавили, мов лимон! *(Опускається в партер)*. У нього вкрав її хазяїн із своєю солодкою знемогою, той інший з темною одежею, лікар з готичним шрифтом, з жувальною гумкою. *(Його штовхають до глядачів)*. А тут, між адвокатами й присяжними, з нього остаточно все вичавили. *(Виривається з рук приста- вів і звертається до публіки)*. А кров людини священна і не належить ніякому хазяїнові, ніякому суду, ніякому лихвареві. Це вампіри, які ходять на волі. Обережно! Місто повне вампірів! Треба покласти цьому край! *(Його грубо виштовхують)*. Вони на волі! *(Його виводять)*. Це вампіри! Вампіри! Вампіри!

Голос затихає за лаштунками. В цей час раптово спалахує світло, і статуя правосуддя з грюкотом падає.

ЗАВІСА

З іспанської перекладали
Лев ОЛЕВСЬКИЙ та Юрій ПЕТРЕНКО

ІНДІЯ БІЛЬШЕ НЕ ЗАСНЕ!

Нещодавно мені довелося побувати на крайньому півдні Індії—місі Коморін. Я спостерігав там схід сонця. Ця чудова картина надовго запам'ятовується. Забагряніла від ранкової зорі баня нового храму Махатми Ганді. Яскраві промені заграли на стародавніх стінах святилища богині Канья Кумарі і весело побігли вгору по величезних колонах храму Трьох морів, укриті мохом стіни якого омиваються водами Бенгальської затоки, Індійського океану та Аравійського моря. Неповдалі від берега, просто на південь від високого рогу Коморін в Індійському океані височить самотня скеля. Як розповідає легенда, на ній думав і молився за щастя свого народу Свами Вівекананда—вірний син свого народу, людина великої душі, чужого серця і залізної волі. В найтяжчі роки колоніального гніту він сміливо виступив на боротьбу за свободу своєї батьківщини.

Милуючись величною картиною народження нового дня, я мимоволі згадав слова Вівекананди, сказані ним ще наприкінці минулого століття: «Сонце мужності вже зійшло, наша країна неминуче пробудиться, й ніхто не зможе стати на заваді цьому. Індія більше не засне». Це сонце мужності зараз яскраво сяє над Індією. Воно осяває шлях індійському народові до нового життя. Скільки поколінь спрагло чекало появи сонця свободи, скільки жертв було принесено в ім'я незалежності і щастя батьківщини!

В перших лавах борців завжди йшли письменники-патріоти. Вони віддавали народові весь свій талант, всю свою силу. Ні репресії, ні тюрми не могли примусити їх замовкнути. Ми високо шануємо їхню благородну, самовіддану працю, цінуємо їхній великий внесок у загальну справу священної боротьби за незалежність своєї батьківщини.

Протягом багатьох віків розвитку індійської літератури ідеї свободи і рівності, боротьби із сваволею і гнітом, почуття любові й відданості батьківщині, нездоланна віра в торжество правди і справедливості завжди були головним джерелом, що надихало і живило творчість передових письменників Індії. В індійській літературі, наче в чарівному дзеркалі,

відбивається все багатогранне життя індійського народу, який від покоління до покоління створює найвеличніші пам'ятки мистецтва і культури. Безсмертні «Рамаяна» і «Махабхарата» — перекази та легенди сивої давнини, найвеличніші досягнення творчого генія індійського народу — стверджують торжество високих патріотичних, моральних і гуманістичних ідей та принципів. Безмежною любов'ю до людини відзначаються сповнені глибоких почуттів та переживань драми і поеми великого Калідаси. Жага життя, любов до простої людини, оспівування його творчої праці, пристрасний заклик до рівності і протест проти насильства й гніту, — такий зміст полум'яних віршів та пісень народних поетів середньовіччя — Кабіра і Міри Баї, Сур Даса і Тулсі Даса, Чанді Даса і Намдева та багатьох інших. Вони заклали основу демократичної літератури Індії. «В нашій країні, — говорить відомий сучасний індійський літературознавець, професор Пракаш Чандра Гупта, — немає популярнішої книги, ніж «Рамачарітаманаса», бо вона вказує індійському народові шлях до нового життя та визволення від експлуатації». Поневолення Індії англійськими імперіалістами, довгі роки колоніального режиму, розгул сваволі і реакції, розорення і пограбування країни, всілякі спроби колонізаторів придушити і розтоптати почуття національної гідності не могли зламати і знищити волелюбного духу індійського народу.

Невпинно зростав і поширювався по всій Індії стихійний протест проти рабства й беззаконня і вилився у могутнє народне повстання 1857 року. Високо піднялася і прокотилася по країні хвиля народного гніву. Вона сколихнула і збудила народи Індії. Від її могутніх ударів захиталися підвалини британського колоніалізму. Вона відкрила нову епоху в житті індійського народу, епоху знищення старих, віджилих суспільних відносин, епоху бурхливого піднесення національно-визвольної боротьби, епоху зростання національної самосвідомості народів Індії, нового розквіту їх національної культури.

Середина XIX століття стала переламним періодом і в розвитку індійської літератури. Мистецтво наближа-

ється до життя, стає засобом активного впливу на свідомість людей. Дедалі виразніше звучить в нім голос простого народу, сміливіше підносяться актуальні проблеми, які хвилюють найширші маси індійської громадськості, тіснішими стають його зв'язки з національно-визвольною боротьбою. В цей період виникають і розвиваються нові для індійської літератури жанри: соціальний та історичний роман і драма, оповідання, патріотична лірика, громадянська поезія, публіцистика.

Пробудження національної самосвідомості, зростаючий протест проти колоніального поневолення позитивно, хоч і в різних формах, відображаються в творчості багатьох письменників Індії. Поет Майкел Модхусудон Дотто, поет Діно Бондху Мітра — у бенгальській літературі; поет, драматург та публіцист Бхаратенду Харішчандра — в літературі гінді; поет Альтаф Хусейн Халі — в літературі урду; поет Кешавсут — у маратхській літературі; поет Нарманд — в гуджератській літературі; поет Лакшмінатх Беджбурра — в ассамській літературі; прозаїк Вірешалінгам — в літературі телугу та багато інших відкрили нову епоху, збагатили свої літератури антиімперіалістичним волелюбним змістом.

Прагнучи надихнути співвітчизників на боротьбу за свободу, збудити в них почуття національної гордості, письменники малюють у своїх творах картини величного минулого Індії, протиставляючи їм тяжке сучасне життя і злигодні індійського народу.

Створена Діно Бондху Мітрою драма у віршах «Дзеркало Індії» заборонена і конфіскована англійською владою. Сповнені пафосу боротьби сонети і поеми скорботи й відчаю М. М. Дотто, історичні романи Банкіма Чондри Чоттопадхайя «Дебі Чоудхурані», «Чондрешекхор» та інші твори, присвячені славному минулому індійського народу, його самовідданий боротьби з англійськими колонізаторами, заклали підвалини нової бенгальської демократичної літератури. Яке велике значення мали ці твори для розвитку національно-визвольного руху в Індії, свідчить хоча б той факт, що пісня повсталих селян з роману Б. Ч. Чоттопадхайя «Банде Маторам» («Привіт тобі, о мати-вітчизно») відома як

гін індійських патріотів. Створена наприкінці минулого століття, вона й зараз лунає скрізь по країні.

У 80-ті роки минулого століття захисником пригнобленого народу, гнівним викривачем сваволі та експлуатації виступив Бхаратенду Харішчандра в літературі гінді. В яскравих сатиричних віршах він дає нищівну характеристику англійським колонізаторам:

Байками нас заворожують:
життя — мимолітні сні,
Самі ж канчуками погрожують,
пригнічують нас вони,
Вишкірилися драконами,
карають нас без вини...
Для чого нам жить законами
ворожої сторони?

Вершиною творчості Харішчандри є його драма «Бхарат дурдаша» («Нещастя Індії»). Порівнюючи картини колишньої величчя країни з її безрадіним, гірким сучасним, Харішчандра закликає співвітчизників не забувати про патріотичний обов'язок перед батьківщиною. В одній з пісень цієї драми він проголошує:

Вах! Підіймайтеся, браття!
Рве мое серце рана,
Чи ви не бачите, браття,
Горя свого Гіндустана?..

Патріотичні антиімперіалістичні тенденції в літературі гінді, що з'явилися вперше в творчості Харішчандри, далі розвиваються в творчості багатьох передових письменників Індії. На початку XX століття сучасний поет Індії Майтхілшаран Гупта створює патріотичну поему «Бхарат бхараті» («Голос Індії»), що відіграла велику роль у розвитку руху за незалежність. Червоною ниткою проходить через весь твір думка про те, що більше неприпустимо тримати в темряві й безправ'ї індійський народ—творця найдревніших у світі культури, науки, мистецтва, — він неминуче мусить скинути ганебні кайдани рабства. Ця велика поема складається з трьох частин: «Минуле», «Сучасне», «Майбутнє». Як свідчить відомий сучасний індійський літературознавець Хазарін-расад Двіведі, поема «свого часу була найбільшим стимулом для розвитку в Індії руху за визволення від іноземної залежності». В роки тяжких для індійського народу випробувань, коли серед деяких прошарків інтелігенції внаслідок посилення колоніального гноблення, сваволі і прищеплення імперіалістичної ідеології виникли сумніви у можливості визволення, в успіху дальшої боротьби за свободу, поет закликав:

В трудну дорогу далекого плавання
Рушим, як наші батьки вирушали...

Й далі:

Ось перед вами життя — ніби поле,
Бажаним шляхом сміливо

ступайте...
Браття! Змітайте усі перепони,
Час благородній роботі віддайте.

Славні сторінки героїчного минулого оживають також в написаних мовою гінді історичних драмах Джаяшанкара Прасада («Скандагупті» та

ін.). Основна думка його творчості: колишня величчя Індії неминуче відродиться, волелюбний дух індійського народу переможе темні сили рабства і насильства.

Мріючи про щасливе майбутнє і не знаходячи задоволення в навоколишній дійсності, ряд поетів початку XX століття закликають зруйнувати старий світ. Ці мотиви в сучасній індійській поезії були вперше розроблені у віршах Свами Вівекананди наприкінці XIX століття. В деяких піснях та віршах Сур'яканта Тріпатхі Нірала, присвячених фантастичному образу бога руйнування Шіви, оспівується його танок смерті та знищення «тандав»:

Танцюй, о нестримний Шіво,
танцюй,
Смерті гримлячий танок танцюй,
Все на своєму шляху
Топчи, пали, руйнуй!

Листя старе зогниє на прах,
Нове розбрунькується на гілках,
Оновлений світ забуває печаль і

страх,
Красо молоді душі, квітуй,
Танцюй, о нещадний Шіво, танцюй!

Біль і гнів за тяжку долю пригнобленого народу, за зневажену національну гідність і разом з тим дедалі зростаюче піднесення руху за незалежність, пристрасне прагнення до волі і частя, — все це знаходить своєрідне відображення в творчості багатьох поетів 20—30-х років. Розвивається так звана поезія «чхаявад». Ідеї оновлення світу, всеперемагаючої людської любові, віри в торжество правди і справедливості, глибокий проникливий ліризм живлять творчість цих поетів. Гуманістичні ідеї в поезії «чхаявад» розкриваються з допомогою своєрідних символів. Так, наприклад, у віршах Нірала зоря на сході — провісник нової ери в історії Індії, в гуркоті грому йому вчуваються звуки майбутніх боїв за свободу, гроза несе світові оновлення, гірський потік, що трощить все на своєму шляху, — це бурхливий розвиток нового життя і т. п. В поемі Нірала «Тулсі Дас» перемога царевича Рамни над злим демоном Раваном символізує собою перемогу справедливості і добра над злом. Ще в 30-ті роки поет пророчує майбутню перемогу народу:

Вставай, вставай, зійшла зоря
І зникла віковична мла!
О, щастя жданого прихід!
Промінням душу освіті,
Життя жадобу пробуди
І велич неповторних літ!

Основоположниками цього напрямку вважаються відомі поети гінді Джаяшанкар Прасад, С. Т. Нірала, Сумітрана Пант, Махадеві Варма.

Почуття гордості за свій народ, за велику Індію яскраво і виразно передають поети, оспівуючи красу рідної природи, любов і відданість народу своїй матері-вітчизні. Великий поет Ікбал, який у перші роки XX століття набув слави національного поета Індії, створює цілу серію чудових патріотичних віршів. Любов'ю до батьківщини дихає кожний рядок вір-

ша Ікбала «Гіндустан Хамара» («Індія наша»), що став широковідомою патріотичною піснею всього народу:

Індіє, Індіє, краю мій, нам
наймиліший в світі.
Ми солов'ї у твоїм саду, слухай же
ти пісні ті!
В серці вітчизни живе народ в горі
й благополуччі,
В серці народу вітчизна живе, з
нею ми нерозлучні.

В творчості Ікбала, сповненій співчуття до гноблених, виразно звучить заклик до активної боротьби. «Спочатку меч і боротьба, — каже Ікбал, — а потім уже краса і музика». Поет нагадує:

Орле, ти мусиш високо літати,
Володарем неба стати!
Бо не один ти стоїш в бою —
Мільйони за ціль твою!

Поети називають Ікбала немеркнучим світочем слави і невичерпним джерелом натхнення.

Патріотичні почуття й ідеї боротьби за незалежність проти насильства і гніту втілені в творчості чудового тамільського поета Субраманія Бхараті, який своєю творчістю заклав основи сучасної прогресивної тамільської літератури.

Початок XX століття був позначений широким рухом «свадеші», рухом за визволення Індії від колоніальної залежності. В ньому беруть участь дедалі ширші маси індійського народу. З цим рухом була тісно пов'язана творчість великого письменника Індії Рабіндраната Тагора. Його романи «Гора» — про боротьбу за незалежність Індії в 70—80-ті роки минулого століття, внаслідок чого було створено першу політичну партію країни — «Індійський національний конгрес»; «Дім і мир» — глибокопатріотичний роман про рух «свадеші» на початку XX століття; патріотичні вірші та пісні, такі як «Бенгалія Лакшмі», що увійшли в його поетичну збірку «Батьківщина»; яскрава і політично гостра публіцистика, «Листи про Росію» та інші збірки відіграли величезну роль у розвитку прогресивної антиімперіалістичної літератури Індії, сприяли перетворенню її на дійове знаряддя боротьби за свободу батьківщини. Не випадково чудова пісня Тагора «Джанаганамана» («Душа народу») стала гімном Індійської республіки.

З середини другого десятиріччя XX століття на розвиток суспільної думки в Індії значно впливає світогляд Махатми Ганді. Зазнає впливу його ідей також і література. Виконання обов'язку перед батьківщиною, самозречення і самопожертва заради інтересів народу, розкриття душі простої людини Індії — скромної і чесної, благородної і чулої — стають основним життєвим принципом більшості письменників Індії.

Всі ці почуття та ідеї, як у фокусі, сконцентрувалися в творчості Прем Чанда, який відіграв величезну роль у розвитку загальнонаціональної індійської літератури. В його романах та оповіданнях всебічно відображено життя індійського народу перших

десятиліть XX століття, всі етапи національно-визвольної боротьби і розвитку суспільної свідомості, всі думки і прагнення простих людей країни. Саме життя Прем Чанда — це чудовий подвиг в ім'я щастя і незалежності батьківщини. Тверда впевненість у перемозі індійського народу в боротьбі з колоніалізмом та реакцією — ось лейтмотив усієї творчості Прем Чанда. В 1934 році Прем Чанд писав: «Найбільше моє бажання, — щоб ми перемогли в боротьбі за свободу». Від романів «Премашрам» («Обитель любові») і «Севасадан» («Притулок») до збірки оповідань «Самар Ятра» («Ратний шлях») і романа «Годап» («Жертвна королева») удосконалювався творчий метод письменника, метод критичного реалізму. Більшість сучасних письменників Індії — учнів та послідовників Прем Чанда — Сударшан, Вріндаванлал Варма, Вішну Прабхакар, Яшпал, Кайнендра Кумар, Упендранатх Ашк, Крішан Чандр та багато інших своєю творчістю вписали чимало славних сторінок в розвиток прогресивної національної літератури.

Ні тюрми, ні репресії не змогли пригнати завокнути вірних патріотів своєї батьківщини — письменників Індії. Перебуваючи в ув'язненні, відомий сучасний поет урду Фаїз Ахмад Фаїз писав:

Хоч перо відняли, я співаю знов,
Рота мені не заткнути!
Можу я в серце, в гарячу кров,
Палець собі вмокнуть!

Крізь тюремні стіни лунав голос поета Махдума:

О, якби я міг
У пилу доріг
За свободу в бою
Кров віддати своєю!

Нарешті, прийшов день, про який мріяло багато поколінь. Назавжди відійшли в минуле тяжкі роки колоніального рабства.

Хвиля могутнього національного піднесення, що прокотилася по всій країні після другої світової війни, крах колоніального режиму, завоювання незалежності і створення республіки, нечуване зростання народного ентузіазму, початок перебудови всього економічного, суспільного та культурного життя викликали нові зрушення в індійській літературі.

Поети співають нових пісень про свободу і нове життя. Поет гінді Ні-раджд пише:

Розхитані династій трони,
Корони падають у прах,
До світлого життя мільйони
Крокують в зімкнутих рядах.

Індійський народ вступив на шлях вільного національного розвитку. Багато ще труднощів зустрічає він на цьому шляху. Нелегко відразу відбудувати все те, що протягом багатьох років винищувалося і руйнувалося. Та ще важче створювати нове.

Письменники і поети Індії йдуть у перших лавах будівників нового жит-

тя. Вони закликають мільйони людей до трудових подвигів:

Заліза нам дайте, заліза!
Скувати до плуга леміх
І серп, і лопату для всіх,
Щоб землю орати,
Сіяти й жати,
Гори зерна золотого збирати!..

(Рамбахадур Сінх Мукт).

Тільки мир і дружба між народами можуть бути запорукою успішного будівництва нового життя. Ось чому таке величезне значення в сучасній індійській літературі має тема боротьби за мир. Поет Кедранатх Аграваль пише:

Друзі, вперед під пісню.
Щастя і мир на ланні!
Чуєш, їй в грудях тісно:
Пісне життя, дзвени!

Глибока віра в торжество правди і справедливості, в перемогу над темними силами реакції та війни, в світле майбутнє свого народу, нерозривний зв'язок з ним, — ось основний зміст всієї сучасної літератури народів Індії.

...Я дивився, як сліпуче південне сонце сходило над мисом Коморін, як під його промінням змінювалися обриси стародавніх храмів і гробниць, і думав про те, що сонце свободи, яке зійшло після багатьох століть колоніальної темряви над просторами древньої Індії, ніколи вже тепер не зайде за снігові верховини її скелястих гір.

Мануель К Р У С

філіппінський письменник

У НАС НА ФІЛІППІНАХ

Загально визнано: якщо народ є творцем історії, то він же є і творцем літератури, мистецтва, незважаючи на те, що в кожному конкретному випадку мистецтво робиться руками найталановитіших його представників: письменників, поетів, художників, скульпторів.

Розвиток літератури й мистецтва на Філіппінах визначається цим загальним для всіх країн і народів законом.

Література в найпримітивнішій формі виникла на Філіппінах ще в 300 році до нашої ери. То була написана література: пісні, коротенькі балади про подвиги воїнів та багатирів — предків перших поселенців-островитян, невеличкі коліскові пісні.

Про цю примітивну літературу мало що відомо, і не можна з певністю сказати, чи збереглися ще окремі зразки такої усної творчості у відсталіх племен віддалених районів країни.

Зародження писаної літератури починається десь між 700 і 1000 роками нашої ери, коли мешканці островів почали жити осідло і займатися землеробством, розводити домашніх тварин. Свої пісні, балади, маленькі нехитрі п'єски й повчання вони записували на спеціально оброблених і висушених шматках бамбука, на товстому міцному листі особливої породи пальм, на відполірованих відрізках дерева. Ці твори виконувалися у

відповідні моменти життя племенної общини. Були пісні, які стародавні філіппінці співали, саджаючи рис чи збираючи врожай, пісні рибалок і лісорубів, коліскові, гімни язических релігійних церемоній і пісні, з якими вряджали на війну мужчин свого племені. Усі племенні групи (балангаї) мали загальне письменство, з невеликими видозмінами. Це письменство складалося під сильним індійським та арабським впливами, що пояснюється тісними зв'язками, які здавна існували між Філіппінами та іншими азійськими країнами: Китаєм, Індією, Аравією, Камбоджею і навіть Персією.

Паралельно з цією писаною літера-

Скоро, скоро я вму, тільки зникне
пільма,
І світанок проб'ється, путь вішуючи
дню,
Коли буде блідий він, ти побачиш, що
барви нема,
То візьми мою кров, батьківщину, у
руки сама,
Розфарбуй той світанок в гарячі
потоки вогню.

Почуття народу, який піднявся на
боротьбу за своє визволення, вплив у
вірші «Філіппіни» молодий поет-
патріот Хосе Пальма. Потім цей вірш
став національним гімном республіки.

Рідна країно,
Вітчизно хоробрих героїв,
Не бути нозі чужинця
На священних твоїх берегах.

В той же час Фернандо Ма Гуер-
реро створив свої безсмертні поеми
«Знамено» і «Моя батьківщина», а
Сесілію Апостол закінчив поему «Не-
відомі мученики вітчизни».

Після революції впало більш ніж
триохсотрічне панування іспанців на
островах. І в підготовці цього падіння
немалу роль відіграла іспанська мо-
ва, якою колонізатори озброїли філіп-
пінську інтелігенцію. Під час револю-
ції країна домоглася не тільки полі-
тичної незалежності, а й незалежної
літератури...

І от тоді в політичному житті кра-
їни відбулися жакливі і непередбачені
події. Збройне повстання філіппінсько-
го народу уже близилось до пере-
можного завершення, в руках іспанців
залишалася тільки столиця островів
Маніла, коли на Філіппіни стали при-
бувати перші загони американських
солдатів. Маскуючись під «друзів» фі-
ліппінців, що прийшли «на допомогу
повсталим», вони захопили країну і
оголосили її колонією Сполучених
Штатів... Прихід нового колонізатора
не міг не вплинути на дальший роз-
виток країни і її літератури.

Американці зразу ж розповсюдили
на Філіппінах англійську мову. По
всій країні були відкриті американські
школи, а в учбових закладах, органі-
зованих ще урядом республіки під час
її короткого існування, було введено
обов'язкове вивчення англійської мо-
ви. Незабаром у школах і універси-
тетах англійська мова перетворилася
на єдину мову викладання. В той же
час зовсім не вивчалася тагалогська
мова, й філіппінські письменники по-
винні були рахуватися з фактом ско-
рочення аудиторії, що читає на тага-
логській та іспанській мовах.

Якщо остання чверть століття іспан-
ського володарювання на Філіппінах,
яка була часом великого пробуджен-
ня національної самосвідомості нашо-
го народу, породила сучасний філіп-
пінський роман, то перша чверть сто-
ліття американського панування стала
періодом народження філіппінської
новели англійською мовою.

Що ж сталося з літературними тво-
рами, написаними тагалогською та
іншими національними мовами й ді-
алектами?

Мистецтво книгодрукування при-
йшло до країни з Японії в 1609 році,
а його ініціатором був западливий
філіппінець китайського походження
Томас Пінпін. Наступного року Пін-
пін сам видав тагалогсько-іспанську
граматику. Однак перший роман
«Урбана і Феліца», написаний тагалог-
ською мовою, з'явився значно піз-
ніше. Автором його був Модесто де-
Кастро. А перед приходом американ-
ців на Філіппіни революційний уряд,
який був створений у період боротьби
з Іспанією і який потім боровся проти
американців, оголосив тагалогську
мову національною мовою Філіппін і
відкрив безкоштовні державні школи.

Коли прийшли американці, тагалог-
ські письменники дали вихід своїм на-
ціональним почуттям. Їхні твори були
просякнуті пафосом боротьби за ща-
стя філіппінського народу. Саме в той
час два відомі популяризатори тага-
логської мови Лопе К. Сантос і Фау-
стіно Агулар створили видатні рома-
ни. Перший написав «Банааг ат Сі-
кат» («Проміння і схід сонця»), а дру-
гий — «Бусабос нанг Палад» («Раб
долі»). Найвидатнішим тагалогським
драматургом аж до початку другої
світової війни був Северіно Рейес.

У той же час англійська мова про-
довжувала розвиватися і поширюва-
тися серед філіппінської інтелігенції.
І до другого десятиріччя американ-
ської окупації дуже багато періодич-
них видань на англійській мові стали
сильно конкурувати з аналогічними
тагалогськими виданнями. Зараз ан-
глійська періодика переважає.

За останні п'ятдесят років філіппін-
ці написали десятки тисяч оповідань і
новел англійською мовою. Романи не
були такі поширені, як короткі опові-
дання. Лише кілька великих епічних
полотен було створено протягом ос-
таннях п'ятдесяти років, і, очевидно,
тільки деякі з них користуватимуться
успіхом у читачів у найближчі роки.
Це — «Земля його Батьківщини» Ху-
ана С. Лайа, який також писав і та-

галогською мовою та «Квітневий ві-
тер» Н. В. М. Гонсалеса, що є одним
з кращих літературних критиків
країни.

Віршовані твори, написані англій-
ською мовою, — майже так само чис-
ленні, як і оповідання, — не завжди,
на жаль, були філіппінськими за фор-
мою і змістом. Більшість із них но-
сила помітний слід західних впливів.

Проте є цілий ряд хороших філіп-
пінських поетів, які пишуть англій-
ською мовою. Один з них — Р. Сулу-
ета да Коста, твори якого «Лайк зе
Молейв» залишаються і по сьогодні
зразком класики філіппінської поезії.
Поетеса Тринідад Тарроса-Субідо на-
писала ряд сонетів англійською мо-
вою; почуття і устремління в них ти-
пово філіппінські.

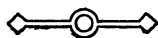
Можна спитати: що ж чекає в май-
бутньому цю тримовну літературу? Ін-
шими словами, які перспективи роз-
витку філіппінської літератури?

Філіппінська література розвиваєть-
ся в надзвичайно важких умовах.
Тимчасом неухильно зростаючий на-
ціональний рух дає могутній стимул
для її розквіту. Не лише Асоціація
філіппінських письменників, а й сам
уряд протягом останніх років при-
діляли всьляку увагу розвитку тага-
логської мови, як мови нашого наро-
ду. Зараз навіть письменники, які ні-
коли раніше не писали тагалогською
мовою, не тільки оволодівають нею,
а й повністю на неї переходять. Най-
поширенішим з літературних журналів
є не англійський, а тагалогський жур-
нал «Лівайвай» («Світанок»). В той
же час кращі зразки філіппінської лі-
тератури, написані іспанською і ан-
глійською мовами, були перекладені
на тагалогську мову. Перекладання
творів іноземної літератури триває і
зараз.

Правда, протягом деякого часу ан-
глійська мова, поруч з тагалогською,
використовуватиметься і в літературі
і в побуті. Та врешті-решт її безумов-
но витіснить тагалогська мова — так
само, як у свій час іспанську витісни-
ла англійська.

Я хочу сказати, що кращі зразки
літератури, створені філіппінцями ан-
глійською мовою (особливо оповідан-
ня, де наші письменники найповніше
змогли проявити свій талант), уже
вийшли у світ, в той час, як таланови-
ті твори наших днів тагалогською мо-
вою в основному ще тільки чекають
свого створення.

Такий, на мій погляд, стан у філіп-
пінській літературі.

ВІРНЕ РІШЕННЯ ВАЖЛИВОЇ ТЕМИ

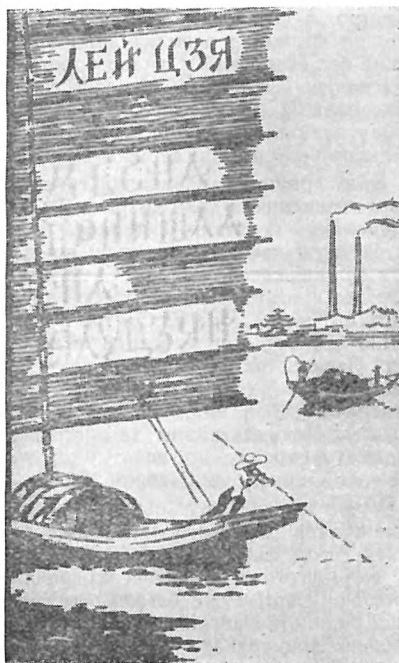
Той, хто слідкує за літературним життям Китаю, не міг, звичайно, не помітити, що останніми роками все менше стає творів, побудованих на традиційних міфологічних сюжетах або фактах далеких історичних часів.

Нові явища, які перетворюють життя народу, а не трагічне торжество лиха, привертають нині пильну увагу китайських літераторів. Сучасність стала головною темою їх творів, вони прагнуть зображувати її правдиво, пристрасно, по-партійному.

До таких творів належить книга письменника Лей Цзя «Весна прийшла на Ялуцзян» — перша частина задуманої трилогії «Прихована сила». Поки що важко говорити про сюжетно-композиційну побудову всього твору, але його ідейна спрямованість не викликає ніяких сумнівів: це схвильована, пристрасна розповідь про робітничий клас Китаю, про єдність партії і народу. Автор конкретними ділами одного виробничого колективу переконливо довів, що «коли воля багатьох поєднується в одне ціле, люди стають непереможними».

Вже з перших розділів розуміємо: все, про що розповідає і що показує Лей Цзя в своїй повісті, близьке й дороге йому. Він не реєстратор, а активний учасник подій, що відбуваються в житті країни. Голос автора

Лей Цзя. Весна прийшла на Ялуцзян. Переклад з китайської. Видавництво «Радянський письменник», Київ, 1957.

зливається з голосами його позитивних героїв.

Сюжет повісті обмежений життям однієї з фабрик Китаю. В орбіту дії залучені порівняно небагато персонажів. Але сила художнього узагальнення в цій книзі така, що ми добре розуміємо: те, над чим працює, за що бореться маленький колектив, і є основним завданням соціалістичного будівництва, завданням, яке вирішує сьогодні весь багатомільйонний китайський народ.

На сторінках книги ми бачимо багатий світ людських характерів, світ людей, які здійснюють важливі проблеми. Він, цей світ, звичайно, не вміщається в стінах однієї фабрики, в межах одного міста. Авторіві вдалося в малому зрозуміти велике. А хіба не до цього повинен прагнути справжній митець?

Як саме, за допомогою яких засобів досягає Лей Цзя цієї мети?

Щоб вірно і глибоко зобразити нове, що відбувається в житті людей праці, треба знати, чим і як вони жи-

вуть. Відчувається, що письменник добре, можна навіть сказати досконало, обізнаний з життям і умовами праці робітників паперової фабрики. Але не виробничий процес, не робота найскладніших машин і механізмів посідають головне місце у книзі. Це тільки фон. Головне — люди, що керують механізмами, живі люди з їхнім смутком і радощами, з їхньою боротьбою, психологією і такими неспоживними характерами.

Автор не приховує труднощів відбудовного періоду (саме ці роки змальовані у першій частині трилогії). Народна республіка одержала важку спадщину. Навіть ентузіастам не легко буде у короткий строк підняти з руїн заводи і фабрики, електростанції і залізничне господарство. І все ж, — говорить Лей Цзя у своїх авторських відступах, — не це було головною перешкодою. У сто разів складніше подолати отой тягар пережитків, що залишило у свідомості людей багатовікове рабство. В книзі послідовно і переконливо змальована боротьба партії за найважливіший капітал народної республіки — за людину.

Перед читачем проходить ціла галерея образів. Тут і переконані у правоті своєї справи люди, чия воля і комуністична свідомість гартувалися ще в лавах Восьмої Народно-визвольної армії і в підпіллі: директор фабрики Хе Ши-цзе і парторг Юе Цюань-шань. Тут і запеклі вороги: замасковані зрадники Цзя Вань-хен і Мяо Хуай-цин.

Однак, наскільки простішим було б завдання письменника, коли б він міг обмежитися зображенням боротьби лише цих двох сил!

По-справжньому партійне, революційне кредо керівників фабрики зрозуміле з самого початку: «Як же можна дозволити ворогові знову прийти сюди? Як можна допустити, щоб коханий край знову був зруйнований, щоб знову вороги плюндрували рідну землю і нищили все живе? Ні, не буде цього!..» У чому ж річ? А де ж ворог, що причаївся на фабриці, давно опізнаний комуністами? Здавалося б — прибрати його з дороги, та й годі!

Проте письменник не підвів своїх героїв до такої легкої і, здавалося б, природної розв'язки. Вони пішли іншим, складнішим, але, по суті, вірним шляхом. Який же це шлях?

Є в книзі дуже виразна схема. Директор фабрики радиться з парторгом про те, кого з робітників можна висунути на керівні пости. Начальником технічного відділу намічався Го Лі-жень.

«...— Та чого тут міркувати!— неприємно сказав Юе Цюань-шань.— З усіх висунутих на керівну роботу тільки Го Лі-жень має підмочену репутацію.

— А чому? Вкрав що-небудь?

— В усякому разі, недовго до цього. Любить вихвалитися, не хоче ділитися своїми знаннями і досвідом з молоддю.

— Що ти можеш ще про нього сказати?— знову спитав Хе Ши-цзе, пригадавши, як Го Лі-жень боровся з тими, хто намагався розбазарювати державне майно.

— У тому-то й річ, що він, як кажуть, і нашим, і вашим.

— Але хіба можна не враховувати його досвід і знання? До того ж, окрім майстерності і знань,— треба й інше бачити. Постав перед собою питання: ця людина за, чи проти нас? Ти тільки-но сказав про нього: «І нашим, і вашим» — значить, він не цілком на боці наших ворогів. У нас є можливість схилити його на свій бік».

Ось, виявляється, в чому справа! Крім переконаних комуністів і їхніх ворогів були в Китаї і люди, які не знайшли ще свого місця в житті і боротьбі. Багато хто з робітників паперової фабрики не зумів розпізнати в Цзя Вань-хені ворога. Навіть, проживши чимало років з ним поруч, вони вірили йому. Цзя Вань-хен вміло грав на труднощах відбудовчого періоду, йому навіть вдалося спровокувати бунт. Хіба вірним було б у такій складній ситуації скористатися лише адміністративною владою? Чи не нашкодило б це спільній справі?

Перед тим, як добити ворога, треба було остаточно його викрити, вирвати з-під його впливу тих, хто хитався. В цьому й полягало головне завдання комуністів.

І Лей-цзя розумно, переконливо розповідає нам, як передовий загін партійних працівників проводив серед народу ідеологічну роботу, як у боротьбі, у сутичці характерів прозрівали люди, зростала їхня революційна свідомість.

Читаєш сторінку за сторінкою, і вони ніби повертають тебе у перші роки Радянської влади. Так само було і в нас: і хитання інтелігентів, отруєних ідеологією минулого, і перші комвузи, які озброюють знаннями робітників — майбутніх командирів виробництва, і ворог, що замаскувавшись робить свою антинародну справу. Та підвелася промисловість з руїн, зросла політична свідомість мас, ворога було розбито. Все це — наслідок мудрої політики партії, її величезної роботи по перевихованню людей. Недаремно герої повісті Лей Цзя, комуністи, говорять: «Ми вчимося на прикладі великого радянського народу, як треба будувати нове життя».

Засоби зображення, якими користується письменник для змалювання своїх героїв, розкриття їх внутрішнього світу — лаконічні. Він скупий на

слова. Але вони завжди образні, точно характеризують людину і події. Важко дати, наприклад, влучнішу характеристику Цзя Вань-хену: «Що за людина Цзя Вань-хен? Він висмикує клапани! На велосипедній камері є маленький клапан — ніппель. Якщо його висмикнути, з камери вийде все повітря!» І відразу уявляєш собі зрадника, який шкодить непомітно, підло...

Лей Цзя великий майстер пейзажу. Однак картини природи йому потрібні не самі по собі, а для того, щоб відтінити духовний стан людей, підкреслити ту чи іншу обстановку.

На фабриці напружене положення, назріває конфлікт, і в цей час: «Хмари заволокли небо, ніби навалилися на плечі вагою в тисячу цзіней, вода у Ялуцзяні піднялася і загрожувала зруйнувати дамбу. А гірські потоки з кожним днем гуркотіли все загрозливіше. Старі люди запевняли, що недаремно розбурхалася стихія: вона про щось тривожно віщує...» Через кілька сторінок дізнаємося, що конфлікт на фабриці ліквідовано. Радіють люди, а за вікном «...розходяться хмари, і на небі з'являється яскраве, вмить дощем і помолоділо сонце».

Та не досить володіти лише пером майстра, щоб створити соціально значимий твір (а ми вважаємо книгу

Лей Цзя саме такою). Треба ще мати політичне чуття комуніста. Треба вірно зрозуміти значення великих перетворень, що прийшли в країну разом з народною владою. Треба глибоко розібратися в суті завдань, які поставило перед народом життя. Нарешті, треба допомогти народу вирішити ці завдання. Для цього письменникові мало тільки жити з народом, хвилюватися його думками. Літератор завжди повинен знати й бачити більше і далі, ніж читач. Книга — величезна трибуна. І автор, користуючись нею, повинен щось підказати людям, чогось їх навчити, посіяти добре зерно в їхні душі, відкрити завісу майбутнього.

На підставі одної лише першої частини майбутньої трилогії важко зробити висновок, чи стане Хе Ши-цзе — головний герой повісті — в китайській літературі узагальненим образом партійного працівника і командира виробництва. Проте і зараз, так би мовити, на початку свого «життєвого шляху», він приверне до себе пильну і схвильовану увагу читача.

А що може бути радіснішим для письменника, ніж свідомість, що його книга дає практичну користь, допомагає народу будувати нове життя!

П. ЗАМАНСЬКИЙ

ТВОРИ ВРАЖАЮТЬ, ЯК МЕЧ

«Революція в Індії буде індійською за формою. Вона прийде, невідривно пов'язана з нашою культурою, з нашою цивілізацією, з нашими звичаями; вона прийде, овіяна ароматом нашої батьківщини, під звуки пісень нашого народу. Вона буде відрізнятися від революцій, що відбуваються за межами Індії. Своєрідна, особлива, вона буде промовляти до нас нашою мовою, і ми з першого погляду визнаємо її».

— Так, це революція — наша».

Багато довелося пережити і вистраждати індійському селянинові-рабу, щоб прийти до цього переконання.

Крішан Чандр. Коли пробудились поля. Переклад з гінді. Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», Київ, 1957.

Складний життєвий і творчий шлях пройшов автор повісті «Коли пробудились поля», перш ніж його герой висловив цю думку.

Видатний індійський письменник Крішан Чандр народився у 1912 році в сім'ї лікаря. Вчився спочатку в медичному коледжі, а потім у Лакхньюському університеті, де познайомився з працями В. І. Леніна, з творчістю Л. М. Толстого, А. П. Чехова,

О. М. Горького. Ще під час навчання в університеті Крішан Чандр брав активну участь у громадському житті. До цього періоду відносяться перші оповідання, які швидко приносять йому широке визнання. Після створення Асоціації прогресивних письменників Індії (1936 р.) Крішан Чандр стає секретарем її Лахорського відділення. У 1951 році Чандра обирають генеральним секретарем Всеіндійської ради миру і членом Всесвітньої Ради Миру.

В численних оповіданнях, написаних в роки другої світової війни, і особливо у післявоєнний час, Чандр ставить і розв'язує велику кількість актуальних і болючих питань, малює живі і привабливі образи простих людей Індії, ганьбить іноземних та «своїх» поневолювачів.

Письменник переливає в свої твори кипучу ненависть народів Сходу до імперіалістів, які силою і підступністю намагаються тримати світ у кайданах. Крішан Чандр зриває маску з англійських колонізаторів, які хоч і визнали незалежність Індії, але вирішили використати старе хижацьке гасло: «Розділяй і владарюй». «Вони підбурили народ Індії на братовбивчу релігійну війну і постачали обидві сторони рушницями, патронами, бомбами». («Амрітсар», «Містер Джексон»).

У філософському оповіданні-казці «Мати вітрів» один із чотирьох вітрів світу—західний вітер—розповідає про те, що там, звідки він прилетів, кожного дня відкриваються нові військові заводи, що випускають літаки, гармати, бомби, отруйні гази. Але народи світу активно виступають проти нового братовбивства. Вони збирають підписи за мир, бо «коли буква з'єднується з буквою — народжується Шекспір, коли цеглина з'єднується з цеглиною — виникає Тадж Махал, коли підпис з'єднується з підписом, утворюється ланцюг, в які ми закуємо палії війни».

Запорукою мирного життя народів є постійно міцніючий інтернаціоналізм, взаєморозуміння людей праці усіх країн. Нині трудящі уже не бояться тих, для кого слово «мир» є найтяжчим гріхом. Сьогодні син простого індійського трудівника став братом синів невинно закатованих Розенбергів («Найтяжчий гріх»), сьогодні мати убитого на війні американського солдата хоче взяти за дочку просту індійську дівчину, яка в свій час врятувала життя її синові («Мубі»).

Імперіалізм несе у всі куточки земної кулі тління і розклад. У світі капіталу немає місця для справжньої любові, справжньої гуманності, справжнього братерства, справжньої рівності. «Для того, щоб вони могли жити,—говорить письменник,—нам треба стерти, викреслити, наче неправильно написану букву, весь цей старий світ і збудувати на його місці новий» («Вечір у Гурджані»).

Крішан Чандр твердо впевнений у перемозі нового над старим, бо він вірить у майбутнє людини, бачить передову роль робітничого класу («Квіти-червоні»). Його герої — представники трудящих мас — все частіше ви-

словлюють думку, що «досить уже реставрувати і підмалювати старе — час створювати нове» («Сто рупій»). Тому зміст життя повинен полягати в активній самовідданій боротьбі за стійке щастя народу. Прикладом для народів Індії може послужити досвід Радянського Союзу («Обличчя») і народного Китаю («Я чекатиму»).

Письменник реалістично зображує картини життя різних суспільних груп сучасної Індії. Його симпатії повністю на боці трудящих, які змушені терпіти голод, страждання, образи і зневагу («Калу Бхангі», «Сто рупій», «Кривавий танок»). В оповіданні «Міст Маха Лакшмі» Крішан Чандр протиставляє суворе, але чесне життя тих, хто живе ліворуч від мосту, ситому, паразитичному існуванню мешканців протилежної сторони. «Ні, я не прошу тебе бути комуністом,—звертається він до читача.—Я не прошу тебе вірити в класову боротьбу. Я хочу почути від тебе лише одне: ти на правому боці мосту Лакшмі чи на лівому?»

Так, народ поділяється на дві різко протилежні групи, на експлуататорів і на експлуатованих, і останні можуть визволитися лише своєю власною силою.

Письменник їдко висміює ліберальних панків, що намагаються примирити непримиренне і закликають народ вірити в добрі наміри експлуататорів. Чого, наприклад, варта «щедристь» індійських поміщиків, які «дарують» землю селянам! В оповіданні «Землевласник» з виключною силою змальована трагедія селянина Раму. Вічний наймит, він ніколи не мав власної землі. Яким же невимовним було його щастя, коли поміщик подавав йому шматок занедбаного поля. Раму працював удень і вночі, кожен метр землі був щедро политий його потом і дав прекрасний урожай. Але йому не довелося користуватися плодами своєї праці: все, навіть його дочка, опинилися в руках поміщика за борг.

Селяни починають розуміти, що «тільки кров'ю можна погасити одвічну спрагу змученої землі».

Ці думки, які зустрічаються у багатьох творах письменника, написаних протягом останнього десятиріччя, з найбільшою художньою силою втілені в образах повісті «Коли пробудились поля», яка нещодавно вийшла у перекладі на українську мову.

В основу повісті покладені дійсні факти, що мали місце в індійському князівстві Хайдарабад. У 1948 р. 2500 сіл цього князівства було охоплено повстанням (так зване Тейганське повстання). Причиною цього руху були жахливі умови життя селян, які в своїй основній масі (понад 75%) не мали власної землі і змушені були на кабальних умовах орендувати її у поміщиків. На чолі повстання стояли комуністи. У всіх селах були створені Народні комітети, озброєні загони охороняли населення від наскоків місцевих поміщиків і військ правителя Хайдарабада. Поміщицька земля була розподілена між селянами, батраки організували свої профспі-

ки, ввели загальне початкове навчання для дітей і дорослих.

Всі ці події з хронікальною точністю, властивою творчій манері Крішана Чандра, відображені в його повісті.

Письменник скупко, немов кризь стиснуті від болю зуби, розповідає про жахливу долю селян-батраків. Вони зранку до вечора працюють на поміщицькій землі, виконують усе, що забажається панові і його прислужникам, зносять знущання і бійку, терплять голод і спрагу. В селі не видно усміхнених облич, не чути веселого співу. Це поміщик привласнив золоті снопи врожаю, це він відібрав у них дім, поле, квіти, пісню, це він погасив посмішки у їхніх жінок і дочок. Ці сторінки повісті індійського письменника нагадують твори П. Мирного та І. Неуча-Левницького.

У місті картина не краща. Тут також є свої заміндари (власники) і ватні (батраки). Саме тут, наче отруйні гриби з-під землі, вилазять на світ нові поміщики, які лихварством та експлуатацією робітників наживають собі цілі маєтки, скуповують землю. Але міські робітники відрізняються від сільських своєю організованістю, ширшим кругозором. В робітничому середовищі формуються нові погляди на життя, визріває ідея соціальної революції.

Про все це ми довідемося від 22-річного Рагху Рао, одного з ватажків селянського руху. Завтра його мають стратити, а сьогодні він перебирає в своїй пам'яті все найважливіше, що трапилося в його короткому житті. Він був важкі (борговим рабом поміщика) і з раннього дитинства знав злидні і виснажливу працю. Коли Рагху Рао підріс, батько передав йому за спадковістю єдину власність — ненависть до гнобителів. «Сину мій! — сказав він йому. — Батько, помираючи, заповів мені свою ненависть, тепер ти став дорослим, і я передаю її тобі. Інші залишають своїм дітям майно, будинок, землю. У мене ж немає нічого, крім цього заповіту твого діда, і я вручаю його тобі».

Спадкову ненависть до експлуататорів молодий селянин приніс із собою в місто, куди він утік, щоб не бачити ненависних йому поміщиків. Зустріч і розмови з комуністом Макбулем допомогли йому зрозуміти мету життя, усвідомити своє місце в боротьбі за визволення трудящих.

На паперовій фабриці, куди його влаштував Макбуль, Рагху Рао багато чому навчився, відчув, що тепер він міцно тримається за руки своїх товаришів, за руки творців, які спроможні викувати щастя людства. Тут він вперше довідався, що є на світі слово «Москва», яке є не тільки назвою міста, але й символом надії, якою живе кожен бідняк.

Збагачений досвідом революційної боротьби Рагху Рао повертається на село, щоб очолити селянське повстання. Під керівництвом Рагху Рао селяни ділили землю, щедро полили її потом, слезами і кров'ю. В одній із кращих кімнат поміщицької садиби селяни одностайно вирішили організувати школу. Ці сцени переграються

з описом революційних подій 1905 року у повісті М. Коцюбинського.

Рагху Рао бачить, як селяни, кожен з яких раніше думав тільки про себе, пробуджуються до нового життя. Риси нової людини виразно помітні в характері і поведінці старої Кашамми, яка із зброєю в руках захищає рідне село від банд заміндара. Її образ можна вважати символічним: це одвічно гноблений індійський народ скинув з плечей покору і виступив на бій за щасливе життя майбутніх поколінь.

І це найважливіше. Віра в те, що уже зійшли перші паростки нового, підтримує Рагху Рао в останні годни життя. Його серце сповнює справжня радість, коли він довідується, що тисячі селян принесли йому до воріт тюрми червону шовкову сорочку. Це було ще одним свідченням незборимої солідарності селян; їх подарунок став великим символом боротьби і пролитої крові.

Повість закінчується трагічно, героя страчують, але тут, як і в романі О. Горького «Мати», звучить непорушна впевненість у неминучій перемозі світла над царством темряви. Тому не дивно, що ім'я Крішана Чандра в Індії ставлять поряд з іменем Максима Горького.

Твори талановитого індійського письменника зараз відомі на всіх континентах, їх високо цінує все прогресивне людство. «...В літературі він не знав компромісів,— говорить про Крішана Чандра його брат, письменник Махіндранатх.— Він писав лише про те, що вважав правильним. Твори Крішана прості, правдиві і привабливі. І якщо якийсь письменник перетворив літературу в бойову зброю у повному значенні цього слова, так це Крішан Чандр. Його твори вражають, як меч».

Українська громадськість виявляє незмінний інтерес до кінофільмів, робіт майстрів живопису, романів, повістей, віршів і оповідань, які правдиво показують життя арабів. І немає сумніву, що наш читач прихильно зустрінє нещодавно видану в Києві книгу Михайла Нуайме «Знатні», переклад якої здійснив з великою сумлінністю і любов'ю покійний нині Тауфік Кезма.

Кожне із дев'яти оповідань, вміщених у цій збірці, відзначається глибоким проникненням автора в характерні своїх співвітчизників, досконалим знанням помислів, прагнень, звичаїв та побуту народу Лівану. Краса оповідань Нуайме не в зовнішній оздобі, а передусім у багатому внутрішньому змісті, в образах людей з народу, в передачі їхніх чистих благородних почувань. А сила його творів — у любові до своїх братів і сестер, у ненависті до іноземних і власних, ліванських, поневолювачів.

...Ніяк не можуть вибратись із злиднів Абу Рашід, його жінка Умм Рашід та маленький синок Рашід. Погано родить отой клатник землі, що його вони орендують у багатого устازа. Урожаю не вистає і на прожиття, а тут треба ще й сплачувати борг та проценти... Завтра приїде устаз, вимагатиме розрахунку. Що робити? Доведеться приготувати традиційний обід, почастувати, може й зглянеться... До того ж він приїде не сам, а з дружиною, донькою, служницею, шофером... Треба зустріти їх якнайкраще, але «де їх посадити, на чому?.. Чи в курені, зіп'ятому з гілок і покритому солом'яною, чи на току?.. А чим же їх поїти та пригощати?.. Та й як подавати? Адже вони багаті і їдять тільки виделками й ножами з фаянсових тарілок. Абу Рашід та Умм Рашід нічого такого не мають... Навіть стола. Все, що в них є,— кілька олов'яних тарілок і дерев'яних ложок, глиняний глечик та невеличкий столик — власне й не столик, а низенький стільчик»...

І ось гості приїхали... Краще було б не дожити до цього дня. Горда дружина устازа зневажливо погребувала гостинністю своїх боржників, сам він зажадав негайного розрахунку, маленька ж Нуу, уздрівши цапка і півня — друзів малого Рашіда,— залобувалася ними, сказала про це матері, а та змусила Абу Рашіда віднести їх до машини...

Довго ще слухало небо зойки нещасного хлопчика, який втратив усе, що було для нього найдорожчим на світі...

В очих, на перший погляд, начебто і незначних подіях оповідання «Знатні», яке дало назву всій книзі, з разючою узагальнюючою силою показує Нуайме соціальні контрасти на батьківщині.

Сильне, яскраве враження справляє й оповідання «Подарунок».

...Важко, дуже важко Масудові зробити шматок хліба для себе і для своєї коханої молоді дружини. От і того дня, коли ми познайомились з ним, «він переніс на своєму хребті сто п'ятдесят два камені, великих і малих, на досить велику відстань»...

БЛИЗЬКЕ, ЗРОЗУМІЛЕ

В далекому Лівані живе наш близький хороший друг, талановитий письменник Михайл Нуайме.

Частина його юності пройшла у нас на Україні: з 1906 по 1911 рік він вчився у Полтавській духовній семінарії.

Цей період залишив глибокий слід у пам'яті, серці й свідомості Михайла Нуайме. Син ліванського народу, він широко й назавжди полюбив народ український, про що красномовно засвідчив його позаторішній приїзд на Україну.

Нелегко було Нуайме здійснити таку подорож під сімдесят років (він народився в 1889 р.), але надто вже хотілося знову побувати у тих краях,

Михайл Нуайме. Знатні. Переклад з арабської. Державне видавництво художньої літератури, Київ, 1958.

які називає він своєю другою батьківщиною. Друга зустріч з Україною принесла письменникові велику радість. Він побачив тут багато цікавого, хвилюючого, а головне — знайшов безліч нових друзів, відчув, з якою повагою, симпатією і співчуттям ставиться український народ до народів Арабського Сходу.

Масуд, звичайно, дуже стомився, але намагався не зважати на це. Він щойно одержав зароблені гроші і поспішав додому, щасливий від думки, що на половину з них купить подарунок своїй красуні — дзеркало.

Але небажано, довірливого Масуда обікрав у місті спритний кишеньковий злодій... Таких там розвелосся чимало.

От і довелося б ні з чим повертатися додому, якби не випадкова зустріч із земляком. Той виручив — позичив п'ятнадцять лір, — і дзеркало уже в Масудових руках. Не було меж радості його дружини, коли вона побачила цей дорогий подарунок. Але знову ж ненадовго...

Ледве Масуд повісив дзеркало на стіну, як воно брязнуло об землю і розлетілось на друзки. У ту ж мить і Масуд напівмертвий повалився на підлогу...

Ось якою ціною добувають собі крихти особистого щастя бідні люди. Та й чи щастя?..

Гіркої долі зазнав і герой оповідання «Годинник з зозулькою» Хаттар. Невблаганна правда звучить у роздумах злидаря: «Доки, о Хаттаре, доки ти будеш рптися в оцій землі? Ти вже поховав у ній двадцять років! Що вона тобі дала натомість? Яка різниця між тобою і цими скелями? Вони глухі й німі, і ти теж глухий і німий! Яка різниця між тобою і цими волами? Вони орють землю, щоб мати від неї тільки харч, і ти обливаєшся потом на ній, щоб мати не більше ніж воли...»

Грізним суворим обвинуваченням несправедливому соціальному ладу звучить різоче по своїй виразності порівняння людини з робочою худобою.

Правильні думки роїлися в голові Хаттара, та до неправильних висновків він прийшов, покинувши рідний край, поїхавши в Америку шукати кращої долі. Лише згодом, через багато років, Хаттар збагнув, що ні за яких умов не можна зраджувати рідної землі, що тільки серед свого народу людина може здобути своє щастя.

«Той, хто не знає, як заслужити ласку своєї землі, той не знатиме, як і завоювати прихильність чужої землі. А хто втратить ласку землі, той втрачає і життя. І такий чоловік завжди почуватиме себе вигнанцем і бездомним бродягою, де б він не оселився, хоча б і встиг назбирати купу грошей».

Священну патріотичну любов до рідного краю виховує це оповідання.

Значні ідеї лежать і в основі інших творів Нуайме. Він пристрасно виступає на захист людської гідності жінки, засуджує успадковане від темної минушини егоїстичне, дикунське ставлення до неї чоловіка («І новий рік», «Безплідна»), показує сильні, правдолюбні й чесні характери людей з народу («Саадик», «Каменяр», «Хвіст осла»).

Завершує збірку вірш «Замерзла ріка». Нуайме написав його російською мовою ще в 1910 р. в селі Герасимівці на Полтавщині і вперше передав свій твір для опублікування лише два роки тому, коли був нашим

дорогим гостем. Схвилювано звучать в українському перекладі Олекси Новицького зворушливі рядки поета, який близько до душі брав тяжке життя народів царської Росії. Разом з тим поет вірив у грядущу перемогу трудящих, у їх весну:

Чи побачить ще
Трудовий народ
На святій Русі
Дні щасливі?

О, ми вірим, Русь,
Всім еством своїм,

Що весна прийде
І в твоїй краї.

Та скажи: коли
Все це збудеться?
Ти мовчиш, о Русь!
Жди... Настане час!..

Нам хочеться закінчити відгук на книгу ліванського друга його ж натхненними словами:

...весна прийде
І в твоїй краї.

Б. БУРКАТОВ

ХВИЛЮЮЧИЙ РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ТВІР

Незабаром мине рік, як не стало Антоніна Запотоцького Але ця видатна людина продовжує жити в усіх добрих ділах, у боротьбі чехословацького народу за соціалізм.

Я пригадую розповідь старого празького робітника, з яким мені довелося познайомитись під час подорожі по Чехословаччині.

«Тонічек завжди радився з нами. Після роботи він часто повертався пішки з Градчан. Заходив до кав'ярні, сідав за один із столиків до знайомих робітників, і за кухлем пива починалася жвава товариська розмова. Нам цікаво було знати, як розв'язує ті чи інші питання наш уряд. Тонічек про все розповідав просто і щиро, розпитував, радився з нами... Яка це була душевна людина!..»

Саме таким залишився в нашій уяві автор книги «Червона заграва над Кладно», комуніст Антонін Запотоцький. Автобіографічний хвилюючий твір запам'ятовується надовго. Роман вийшов цього року українською мовою. Широке коло наших читачів ознайомиться з сторінками історії робітничого руху Чехословаччини в період першої світової війни і Жовтневої революції, в період розпаду Австро-

А. Запотоцький. Червона заграва над Кладно. Переклад з чеської. Держлітвидав. Київ, 1957.

ро-Угорської монархії і утворення чехословацької буржуазної республіки.

Романи Антоніна Запотоцького «Встають нові бійці» та «Бурхливий 1905 рік» розповідають про перші етапи робітничого руху в Чехословаччині, про зростання класової свідомості пролетаріату і проникнення в маси марксистського вчення. Письменник показує в цих творах живі зв'язки братніх народів Чехословаччини і Росії, вплив першої російської революції на робітничий рух Заходу.

Роман «Червона заграва над Кладно» тематично продовжує ці книги.

Антонін Запотоцький протягом багатьох років брав активну участь у революційній боротьбі, був визначним керівником трудящих. У своїх романах письменник художніми засобами яскраво малює важливі події з історії народу.

Герой твору не безликий. На сторінках роману змальовані десятки трударів Кладно, людей з яскравими індивідуальними рисами, невідгаданих, живих характерів. Не менш виразно показані і представники ворожого табору.

У Тонди чула, поетична душа. Перебування в Радянській країні на конгресі Комінтерну, зустрічі з Ленініним, парад у Москві на Красній площі сповнюють його справжнім натхненням, могутньою силою для боротьби. Коли ж Тонда з іншими революціонерами потрапив до празької в'язниці Панкрац, він не впадає в розпач, тримається мужньо і твердо, підтримує у товаришів віру в перемогу. Тонда за ґратами в'язниці пише палкі політичні листи друзям на волю, бере участь у тюремному журналі «Панкрацький шершень», навіть складає вірші:

...Мужньо в похід ми усі піднялися —
Нищити чорні фортеці неправди.

Запотоцький яскраво малює зростання пролетарської свідомості мас. Дуже вдалий шодо цього образ Резки — дружини Шадека. На початку твору вона трохи легковажна: любить потанцювати і похвастати вбранням, захоплюється кінозірками, а вершиною її мрій є придбання плюшевої кушетки.

Роман «Червона заграва над Кладно» допомагає читачеві глибше зрозуміти міжнародне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції, шляхи боротьби за створення пролетарських партій нового типу. Книга написана пером талановитого письменника; вона не тільки пізнавальна, але й дає велику естетичну насолоду чудовим відтворенням краси і сили робітничого класу.

Ю. ПЕТРОВ

ТВОРИ ПИСЬМЕННИКІВ СХОДУ НА УКРАЇНІ

Увага народів нашої країни до мистецтва і літератур зарубіжного Сходу має свої давні традиції. Вже в Київській Русі були широко відомі переклади повістей східного походження або на східні сюжети («Повість про Варлаама та Іоасафа», «Сказання про Індійське царство» та інші).

В перекладах же на українську мову окремі зразки східних літератур почали з'являтися лише наприкінці минулого сторіччя.

Одним з перших, хто пробудив в українського читача інтерес до вивчення історії і культури народів Сходу, був великий український поет і вчений Іван Франко. Він зробив надзвичайно багато для популяризації кращих пам'яток старокитайського, індійського та арабського епосу.

Серед творчого доробку Франка ми знаходимо чимало віршованих перекладів і переспівів окремих епізодів грандіозного індійського епосу «Махабхарата», уривків з індійських епічних поем «Пурани», кращих зразків староарабської поезії з всесвітньвідомої книги казок «Тисяча і однієї ночі», поему «Цар і Аскет», побудовану на матеріалі індійського епосу, статтю «Короткий нарис історії староіндійського (санскритського) письменства», переклади старокитайських пісень. Частина всього цього вміщена у п'ятнадцятому томі двадцятитомного зібрання його творів, виданому в 1955 р.

Одним з піонерів популяризації на Україні визначних творів літератури Сходу була і Леся Українка. Працюючи над «Стародавньою історією східних народів», вона переклала українською мовою ряд старогрецьких пісень, а пізніше — уривки з давньої індійської «Ріг-Веди» (дивись IV том її «Творів у п'яти томах» 1954 р.).

Справі пропаганди східної культури добре послужив відомий український вчений А. Є. Кримський, невідомий популяризатор літератури Туреччини, Ірану, арабських та інших народів. Його белетристичні твори, переклади, переспіви вміщені, головним чином, у трьох збірниках, об'єднаних загальною назвою «Пальмове гілля», які протягом 1901—1923 рр. перевидавалися кілька разів.

На початку XX сторіччя з'явилися перші українські переклади казок

«Тисяча і однієї ночі», окремих поезій Рабіндраната Тагора, китайських казок та ін.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції інтерес до культури Сходу значно зріс. Відомо, що за 40 років Радянської влади в нашій країні видано 976 творів письменників зарубіжного Сходу загальним тиражем 44 387 тис. примірників більш як тридцятьма мовами народів СРСР.

Вивчення історії, культури, літератури східних країн, ознайомлення громадськості нашої республіки з життям їх народів набуло особливо широкого розмаху в двадцяті — тридцять роки, коли розгорнули свою діяльність Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства і Український науково-дослідний інститут сходознавства.

У 1926 та 1929 рр. відбулися Українські сходознавчі з'їзди. Протягом 1927—1931 рр. виходив щомісячник «Східний світ», в якому друкувалися матеріали з питань історії, економіки, культури, переклади зразків літератури і фольклору народів Радянського Сходу та зарубіжних країн. У ці роки з'являються цікаві дослідження їх мов і літератур (праці А. Кримського, О. Бараннікова, О. Білецького, П. Ріттера, Т. Кезми та інших), друкуються переклади творів китайських, японських, індійських, арабських, іранських письменників. Видаються також переклади творів сучасних письменників.

Вийшли в світ книги японських письменників — «Вулиця без сонця», перший роман молодого робітника Токунага (Одеса—Харків, «Молодий більшовик», 1932 р.), в якому розповідалося про великий страйк на одній з найбільших друкарень Токіо; повість письменника-революціонера Такідзі Кобаясі «Крабоконсервна факторія» (Харків, «Український робітник», 1934 р.), де були відображені картини жорсткої експлуатації японських трудящих. Ця повість, разом з новим твором Токунага «Токіо—місто безробітних» і повістю Ф. Сейкіті «Людина, що не аплодувала» («Чоловік, що не аплодував») була видана також у збірці «Японія» (Харків, «Український робітник», 1934 р.).

В той же час була видана збірка поезій відомого арабського лірика Аміна Рейхані «Революція» (Харків,

«Рух», 1932 р.) та книга індійського письменника Ес-Хабіб-Вафа «Гірні Камгари» (Харків, «Український робітник», 1934 р.), де змальовані картини боротьби індійського робітничого класу проти англійських колонізаторів.

Сучасна турецька література була тоді представлена на Україні збіркою оповідань учасника боротьби за політичні і культурні реформи в Туреччині Омер Сейф-Еддіна («Оповідання», Харків, «Рух», 1932 р.), повістю Халіде Едіб «Вогняна сорочка», присвяченою подіям буржуазно-націоналістичної революції 1919 р. в Туреччині, та романом Кадрі Якуба «Нур Баба» (Харків, «Рух», 1932 р.), в якому показаний моральний занепад і розпуста верхівки турецького суспільства того часу.

Після другої світової війни значно посилюється інтерес радянських людей до історії і культури народів, які пробуджувалися до нового життя й ставали на боротьбу проти іноземних поневолювачів.

Найбільшою популярністю користуються твори китайських письменників — Лу Сіня, Мао Дуня, Го Мо-жо, Лао Ше, Чжао Шу-лі та інших.

Вийшла книга основоположника нової китайської літератури Лу Сіня «Вибране» (Київ, Держлітвидав, 1953 р.), в якій зібрані кращі його твори. Серед них — знамените оповідання «Справжня історія А Кея» — розповідь про трагічну долю приреченої і забитої «маленької людини» та ряд інших творів, що зображують тяжке життя звичайних людей буржуазно-феодалного Китаю.

Широку картину політичного і громадського життя Китаю 20—30-х рр., події другої громадянської війни відтворює у своєму романі «Перед світанком» Мао Дунь (Київ, Держлітвидав, 1956 р.). Розповідаючи про зростання революційного руху селян, робітників, керованих Комуністичною партією, автор створює правдиві образи мужніх борців за національне і соціальне визволення.

Значну цінність має видання збірки творів видатного борця за мир, президента Китайської Академії наук Го Мо-жо «Вибране» (Київ, Держлітвидав, 1954 р.). В ній вміщені поезії, оповідання, п'єси, публіцистичні і літературно-критичні статті письменника. Особливий інтерес має опублікована тут історична трагедія «Цюй

Юань», написана у розпал антияпонської війни. Розповідь про великого китайського поета-гуманіста і державного діяча Цюй Юаня (III—II ст. до нашої ери), який віддано любив свій народ і батьківщину, була полум'яним заклик до боротьби з іноземними інтервентами.

Реалістичне зображення поліцейського режиму старого Китаю ми знаходимо у «Оповіданнях» Лао Ше, автора багатьох романів, п'єс, поетичних творів і статей (Київ, Держлітвидав, 1955 р.).

Ряд творів китайських письменників присвячено подіям недавнього минулого — епізодам героїчної боротьби Народно-визвольної армії і всього китайського народу проти японських загарбників і чанкайштів. Це книга Юань Цзіна і Кун Цзюе «Повість про нових героїв» («Радянський письменник», 1954 р.), повісті Ма Фина і Сі Жуна «В люйлянських горах» («Радянський письменник», 1954 р.), Лю Ціня «Незламний мур» («Радянський письменник», 1956 р.), Лю Бай-юя «Зоря перед нами» («Радянський письменник», 1953 р.).

Визвольній боротьбі китайського народу присвячені також п'єси Ху Ке «Вони зросли в боях» («Мистецтво», 1954 р.) і Хе Цзін-чжі та Дін Ні «Сива дівчина» («Мистецтво», 1952 р.). Остання п'єса, створена за мотивами народних легенд і присвячена боротьбі селян проти поміщиків, користувалася широкою популярністю серед китайського населення.

Про класову боротьбу на селі, про історичні перетворення, що сталися внаслідок аграрної реформи, проведеної народним урядом Китаю, розповідають роман лауреата Сталінської премії Чжоу Лі-бо «Ураган» (Держлітвидав, 1953 р.) і повість Чжао Шу-лі «Зміни в Ліцзячжуані» (Держлітвидав, 1950 р.).

З новим життям китайських селян, які борються проти феодално-патріархальних пережитків у побуті, зокрема у ставленні до жінки і до одруження, знайомлять «Оповідання» Чжао Шу-лі (Держлітвидав, 1953 р.).

З творів класичної літератури на українську мову перекладені лише оповідання одного з кращих новелістів, видатного письменника XVII ст. Пу Сун-ліна, який писав під псевдонімом Ляо Чжай — «Розповіді про людей незвичайних» (Держлітвидав, 1957 р.).

Видавництва України в післявоєнні роки познайомили читача з творами ряду корейських письменників, що розповідають про життя й боротьбу свого мужнього народу. Тяжку долю трудящих мас країни в двадцяті-тридцяті роки, їх виступи проти класових гнобителів і японських загарбників змальовує Кан Гьон Є у романі «Проблема людства» (Держлітвидав, 1956 р.).

Молодий драматург Ко Сан Джун у п'єсі «Світанок» («Мистецтво», 1955 р.), написаній під час навчання автора у Київському університеті, відтворює один з епізодів всенародного повстання корейського народу 1919 року, спрямованого проти імперіалістичної японської окупації.

Одним з кращих творів сучасної корейської літератури є роман Лі Гі Ена «Земля» («Радянський письменник», 1954 р.), в якому показано, як люди нового села, долаючи опір ворогів народної влади, будують нове життя.

Збірка поезій Те Гі Чена (Держлітвидав, 1953 р.) містить вірші, присвячені Радянській армії і Радянському Союзу, героїзму волелюбного корейського народу в його боротьбі проти американських загарбників, та поему «Пектусан», в якій оспівуються славні подвиги партизанів.

Ці ж самі теми хвилюють і члена Всесвітньої Ради Миру Хан Сер Я («Оповідання», Держлітвидав, 1954 р.), і авторів повістей, оповідань, нарисів, що вміщені в збірці «Корея бореться» («Радянський письменник», 1953 р.).

З творів прогресивних японських письменників за післявоєнні роки на українську мову було перекладено дві книги: історичний роман Т. Такакура «Води Хаконе» (Держлітвидав, 1955 р.), в якому розповідається про будівництво грандіозного зрощувального тунелю у другій половині XVII ст. На цьому фоні письменник створює реалістичні картини жакхивної експлуатації японських селян за часів феодалізму, показує непереможність прагнень народу до волі і щастя.

Відомий письменник Токунага у романі «Тихі гори» («Радянський письменник», 1954 р.) змальовує події, що відбувалися незабаром після закінчення другої світової війни. Автор показує боротьбу трудящих мас Японії за демократизацію країни, розкриває велику роль Комуністичної партії.

Цінним подарунком усім, хто цікавиться індійською культурою, є видання п'єси драматурга V сторіччя Калідаси «Шакунтала», в основу якої покладений сюжет з «Махабхарати» — історія простої дівчини з народу, підло обдуреної царем, — та «Хмаравістун» (Держлітвидав, 1958 р.).

У збірці «Індійські та пакистанські оповідання» («Радянський письменник», 1955 р.) ми знаходимо твори письменників, різних за своїм світоглядом і творчим напрямом, але об'єднаних глибокою любов'ю до народу, співчуттям до його тяжкого повсякденного життя.

З творчістю Мулк Радж Ананда, прогресивного індійського письменника, вченого і громадського діяча, удостоєного у 1953 р. міжнародної премії Миру, знайомлять українського читача його «Оповідання» (Держлітвидав, 1956 р.), в яких зображується злиденна доля простих людей, зростання свідомості народу, пробудження його віри в краще майбутнє, його прагнення до волі й незалежності.

Українською мовою видана також невеличка збірка творів визначного індійського письменника і публіциста, пристрасного борця за мир Крішана Чандра («Коли пробудились поля» «Модоль», 1957 р.).

Центральне місце у згаданій збірці займає однойменна повість, про події знаменитого селянського повстання 1946—1948 років, що проходило під

керівництвом робітничого класу і охопило понад 5 мільйонів чоловік. Головний герой повісті професіонал-революціонер Раху Рао — один з перших образів революціонера-комуніста в індійській літературі. Незважаючи на трагічний кінець — страту керівника селянського повстання Раху Рао, повість пройнята оптимістичною вірою в майбутню перемогу народу.

Серед українських видань творів прогресивних турецьких письменників чільне місце займають переклади книг відданого борця за мир і дружбу народів Назима Хікмета. До збірки його творів «Вибране» (Держлітвидав, 1954 р.) увійшли кращі революційні поезії та п'єса «Легенда про любов», яка оспівує красу творчої праці, чистоту людських почуттів. В основі п'єси лежить турецький варіант легенди про Фархада і Шірін, розповсюдженій серед народів Близького і Середнього Сходу. Окремими виданнями вийшли п'єси Н. Хікмета «Я буду жити» («Мистецтво», 1955 р.), «Перший день свята» (Держлітвидав, 1957 р.) і «Розповідь про Туреччину» («Мистецтво», 1954 р.).

Важливі питання виховання молоді, боротьби проти аморальності, задушливої атмосфери життя турецького суспільства напередодні другої світової війни підносить відомий прогресивний письменник Сабахаттін Алі, по-звірячому вбитий реакціонерами. У своєму романі «Диявол всередині нас» (Держлітвидав, 1956 р.) письменник виступає проти так званого «американського способу життя».

З творів арабської літератури, виданих українською мовою у довоєнні роки, можна назвати невеличку збірку оповідань одного з основоположників нової єгипетської літератури письменника-реаліста Мухаммеда Теймура «Що бачать очі» (Держлітвидав, 1957 р.), в яких автор засуджує соціальні умови, що калічать бідних та гноблених, а також книгу відомого ліванського письменника і критика Міхаїла Нуайме «Знатні» та його ж вірш «Замерзла ріка», написаний автором російською мовою у 1910 р., під час перебування на Україні.

Література негритянських народів Африки ще не привернула уваги наших видавництв. У цьому плані можна назвати лише книгу південноафриканського письменника П. Абрахамса «Дорогою грому» (Держлітвидав, 1953 р.). Розповідаючи про велику любов мулата і білої дівчини, любов, заборонену расистськими законами, автор викриває злочинну жорстокість білих колонізаторів, описує пробудження національної і людської гідності в людей, ще недавно глибоко принижених і затурканих.

Сьогодні, коли все міцнішим стає економічне і культурне спілкування Радянського Союзу і країн Сходу, слід було б ще більше налагодили популяризацію творів письменників цих країн, друкувати статті, брошури, присвячені літературному життю різних народів Азії і Африки, творчості їх найвидатніших письменників.

Л. ГОЛЬДЕНБЕРГ

Людвик Кондратович

До 135-річчя з дня народження

Все життя Кондратович (Владислав Сирокомля) віддав боротьбі за свободу свого народу. Він вірив, що недалеко той день, коли його народ скине кайдани рабства і стане хазяїном своєї долі.

Людвик Кондратович народився 29 вересня 1823 року в селі Смольгові, Мінської губернії, в сім'ї небагатого шляхтича Олександра Кондратовича. Батько Людвика був землеміром, а коли у нього народився син, він залишив службу і взяв в оренду невеличкий маєток Кудіновичі, близько містечка Несвіжа. Тут пройшла майже вся юність майбутнього поета.

В 1833 році Кондратович пішов до школи. Він провчився два роки, а потім був переведений в училище міста Новогрудка, де колись вчився великий польський поет Адам Міцкевич. Після чотирьох класів юнак повертається в село до батька і допомагає йому в сільському господарстві, не кидаючи самоосвіти. Він дуже захоплюється читанням, особливо історичними романами Вальтера Скотта і Олександра Броніковського, які тоді користувалися великою популярністю. Цікавила його і російська поезія, вірші Пушкіна, Лермонтова, Некрасова. До цього періоду належать і перші літературні спроби поета.

Вже в ранніх, часом не зовсім зрілих творах Кондратовича ми бачимо гнівний виступ проти кріпацтва, проти жорстокої експлуатації селян, яку письменник вважав державним злочином. В листуванні з батьком і знайомими Кондратович писав, що йому хотілося б купити такий маєток, де він господарював би сам, «не гноблячи народу».

Великий вплив на формування поета мав період, коли Кондратович служив у Несвіжі управителем маєтків князів Радзивіллів. Величезна бібліотека Радзивіллів дозволила майбутньому поетові по-справжньому ознайомитися з польською літературою і, перш за все, вивчити творчість Адама Міцкевича.

В 1844 році в журналі «Атенеум», який видавався у Вільно Юзефом Крашевським, з'являється вірш «Поштар» без підпису автора. Саме з цього вірша і починається творча біографія Людвика Кондратовича.

Перший твір поета був перекладений на російську мову Леонідом Трефолевим і пізніше став улюбленою піснею російського народу. Вірші Кондратовича ще за його життя привадили увагу багатьох російських письменників. Твори поета в перекладах Д. Мінаєва, Л. Мея, Л. Пальміна часто друкувалися в журналах, а також виходили і окремими збірками.

Широко відомим Людвик Кондратович став завдяки своїм перекладам з латинської мови віршів і поем видатних польських авторів Яницького, Котановського, Кленовича, Шимонівича і Сарбевського, перекладом цілого ряду праць з польської історії, в тому числі «Полонії» Кромера і «Історії польського народу» Фредро і, нарешті, створенням «Історії польської літератури», в свій час перекладеної на російську мову.

Велике значення цієї праці Людвика Кондратовича полягає в тому, що, аналізуючи творчість польських письменників, він приділяв найбільшу увагу прогресивним творам. Автор «Історії» також зупинявся на зв'язках польської літератури з літературами братніх слов'янських народів і пророкував, що прийде час, коли польська література буде «вірно служити народові».

Працюючи над «Історією польської

літератури», перекладами, Людвик Кондратович не залишає поетичної творчості, пише вірші в жанрі «гавенди» — невеличких поем з гострим струнким сюжетом, в яких розповідається про життя народу. Кондратович вважається творцем цього жанру в польській літературі.

В 1852 році Л. Кондратович переїздить у Залуччя і готує перший том віршів, який через рік приносить поетові нечувану славу.

Особливо плідним в творчому житті поета-демократа був Борецьковщизнянський період. Переселившись в 1854 року в маєток Борецьковщизну, Кондратович пише велику епічну поему «Маргер», в якій наче продовжує тему, розпочату Адамом Міцкевичем в «Гражині» і «Конраді Валленроді», присвячених боротьбі литовського і польського народів з хрестоносцями. Поема Кондратовича побудована на історичному матеріалі і оспівує патріотичні подвиги і мужність народу.

Крім віршів і поем в цей період Людвик Кондратович створив цілий ряд драматичних творів: «Хатка в лісі», «Каспер Карлінський», «Сільські політики» та ін., а також працював над перекладами, в тому числі і з російської мови.

Політичні погляди і симпатії поета відзначалися цілком ясною прогресивною спрямованістю. Коли в 1861 році у Варшаві почалися демонстрації, організовані в знак протесту проти репресій самодержавства, Людвик Кондратович їде у Варшаву, щоб приєднатися до цього руху. Після повернення у Вільно поет був, не зважаючи на його тяжку хворобу, заарештований і ув'язнений.

Друзям Кондратовича вдалося домогтися заміни тюремного ув'язнення висилою у Борецьковщизну. Але поетові потрібна була медична допомога, якої там не було. 15 вересня 1862 року він помер у Вільно.

Літературна спадщина Людвика Кондратовича — Владислава Сирокомлі — дорога українському народові, бо в ній живуть почуття й думки близькі велетням української літератури Шевченку та Лесі Українці. Недарма «Кобзар» Тараса Шевченка був настільною книжкою Людвика Кондратовича в останні роки його життя.

Александру Влахуце

До сторіччя з дня народження

Александру Влахуце походить з незаможної селянської сім'ї села Плешести на півдні квітучого краю Молдови. З дитинства він мріяв про освіту і, не зважаючи на всі труднощі і поневір'яння, досяг своєї мети. Але в школі міста Тирговіште, де Влахуце працював викладачем, він зіткнувся з ворожою народові реакційною професурою. Влахуце залишає школу і їде до Бухареста.

В Бухаресті в 1879 р. сталася надзвичайна подія в житті майбутнього письменника — він знайомиться з великим румунським поетом М. Емінеску. Дружба з Емінеску мала великий вплив на Ал. Влахуце, вона допомогла його приходу в літературу. В 1881 р. він вперше друкує свої вірші у журналі «Коворбір'є літераре» («Літературні бесіди»). Його перші книжки вийшли пізніше: в 1886 р. збірка оповідань, в 1887 р. збірка віршів. Основна тема цих книг, як і виданих пізніше, — показ горя і нужди простої людини, яка створює земне багатство. Ця тема поступово приводить письменника до розуміння причин народного лиха, і він все частіше звертається до сатиричних карикатур, в яких гнівно розкриває справжнє обличчя пануючого в країні класу. Тому в біографії Ал. Влахуце стоять поруч твори, в яких він з великою симпатією і співчуттям змальовує злидні і страждання простих трударів, і твори, в яких письменник таврує ганьбою представників експлуататорських класів, не обминаючи й самого короля.

В 1890-х—1910-х рр. Влахуце видає збірку поезій «Кохання» (1896 р.) та збірки оповідань, новел і нарисів, в яких найяскравіше розкрилася його письменницька майстерність: «В польоті життя» (1892), «Забуті образи» (1893), «У вирі» (1896), «Хвилини спокою» (1899), «Вирвані листи» (1909). Громадянські та соціальні мотиви творчості Влахуце зміцніли під впливом селянських повстань 1888 і 1894 рр. та його дружби з одним з перших румунських марксистів, критиком К. Доброджану-Геря.

Пізніше Влахуце відійшов від марксистських ідей, виступивши проти

революційних методів повалення пануючого ладу, але все життя письменник залишався переконаним демократом і захисником активної ролі мистецтва в житті суспільства. В деяких своїх пізніших творах Влахуце продовжує нещадно висміювати паразитів на тілі суспільства, але разом з цим в них проступає дидактична, моралізаторська лінія.

Одним з перших відгуків у літературі на велике селянське повстання в Румунії 1907 року був вірш Ал. Влахуце «1907 рік». В ньому поет залишився вірним своїм демократичним переконанням і виступив відверто проти монархії, яка уособлювала найзапекліших ворогів румунського народу. Цей вірш починався знаменитим рядком, який облетів усю країну: «Брехня й король за стіл сідають поряд». Правду ж, яка випадково потрапила до королівського палацу, женуть геть. Алегорія була надто прозорою, і письменнику порадили заявити публічно, що в цьому вірші мова йде про вигаданого короля, а не про представника династії Гогенцоллер-

нів, який сидів тоді на румунському троні. Та Влахуце категорично відмовився від такої пропозиції і в одному з своїх інтерв'ю розкрив махінації двору.

Ал. Влахуце керував кількома літературними журналами, серед яких насамперед слід назвати «В'яца» («Життя»), де надруковані його найкращі нариси і портрети, і «Семенеторул» («Сіяч»), який, почавши з ідеалізації історичного минулого, перейшов згодом на хибні реакційні позиції. Моралізаторська лінія в творчості Ал. Влахуце другого періоду відбилася на його творах, вміщених у збірці «Біля ватри» (1910). Влахуце пише книги «З нашого минулого» (1908) і «Художник Григореску» (1910), які поруч з багатьма хибними твердженнями — містять в собі і дещо позитивне, навчають молодь цінувати героїчне минуле народу, його культурні надбання. Особливе місце в творчому доробку письменника посідає його «Мальовнича Румунія». В цій справжній монографії про красоти своєї батьківщини Ал. Влахуце з властивим йому поетичним настроєм опісує чарівні гори і степи, стрімкі ріки і густі ліси Румунії, розповідаючи одночасно про людей, з якими він зустрічався в подорожах по країні.

Випробувавши силу у різних жанрах літератури, Ал. Влахуце залишається видатним майстром невеликих за розміром прозових творів — нарисів, фейлетонів, спогадів, у яких найкраще виступає м'який ліризм і сатиричний хист автора. Разом з тим Влахуце володів високою майстерністю портрета, не лише зовнішнього, а й психологічного. Протягом усього життя він зберігав дружбу з видатними румунськими письменниками І. Л. Караджалє та Б. Делавранча. Його переписка с Караджалє характеризує нам Ал. Влахуце як людину, широко вболіваючу за свій народ і завжди віруючу в його світлий прийдешній день.

Ал. Влахуце був і лишається одним з кращих представників румунської літератури критичного реалізму кінця XIX — початку XX сторіччя.

НА КОРЕЙСЬКІЙ СЦЕНІ

Йшов 1952-й рік... На півдні Кореї ні вдень, ні вночі не стихав гуркіт канонади. Війська корейської Народної армії вели запеклі бої проти іноземних загарбників.

Саме тоді у Пхеньяні в підземному театрі Моранбон глядачі, серед яких було й чимало військових, затаївши подих, стежили за подіями, що розгорталися на сцені. Державний драматичний театр показував п'єсу О. Корнійчука «Фронт» у постановці режисерів Сін Го Сона і Лі Су Яка. Це була перша радянська п'єса, поставлена на корейській сцені в роки війни.

Перед театром, який втратив усе своє майно, а частина акторів пішла на фронт, стояло складне завдання: сценічними засобами відтворити героїчні події Великої Вітчизняної війни радянського народу, показати патріотизм, мужність і відвагу його воїнів, правдиво і переконливо донести до глядача ідейний зміст конфлікту, покладеного в основу п'єси. Самовіддана творча праця учасників вистави обумовила її велику впливову силу. Особливим успіхом користувався артист Пе Ён, що виконував роль Горлова.

П'єса «Фронт» мала чимале виховне значення для воїнів корейської Народної армії. Вона вчила їх мужності, ініціативності в боротьбі з ворогом.

Кращі твори радянської драматургії сприяли становленню і розвитку корейського національного театру. Вони допомагали його митцям у шуканні нових шляхів, знайомили народ з життям радянських людей, сприяли найбільш глибокому розумінню працівниками театру основних рис творчого методу соціалістичного реалізму. Для молоді корейської драматургії вони були прикладом міцного зв'язку драматурга з життям, поєднання високої ідейності з досконалою художньою формою.

Прогресивні діячі корейської літератури та мистецтва навіть у страшні часи панування японських колонізаторів стежили за розвитком культури народів СРСР. Постановка п'єс радянських авторів суворо заборонялася владою, а ті, хто цікавилися літературою соціалістичного реалізму, підпадали під нагляд поліції. Проте пра-

цівники мистецтва Кореї потай від поліцейського ока стежили за розвитком театрального життя своїх друзів, вивчали теоретичні праці радянських митців, зокрема «Роботу актора над роллю» К. С. Станіславського.

Визволення Кореї Радянською Армією в серпні 1945 року принесло свободу її народові, врятувало національну культуру країни від загибелі. Але завдання, що поставало тепер перед корейськими митцями, полягало не лише в тому, щоб поновити старі національні традиції,— треба було створювати нову літературу та мистецтво.

Одним із перших заходів Трудової партії Кореї і народного уряду було проведення націоналізації театрів, які раніше знаходилися у розпорядженні японської влади і місцевих капіталістів. У Пхеньяні були створені Художній театр Народної армії, Національний драматичний театр, Державний художній театр опери та балету та ін. У 1947 році почав свою діяльність Державний драматичний театр під керівництвом відомого корейського драматурга Сін Го Сона. В його репертуарі значне місце приділялося радянській драматургії. Робота над цими п'єсами допомогла молодому творчому колективу одному з перших в країні стати на шлях реалістичного мистецтва.

У листопаді 1947 року, відмічаючи 30-ту річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, театр поставив одну з кращих п'єс сучасної світової класичної драматургії «Любов Ярову» К. Треньова (режисер Кім Іль Лен, художник Цой Чан Рек).

Театр прагнув донести до глядача тверду віру борців за краще майбутнє в перемогу революції, їх стійкість і мужність. «Корейська газета» — орган Радянської Армії в Кореї — писала:

«Державний драматичний театр, вперше звертаючись до радянської п'єси, не випадково вибрав «Любов Ярову», бо зміст цього твору, тобто боротьба за ствердження народної влади, боротьба за перемогу демократичних сил над реакцією, є в даний момент життєвим питанням для кожного корейського громадянина. Колектив труп Державного драматичного театру з успіхом справився з цим відповідальним завданням».

Артистка Пак Ён Сін, створюючи образ Любові Ярової, головну увагу зосередила на розкритті психологічного стаю своєї героїні, на формуванні її характеру і світогляду. Її Ярова — рішуча, вольова людина, віддана справі революції.

Треба сказати, що вірність життєвій правді була характерною особливістю усієї вистави. Завдяки цьому скрадалися неточності й хиби у зображенні чисто зовнішніх деталей обстановки, одягу та ін.

Серед виконавців найяскравіші сценічні портрети створили артисти Кім Іль Рен (Швандя) і Цой Ён Сен (Панова).

В перші ж роки після визволення країни на сценах театрів, поряд з п'єсами сучасних драматургів Кореї, все частіше з'являються твори російської класики і особливо радянської драматургії. У 1948 році Художній театр корейської Народної армії поставив «Бронепоезд 14-69» Вс. Іванова, «Навалу» Л. Леонова та «За другим фронтом» В. Собка. Здійснивши постановку п'єси В. Любимової «Сніжок», Державний драматичний театр показав першу в історії корейського театру виставу для дітей.

Радянська п'єса з'являється і на сцені периферійних театрів. Так, новоутворений провінційальний театр «Північний Пхеньян» показав «Під каштанами Праги» К. Симонова, а Художній театр Хванхе — «За тих, хто в морі» В. Лавреньова.

Більшість радянських п'єс, поставлених корейськими театрами, відображали тему революції і громадянської війни в Росії, події Великої Вітчизняної війни, несли ідеї високого патріотизму. Такий вибір був не випадковим. Корейський народ, який довгий час перебував під гнітом японського імперіалізму, прагнув унаслідувати від своїх друзів досвід революційної боротьби і побудови соціалістичного суспільства.

Знаменною подією в театральному житті Кореї була постановка Державним драматичним театром п'єси О. Корнійчука «Платон Кречет» (режисер Цой Кон). Переклад на корейську мову здійснив місцевий драматург Лім Ха. Говорячи про п'єсу, він, зокрема, відмічав, що «показ гуманізму радянської людини, високої моралі

людей соціалістичного суспільства має велике виховне значення для нашого глядача».

Роль Платона Кречета у виставі виконував артист Пе Єн. Його гра відзначалася багатством психологічних нюансів, щирістю і теплотою. Провідною темою образу у виконанні артиста була любов до людини, бажання здобути для неї «мільйони сонячних днів».

У ролі Береста артист Хван Чер підкреслював принциповість, людяність, впевненість у своїх діях — риси, притаманні радянському партійному керівникові, комуністові.

Вистава Державного драматичного театру «Платон Кречет» становила певний етап у загальному розвитку майстерності корейських театрів.

Віроломний напад кліки Лі Син Мана на Північну Корею на деякий час припинив мирне будівництво в країні, викликав перебудову народного господарства на воєнний лад. Театральні колективи, розділившись на окремі групи, утворили фронтові бригади.

Під час варварських нальотів американської авіації, коли знищувалися цілі міста і села, було зруйновано й багато театральних будинків. З 1951 року в різних районах країни почалося будівництво підземних театрів. В 1952 році збудовано театр Моранбон, про який ми вже згадували на початку статті. В цьому ж році глядачі побачили тут оперу українського композитора Ю. Мейтуса «Молода гвардія» — першу радянську оперу на корейській сцені. Її поставив Державний театр опери та балету. Ре-

жисер вистави Лі Се Хан розповідав: «Опера Ю. Мейтуса привабила нас своєю музикальністю, драматизмом, високими ідеями, близькими нашому народові, який бореться за свободу і незалежність. Адже не випадково в нашому народі виросли свої Матросови, свої Зої, свої молодогвардійці».

Визвольна війна корейського народу закінчилася перемогою Народної армії. В житті країни настав новий період. Треба було відбудувати промисловість, транспорт, народне господарство. Великі кошти асигнувалися на відновлення й будівництво театральних приміщень. На горі Моранбон споруджено прекрасне приміщення нового театру, відбудований Державний драматичний та багато провінціальних театрів.

За короткий час після перемир'я драматичними колективами здійснено постановку семи радянських п'єс. Увага до них викликана суспільним життям країни. Глядачі познайомилися з такими творами, як «Російське питання» К. Сімонова, «Голос Америки» Б. Лавреньова, «Калиновий гай» і «Крила» О. Корнійчука та багатьма іншими.

Вистави останніх років свідчать про значно більшу обізнаність корейських митців з життям Радянського Союзу, з тими проблемами, які воно висуває. Образи радянських людей стають правдивішими, зникає деяка вимушеність і штучність у грі корейських артистів. Значно покращало і художнє оформлення вистав.

У зв'язку з святкуванням 40-річчя Великого Жовтня в Кореї було проведено місячник корейсько-радянської

дружби. Під час місячника Державний драматичний театр показав «Кремлівські куранти» М. Погодіна.

Ця вистава — результат спільної творчої праці режисерів заслуженого діяча мистецтв РРФСР В. Власова і Кім Док Іна, художників Д. Коваленка і Кім Ір Єна. Підготовка вистави викликала сумніви і хвилювання — адже вперше в історії корейського театру треба було відтворити на сцені образ великого Леніна. Чи справляться артисти з цим складним завданням? Чи зможуть вони у всій повноті розкрити характер вождя світового пролетаріату, не говорячи вже про зовнішню схожість?

Але спектакль розвіяв усі сумніви. З точки зору портретної подібності артист Лі Дан не досяг повної схожості, проте йому пощастило передати основні внутрішні якості характеру Володимира Ілліча — гострий розум, енергію, принциповість, а головне — увагу до людини, зв'язок з масами.

Кожна поява Леніна на сцені викликала хвилю оплесків у залі. Вистава «Кремлівські куранти» була для корейських митців певною мірою екзаменом на творчу зрілість. Вона свідчила про те, що театр міцно стоїть на позиціях реалістичного мистецтва, що зв'язок з життям відкриває перед ним широкі творчі перспективи.

Постійний творчий обмін, який встановився між діячами театрального мистецтва обох країн, відіграє значну роль у загальному процесі розвитку корейського театру.

І. ВАНІНА

ДОБРА ПОРАДА

*Китайська
народна казка*

Жив собі на світі селянин А Ван-ті. Одного дня він вирішив заробити трохи грошей, узяв довгу мотузку й пішов на базар.

Прийшов, бачить—базаром ходить чоловік і кричить:

— У мене корзина з чашками й тарілками. Хто піднесе її мені до хати, одержить три добрі поради!

Ніхто з носильників не звертав на нього уваги. А Ван-ті ж подумав собі: «Гроші завжди можна заробити, а от добру пораду важко дістати. Послухаюно я його порада, може і навчуся чогось». І він погодився нести корзину.

Ідуть вони шляхом, А Ван-ті й питає у хазяїна корзини:

— Може, даси мені першу пораду?

Той відповідає:

— Не вір тому, хто скаже тобі, що краще ходити голодним, ніж ситим.

— Це дуже добра порада!— погодився А Ван-ті.

Пройшли вони ще трохи, А Ван-ті каже:

— Ну, а тепер давай другу пораду.

— Не вір тому, хто скаже тобі, що краще йти пішки, ніж їхати верхи.

— Ой, яка добра порада!— вигукнув А Ван-ті.

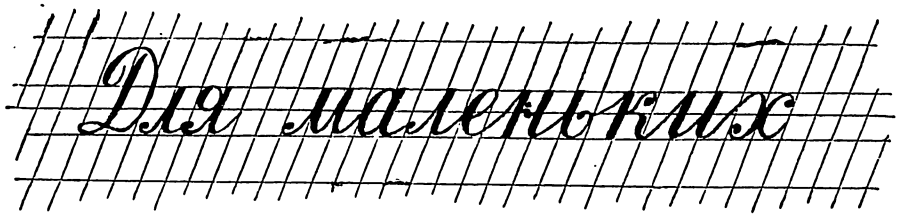
Йдуть вони далі, аж А Ван-ті питається втретє:

— Ну, а яка твоя остання порада?

— Не вір тому, хто скаже, що є носильники дурніші за тебе!— відповідає хазяїн корзини.

Та не встиг він скінчити, як А Ван-ті випустив мотузку з рук, корзина бухнула на землю, а А Ван-ті й каже:

— А ти не вір тому, хто скаже, що чашки й тарілки в цій корзині не побиті.

СВАРЛИВІ КОШЕНЯТКА

Тибетська народна казка

Жило собі на світі двоє кошенятко. Вони дуже любили гратися одне з одним, та не минало дня, щоб їхня гра не кінчалася сваркою.

Якось кошенятка вирішили збудувати собі по хатинці. Вони дружно взялися до роботи і працювали від світанку й до вечора. Хатинки були готові, тільки одна з них ще стояла без дверей.

— Я вселюся до своєї хати,— сказало старше кошенятко.— А твоя може трохи постояти й без дверей.

— Як так вселишся?— відказало молодше.— Адже хати ми будували разом, разом і вселятимемося.

Але старше кошенятко стояло на своєму, і вони почали сваритися. Саме в цей час мимо бігла лисиця.

— Що сталося, друзі? Чому ви сперечаєтесь?— спитала вона, зупинившись.

Кошенятка навперейми розповіли їй.

— Так чого ж тут сваритися,— похитала головою лисиця.— Я вас одразу помирю.

І не встигли кошенятка й слова вимовити, як лисиця підпала обидві хатинки. Будиночки зайнялися і вмить згоріли, а лисиця пішла собі геть.

Зажурилися кошенятка.

— Це через нашу сварку лисиця спалила хатинки,— сказало старше.— А тепер я хочу їсти. Ходімо пошукаємо чого-небудь.

І вони пішли поруч, ніби нічого й не трапилось.

На дорозі кошенятка знайшли чудовий солодкий коржик.

— Давай поділимо його пополам!— сказало старше кошенятко.

— Згода! Давай я поділю,— сказало молодше і розломало коржик.

Але одна половинка вийшла трохи більшою, і кошенятка одразу забули, чим скінчилась перша сварка. Старше зажадало більшу половину, молодше не погодилось, і як почали, як почали!

На галас прибігла мавпа. Кошенятка попросили, щоб вона розсудила їх.

— Та чи варто сперечатися через таку дурницю?— вигукнула мавпа.— Давайте, я поділю вам коржик на рівні половинки!

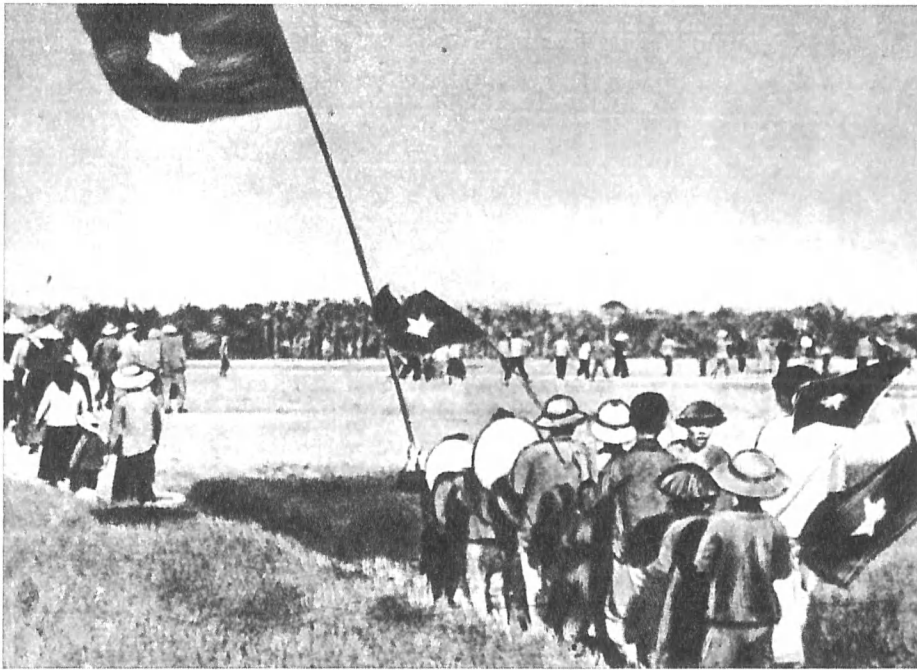
Кошенятка так зраділи, що аж застрибали.

А мавпа зважила половинки коржика і відкусила шматочок від більшої. Та тепер друга половина важила більше. Тоді мавпа відкусила від другої. Потім знову від першої... Так вона кусала, аж доки від коржика нічого не залишилося.

Побачили кошенятка, що їх знову обдурено.

А мавпа витерла губи, подякувала їм за частування й пішла собі геть.

Піймали кошенятка облизня. А самі винуваті — не сварилися б даремно!

Як на велике свято йшов трудовий люд на поля ділити поміщицькі землі.

Бамбукові хатини починають штурм

Людина,
яка більше не хоче
бути рабом

...Мій шлях веде мене до будинку, у великому залі якого розмістилось багато сотень людей. Будинок стоїть серед заростів. Це справжнє чудо архітектури. Збудований цілком з бамбука, вкритий пальмовим листям, він тримається без цвяхів, без балок і сталевих скоб.

Допитливість тягне мене до залу. Я йду слідами чарівних слів «аграрна реформа». Ці слова чути в бамбукових хатинах, їх чути по всій країні.

Зал освітлений сотнями світильників і схвилюваний виступом однієї людини...

Серед численних присутніх я звертаю увагу на одного. Він сидить і поскубує вуса. В нього високий лоб і гостре підборіддя. Він не старий, але

його погляд, спрямований на промовця, каже, що він усе розуміє і схвалює все, що той говорить. Інколи — скупа посмішка.

Я не можу відвести погляду від його обличчя. Раптом він встає: широкоплечий, кремезний, з короткуватими ногами. Я вже знаю, що я неодмінно з ним поговорю. Нехай навіть уночі, але я з ним поговорю.

— Тут зібрались селяни, — шепоче мені хтось, — мова йде про їхні справи.

Промовець детально розглядає всі питання.

...Над пальмами вечір, просяяний дрібним дощем. Зал тепер ще яскравіше освітлений сотнями світильників.

Мій товариш, який вдень поскубу-

вав собі вуса, тепер притис вказівного пальця до носа. В його обличчі відчувається втома. Але промовлене там, на трибуні: «Ми ліквідуємо клас експлуататорів!» — примушує його широко розкрити очі.

* * *

Я йду й чекаю на хазяїна в його хаті. Пізно ввечері він заходить. Присівши навпочіпки перед вогнем, починає готувати чай.

— Ви хочете знати, як живе, звідки взявся поборник земельної реформи?.. Що це за людина?.. Чи підходить він для цієї справи?..

— Так. Цілком вірно... Розкажіть усе з самого початку!

— Це довга історія... Ніч мине непомітно... Якщо маєте час...

Він ходить від вогнища до низького столика і назад. Розповідає...

Переді мною розгортається двадцятидев'ятирічне життя, незмірно суворе, тяжке, в якому горе перетворилося на ненависть. Ненависть породила свідомість. Страждалець Ле Ван Лай став бунтарем, з бунтаря виріс революціонер.

* * *

...Палиця стукала, намацуючи дорогу. На цю палицю спирався чоловік. Палиця була йому поводитирем, підтримкою. Чоловік, коли йшов, задирав голову. Але не тому, що був багатим. Він володів лише 180 квадратними метрами землі. Він знав, як вона пахне в посуху, і знав, який вона має запах, коли вода, перегріта на сонці, розливається по ній. У нього були чутливі пальці, чутливіші, ніж в інших людей, бо йому бракувало того, що було в інших людей: світла в очах. Він не бачив на відстані кроку. Та гнав на пасовисько буйволів багаття, за що мав щоденно чашку рису. Якщо просив більше, — його виганяли.

Палиця намацувала дорогу і давала милостиню в руку. З милостині він не вмирав від голоду. Відчувши наближення смерті, лг під бананове дерево й більше не встав.

Так жив і помер дід селянина і поборника земельної реформи Ле Ван Лая.

А батько був проданий дев'ятирічним хлопчиком землевласникові Ба. Ба був старою села. Батько служив вже двадцятий рік, коли його серце забилося дужче. Воно билось не за якісь великі діла. Для цього не вистачало сили. Воно билось за куточок щастя — теплий, чистий і спокійний після виснажливої цілоденної праці.

Він любив наймичку, і вона його кохала. Вони таємно зустрічалися в очереті, що шарудів у сутінках бананового гаю. Прислухалися до польоту кажанів і лякалися. Слухали сича, хрипкого, холодного, і не вірили в своє майбутнє. Пішли до пана, щоб сповістити про свій шлюб і випросити дозвіл.

— Так ви хочете одружитися? — сказав він. — Одружитися!.. Вдень сонце вам напікає спину, і тому вночі ви пустуете!.. І я ще маю потурати... Я вам дам стільки роботи, що ви не захочете кохатися... Я не можу утримувати наймитів з дітьми... З мене досить і того, що я вас годую!..

Ця відповідь розвіяла усі надії. Але, як часто буває з надіями, вони воскресають, підтримані добрим словом, яке скрізь на землі звучить однаково.

— Таким безсердечним він не може бути. Він так не зробить. Двадцять років ми йому вірно служили. Це було під поганим настроєм, тому він нам відмовив. У кожної людини свої настрої. Завтра він інакше думатиме, ніж сьогодні.

— Ми спробуємо ще раз, — сказав батько.

Пішли до нього. Вклонилися йому тричі, як біля вітара предків.

— Геть з моїх очей! — закричав він. — Геть з моїх очей, наволочі!

Однак батько був сильнішим за пана. Вони одружилися так само таємно, як раніше зустрічалися. Пан дізнався і вигнав їх з двору. Проробивши двадцять один рік на пана, вони

тепер опинилися на вулиці — без рису, без грошей. Єдиною їхньою власністю були тільки 180 квадратних метрів землі, що залишилися після сліпого діда.

Куточок щастя, заради якого билось батькове серце, став похмурим пристанищем злиднів.

У цьому пристанні народився Ле Ван Лай. Він ще не міг стояти, коли у матері вислохло молоко...

— Чим же його годувати?

Батько збирав рисове зерно, що осипалося з колосків. Мати його суслила, розтирала зубами, змішуючи із слиною, і годувала дитину, як ластівка. Так хлопцю минуло чотири роки.

Тоді батько пішов із села, бо не мав чим сплатити подушне.

А в кого не було грошей, тому загрожувала палиця. Вона вибивала із спин бідних те, чого гаманець не міг сплатити.

Страх примусив батька втекти із села.

Пан відплатив матері. Він наказав вести її до сільської управи. Вона чекала другої дитини. Маленький Лай біг за нею, а потім утік, щоб не чути її крику, який долітав з дверей і вікон управи.

Пан бив матір доти, доки вона, майже непритомна від болю, приклала великий палець до якогось документа. Це був документ про продаж. У ньому говорилося, що сім'я Лай передає у власність пану поміщику і старості Ба за податкові борги свої 180 квадратних метрів землі.

Але на цьому справа не закінчилася. На тій землі стояла бамбукова хатина. Пан хотів забрати і її під житло для своїх наймитів.

Одного разу батько прокрався в село. Він не бачив, що за ним стежили підіслані паном слуги.

Він не встиг зігріти руки біля вогнища, як у хатину вдерлися закутані люди, схопили його і потягли.

Батьків двоюрідний брат запропонував панові замість хатини ставок з рибою. Та поміщик забрав і хату і ставок, і аж тоді сказав, що борг сплачено. Батька звільнили. Щоб не вмерти з голоду, як сліпий дід маленького Лая, сім'я мусила розлучитися.

* * *

Звідкись здалеку прийшли заробітчани. Вони принесли звістку про французького плантатора, в якого бідним людям можна було якось прожити.

Батьки не звернули уваги на лахміття, в яке були вдягнені подорожні. Вони почули тільки новину про справедливого пана, якого звали Сенталя. Вони не спитали: чому ж ці люди не залишилися у Сенталя, якщо в нього дійсно можна було жити?

Сім'я Лай поділилася їжею з заробітчанами на знак подяки за добру звістку.

Та самою звісткою ситий не будеш... Де взяти подарунок, щоб заслужити прихильність білого пана і одержати право служити в нього?

— Я піду до Ба, — сказав батько. — Я попрошу його, щоб він мене прийняв на роботу. Двадцять кілограмів паді¹ я як-небудь зароблю... Цього вам вистачить. Не помрете з голоду на дорозі.

Батько знову пішов до великого землевласника і старости Ба.

— Тільки-но здумати! — сказав Ба і підняв короткого товстого вказівного пальця. — Якщо ти бачиш плодове дерево і хочеш попоїсти плодів, не забувай про того, хто його посадив... Розумієш? Я ж із тебе людину зробив. Ти прийшов до мене дитиною. Коли став чоловіком, ти був невдячний до мене... Тепер ти забув про весілля і знову прийшов. Я беру тебе на роботу вдруге — отаким я дурний... Адже ніхто не може перегнати свою тінь. Моя тінь — це любов до вас, невдячні... Йди, голубчику, стережи озеро, тільки оберігай його добре, бо... бо інакше я тебе втоплю в ньому!

Батько вклонився, готовий зробити все, що накаже пан.

Він стеріг озеро. На озері росли квіти, які у в'єтнамців називаються ненюфар — водяна лілія. Ненюфар цінна рослина, її плоди можна їсти, з них виготовляються також ліки.

Батько стеріг ці плоди вдень і вночі, бачив віддзеркалення неба у водянній гладіні, інколи блакитній, інколи вкритій сіткою дощу, бачив озеро, осяяне світлом місяця і темне від грози.

Заробивши двадцять кілограмів рису, він приніс його додому.

Мати, маленький Лай, якому було тепер сім років, і його сестричка вирушили в путь до Сенталя — справедливого пана.

Батько залишився у Ба стерегти озеро.

* * *

Сім'ю Лай зустрів управитель Сенталя, в'єтнамець із великими товстими руками, з жовтими, кривими зубами.

— Що принесли для пана? — спитав він.

— Тільки оцей подарунок, — сказала мати.

— Це небагато. — Управитель опустил очі. Він смикнув маленького Лая за вухо і вишкірив зуби.

— Яка користь із цього малюка?.. Продайте його пановій жінці. Вона вам дасть двадцять кілограмів рису. Добра ціна за цього бешкетника. Ви подаруєте рис панові, пан вам віддячить. Так вам буде легше дістати роботу... Бачите, я ставлюся до вас щиро і по совісті!

Управитель підняв маленького Лая.

— Легкий, як комар! — сказав він. — Добра ціна за нього — двадцять кіло... Отже?.. — він ляснув у долоні.

Мати стояла, неначе до землі прикипіла. Маленький Лай обхопив її коліна.

— Я не хочу, щоб мене продавали! — закричав він.

¹ Паді — неочищений рис.

— Ні,— сказала мати.— Я хочу працювати, але залиште мені дитину!

— Тоді повертайтеся туди, звідки прийшли. Є слуги, вдячніші за вас.— Управитель залишив матір і пішов.

Лише тепер мати, маленький Лай і сестричка помітили, що вони стоять біля колючих кактусів з метр заввишки. Мати притиснула руки до колючок і тримала їх так довго, що аж розплакалася. Цей біль убив той, що свердлов її серце.

— Ми вмиremo дорогою, як ваш дід,— сказала вона.— Ми не можемо йти назад.

— Я хочу, щоб мене продали,— сказав маленький Лай.— Так, я хочу, щоб мене продали!— закричав він.— Я прошу, продай мене!— благав він.— Ти повинна мене продати!

Він вирвався від матері й побіг по двору. Коли повернув за ріг, наскочив на Сенталь— французького пана.

Сенталь був сухорлявий, як шкапа. Сестричка!— пробурчав він і підняв худу руку.

Маленький Лай зігнувся.

— Я хочу, щоб мене продали. Інакше ми вмиremo,— сказав він.

Сенталь взяв хлопчика за руку. Рука в пана була холодна й волога. Хлопчик затремтів. Сенталь покликів управителя. Управитель учинив купівлю. Сенталева жінка торгувалася за маленького Лая, як за якісь меблі.

Так маленький Лай перейшов у власність пані Сенталь. Мати одержала за нього двадцять кіло паді. Рис вона подарувала білому пану і одержала право робити у нього.

* * *

Сенталь, про якого слуги тихцем говорили, що він такий худий від скнаро-сті, володів плантаціями чаю та рису, а також великим лісом. Мати одержала ділянку лісу, щоб обробити її під оранку.

Вранці йшла вона з маленькою дочкою в ліс. Їхні сокири й ножі вгри-залися в зелені хащі, що кололи й кусали їх. В купинах моху їх підстерігали змії, з калюж підіймалися хмари москитів, з неба били списами сонячні промені, жалили потилицю й голову, аж поки мати й дочка падали з ніг і вставали, коли їх будив нічний вітер.

Інколи мати зустрічалася з сином. У них не вистачало слів, в очах стояли сльози. Вони бралися за руки. Десять поблизу починав рипіти голос Сенталь або чулася лайка управителя. Мати й син розбігалися. Хлопчика били, коли заставляли біля матері.

— Чого тобі треба від старої?— кричав управитель.— Ти наш, а не її.

За рік мати й дочка встигли очистити під орну землю кілька сот квадратних метрів лісу. Вони посадили там рис і батат¹.

Врожай на молодій землі порадував матір з дочкою. Він весь належав їм. Ця радість допомогла їм забути важкий рік і образи Сенталь, биття, стусани та лайку управителя.

Дуже мало спочивало поле перед новою сібною. Посів зійшов. Земля була родючою.

Коли мати й дочка взяли серпи, підійшов управитель.

— Панова земля, як видно, родюча,— сказав він.— За хорошу землю— хороша оренда! Це справедливо.

Він стояв перед матір'ю і шкірив жовті, криві зуби.

— Отже, одну половину врожаю рису— панові, другу половину—вам... Хороший торг!

Мати проковтнула сльози. Того, що їй залишилося, вистачило, щоб прожити. Тому вона не скаржилася.

Настав час збирати третій врожай. Небо більше не було ласкавим до них. Кілька тижнів сонце немилосердно палило поля. Вода в ручаях висихала. Там, де вона ще лишалася, Сенталь розставив сторожів, бо йому була потрібна вода, щоб врятувати свій врожай.

Сухий гарячий вітер повилизував останні калюжі... В домі Сенталь вдень і вночі зітхали вентилятори.

Спека, здавалося, не діяла лише управителя. Він тупотів, як завжди, по двору, кури з переляку розкривали слабкі крила, собаки гарчали і ховалися в найдаальших кутках.

Мати й дочка щоранку ходили в ліс, збирали бамбукове коріння і молоді пагони, ягоди та інші плоди лісу. Цим вони й харчувалися.

Коли одного разу вони вийшли з лісу, то побачили маленького Лая. Він злякано озирався навкруги. Потім наблизився, погладив сестричку по голові і притиснув голову до грудей матері, яка обіймала його, нена-че хотіла сховати.

— Тепер і управителя скрутило,— зашепотів хлопчик.— Він лежить у хаті й стогне. В нього сонячний удар...

Завжди він бігав без капелюха, а тепер сонце його покарало.

Хлопчик не дав матері відповіді. Він вийняв з куца повний мішечок.

— Паді. Для вас... Управитель не бачив. Він, може, ще вмире від удару... Може, вмире і Сенталь. Кажуть люди, що у нього сухоти. Якби він здох, я співав би дзвінко, як жайворонок!— гаряче промовляв маленький Лай. І лише тепер він помітив, що й досі тримає мішечок. Мати пополотніла:

— Так не годиться! Не годиться, хлопчику... Ми не повинні красти. Не-бо все бачить!

— Тоді підемо в ліс. Там небо не так добре бачить!— сказав Лай.— І, зрештою, Сенталь теж краде. Ще й як!

— Але, хлопчику!..

— Так, Сенталь теж краде! Він не виростив лісу, а забирає його. Він не створив твого поля, а забирає половину врожаю... Треба брати тільки те, що сам зробив!

Маленький Лай поклав мішечок до кишені сестри і накрив його жовтим корінням бамбука. Від хвилювання в матері почервоніли вуха.

— Так не годиться,— повторювала вона.— Хлопчику, так не годиться... Ти зробиш нас нещасними.

— Сенталь і управитель роблять нас нещасними. І ти мене покараєш, якщо не візьмеш цього.

Мати відіслала сина. Вона просила більше не красти. Рис приєднала до свого невеличкого запасу.

Вона не могла заснути. Було жарко, і її думки були занадто гарячкими.

«Як же це з лісом?— подумала вона.— Чи правий хлопчик? Хіба ліс не старший за всіх людей? Хіба в ньому не було вже старих дерев, коли прадіди Сенталь орали у Франції? Хіба не в'єтнамці були першими ми-

Посадка рису.

¹ Батат — солодка картопля.

сливцями, що полювали там на тигрів та пантер? І хіба не їхні руки, висушені страхом голоду, роблять руки матері і слабкої дитини, перетворили ділянку древнього лісу на родюче поле?»

Багато питань піднімалося з такої глибини, про яку вона навіть і не гадала. На всі ці питання в неї була одна відповідь: «Так, хлопчик правий!»

Але ця відповідь не вела далі ні на крок її думок. Знати, що хтось каже правду, — цього не досить. Треба вміти застосувати цю правду. Цього вона ще не розуміла.

* * *

Колосся рису на полях згиналося до землі, але не тому, що воно було стигле й важке — довгочасна справа втомляла його. Колоски засихали. Час гострити серпи і — жати. Спина, матері і худе, виснажене тільки дочки схилялися над полем. Вони схилялися нижче, ніж торік. Колосся було низьке та обрідне. Серп тільки торкався, а колос вже потріскував і падав.

Дочка збирала колосся, в'язала його й складала в плетені кошики, зерном усередину. Кошики були легкі. За хатиною вони розстелили циновку. Підперли дошку двома «козлами». На дошці мати молотила рис. Після обмолоту на циновці лежав злидений врожай, навіть не половина того горічного.

— Не всі роки мають бути такими бідними! — сказала вона маленькому Лаю, який прибіг до неї. — Ми якось перебудемося. Якщо пан зрозуміє...

Але пан не розумів. Управитель уже гунав по двору. Маленький Лай втік в останню мить.

— Ну, насипайте! — сказав управитель. — Дайте панові належне... Після цього ви зможете, я гадаю, добре наїстися... Двадцять п'ять кошиків. Насипте їх до краю!.. Двадцять п'ять — ні більше, ні менше!

Мати заніміла. Їй здавалося, що язик пухнув і ставав щорстким і нерухомим.

— Ні! — закричала вона, і її очі, які боязко ховалися, коли підійшов управитель, дивилися зараз пильно. — Ні! Ви не можете стільки забрати в мене. Половину врожаю — так!.. Але половину врожаю цього бідного року! Будда і весь світ знають, що це голодний врожай. Від цього врожаю пан має одержати половину. Я не винна, що нема більше. Я не можу змінити погоду... Я не можу!.. Я не можу!..

Коли мати замовкла, управитель ударив її в обличчя. Гарячий струмок стікав з рота. Мати впала на коліна. Новий сильний удар повалив її на землю. Так вона лежала, і кров капала на рисове зерно.

Управитель насунув бриля на лоба. Він витер руку об штани й пішов по двору.

— Витягніть її на вулицю! — наказав він слугам. — І все її шмаття! Хлопчикська прив'яжіть до стовпа... Я з ним пізніше поговорю!

Маленького Лая схопили і прив'язали до стовпа. Він не знав, що трапилось з матір'ю. Він боявся, що управитель дізнався про вкрадений паді. Він стиснув зуби, твердо вирішивши, що при найстрашнішій карі не скаже жодного слова.

Увечері підійшов управитель. Він ущипнув хлопця за руку і заскреготів зубами. Маленький Лай не сказав ні слова.

— Мовчить, мов дерево, — зашипів управитель. — Ах ти, собако! — вилаявся він. Він сіпав, щипав його, ненавче хотів відірвати м'ясо від хлопчачих кісток. — Вий! — Він тремтів від люті, бо хлопець мовчав. — Я тобі носа одірву, зміюко ти! Твоєї старої тут уже нема, уяви собі. Може, вона ще здохне, доки сонце зайде. На наше подвір'я вона вже більше не повернеться. А ти залишишся тут, прикутий до стовпа, поки не поклянешся, що не втечеш. Зрозумів?!

Маленький Лай не розумів, що трапилось. Його душив страх за матір. Він рвав пута; вони рипіли, але не піддавалися. Він копав ногами землю. Голос обурення піднімався в ньому. І тепер воно вирвалося єдиним нестримним криком жаху, що розлився двором, підняв з ліжка Сенталю, погнав управителя до вікна і повернув свідомість матері Лая, яка лежала на узбіччі дороги.

На узбіччі біля матері сиділа навпочіпки стара служниця. Почувши крик хлопчика, вона здригнулася.

— Так кричав і мій, — зашепотіла вона.

Вона пішла і залишила матір на дворі. Вночі підповзла до стовпа і розрізала вірвовку.

— Тікай, синку, — зашепотіла вона. — Йди прямо дорогою, там знайдеш матір!

* * *

Маленький Лай знайшов матір. Вона сховалася в кущах, як поранений звір. Хлопчик обережно торкнувся її обличчя. Воно було вкрите коркою крові, опухле, м'яке.

Він присів коло матері, поклав їй ноги собі на коліна, щоб зігріти їх. Він стеріг сон поверненою до життя.

Коли ранкові пташки почали щебетати на вітті, він розбудив матір і сестру. Вони вирушили до рідного села. Це був тяжкий шлях. Мати спочивала в кожному селищі. Хто з селян не дивився на її знівечене обличчя і на обдіраних худих дітей, усі виносили жменьку рису.

— Може, і з нами таке станеться... — думали вони. Розтуляли жменю, і тоненька цівка лилася в кошик.

* * *

Вже три роки мати, маленький Лай і сестра не чули про батька. Вони не знали — чи служив він ще у Ба, чи вмер від голоду або, так само, як вони, пішов шукати щастя.

Безбарвне сіре небо висіло над озером і надавало йому похмурого вигляду. Вітер з півночі морщив озеро. Тихим сумом привітало їх рідне село. Не було видно жодної людини. Усе живе ховалося по хатинах.

Раптом маленький Лай сіпнув матір за руку.

— Дивися! — скрикнув він. — Дивися, там, під деревом!

Рукою він вказував на той бік озера. Під розлогою вербою сидів чоловік.

— Це він, — зашепотіла мати. Вона не могла зрушити з місця.

Батько не впізнав їх. Він погрозив кулаком. Боявся, що перед ним злодії. Коли усі троє зупинилися, він, кульгаючи, побіг вздовж берега.

На півдорозі вони зустрілись. Мати подивилася на сіре, зморщене чоловікове обличчя. Батько — на опухле, скорботне жіночине лице. В серцях давно захопонуло кохання, яким вони колись накликали на себе гнів пана. В очах світилася безпорадна жалість.

Між батьком і матір'ю стояли маленький Лай і сестра, обдірані, безпорадні, як і батьки. Вони сіли наапоціпки біля берега. Озеро здригалося і хлипало.

— Вам не можна залишатися тут, — сказав батько.

— Я знаю, — відповіла мати.

— Ми підемо далі, — заговорив маленький Лай. — Усі разом... Разом нам буде легше.

Батько пильно придивлявся до сина, мов до чужого. Мати втупилася в уламок дерева, що плив на хвилях. Вітер крутив його на всі боки, занурював у воду, викидав, грався з деревом.

Сім'я дивилася на цей уламок. Діти — тому, що сміли дивитися на батьків, батьки — тому, що знайшли багато спільного між своїм життям і гнімним вітром уламком дерева.

— Пішли, — зашепотів батько. — Навпростець, лугом, а не через село.

— Ти нічого не хочеш узяти з собою? — спитала мати.

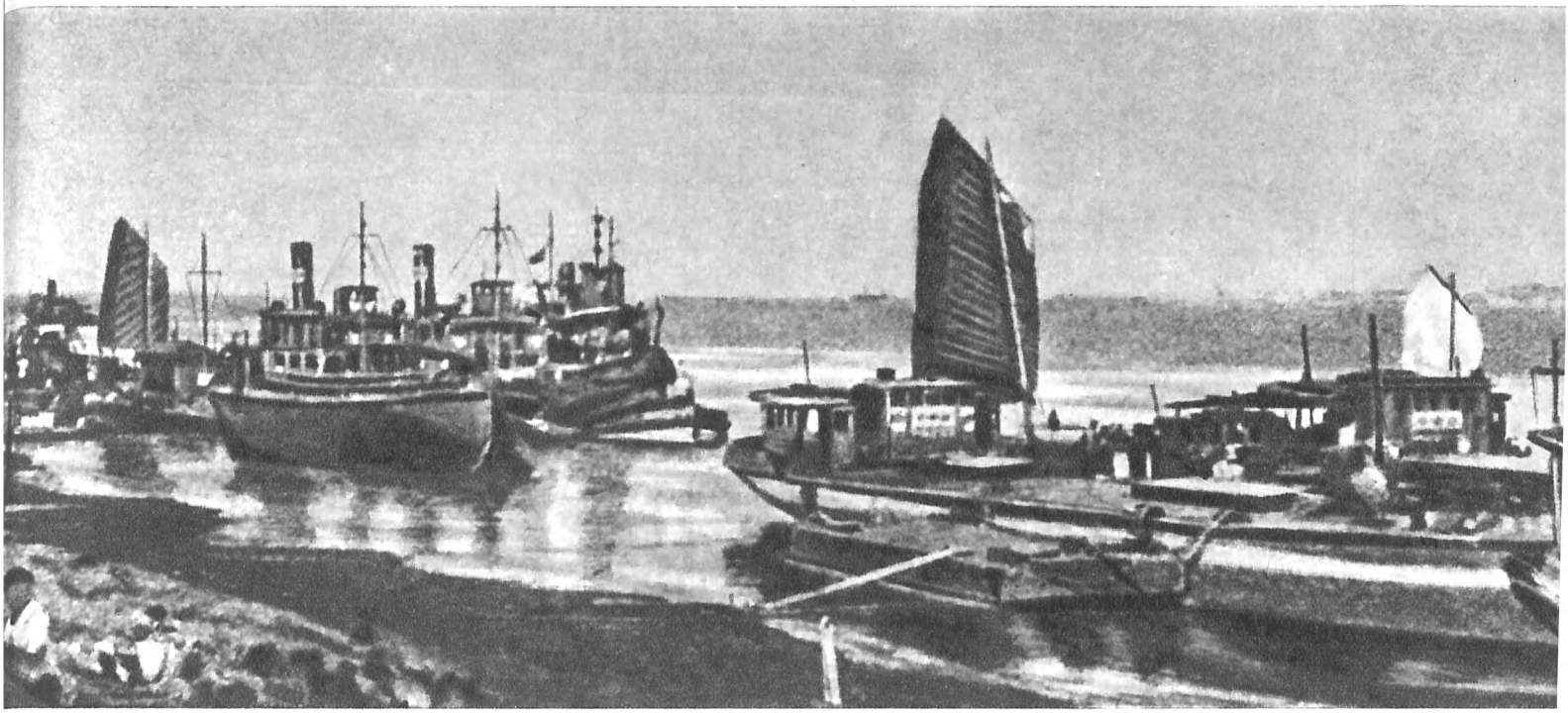
— Нічого... Те, чим я володію, на мені. Те, що Ба мені винен, він не віддасть... Ні сьогодні, ані завтра...

Мати несла бамбукове коромисло, на якому висіли кошики. В одному був рис, який їй подарували селяни, в другому — дві драні сорочки, вигоріла на сонці хустка, ніж і серп.

Рушили дорогою на Ха Хуа. Дороговказом їм була Червона річка.

* * *

Після багатьох довгих днів і коротких ночей переселенці прийшли в Ха Хуа. Вони пройшли більше ста кілометрів. Вирішили постукати в перші поміщицькі двері і проситися на роботу. Двір, перед яким вони зупинилися в Ха Хуа, належав багатію Дунгу. Тільки-но Дунг побачив зголоднілу

сім'ю, вислав управителя до дверей. Торг був короткий.

— Що ви пропонуєте? — спитав управитель, високий рухливий чоловік.

— Себе!.. Я сильний і вправний! — Юний Лай вийшов наперед. Справді, він уже не був маленьким. У нього були сильні ноги, а тверді м'язи на руках свідчили, що він звик до роботи.

— Добре. Його візьмемо до пана... Вам я покажу хатину. Ви одержите їжу... Все інше — завтра.

Лай у кутку двора чекав, що буде далі. Батьки і дочка рушили до хатини, яка віднині стане їм житлом.

— Влаштується, — сказав управитель, — одержите рису на вісім днів. Не проковтніть усього відразу.

Управитель пішов. Мати опустила ся на нари.

— Нічого у нас не вийде, — тужила вона. — З однієї паці ми ледве витягли голову, а в іншу знову кладемо. І ще радіємо, коли вона нас не відразу проковтне... Мабуть, краще було б, коли б паща відразу закрилася. Усе сталося б швидше.

— Ми все зробимо, — сказав батько. Але по його очам було видно, що він не вірить своїм словам.

— Що ми можемо зробити? Дорогу до могили!.. Так може зробити всякий. Найбільший багатій і останній жебрак. Хіба ти знаєш, куди поділилися ті, хто ночами стогнав у цій хатині? Їх прогнали... Вони пішли, мабуть, тією дорогою, якою ми прийшли сюди. Мабуть, до Сенталя, до Ба. Шляхи бідних завжди однакові. Вони ведуть від одного пана до іншого, і скрізь ми лишаємо кров та сльози, піт та силу, а потім, злиденні, знаходимо той шлях, який знайшов твій батько.

Червона ріка — найважливіша транс-
портна артерія країни.

* * *

Наступного дня вони стали перед багатієм Дунгом. Він обіцяв їм 540 квадратних метрів землі, розчищеної під ріллю, і стільки ж нерозчищеної.

— Задоволені? — спитав він різким голосом.

Батьки вклонилися.

Молодому Лаю дали роботу дорослої людини. Ніхто не забороняв йому відвідувати батьків. Тільки спати в батьківській хаті Лаю не дозволялося.

Роки збігали за посухами й дощами, в голоді і злиднях. Під сокирами батька й матері падав ліс. Зелене поле. Його стригли серпами, коли рис робився золотим. Все йшло рівномірно, як ходить при молоті кінна упряж. Батьки мучилися з року в рік.

В жовтні жали.

В грудні садили розсаду, зрошували поле водою, відводили воду, коли рис починав достигати.

В квітні гострили серпи.

В травні волочили борони по рисовому баговинню, вздовж та впоперек, туди й сюди, вивертати нижні шари мулу, кропили його своїм потом і сподівалися, що це не даремно.

В липні бабралися у землі, гнули спину, садили розсаду з надією і молитвою, доглядали і зрошували її щоденно.

І знову в жовтні жали рис, молотили його, згрібали зерно в маленькі купки. Ці купки струменіли в глиняні глеки, що стояли в хаті. Батько й мати погладжували глеки вранці, коли йшли на роботу, і ввечері, коли поверталися. Вночі вони злякано прокидалися і дивилися на глеки з рисом. Вони відкладали на власну хатину.

Просили Дунга, щоб дав місце, де її можна збудувати.

— Моє шанування! — сказав він. — Моє шанування вам, старанні люди! Знайдіть місце і збудуйте собі хатину. Придивляйтесь, щоб там був заїнок. Задоволені?

Батьки поклонилися три рази і позадкували до дверей.

— З ним можна домовитися, — сказав батько.

— Це буде видно потім, — відповіла мати.

Наступного року вони віддали половину врожаю за оренду.

Багатій Дунг придивлявся до них все уважніше.

— Вони — наше найкраще тягло, — сказав він на п'ятий рік управителяві. — Нехай зайдуть до мене!

Батьки прийшли.

Дунг притиснув свої короткі руки до грудей.

— Ви самі тягнете борону? Це робота для буйвола. Я позичу вам буйвола... Задоволені?

Батько вклонився.

— Дай попелястого буйвола, — сказав Дунг управителяві.

Буйвол був сліпий від старості. Але зажерливий, як молодий.

— Добре доглядайте буйвола, — нагадував управитель. — Він робить вашу роботу — отже, годуйте його!

— Буйвол нас об'їдає, — скаржилася мати.

— Не рипи! — сердився батько. — Працюй! Менше балакай і працюй!

* * *

Одного разу захворіла дочка. Мати відчула, що прийшла смерть. Вона послала батька до управителя, а від нього до багатія Дунга. Батько просив грошей на ліки. Йому не дали жодного пістра.

Сестра стогнала три дні і три ночі. Юний Лай сидів поруч і тримав її руку. Тонкі пальці здригалися. Лай дивився тільки на руку. Коли вона затихла, глянув в обличчя сестри...

Батьки хотіли поховати дитину на рисовому полі, за звичаєм. Дунг заборонив:

— Закопайте її на дорозі, — наказав він через управителя. — Нащо їй лежати на рисовому полі?

Її поховали край дороги в передсвітанкових сутінках. Накрили тіло циновкою, щоб земля не падала на обличчя. Земля глухо падала на дівчинку. Циновка зсунулася, біла ручка мерехтіла з землі, поки не потонула в ній.

— Земля з'їсть нас, — зітхнув батько.

— Не земля, — сказав молодий Лай. — Пани, тату... Пани нас з'їдають... Земля добра!

Остання іскра щастя згасла в хатині Лаїв.

За кілька тижнів попелястий буйвол здох.

— За це ви заплатите! — сказав управитель. — Він здох з вашої вини... Погано годували. Я вас попереджав.

— Попелястий був дуже старий. Смерть була в нього у животі, коли мені його дали, — відповів батько.

— Держи язик за зубами, дурню... Буйвол ще добре працював!

— Так, пане, — прошепотів батько.

Вони продали залишок врожаю і заплатили за попелястого.

Глеки стали порожніми.

* * *

Після смерті дочки мати зробила ще мовчазнішою. Коли глеки спорожніли, вона також нічого не сказала. Лежала на нарах і пильно дивилася в стелю.

На балках гралося двоє сірих мишенят. Очі тигрового kota, улюбленця Дунга, дивилися позадливо, нерухомо спрямовані на двох сірих мишенят, що пустотливо ходили навкруги своїх довгих хвостиків і хитро виставляли гострі носики.

— Танцюйте, — прошепотіла мати. — Колись він вас все одно з'їсть. Потанцюйте ще трохи!

Та раптом вона схопила серпа, кинула в хижого kota і влучила.

Кіт підплигнув, вибіг і лише на дворі почав пронизливо верещати.

Серп вибив йому око і зірвав клапоть шкіри з голови.

Дунг і управитель довго шукали винуватця, але ніхто не дізнався, як це трапилося.

* * *

Мати скинула тягар з грудей. Знов дихала легко. Часто сиділа разом з юним Лаєм і стискала губи, коли бачила, що наближається Дунг або управитель.

Вона розправлялася з роботою, як з диким звіром. Пальці тремтіли, коли вона тримала серп. Знала: вона може здарити.

В її серці збирався гнів.

Батько пішов до багатого Дунга позичити паді. Він одержав шістьдесят кілограмів, за які мусив заплатити вдвоє. Після збору врожаю він не зміг віддати боргу. Наступного року, разом з процентами, треба було повертати вже 240 кілограмів. Дунг вимагав сплатити борг.

Мати чекала в найтемнішому кутку, за спиною вона ховала серп.

Управитель прийшов у хатину Лаїв вимагати врожай.

Мати підняла серп.

— Ось тобі! — закричала вона.

Батько здригнувся. Ударив матір по руці. Серп задзвенів на глиняній підлозі.

Сільська поліція вигнала обох з власної хати.

* * *

Лай залишився в Дунга. Йому минуло вже чотирнадцять років. При спробі втекти управитель піймав його.

Лай зібрав собі соломи на курінь. Курінь був схованкою на ніч. Живучи в цій солом'яній хатині, хлопець потроху назбирав паді. Він хотів при нагоді втекти і розшукати батьків. Щоб зберегти паді від щурів та мишей, він розсипав над своїм запасом тонкий шар отруєного рису, який час від часу міняв.

Але не тільки щури та миші лізли до солом'яного куреня. Кури знайшли туди шлях і, кудажкаючи, почали дзьобати отруєний рис.

Коли управитель сповістив Дунга, що здохло шестеро курей, той поклявся, що власною рукою спустить з нього шкуру, якщо не знайдуть до ранку того, хто їх отруїв.

Управитель затремтів від жаху. Він швидко перейшов через двір, понишпорив по кутках, дійшов до солом'яного куреня молодого Лая, заліз туди і одразу розкрив таємницю.

Але материн серп добре запам'ятався йому. Він боявся усіх Лаїв, боявся і чотирнадцятирічного хлопця, чий погляд пронизував його наскрізь.

Лише вночі управитель з чотирма найвідданішими слугами рушив до солом'яного куреня. Вони несли сітку, яку кидають на тигра, що впав у яму. Цю сітку вони розставили перед входом. Управитель з слугою стали ззаду куреня і тикали бамбуковими списами в солом'яний курінь. Молодий Лай прокинувся, вибіг з куреня і опинився в тигровій сітці.

Мільйони дорослих навчилися грамоти після проголошення Демократичної Республіки В'єтнам.

Слуги обмотали кінці сітки навколо стовбура пальми.

Вранці управитель розповів про все Дунгу.

— Починайте! — заверещав той.

Засвистіли батоги...

Лай згорнувся, як їжак, намагаючись захистити голову. Але швидко він знепритомнів. Хлопець провалився в пашу тьми, де більше не відчував болю.

* * *

Коли Лай прийшов до пам'яті, йому спало на думку таке, що до цього часу ніколи не хвилювало його. Він бачив багатого Дунга біля вікна, бачив тих, хто бив його. В кожного з них були широкі розтоптані селянські ноги з багатьма білими шрамами... Так само, як і в нього. На ногах тепілися обтріпані штани. Так само, як і в нього. Штани були підв'язані ликовою мотузкою. Над штанами неохайно звисали куртки, темносірі, старі...

При перших ударах він бачив, як куртки надималися, як з рукавів показувалися руки, одні кістки та жили, кістки, обтягнуті темножовтою, зморщеною шкірою.

— Чому вони мене били? Чому? Вони бідні і злиденні, як і я. Я їм нічого не зробив. Чому ж вони мене били?.. Я хотів піти туди, звідки я родом, до моїх батьків... І ось вони мене вбивають... Чому? Чому?

Біля вікна стояв багатий Дунг. Він дав наказ. Мабуть, він велів їм видати винагороду—плов. Він, мабуть, палицею загрожував тому, хто не хотів убивати Лая.

— Це так, так, це так, — зашепотів Лай. — Вони били мене від голоду, від страху... Бідні б'ють бідних, бо вони голодні, бо вони бояться!

«А я зробив би це? — спитав він себе. — Я вбивав би бідного? Я теж голодний... Чашка плову!.. Може, плов з м'ясом? Батько колись казав: за плов він стрибнув би в озеро, де живе лис із дев'ятьма хвостами, що коває всіх, хто потрапить до нього. В передсмертний час сестра шепотіла йому про плов з м'ясом... Плов — це щось чудове!» Язик торкнувся губів. Він заплющив очі. «Плов!» — прошепотів він, ледве дихаючи. «Плов!»

Потім він трохи підвівся. «Я б цього не зробив!» — вигукнув він. — Ні, я цього б не зробив!».

Лай лежав під бананами, обризаний сльозами зірок; і стогнав у гарячці. Цієї ночі ніхто не наблизився до нього. Ніхто не прийшов і наступного ранку.

В обід один з наймитів підійшов до нього і одразу ж втік, тільки-но почув хрипке дихання Лая.

У дворі слуги шепталися між собою: «Хлопець у руках Будди... Будда хоче, щоб він жив».

Управитель не насмілювався заперечувати. Він не насмілювався знову під-

няти батога на хлопця. «Хай Будда вирішить», — шепотів він Дунгу.

Дунг заверещав і вигнав геть управителя. Але не давав нового наказу.

Лай лежав у своєму курені багато днів.

Коли він видужав і прийшов просити роботу, управитель не дав ніякої відповіді і побіг до Дунга.

— Позбудьтеся його, пане! — благав він. — Вирядіть його!

Дунг вдарив руками по столу:

— Він мій! — і вдруге вигнав управителя геть. Лай сам пішов до Дунга.

— Дайте мені роботу, — сказав він.

Дунг скочив.

— Що ти мружиш очі, як тигр! — кричав він.

— Очі хворі! Я не можу їх ширше розкрити, — відповів Лай.

Дунг зашктутильгав до вікна і подивився у двір — може, на кляпоту землі, де повинен був померти Лай.

— Возитимеш гній! — наказав Дунг, не повертаючи голови.

* * *

Лай возив гній на поле, корзину за корзиною, щоденно. Пара від гною розтідала йому очі. Вони ще сильніше горіли та сльозилися, навіть уві сні.

Минуло дванадцять місяців. Лай йшов шістнадцятий рік. Усі про нього забули. Очі його не згасли. Але боліли від яскравого сонячного світла. Тому він завжди насував капелюха на очі. Став широкоплечим. Уся постать дихала силою. Навіть сльози не могли погасити пронизуючого погляду. Він мріяв про те, що бідні колись об'єднуються і скинуть багатіїв. Занадто багато панів було у В'єтнамі. Він один узнав трьох: ба, француза Сенталя і Дунга.

Усі пани, думав він, повинні щезнути, щоб залишилося місце бідним.

Серед цих планів і мрій раптом на нього звалилося нове нещастя. Дунг призначив хлопця слугою на своє свято. Лай повинен був на головній вулиці частувати високих сановників чаєм і вести їх до хазяйського дому, що стояв осторонь.

Лай узяв величезний термос, розмальований квітами і птахами, в другій руці він тримав бамбуковий смолоскип. Тільки-но він вийшов з двору, як знявся шалений вітер. Погасив смолоскип. Лай, звиклий до цієї дороги, йшов навіпамачки в темряві. Але там, далі, вітер виврав дерево з землі і кинув його поперек дороги, мов поламану іграшку.

На головній вулиці мерехтіли і швидко рухалися вогні рикш. Сановники наближалися, і Лай повинен був прискорити ходу. В поспіху хлопець не помітив вирваного з коренем дерева. Він мчав і вдарився об нього ногами: термос вилетів з рук і розбився.

Хлопець притис лице до дерева. Дерево пахло смолою, землею і мочом. Розлитий чай тік маленьким рухом під ноги.

КАЛЕНДАР КОЛ

„Всесвіт“

«ПІДРИВНІ» ДИСЕРТАЦІЇ. Викладачка англійської літератури в Ганноверському коледжі (США) Ле Мойн Гудмен змушена була під тиском адміністрації подати у відставку після того, як у міській газеті були опубліковані три випускні роботи її студентів по книжці Джона Герці «Хіросіма».

«Хіросіма» розкрила мені очі на мерзенність американської пропаганди. Тепер я прозрів...» «Мені соромно називати себе американцем, коли я думаю, що моя країна могла холоднокровно приректи на такі страждання японський народ...»

Такі фрази можна було прочитати у випускних роботах.

Поданою у відставку, Ле Мойн Гудмен заявила, що вона обрала цю книжку для тем випускних робіт, щоб примусити своїх учнів замислитися над проблемами атомного віку.

ВАРТІСТЬ КВИТКА ДО ТЕАТРУ.

Ціни на квитки в усіх державних театрах Відня підвищено на 50 процентів. Адміністрація театральної спілки пояснює це тим, що витрати на постановки п'єс та утримання театрів набагато перевищують виручку від спектаклю. Ціна двох театральних квитків після підвищення дорівнює тижневому заробітку австрійського робітника.

БАНДИТИЗМ В ЯПОНІЇ.

За повідомленням японської поліції в Токіо значно збільшилася кількість збройних нападів на окремих громадян, а також на житлові будинки, готелі, ресторани. В столиці діють організовані, добре озброєні гангстерські банди. За статистичними даними, з кінця 1956 до травня 1958 року кількість арештів досягла рекордної цифри—66 тисяч.

ФУТБОЛЬНА СИМФОНІЯ.

Одна з лондонських фірм, що виробляє патефонні пластинки, випустила нещодавно новий музичний твір англійського композитора Едді Уорнера під назвою «Симфонія для 12 голів і двох штрафних ударів».

БІЛЬШЕ ПОЛОВИНИ НАСЕЛЕННЯ — НЕПИСЬМЕННІ.

Як повідомляє мексиканська газета «Ель Популар», 51 процент бразильського населення не вміє ні писати ні читати. При цьому газета нагадує, що в Бразилії неписьменні не мають права голосу. Таке ж становище існує і у Венесуелі, де з шестимільйонного населення три мільйони — неписьменні.

КОЛИ СМІЯТИСЬ, А КОЛИ ПЛАКАТИ.

В Нью-Йорку нещодавно видано брошуру під назвою «Театральний poradник для недосвідчених». В ньому докладно говориться, під час яких сцен треба сильно або слабо аплодувати, в яких місцях діалога — сміятися чи принаймні усміхатися, а в яких — слухати уважно і мовчки. «Якщо ти виконаєш усі подані тут поради, — говорить наприкінці автор, — ти незабаром станеш досконалим театралом».

— Що тепер буде? — подумав Лай. Він ледве піднявся і, шкутильгаючи, повернувся до панського дому.

Дунг завищав на управителя, а потім сам рушив у путь.

Коли він повернувся з юрбою гостей, що були в поганому настрої, він крикнув управителеві:

— Прибий цього босяка!

Управитель похитав головою. Не сказав ні слова. Дунг вилаявся. Потім велів покликати сільську поліцію. Поліцаї взяли за Лая, правда, не так старанно, як слуги. Однак хлопець був увесь у синцях, і насилу поповз у свій курінь.

* * *

Вино покращило гостям настрій. Хлопець чув хрипкий, грубий з вереском сміх, чув викрики Дунга «Кам бел», що означає «На здоров'я!»

Лай карався. Сам собі дав ляпаса.

— Чому ти сидиш тут?.. Чого ти чекаєш, щоб вони тебе знов побили?..»

Треба тікати, зникнути з очей Дунга, доки він проспиться після пиятики.

На базарі в Дан Ха хлопець знайшов батьків. Це була нерадісна зустріч. Батьки продавали чай і збирали розсіпане зерно рису. З цього й жили.

За рік, що вони не бачилися, мати дуже постаріла. На її сумному обличчі пролягло ще більше зморщок. Тепер, ідучи, вона вже згинала спину. Батькова голова весь час схилялася на груди—чи стояв він, чи ходив. Це надавало його втомленій постаті покірливого виразу. У матері коло ніг лавив рудий верескливий клубок шмаття: братик Лая.

Лай захотів піти світ за очі... Аби не залишатися тут, щоб бачити покірного батька, сумну матір, щоб чути плач братика, якого ніхто не міг нагодувати досита.

«Аби не лишатися тут!»—подумав він, коли базар обезлюднів. Та пішов з батьком, матір'ю й братом, неохоче, але пішов.

Дорога вела до халупи з дощок, скринь і старої бляхи. На блясі горіло сонце, вона швидко нагрівалася. Дощки від скринь легко пропускали воду під час дощу. Там вони спали, і їх мучив то дощ, то спека, більше спека. Просто неба вони жили б не гірше.

* * *

Приблизно тижнів через шість управитель Дунга йшов якось по базару в Дан Ха.

Лай першим помітив його, в усякому разі так йому здалося. Довго не роздумуючи, хотів схватитися між базарними перекупками. Але це не вдалося.

— Чого ти штовхаєшся?—почала сваритися перекупка. Лай пробурмо-

тів вибачення. Торговка це зрозуміла по-своєму.

— Він украв, негідник!—закричала вона.—Тримайте злодія!

На базарі було багато людей. Залуднали грубі голоси чоловіків і хрипкі, сварливі голоси жінок:

— Хто украв?.. Де він?.. Тримайте його! В'яжіть!

В цій метушні Лай побіг прямо в обійми ворога.

Управитель вже уявляв, як Лай стоїть перед ним. Але схопити Лая він побоявся—підставив ногу.

Продавщиця на вулиці Ханоя.

Лай вдарив його в груди, перескочив через ногу і поспішив до батьків, попередив їх, схопив братика і втік.

Коли прийшла поліція, викликана управителем, на базарі в Дан Ха Лая вже не було.

Батько, мати, Лай і його братик, знову були в путі, з старої біди до нової.

* * *

Шляхи бідного завжди однакові. Один пройде більше, другий—менше. Маленький братик пройшов тільки цей шлях. Він помер.

І для батька цей шлях також був останнім. Він згасав, не намагаючись боротися за життя, як блідий вогник маленької свічки. Для матері і Лая шлях ішов через хатини бідних, назад, у рідне село.

Тут нічого не змінилося, але змінився, мабуть, сам Лай. Разом з матір'ю вони зупинилися в хатині далекого родича. Лай згодився на це, щоб не зобидити матір.

Тимчасом його думки прагнули до певної мети. Вони надихалися словом.

Це слово було В'єт-Мін¹. Він почув це слово і тлумачив його по-своєму. Для нього це означало: «Врятування батьківщини!»

У його мріях був вал фортеці, за яким збираються бідні, озброюються, щоб піти проти панів,—білих і «своїх».

В його мріях цей вал поріс чудовими кущами, пальмами і всіма деревами батьківщини. Рясне листя ховає бідних. Вони можуть спокійно озброюватися.

І прийде день, коли на валу забряжчить зброя. Тоді кущі і пальми розступляться. Сонячне проміння осяє величезне військо. Лай стоїть у перших лавах. Іде штурм, бушує військо перед лісом, пробуджує в мільйонах бамбукових хатин людей, згуртовує всіх і звільняє вітчизну. До таких людей і тягнувся Лай.

* * *

Одного дня Лай вирушив у путь, щоб розшукати В'єт-Мін. Він знайшов його в бамбукових хатинах, біля нічних вогнищ.

В'єт-Мін—це селяни, такі, як він. Інколи це був бідний вчитель або лікар, або художник, або різьбар по дереву.

Лай вчився у В'єт-Мін писати і читати. Він тримав грифель міцно, як сокиру.

— Легше треба натискати,—сказав йому вчитель.—Грифель—не зброя.

— Ні, зброя!—вигукнув Лай, який писав з таким напруженням, що аж спітнів.—Зброя, яка несе світло у голову... Ти вчишся, і всі панські підступи стають ясними, як на долоні.

Лай навчився легко водити грифелем.

В'єт-Мін дав йому завдання. Лай ходив по країні, розносив накази і розпорядження окремим групам, знайомився з багатьма людьми, чув розповіді і записував їх. Так він здобув досвід.

Крім французьких і «власних» панів до країни прийшли ще японці. Проти них скерував В'єт-Мін свою зброю, бо вони відбирали у селян останні запаси пади.

Лая було призначено керівником партизанської групи з тридцятьох чоловік. Вони були озброєні серпами, бамбуковими списами, луками та старими мечами, пращами.

Вони ховалися по густозелених узбіччях доріг, кидалися на ворога з камінням та мечами, серпами та списами. Захопивши зброю, оберігали і доглядали її, як мати дитину.

Старости в селах стали на бік японців. Це були великі землевласники. Вони примушували жителів віддавати японцям останній рис.

Лай дістав завдання взяти в полон кількох старост.

¹ В'єт-Мін—Демократичний фронт боротьби за незалежність В'єтнаму, створений в березні 1941 року за ініціативою і під керівництвом В'єтнамської комуністичної партії.

Озброєна партизанська група вирушила вночі на завдання.

Перший, кого вони захопили в розкішному будинку, звивався в ліжку, як черв'як, потім стрибнув на стіл і пронизливо заверещав.

Один партизан, вузьколиций, з похмурим поглядом, витягнув пістолета.

— Облиш,— сказав Лай і звернувся до старости:

— Злазь зі столу! Вдягайся!.. За дві хвилини!

В цю і в наступну ночі партизани звільнили кілька сіл від мучителів.

* * *

За десять років боротьби, з 1944 по 1954 рік, Лай пережив багато страшних хвилин. Часто траплялося так, що він хотів задушити ворогів. Та в голові стукало молотом: «Ми справедливі судді!»

Ще раз Лай потрапив до панських лап. Він був уже членом партії. Йому було доручено працювати пропагандистом на окупованій території. Управитель одного французького плантатора видав його. Лая заарештували. Вісім днів його допитували, але ні слова не змогли витягнути. В слухну хвилину він збив з ніг вартового і втік...

* * *

На верховинах гір мерехтить ранкове світло. Я бачу його крізь щільну напіввідчинених дверей бамбукової хатини. Проти мене сидить широкочелець, кремезний селянин і поборник земельної реформи Ле Ван Лай.

Під ранок вогонь згас. Але ми не мерзли: він — зогрітий спогадами, я — запалений ненавистю і гнівом.

— Я тебе позбавив сну, товаришу,— кажу я, щоб порушити мовчання.

— Ні,— заперечує він.— Ми так довго і так багато спали... Ця ніч була хорошою. Тепер ти знаєш, хто такий поборник земельної реформи. Більшість такі, як я. Один вміє більше розказати, другий — менше. Але міра в усіх повна... Ти хочеш знати ще що-небудь?

— Де твоя мати?

В його очах — вологий блиск. Мені здається, що то сльози.

— Матір вони допитували в сорок дев'ятому році... Французи були тоді тут, недалеко. Хотіли, щоб старенька сказала, де я. Вона не сказала нічого. Тому вони розстріляли мою дружину і спалили хату... Зараз я вдруже жонатий. У нас дитина, восьмимісячний хлопчик. Мати живе разом із жінкою. Ми хотіли дати їй землю. Відмовилась. Дуже стара для цього...

Ле Ван Лай виходить з хати. Його постаць зникає в передсвітанкових сутінках.

Він ходить по хатинах — таких, як та, в якій народився. Несе людям звістку про нові закони і стежить, щоб ці закони здійснилися.

В дзеркалі іноземної преси

Красномовна анкета

Як пише англійська газета «Дейлі уоркер», щотижневик «Ньюсуїк» (США) нещодавно вмістив повідомлення своїх кореспондентів з різних частин світу про «тенденцію серед народів різних країн до втрати віри в американське керівництво».

Навіть найбільш оптимістично настроєні кореспонденти, відзначає «Дейлі уоркер», прийшли до висновку, що «антиамериканські настрої ростуть з кожним днем».

Газета наводить підсумки анкети, проведеної зарубіжними кореспондентами журналу «Ньюсуїк».

«Лише 26 процентів французів все ще продовжують вірити, що Сполучені Штати не хочуть війни. Французи бачать, що США це імперіалістична держава, в якій процвітає культ долара, це країна, якій бракує справжньої культури».

«В Європі мало хто вірить у те,— пише інший кореспондент,— що в мирному економічному змаганні між США і Радянським Союзом переможе Америка. Так, лише 37 процентів англіїців, 31 процент німців, 28 процентів італійців і лише 9 процентів французів мають деяку надію на те, що Америка залишиться попереду».

«66 процентів населення Великобританії, 53 проценти німців і 34 проценти італійців вважають, що ставлення до негрів в Америці просто ганебне».

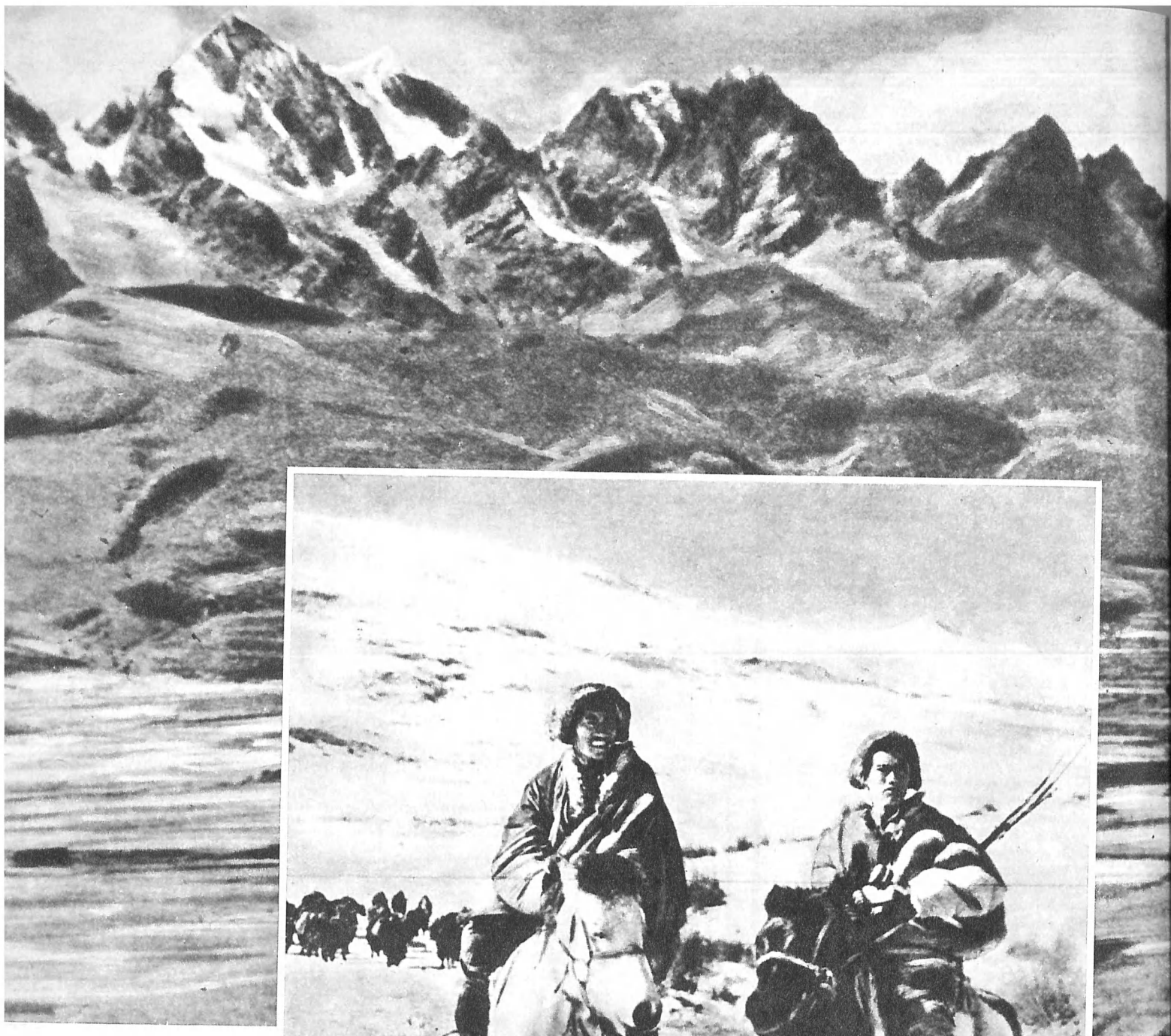
Один з кореспондентів «Ньюсуїк» пише, що найчіткіше точку зору середнього європейця відносно впливу Америки на політику європейських країн сформулював відомий італійський письменник Альберто Моравіа. Він сказав: «Америка постійно втручається у внутрішнє життя європейських країн, в яких ні на хвилину не припиняється класова боротьба. В цій боротьбі Америка підтримує керівні консервативні класи».

Кореспонденти Середнього і Далекого Сходу повідомляють, що «колишнє терпиме ставлення до Америки там змінилось на відверто негативне ставлення. Більшість народів Південно-Східної Азії вважають американців варварами».

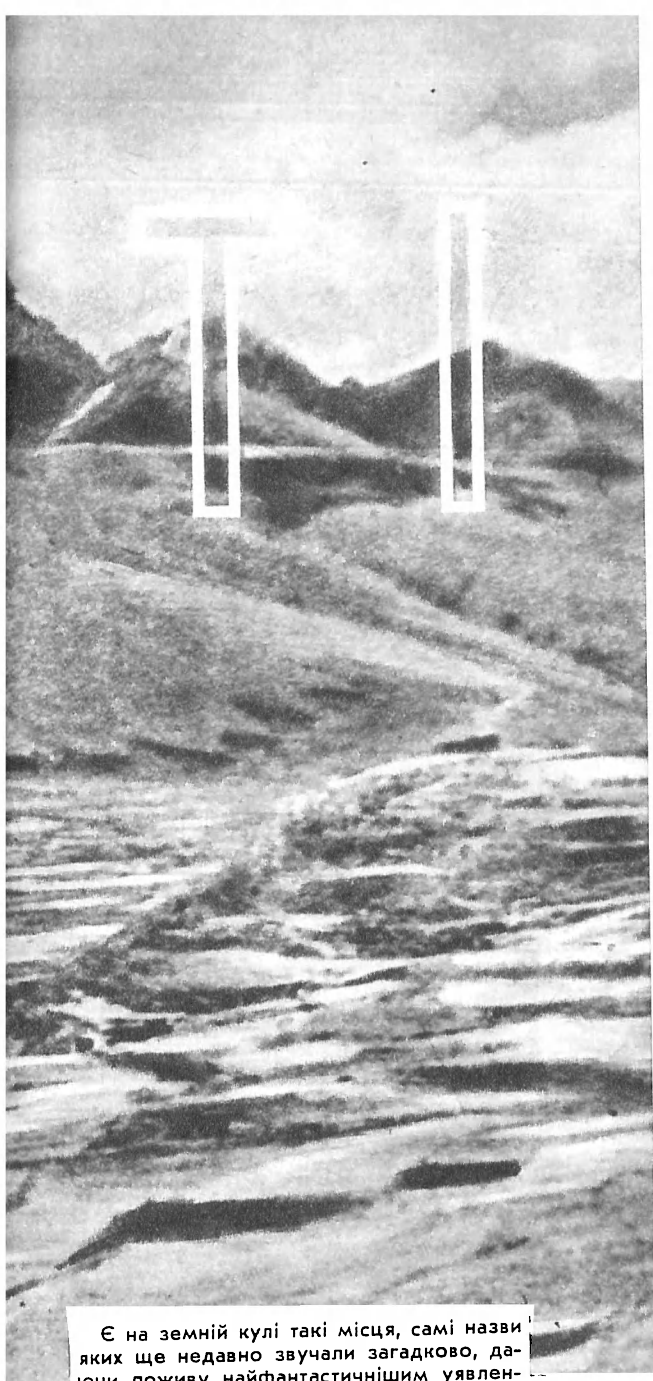

— Їхня культура дуже примітивна — ні тобі розлучень, ні безробіття, ні дитячої злочинності.

(З журналу «Уолл-стріт джорнел».)

На караванному шляху.

ТІБЕТ

Нещодавно Тібет відвідало кілька делегацій журналістів та кінооператорів із СРСР і країн народної демократії. Серед них, зокрема, чехословацькі кінопрацівники—Владімір Сіс та Йозеф Ваніш. Фото, які ми вміщуємо тут, взяті з їхнього фоторепортажу «Шлях до Лхасси».

Тібетська дівчина в національному вбранні.

Є на земній кулі такі місця, самі назви яких ще недавно звучали загадково, даючи поживу найфантастичнішим уявленням. Таким був і Тібет—країна, що позначається на географічних картах найтемнішим відтінком коричневого кольору, бо розташована вона на «даху світу»—в найвищих на землі горах.

Багато мандрівників мріяло побувати в казковій «країні небожителів» Тібеті і її центрі Лхассі. Та небагатьом європейцям пощастило проникнути в «заборонене місто». Буддисьькі монахи ревниво оберігали священне місто далай-лами від поглядів іноземців, а треба сказати, що з одного мільйона жителів Тібету сто п'ятдесят тисяч—це служителі буддисььких монастирів.

Багатовіковій ізоляції тібетського народу було покладено край у травні 1951 року, коли між Центральним народним урядом Китаю і місцевим тібетським урядом була підписана Угода про заходи по мирному визволенню Тібету. «Тібетський народ об'єднується і виганяє імперіалістичні агресивні сили з Тібету; тібетський народ повертається у велику

Вантажні автомобілі їдуть на «дах світу».

Лхасса і палац-монастир Потада.

сім'ю народів матері-вітчини — Китайської Народної Республіки — проголосував перший пункт Угоди.

І тепер, коли тибетський народ впевнено вийшов на шлях прогресу, Лхасса гостинно відкрила свої брами для гостей з дружніх країн.

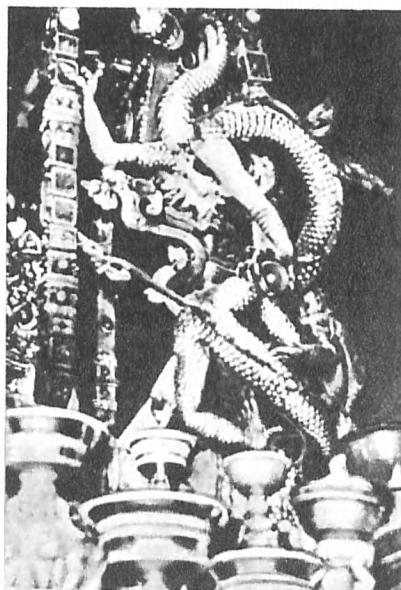
Попід гірськими кручами, крізь хмари пролягає дорога на «дах світу», звиваючись часом на більш як п'ятикілометровій висоті. Про гору Цяершань — найвищу на цій дорозі — тибетці кажуть: «З її вершини можна батогом дістати до неба».

Ще зовсім недавно подорож від Лхаси до найближчого китайського міста забирала три-чотири місяці. Відсутність регулярного сполучення між Тибетом та внутрішніми районами Китаю негативно позначалася на економіці й культурі цього величезного краю, що складає одну десяту території всієї країни. Цю відірваність відчували й усвідомлювали самі тибетці. Ось чому, коли в 1950 році Народна армія, здійснюючи визвольний похід у Тибет, почала прокладати новий шлях, місцеве населення з ентузіазмом прийшло їй на допомогу.

В грудні 1954 року будівництво шляху було завершено. Будівники проклали шосе довжиною в 2500 кілометрів, подолавши чотирнадцять гірських вершин та одинадцять великих рік. Цей шлях змінив уявлення тибетців про час і простір. Замість верблюдів та повільних яків ним їдуть машини, що перевозять пасажирів, сотні тонн різноманітних вантажів, доставляють у Тибет книги, газети, кінофільми. Оцінюючи героїчну працю людей, що проклали шлях на «дах світу», товариш Мао Цзе-дун сказав, що будівники та бійці Народно-визвольної армії своїми руками, своєю залізною волею, молотками, кувалдами, кирками та вибу-

Незліченні багатства зібрані в скарбницях Потали.

Монахи з обрядовими «золотими сурмами».

ховими речовинами примусили гори схилити голови, а ріки відступити.

Нове широкою лавиною вливається цим шляхом у Тибет. Поруч з монастирськими містечками виростають державні господарства та кооперативи; там, де стояли кочівницькі намети, зводяться сучасні будинки, школи, лікарні, крамниці. Ще зовсім недавно в Тибеті заборонялося добувати залізну руду: лами боялися потривожити спокій гірських духів. А тепер під стінами монастиря Незга — одного з найстаріших в країні — широко ведуться розробки багатих покладів.

В Тибеті бере свій початок річка Меконг. В долині її знайдені великі поклади нафти, залізної руди, золота, срібла, сірки, фосфоритів, солі. А це ж тільки в одному з районів Тибету! Перспективи розвитку цього краю справді величезні.

«Золотим містом небожителів» називають тибетці Лхасу з її палацом-монастирем Потала — резиденцією далай-лами. Зараз головою місцевої тибетської адміністрації та духовництва є Далай-лама XIV, який водночас займає посаду заступника голови Постійного комітету Всекитайських зборів народних представників.

В одній з старовинних буддійських легенд розповідається, що місто Лхаса виникло в VII столітті на місці величезного озера, в якому водилися злі духи. Перший король Тибету Сун-цзян Каньбу наказав засипати озеро землею і побудувати там перший тибетський монастир Цзевкан. Приблизно тоді ж почалося будівництво тринадцятиповерхового палацу-монастиря Потала — найбільшого з усіх буддійських монастирів світу. Ця споруда являє собою справді величний зразок будівельної майстерності. В Поталі зосереджені незліченні багатства — золото, срібло, дорогоцінні камені.

* * *

...У святкові дні, — а найбільшим святом у Тибеті є тепер день 1-го жовтня, коли відзначаються роковини утворення Китайської Народної Республіки, — площа перед палацом Потала стає місцем народних торжеств. Тут демонструється мистецтво народного танцю, виконуються уривки з старовинних опер. Тут проводяться і спортивні змагання — стрільба з лука, перетягування ваг, а також матчі з футболу та баскетболу.

З часом старовинне місто буддистів стане великим індустріальним центром Тибетського автономного району. Тут буде споруджено гідроелектростанцію, металообробний комбінат, який працюватиме на місцевій сировині, шкірообробну фабрику та інші підприємства. З розвитком промисловості почнеться будівництво жилих і громадських будинків у Лхасі.

Коли до тибетців приїждять брати з Центрального Китаю, дорогим гостям підносять квіти та білі шарфи — найпочесніші подарунки. Тибетці пересвідчилися, що китайські товариші твердо та неухильно проводять у життя сімнадцять пунктів «Угоди про заходи по мирному визволенню Тибету». Така політика сприяє швидкому розвитку цього гірського краю, будівництву нового, щасливого життя.

Легенда розповідається в рухах танцю.

Братам з Центрального Китаю — найпочесніші подарунки!

За розкритою книгою.

ПО СТОРІНКАХ КИТАЙСЬКОЇ ПРЕСИ

В далекі, давні часи,—розповідає китайська легенда,—були собі троє героїв. І сталося так, що у мандрах своїх потрапили вони до володаря того світу Янлована. І Янлован сказав їм: «Ось бачите дорогу? Це дорога життя. Хто з вас швидше нею пройде, тому я подарую незламний крилатий меч, і він злетить з ним на небо безсмертя...»

Один з героїв пішов по тій дорозі звичайною ходою, навіть не прискоривши кроків. Другий — побіг. А третій, напруживши всю силу, зробив великий стрибок і здобув чарівний меч.

«Великий Стрибок» — це термін, що означає народний рух, який розгорнувся після історичної другої сесії VIII Всекитайського з'їзду Комуністичної партії Китаю. Щоб наздогнати передові в економічному відношенні країни світу, народний Китай повинен напружити всю силу.

В країні відбулося всенародне обговорення рішень історичної сесії. Кожна установа, завод, фабрика, шахта, школа склали для себе план Великого Стрибка.

Газета «Женьмінцзябао» повідомляє, що на нараді керівників усіх провінцій КНР було, зокрема, прийнято рішення будувати залізорудні копальні за прикладом провінції Хебей. За три роки, на які розраховано Великий Стрибок (1958—1960), Китайська Народна Республіка збільшить видобуток залізної руди в 12 разів проти 1957 року.

Щоб забезпечити новий Китай власними науковими та технічними кадрами, вузи країни приймуть у цьому році на перший курс 148 тисяч студентів. Це на 40 тисяч більше, ніж було зараховано до вузів КНР минулого року.

46 тисяч студентів підуть до технічних учбових закладів, 10 300—до сільськогосподарських, 52 000—до педагогічних. Вже є в Китаї перший повіт, в якому повністю ліквідовано неписьменність. Це повіт Бейлусян, провінції Гуансі. За півтора місяця за планом Великого Стрибка там оволоділи грамотою 102 тисячі чоловік.

Письменник Ай У пише: «Разом з

робітниками та селянами я йду шляхом Великого Стрибка. Щоранку я читаю газети, і здається мені, немов я відкриваю вікно, і сонячне проміння вривається до моєї кімнати. Звідусюди я чую — кличуть мене: «Іди сюди! Пиши про нас! Тут так буває життя!»

Я зобов'язуюсь написати для наших читачів про своє перебування в Радянському Союзі і, зокрема, на Радянській Україні».

Весь Китай звихрив, овіяв новий могутній порив боротьби за передову ідеологію, за механізацію виробництва і прогрес. Розмах і велич руху Великого Стрибка можна уявити собі хоча б по розмаху іригаційних робіт у країні: за один рік в Китаї буде споруджено іригаційних систем більше, ніж за попередні чотири тисячі років!

Жодна, бодай хоча б ланка в ланцюгові суспільного життя не лишається поза увагою. Зараз на вулицях китайських міст часто можна побачити таку картину: вулицями йде колона жінок з плакатами, на яких великими ієрогліфами написані різні зауваження щодо ведення міського господарства, торгівлі тощо. Спеціальні «комітети виправлення» розглядають критичні зауваження, доводять їх до відома тих, кому вони адресовані. І незабаром перед крамницями, міськими закладами з'являються транспаранти-відповіді, на яких так само великими ієрогліфами виписуються самокритичні визнання, зобов'язання, повідомлення про виправлення недоліків.

І на автобусній зупинці частенько можна почути, як кондуктор прилюдно обіцяє пасажирам бути завжди веселим і привітним, допомагати старикам та жінкам з дітьми, додержувати в автобусі чистоти та порядку, розважати пасажирів, завжди мати для них цікаві книжечки, журнали та газети, чітко і голосно називати зупинки.

План Великого Стрибка складає для себе кожна людина, кожний громадянин країни, якщо навіть він і перебуває зараз поза межами своєї бать-

ківщини. Група студентів-китайців, які навчаються у Київському політехнічному інституті, вирішили цього літа не їхати під час канікул на відпочинок, а власними руками будувати новий радіокорпус КПІ. У русі Великого Стрибка молоді належатиме чи не вирішальне слово.

«Чжунгоціньненбао» — молодіжна пекінська газета—нещодавно звернулася до читачів з великою статтею «Голосно вітаємо нову епоху реорганізації культури й техніки!»

«Китай крокує зараз шляхом рішень другої сесії VIII Всекитайського з'їзду КПК, яка прийняла план реорганізації культури й техніки в країні,

Метою реорганізації,—говориться в цій статті,—є необхідність набратися сили і швидко електрифікувати Китай, перетворити його у високорозвинену соціалістичну країну, яка матиме важку промисловість у великих і середніх містах, сучасне механізоване сільське господарство; кустарне виробництво також треба поступово планомірно та економічно перевести на фундамент нової техніки. Необхідно побудувати сучасний зв'язок та транспорт, використовуючи наукові досягнення інших країн світу, організувати у селах та областях не лише початкові та середні, а й вищі учбові заклади і лабораторії».

Культурна реорганізація стосуватиметься таких питань: рішуча боротьба з хворобами раку, віспи, холери, грипу; знищення «чотирьох шкідників» (мух, комарів, горобців, пацюків); реформи грамоти малих націй; спортивне життя країни; збільшення тиражів друкованих видань і радіофікація кожного жилого приміщення; систематичні кіносеанси у кооперативах; підготовка акторів і письменників із середовища робітників та селян.

Довгі сторіччя Китай гнітило «дві гори»: гніт імперіалізму та гніт природи. Народний Китай скинув з себе одну гору і мусить тепер «поставити ногу на спину природі».

* * *

Китайський народ високо шанує пам'ять легендарного хороброго героя Сун У-куна, який «міг дістати небо і проникнути в землю». Народ Китаю зараз стає Сун У-куном. Його вуха вже звикли до посвисту вітру на надвисоких швидкостях, очі бачать за тисячі кілометрів, він «стискає землю у кулаці»—скорочує земні відстані паровозами і літаками, пароплавами та човнами.

Прислів'я «все рахувати власними п'ятами пальцями» вже виправдалося у винаході лічилних машин. Літаючий меч вже перетяв багато пут, що зв'язували людську мрію.

Непотрібно «закликати дощ і вітер», щоб знищити посуху. Хай спить у гайтані співуча золота стріла героя Хоу Юя, який натягував тятиву, збираючися влучити в саме сонце, щоб воно жаром своїм не сушило засіяні поля, не випивало воду з річок.

Народ розуміє, яка велична мета стоїть перед ним. Народ розуміє, що труд вирішує все, і тому зараз шириться в Китаї рух за те, щоб не 300—400, а 700—1000 трудоднів стали звичайними для кожної людини.

Народ говорить: «Соціалізм—це рай, але неписьменних туди не пускають». Вважалося, що ліквідувати неписьменність важко. Але молодь і люди середнього віку вже майже у всьому Китаї стали письменними.

В провінції Чжецзян співають пісеньку «Бабуся вивчає культуру»:

Літають птахи уночі над землею висою.

Старенька бабуся з ціпком дорогою йде одиноко.

Назустріч їй хлопець А-мяо:

— Куди ви, бабуся? Вже пізно!

Додому я вас відведу!

І чує у відповідь: — Що ти!

До школи я йду!

Навчають культуру там бачити!

Не буде більш темряви значить!

В провінції Хенань (повіт Юісен) селяни власними руками побудували початкові вечірні та спеціальні школи підвищення кваліфікації. В провінції Кантон (повіт Сюшуй) відкрито вищу сільськогосподарську школу. В Хебеї, Хунані, в місті Тяньцзіні — почали працювати науково-дослідні інститути.

Як голодний охоче їсть, як спраглий охоче п'є, так шестисотмільйонний народ Китаю охоче зустрів усі нові реформи. Можна не сумніватися, що він доб'ється свого, вразить весь світ новими досягненнями в будівництві соціалізму.

Робітники першого Шанхайського металургійного комбінату співають:

Ми тупнемо ногою, — здригнеться земля,

Ми піднімемо руну, — розступляться гори,

Дмухнемо, — й ріка поверне назад!

Нашої сили не здолати!

В провінції Хунань селяни склали пісню:

Стрибок, стрибок і ще стрибок!

Силі нашій нема зупину!

Ми в небі опівдні спіймаєм орла,

Через тигрову перескочимо спину!

В провінції Сичуань говорять:

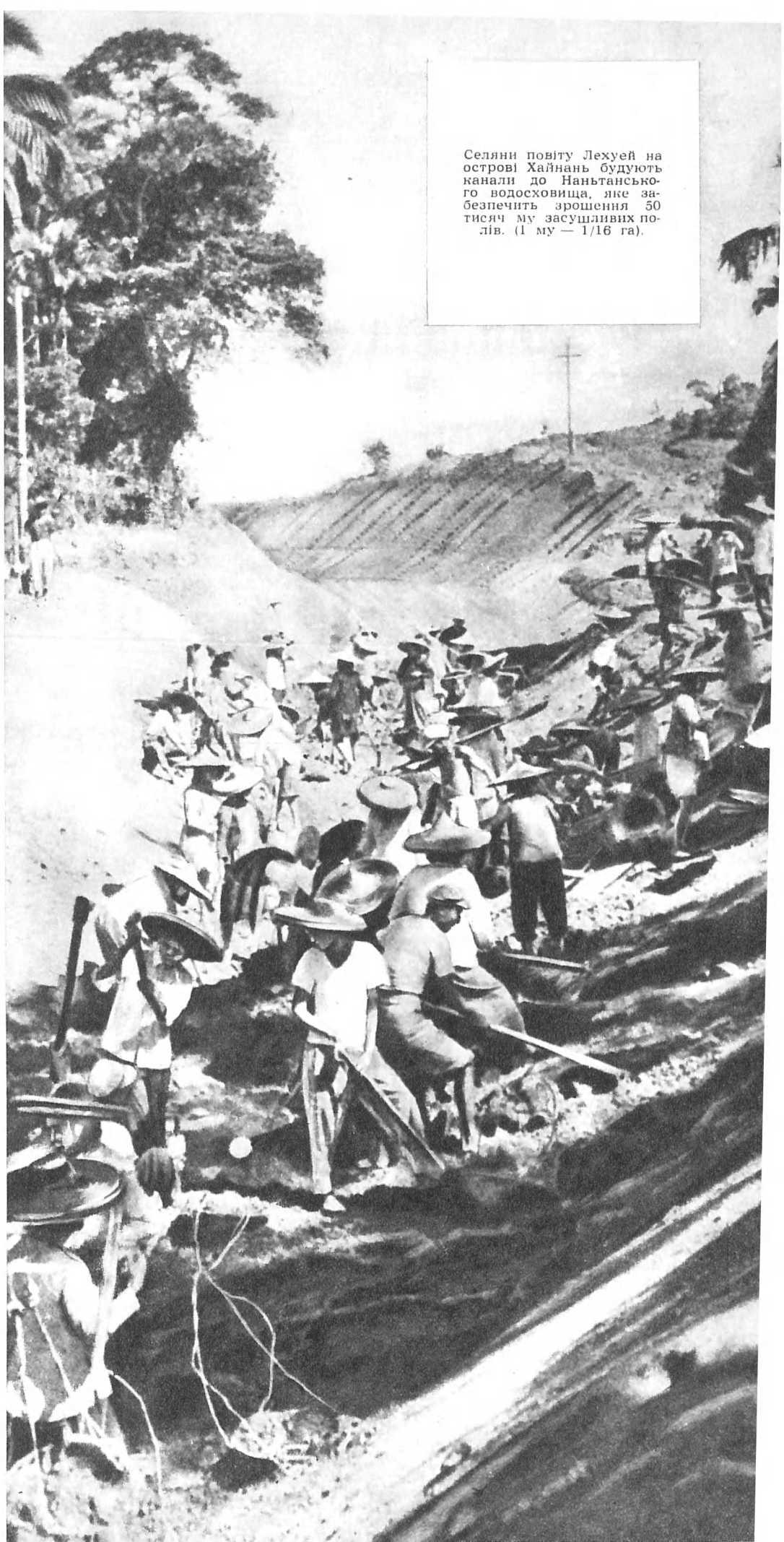
«Ми маємо силу для Великого Стрибка! У нас малі руки, але вони здатні вичерпати воду з чотирьох океанів. У нас вузькі плечі, але на них ми зможемо підняти п'ять гірських хребтів! Ми відкриємо браму свого щастя!»

Новий Китай мріє про те, щоб з допомогою країн соціалістичного табору продовжити на північ шлях рік, які течуть на півдні, щоб вони зрошували посушливі степи Внутрішньої Монголії та Тибету.

Китайський народ зупинить для цього річку Яліцзянбу, побудувавши в Тибеті шлюз.

Рішуче думати, рішуче діяти, рішуче говорити, рішуче звільнити свої думки від вагань та сумнівів. Ніщо в житті не приходить легко!

Селяни повіту Лехуей на острові Хайнань будують канали до Наньтанського водосховища, яке забезпечить зрошення 50 тисяч му засушливих полів. (1 му — 1/16 га).

ГАНА — МОЛОДА АФРИКАНСЬКА ДЕРЖАВА

В сховищах Британського музею в Лондоні довгі роки зберігається єдиний примірник старовинного рукопису арабського вченого і мандрівника Еббіна Батути, який у XI сторіччі зробив велику подорож по Африці. Він захоплено описує африканську державу Гану, що вразила його своїм багатством і високою культурою. Арабський мандрівник зустрів тут талановитий і працьовитий народ, він бачив храм науки в Тімбукту, зустрічав чудових митців...

Часи, про які розповідається в старовинному рукописі, були останніми роками існування древньої Гани. В 1075 році, внаслідок довгих воєн, які вели між собою африканські держави, Гана розпалася і перестала існувати як незалежна країна.

На картах Африки місце на узбережжі Гвінейської затоки, де колись була Гана, до минулого року носило назву Золотий Берег. Невеликий прямокутник на карті, де стояли ці слова, був завжди пофарбований у зелений колір, що означало належність території до Британської імперії. Та народ цієї англійської колонії ніколи не забував про свою історію, про те, що до того, як сюди ступила нога перших європейських колонізаторів, він мав свою незалежну державу.

Півтора року тому внаслідок піднесення національно-визвольного руху Англія змушена була визнати незалежність Золотого Берега. Нову державу було названо Ганою в пам'ять про ті далекі роки історії волелюбного африканського народу. Разом з незалежністю народ Гани повернув своїй країні і древню назву.

Нова держава готує власні кадри спеціалістів.

Цей рудник, де видобуваються діаманти, поки ще належить іноземним монополіям.

Наслідки колоніального минулого: важка ручна праця на полях.

Скарби під ногами

Золотий Берег — назва, придумана португальцями, які в XV сторіччі, шукаючи нову землю й нове багатство, вперше висадилися тут, — може сприйматися не лише образно, а й у буквальному розумінні. Справді кожен з майже 238 тисяч квадратних кілометрів території країни, може бути названий золотим: стільки дорогіших скарбів, уже відомих і ще не відкритих, ховає в собі земля Гани.

Португальські, голландські і англійські колонізатори, які змінювали тут одні одних, шукали перш за все золото. Проте не тільки золотом багата земля Гани.

Ця порівняно невелика країна вже тепер по видобутку марганцевої руди займає друге місце в капіталістичному світі.

Геологи американської монополії «Юніон карбайд енд карбон», яка тримає в своїх руках майже увесь видобуток марганцю в Гані, припинили розвідку в районі Нсути, де виявлено нові поклади руди. Чи не тому, що наближається кінець необмеженому пануванню іноземної монополії в Гані? В усякому разі уряд Гани недавно повідомив, що він буде сам продовжувати розвідку нових покладів марганцю і вважає можливим найближчими роками значно збільшити видобуток і експорт руди.

Багато капіталістичних країн зацікавлені в експорті марганцевої руди з Гани. Проте до недавнього часу ця зацікавленість не сприяла зростанню добробуту народу Гани. Багатства країни пливли в сейфи іноземних монополій.

Гана багата не лише на золото й марганець, а ще в більшій мірі на боксити—сировину для виробництва алюмінію. В надрах країни лежить 200 мільйонів тонн цієї дорожчої сировини. До речі, цю офіційну цифру, що зустрічається в різних довідниках, взято тепер під сумнів. У Гані вважають, що іноземні монополії, які керують геологічною розвідкою, навмисне зменшували цифри природних ресурсів країни, мабуть для того, щоб приховати їх від своїх конкурентів.

Про золоті запаси Гани пишуть уже сотні років. На них нажила собі величезний капітал англійська компанія «Ашанті голдфілдс». Неймовірно прибутки одержували тут і інші монополії. Народ Гани склав численні прислів'я, зміст яких можна було б викласти коротко: золото—наше нещастя. Акани, жителі Гани, співають старовинні пісні про лиху роль золота в їхній долі. Це дійсно так. Нечувана експлуатація, гноблення, злидні і темнота супроводять золото з того часу, коли його знайшли у Гані чужоземні загарбники.

„Вольта-проект“

Якщо запитати в Гані, яку економічну проблему слід вважати головною в першому п'ятирічному плані розвитку молододержави, то ви неодмінно почуєте про ріку Вольту. Ця головна водна артерія Гани поділяє країну на дві частини. Часом вона широко розливається, створюючи загрозу для людей, а іноді зовсім пересихає, і це стає ще гіршим лихом. Але ріка, про яку в Гані створено чимало народних легенд, несе в собі чудодійну силу—величезні гідроресурси.

Вже багато років існує «Вольта-проект». За ним у Гані буде збудовано гідроелектростанцію потужністю у 545 тисяч кіловат. Складна гідротехнічна система перешкоджатиме різкій зміні рівня води у Вольті.

Прем'єр-міністр Гани Кваме Нкрума сказав, що здійснення «Вольта-проекту»—фундамент індустріалізації країни. Раніше дешева колоніальна робоча сила, якою користувались іноземні монополії, можливість необмеженої експлуатації місцевого населення, не стимулювали впровадження сучасної передової техніки в гірничовидобувну та інші галузі промисловості.

Енергія Вольти повинна дати електрику рудникам і заводам, стати початком широкої механізації виробничих процесів. Здійснення «Вольта-проекту» може високо підняти також виробництво алюмінію в Гані.

Якщо по запасах бокситів Гана зай-

має одне з перших місць у світі, то по виробництву алюмінію—чи не останнє. І не дивно. Виробництво алюмінію потребує потужної енергетичної бази, а її, як відомо, в Гані замало.

Збудувавши гідроелектростанції на Вольті, Гана зможе швидко стати одним з найбільших виробників алюмінію в світі.

Недарма в Гані кажуть: якщо золото і какао—наше сьогодні, то алюміній—наше завтра.

Держава, що торік дістала незалежність, звичайно, не має ще власних коштів, потрібних на здійснення такого проекту. Адже, вартість будівництва на ріці Вольті визначена у 800 мільйонів доларів. Проблема Вольти залишається дуже складним завданням нового уряду Гани.

„Економічна життєва кров Гани“

Гану часто називають країною какао. Для цього є досить підстав. Тут щороку збирають 250—300 тисяч тонн какао-бобів—майже третину усієї світової продукції. Серед виробників какао-бобів Гана займає перше місце в світі.

В Мексикі, де ще до появи там європейців культивували цю рослину, існує древня ацтекська легенда про походження какао. Вона розповідає, що Бог місяця і володар вітру могутній Кецалькоатль приніс на землю насіння какао з божого царства. Чи не вона спонукала відомого шведського ботаніка Карла Ліннея, який вивчав культуру какао, дати цій рослині латинську назву, яка в перекладі означає «їжа богів»?

Рослина з такою назвою стала незабаром відігравати велику роль в справах суто земних. Як каучук і цукрова тростина, какао стало об'єктом гострої боротьби між колоніальними державами і окремими групами капіталістів.

«Їжа богів» стала предметом спекуляції і засобом політичного тиску. Велика англійська монополія «Голд Кост какао маркетинг борд», яка прибрала до рук урожай і експорт какао-бобів у Гані, мала тут необмежену владу. Вона навіть могла запроваджувати свої закони.

В англійській літературі про Золотий Берег какао називають «економічною життєвою кров'ю» країни. Цю кров колонізатори довгі роки нещадно висмоктували з Гани. Вона мала б живити народ країни, а живила грошові сейфи монополій.

Одним із перших кроків уряду Гани після проголошення незалежності країни було часткове обмеження привілеїв монополій—скупників какао, спроба врегулювати заготівні ціни. Проте монополії пустили тут таке глибоке коріння, що народ Гани має ще витримати вперту боротьбу, щоб «їжа богів» годувала його, стала б справді економічною життєвою кров'ю країни.

Перші кроки до світла

У Гані залишилось—хоча й дуже скупе—свідцтво високої культури минулого. Тут зберігаються зразки старовинної скульптури і різьблення по дереву й слоновій кістці, які говорять про високу майстерність древніх митців. З покоління в покоління передається майстерність чудового килимарства і виготовлення художніх тканин. В народі зберігаються усні літературні твори минулих часів—вірші, балади, прислів'я.

Сучасний стан культури в Гані, після століть колоніального панування, дуже низький. Колонізатори душили самотужню культуру народу Гани, руйнували рештки культурних пам'яток. Освіта народних мас була занедбана. На всю країну існувала лише одна середня школа—коледж в місті Ачімота.

Уряд незалежної Гани рішуче бореться з темрявою. Засновано вищий учбовий заклад—університет в Аккрі. В ньому вчаться лише 500 студентів, але найближчим часом це число має подвоїтись. Замість колишніх місіонерських шкіл, які були в Гані єдиним видом початкової освіти і при допомозі релігії виховували слухняних колоніальних рабів, тепер створюються нові початкові і середні школи.

Найскладнішою проблемою Гани в галузі культури є створення єдиної мови. Такої мови тут не існує, в країні нараховується 65 різних діалектів. Спроби введення єдиної мови в минулому приводили до ворожнечі між окремими племенами. Новий уряд Гани дуже обережно готує розв'язання цієї складної проблеми.

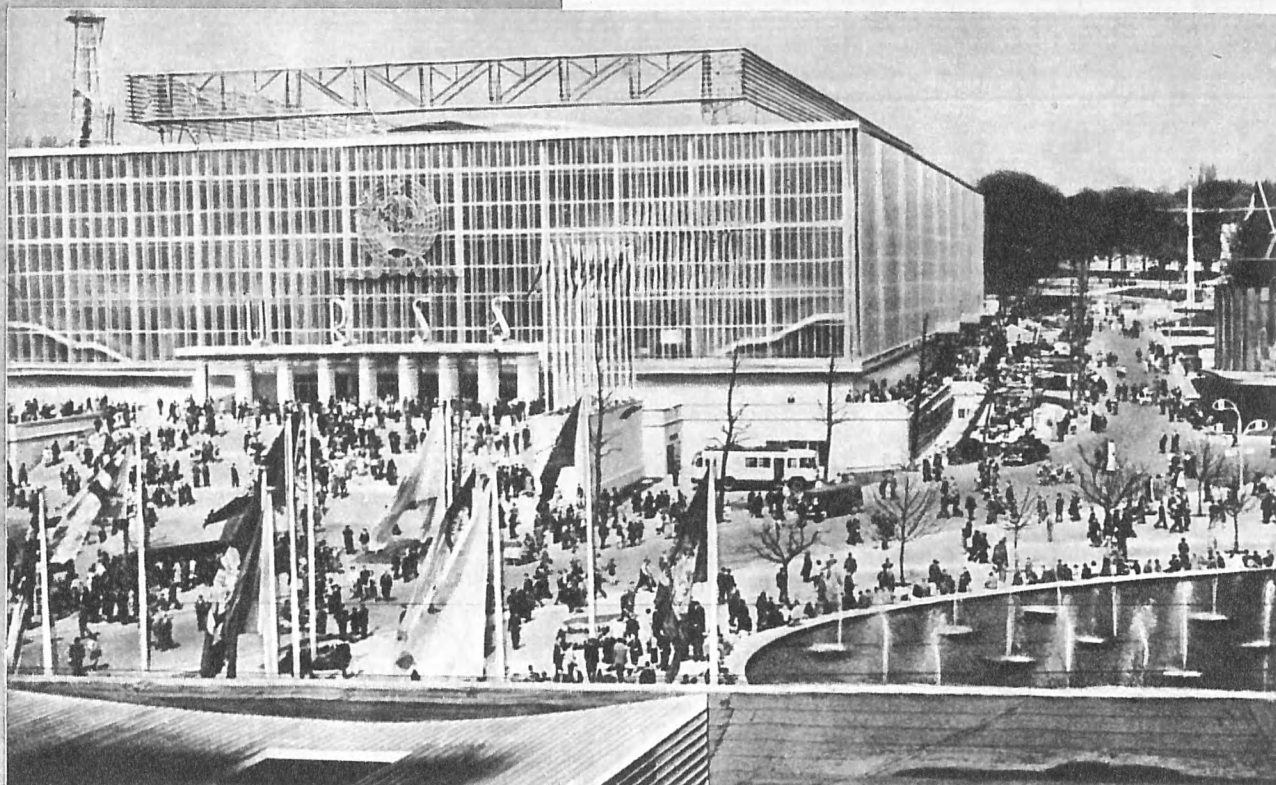
В Гані немає ще своєї рідної літератури в широкому розумінні цього слова. В країні є кілька письменників, які пишуть англійською мовою і чий творчі друкуються в місцевих виданнях. Отже, створення національної літератури також залишається актуальним завданням Гани.

Швидше йде процес розвитку мистецтва, насамперед, прикладного. В Аккрі існує художня школа, в якій навчається талановита молодь, що проявила здібність у галузі скульптури, різьбарства по дереву і слоновій кістці, килимарства. Нещодавно в Гані відкрито першу виставку робіт вихованців школи. З приводу цієї виставки одна з аккрських газет писала:

«В нашій країні ростуть молоді талановиті митці, якими Гана зможе незабаром пишатися».

* * *

На берегах Гвінейської затоки, там, де сотні років панував жорстокий колоніальний режим, тепер існує незалежна держава Гана. Її виникнення сповіщало про дальший неминучий розпад гнилої колоніальної системи імперіалізму. Перші кроки молододержави, як і інших країн, що добились незалежності, яскраво свідчать про широкі обрії, які відкрились перед колись пригнобленими народами.

Микола ШЕРЕМЕТ

В ці дні у Брюсселі

В центрі виставки сяють дев'ять сріблясто-алюмінієвих куль «Атоміуму» — символ нашої атомної епохи.

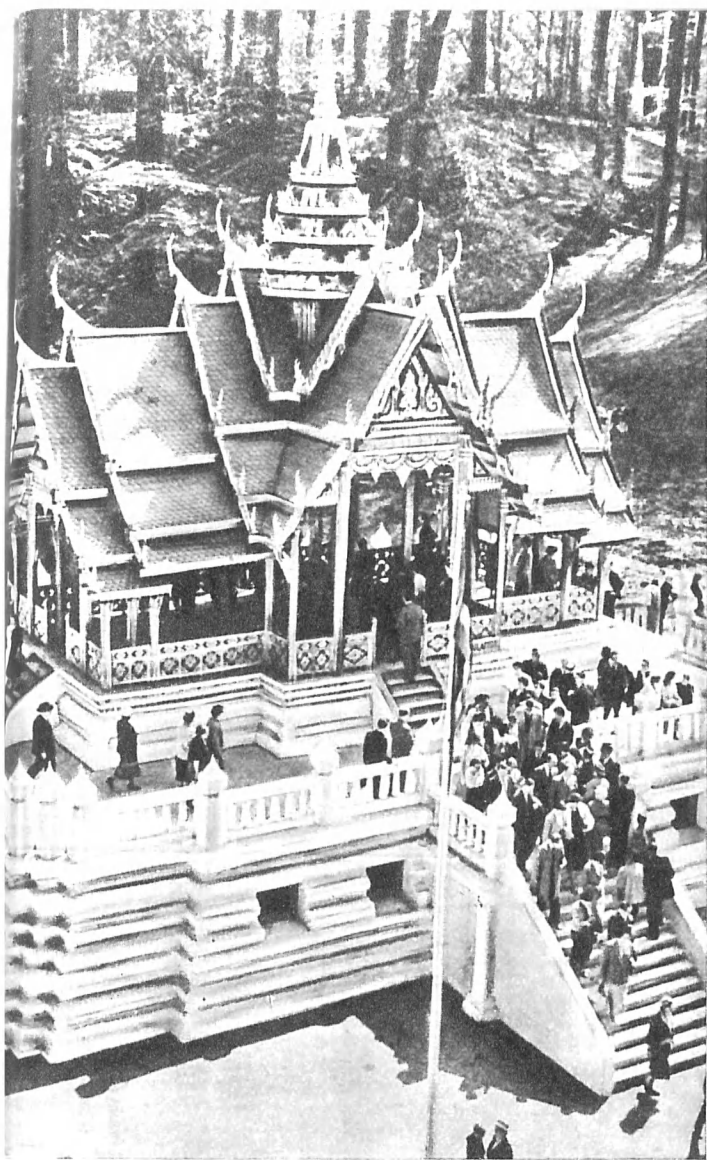
Дев'ять куль, кожна діаметром 18 метрів, відображають структуру елементарного кристала заліза, збільшеного в 150 мільярдів разів. Висота споруди — 102 метри. Тут демонструється мирне використання атомної енергії. Показані макети реакторів, синхротронів, електростанцій.

Дивне почуття охоплює вас, коли дивитесь на осяйні кулі «Атоміуму». Вони грізні і страшні, коли уявити їхню руйнівну силу. Вони ж привабливі красою, яка затаєна в атомі, коли його поставити на службу людству і прогресу.

На Всесвітній виставці в Брюсселі найбільше відвідувачів у радянському павільйоні. Його справедливо називають Кришталевим Палацом і визнають за найкращий. Зроблений він із скла, сталі, алюмінію. У ньому багато світла й повітря.

Сорок років Радянської влади — основна ідея експозиції павільйону. Відвідувачі захоплені макетами «Супутників», реактивних літаків, атомних електростанцій різного типу, атомного криголама. На численних експонатах радянські люди демонструють перевагу своєї соціальної системи.

Павільйони виставки різноманітні за своїм архітектурним оформленням.

Ось павільйон Таїланду, збудований у вигляді пагоди. Красивий зовні, він не багатий на експонати.

До таких можна віднести також павільйони Монако, Венесуели, Сан-Маріно, Нікарагуа, що демонструють старовинні герби, корони, фрески, картини...

В алеях мальовничого парку Хейсель, де розташувалась виставка, зразкова чистота. Вдоль широкої еспланади цвітуть квіти.

Під парасольками, в червоних куртках і золотих галчуках, вправно обдують шітками чистильники взуття.

Бельгія щодня приймає до 200 тисяч гостей з усього світу. Біля нас черги. Адже це перша виставка такого масштабу після 1939 року в Нью-Йорку.

У Брюссельській виставці беруть участь 53 країни і 7 міжнародних організацій. 150 павільйонів гостинно відчинили свої двері. Нелегко обійти територію виставки, що розташовувалась на площі 200 гектарів. Для цього треба зробити 26 кілометрів. До послуг гостей зручні мотоцикли. Стомлені пасажирки чекають шофера.

Хорошою славою користується павільйон Угорської Народної Республіки. Наші друзі показали верстатобудування і радіотехнічну промисловість. Угорці досягли значних успіхів у медицині, демонструють хірургічні інструменти для складних операцій.

В Палаці мистецтва 350 картин, що демонструють сучасну творчість художників світу.

Якщо всіх нас приваблює реалістичний образ молодої матері з дитиною, що тільки-но стає на ніжки, то багато інших скульптур західних майстрів викликають прикре здивування.

Наприклад, така «скульптура»... Невже це образ людини ХХ століття, яка розщепила атом, завойовує космос і йде до світлих вершин майбутнього? Потворна фігура, зроблена з горілого заліза, з дегенеративною головою і безсилими руками й ногами... Здорові люди відвертаються від подібних зображень.

Соціалістичний реалізм успішно протистоїть занепадницькому абстрактному мистецтву. Твори радянських художників і скульпторів користуються великою увагою відвідувачів виставки.

Люди з незлікованими смаками нажуть:

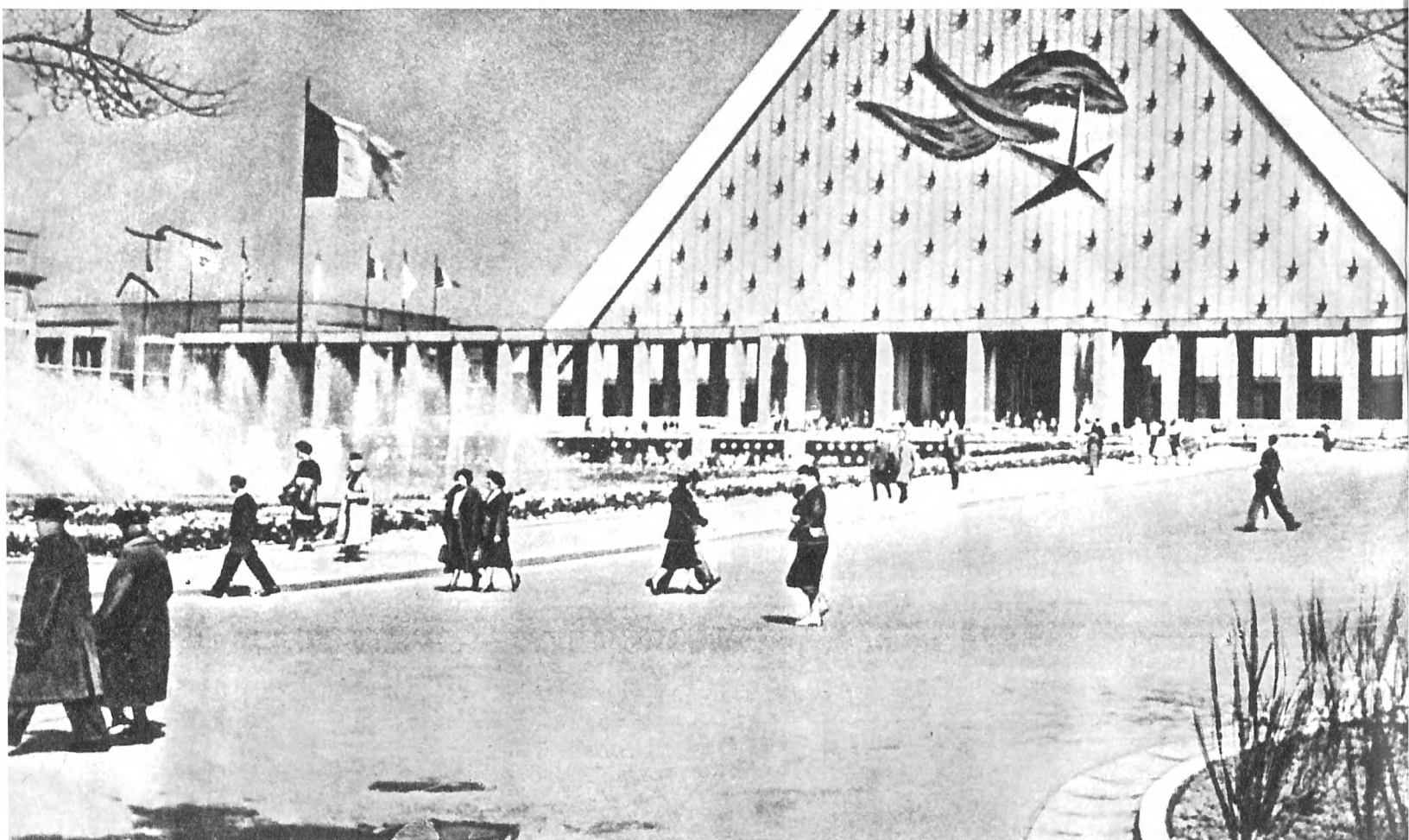
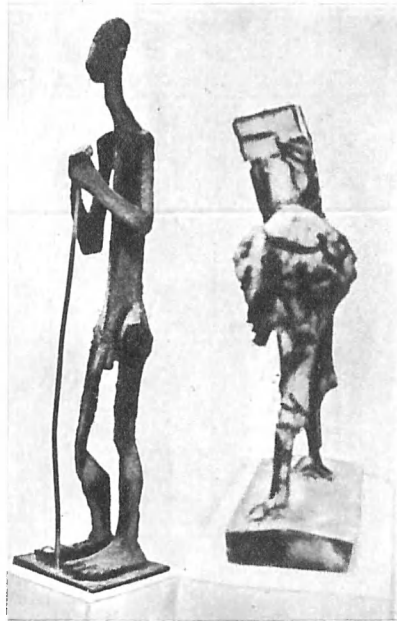
— Ми приходимо в Радянський павільйон відпочити від абстрактного мистецтва. У вас побачиш на полотні радість життя, і усміх живої людини.

Закінчимо наш огляд центральною площею виставки «Пляс де Бельжін». 400 фонтанів вдень виграють веселками, а вночі сяють різнобарвними вогнями.

На фронтоні — голуб миру і зорі, штучні супутники Землі...

«Людина і прогрес!» Все підкорено девізу виставки. З неї йдеш переконаний, що немає меж людській винахідливості, що успіхи сучасної науки і техніки велетенські. Та щоб зберегти їх, потрібен мир на землі.

Дружба між народами, тісні економічні і культурні зв'язки, систематичний обмін досягненнями — тільки вони зможуть приборкоти злочинців, які прагнуть розв'язати ядерну війну. Брюссель засвідчив, що можна жити в дружбі країнам з різними соціальними системами і благородно змагатися, чий спосіб життя кращий...

ФЕЯЛЕТОН

«Під лихий час,— кажуть,— і кум за собаку». Виникло це прислів'я давно і, правду кажучи, стосується воно головним чином часів не нинішніх, а минулих. Бо й відносини між людьми в нашій країні стали іншими, та й кумів з кожним роком меншає. Навіть саме поняття «кум» стає архаїчним.

Інша справа в Америці. Нещодавно там така подія сталася, що тепер, мабуть, казатимуть: «Під лихий час і собака за кума», або «Під лихий час і собака за члена правління клубу». Про який же то лихий час ідеться, і до чого тут правління клубу? Зараз пояснимо. Лихого часу зазнає те, що в Америці зветься «демократією». Що то вже за демократія — весь світ знає. Знає і про «комісію по розслідуванню антиамериканської діяльності», і про Літл-Рок, про засилля гангстерів і про злидні безробіття. Кепські справи в американській «демократії». От і вигадують доларові патріоти, як би це висушити її підмочену репутацію. Є в Америці штат Род-Айленд. В тому штаті — місто Ньюпорт. А в Ньюпорті — клуб тер'єрів, тобто собак такої собі куцохвості породи. Ходять до того клубу джентльмени із своїми собачками, п'ють віскі, годують пестунчиків котлетками і ведуть бесіди про сучок, кобелів та про американську політику. Сучки, мовляв, нічого — плодяться, а от з політикою — зле. Не вірять більше у світі в американську демократію. Як би ото її престиж підняти... Отак думали-думали собачники і такі надумалися. Скликали загальні збори і обрали до клубного правління двох нових членів — двох фокс-гер'єрів. Дивіться, мовляв, яка в нас демократія! Така вже загальна, така вже людяна — що аж собача!

Можна собі уявити, як проходять збори клубного активу. Голова, старий пес із відгризеним вухом, щойно вигосив промову і пропонує голосувати за резолюцію.

— Хто за — підніміть передню лапу, хто проти — задню. Гей, ви, місгер Шавка, там, під колоною! Ви ж,

здається, хотіли утриматись, чого ж ви задню лапу задираєте?

— Та я утримувався-утримувався, та й не стерпів. Клята колона, точнісінько, як на нашому подвір'ї...

А які ж питання обговорює тепер клубний актив? Можливо, складає поради, щоб підгавкнути їх потім якомуньбудь сенатору на зразок містера Ісленда, тому самому, що керує вищезгаданою маккартістською комісією? Бо, як кажуть, «унадився собака за возом ходити, то й за саньми не втерпить». Цебто, на американський зразок: «Унадився собака до клубу ходити, то й до Конгресу не втерпить». А Іслендові така порада, мабуть, придалася б: адже відомо, що він аж із шкіри пнеться, щоб людське життя зробити собачим.

Взяти хоч би випадок з американським диригентом Артуром Ліфом. Нещодавно його викликали до цієї комісії і почали допитуватися, чи не з допомогою комуністів влаштувався він на роботу, чи немає комуністів серед оркестрантів, якими він керує, чи не відвідував він часом яких зборів, «не пов'язаних з музичними справами?»

І не встиг Артур Ліф залишити приміщення комісії на Фолі-сквер, як керівник телевізійної програми відомої американської компанії «Коламбія бродкастинг систем» оголосив, що не допустить його до участі у трансляції концертів.

Чим же завинив Артур Ліф? А тим, що погодився керувати оркестром, який супроводжував виступи радянського танцювального ансамблю Ігора Моїсєєва, під час червених гастролей у Нью-Йорку. Як бачимо, цього було досить, щоб запідозрити диригента в участі у «комуністичній змові».

А представників ньюпортського клубу тер'єрів на відміну від диригента Артура Ліфа та інших діячів американської культури на Фолі-сквер викликати не збираються. Щодо хвостатих членів правління цього клубу комісія цілком спокійна.

Дійсно ж: «Де хвіст перед веде, там голова позаду йде...»

Іноземний
гумор

Критик: Ваша скульптура дуже виразна, але мені здається дещо дивною поза, яку ви вибрали, щоб створити образ бойового генерала.

Скульптор: Але це не моя провина. Справа в тому, що коли я вже майже закінчив ліпити генерала, виявилось, що для постаті коня в муніципалітеті не залишилося грошей.

Кандидати двох буржуазних партій почали на вулиці сварку. Їх негайно оточив натовп виборців.

— Є сотні засобів заробити гроші, — сказав перший кандидат, — але лише один з них чесний.

— Який же це? — запитав другий.

— Авжеж, я так і гадав, що з усіх засобів лише цього ви не знаєте.

Одного разу відомого лондонського лікаря терміново викликали до улавленого художника. Приїхавши, він побачив, що його пацієнтом буде не художник, а хворий собака. Приховавши своє обурення, він почав оглядати пса.

Через деякий час художник одержав листа, в якому лікар запрошував його до себе. Художник відклав свої справи і поїхав. Коли він подзвонив, лікар сам відчинив йому і сказав:

— Я хотів би, щоб ви фарбували ці двері.

— Мій хлопчик такий вразливий, — сказала мати, коли вперше привела свого сина до школи. — Ніколи не карайте його. Якщо мій син не слухатиметься, краще покарайте учня, що сидітиме поруч, і це вплине на мого хлопчика.

До лікаря зайшов незнайомий молодий чоловік:

— Добрий день, докторе, я прийшов подякувати вам за лікування.

— Але ж я ніколи в житті вас не бачив!

— Так. Ви лікували мого родича, а тепер я його спадкоємець.

Одна з солідних наукових установ опублікувала результати своїх тривалих і численних експериментів:

«Якщо kota напоїти віскі, він не зверне уваги на мишу, навіть коли вона лоскотатиме йому вуса».

— Ну, що за нахабство! — скаржилася дружина чоловіка після від'їзду своєї подруги. — Коли я вчора з нею розмовляла, вона принаймні разів з десяти позіхнула.

— Ти помиляєшся. Просто вона разів з десяти намагалася щось сказати.

ЖИВОПИС ІНДОНЕЗІЇ

Мистецтво Індонезії нагадує зараз ріку, в яку влився бурхливий потік. Могутня течія розширює старе річище, прокладаючи безліч нових шляхів. Це сталося завдяки національному відродженню незалежної Індонезійської Республіки.

Починаючи з XVII століття, індонезійський народ перебував під колоніальним гнітом імперіалістичних держав. Силоміць насаджувалась тут культура завойовників. Але, незважаючи на вплив чужих форм і стилів, індонезійське мистецтво, хоч і скуте, розвивалося за своїми самобутніми законами.

Виникло воно в глибокій давнині. Ще в VIII—IX століттях на острові Ява споруджено грандіозний пам'ятник архітектури і монументальної скульптури — храм Боробудур. Ця величезна ступінчаста піраміда з каменю прикрашена рельєфами м'якої пластичної моделіровки. Мотиви народної легенди вплітаються в релігійні сюжети, надаючи образам рельєфів Боробудура натхненної поетичності.

В XIV—XV століттях споруджуються величні храми в Панатарані. А в скелях невеликого острова Балі, що приймає до Яви, в XI—XV століттях висікаються гробниці, споруджуються храми.

А. А. Г. Собрат. «Танок Джогед».
Акварель.

С. Суджоно. «Революційні соратники». Олія.

Надзвичайно багате і різноманітне прикладне мистецтво. Чудові тканини батік із своєрідними узорами, що наносяться з допомогою воску. Тонкі вироби з металу, різьблення по дереву і по слонової кістці, плетиво з трав, — усе це свідчить про велику обдарованість народних майстрів.

Старовинні картини острова Балі — яскравий візир національного живопису. Вони виконані в плоскій декоративній манері. На них сплітаються міфологічні персонажі, утворюючи ритмічні узори, які дуже нагадують орнаменти килимів і тканин.

Гнучка ритміка рухів, химерні вигини, переплетіння ліній надають композиції цих творів особливої музичальності. Їх кольорова гама побудована на стриманих, м'яких і в той же час сильних тонах. Одні персонажі зображені з великою експресією і динамікою. Інші, навпаки, пройняті ліризмом. Образи ці здебільшого умовні і традиційні, але поезія фольклору надає їм свіжості і безпосередності. Жести, пози, рухи, міміка, костюми часто підказані індонезійським танком або національним театром масок і тіней.

Завоювання незалежності в Індонезії стало стимулом бурхливого розвитку культури. Мистецтво живопису має зараз кілька течій. Це насамперед відродження старовинних народних традицій, які віками душив колоніалізм. Багато художників звертається до могутнього монументального мистецтва, прагне відтворити, переробити, наблизити його до сучасності. В такому виді національного живопису застосовується, як правило, техніка акварелі, ближча до старовинного мистецтва, в якому ніколи не вживалась олійна фарба.

В цьому напрямку працює В. Барва. Його твір «Історія Раджапали» викликає у глядача радісне хвилювання. Свіжістю віє від прекрасного пейзажу із старовинним храмом, що потопав в буйній зелені квітучих дерев і чагарників, серед яких пурхають пташки, схожі на яскраві, переливчасті коштовності. Мов пісня, ритмічні рухи жіночих фігур переднього плану.

Близька цій манері творчість І. Б. Маде. В картині «Обряди на

честь богині зерна» впадає в око розкіш тропічної природи. На фоні її, вірніше, «всередині її» — люди. Їх гармонійний зв'язок з природою, по-новому, з великою невимушеністю переданий художником.

В ряді творів живопису відчувається культурне споріднення індонезійського і індійського народів. Так, красиво вигнуте тіло і підкреслена виразність погляду дівчини, зображеної на картині А. А. Г. Собрат «Танок Джогед» чимсь нагадує індійський танець. А величні образи спільного для Індії та Індонезії епосу «Рамаїана» дають на їхнє багатство індонезійським митцям.

Це стосується в першу чергу І. Г. Моле. Зміст його твору «Сіта кидається у вогонь» такий: Сіта — дружина міфічного індійського героя Рами, центрального персонажа «Рамаїани» — піддає себе випробуванню вогнем, спростовуючи таким чином звідений на неї наклеп. Дракони і потворні божества оточують багаття, серед якого стоїть ніжна, тендітна Сіта. Сувора симетричність композиції, певна умовність образів, — все це йде від культового живопису. Але художник зумів підкреслити силу і багатство народної фантазії і таким чином переміг абстрактність релігійних уявлень.

Але не слід вважати, що художники, які працюють в традиції національного живопису, обмежують свої сюжети міфологією, що їм чужі теми, народжені сучасним життям. Індонезійські майстри творять подібно своїм далеким братам по мистецтву — палехівцям, які зуміли знайти перехід від «Слова о полку Ігоревім» до тематики колгоспного життя, зберігаючи при цьому своєрідність народної епічної манери.

Тема праці трактується в творі І. Б. Маде «Косовиця». Косарів та їхніх помічників-жінок зв'язує єдиний порив. Розмірені і узгоджені їхні рухи. Люди потопвають в густій траві, навкруги літають яскраві метелики, пташки. З любов'ю виписані всі деталі, але художник не забув головного: він показав працю.

Велике місце в сучасному індонезійському живописі займають твори, що

відображають життя простих людей. Серед них чи не найцікавіша робота І. Б. М. Надера «На ринку». Художник виконав її в традиційній ритмічнокілимівій манері. Проте на ній зображене реальне життя сучасної Індонезії. Глядач милується строкатою метушнею базару. Барвистість яскравих квітчастих циновок і тканин, смагляві постаті, галаслива юрба, гори тропічних фруктів, люди, що ідуть і п'ють, сидючи на землі за низькими столиками, матері з дітьми на руках, веселі юнаки та дівчата, жінки з кошиками, повними фруктів, собаки. Увесь цей гомінкий натовп чудово розчленований, підпорядкований музичному ритмові, який є однією з найкращих особливостей композиції індонезійського живопису.

Поряд з національним стилем у сучасному живопису Індонезії існують течії, що виникли під впливом західного мистецтва. Для художників цих напрямків характерна різноманітність шкід, манер письма. Під час панування в країні голландського імперіалізму, образотворче мистецтво Індонезії повсякчас зазнавало тиску з боку колонізаторів. Це дало сумні наслідки. Деякі сучасні індонезійські художники захопились модними в Західній Європі і Сполучених Штатах Америки модерністськими прийомами. Вдаючись до умовного використання кольору, ліній, вони відходять від життєвої правди.

Але вплив зарубіжного мистецтва не завжди був негативним. Передова частина індонезійських художників виховувалась на кращих взірцях світового реалізму. Ці митці не пішли шляхом сліпого копіювання. Їх творчість має свій національний та індивідуальний характер, вона присвячена благородній справі визволення Індонезії від колоніального гніту. Художники цього напрямку об'єдналися в «Асоціацію Персаг». На чолі її стоїть С. Суджожано, який створив ряд картин, сповнених полум'яного пафосу визвольної боротьби.

Різнманітні та багаті портретні ха-

Васукі Абдулла. «Дівчина із Суракарти» (Центральна Ява). Олія.

рактеристики бійців, створених художником у роботі «Революційні соратники». На груповому портреті зображені люди, літні і зовсім юні, об'єднані почуттям самовідданої любові до батьківщини.

Тривога, драматизм, мужня енергія втілені в образах персонажів картини цього ж художника «Головний дозор партизанського загону». Відчувається, що ці люди сповнені рішучості до кінця боротися за свою свободу. Революційний порив втілений в центральній постаті партизана, який стискає в руці гвинтівку і сторожко вдивляється вперед, готовий шохвилини вступити в бій. Пейзаж картини насичений настроєм боротьби і тривоги.

Багато творів, присвячених визвольній боротьбі, створив найстаріший художник Індонезії Аффанді. Цікава його робота «Народні ополченці на заняттях з тактики». Тема вирішується в плоскій декоративно-ескізній манері. Сильне кольорове звучання поглиблює емоціональний ефект. Мазок динамічний і виразний. Узагальненість силуетів і яскравість кольорів контрастів наближають картину до плаката.

Багатогранний талант Дулла, художника резиденції президента Індонезійської Республіки. В його роботах ми бачимо людей, що борються за свободу Індонезії, за вигнання всіх явних і замаскованих колонізаторів. Духом боротьби пройнята композиція «Партизани перед операцією». Романтичні, колоритні образи зображених тут партизанів. Почуття гніву і ненависті до колонізаторів викликає картина «Звірства окупантів».

Мужній образ селянина, створений Дулла, реалістичний, психологічно насичений, прекрасно виіплений, багатий золотого-коричневою гарячою гаммою («Балійський селянин»). Індонезійське мистецтво портрета взагалі розвивається в суто реалістичному плані. Створюючи образи людей з народу, художники досягли високої творчої майстерності.

Гармонійний за кольором і поетичний образ жінки показаний в картині «Гра на гітарі» Субанто. На диво привабливий образ, повний душевної чистоти і юності, створив художник Омар в картині «Пекалоганська дівчина». Симфонією ніжних прозоро-сірих, блакитних, синіх та фіалкових тонів підкоряє палітра С. Трубуся в «Портреті індонезійської жінки». Прекрасно зв'язані з інтер'єром і пейзажем жіночі образи художника Сударсо: «Тіжул», «Думи про чоловіка», «Жінка в червоному поясі».

Темі праці відводить значне місце в своїй творчості Субанто. Його картина «Селянська родина» виконана в чіткій реалістичній манері. Психологічно змістовні і переконливі образи індонезійських селян, показаних на фоні жаркого золотого полів.

В картинній галереї президента Сукарно є чудовий твір. Він належить пензлю відомого художника Басукі Абдулла. Це портрет народного героя Діпонегоро. На воронім коні він мчить вперед, назустріч вітру. Він нібито символізує сучасне мистецтво вільного індонезійського народу.

Дулла. «Звірства окупантів» Олія.

Дулла. «Партизани перед операцією» Олія.

І. В. Маде. «Косовиця». Акварель.

АВСТРІЯ

РОМАН ПРО ПОВСТАННЯ В КАТТАРО

Великий інтерес громадськості викликав новий роман Франца Флейшгакера «Каттаро». Цей твір присвячено одній з найвизначніших подій в історії революційного руху колишньої Австро-Угорщини — повстанню матросів в порту Каттаро в лютому 1918 року.

Матроське повстання на крейсері «Святий Георг», до якого приєдналися екіпажі майже всіх військових кораблів флоту Австро-Угорщини на Адріатичному морі, було тісно пов'язане з піднесенням революційного руху в габсбурзькій монархії, з загальним страйком, який в січні 1918 року охопив майже всю країну. Одною з вимог повсталих було негайне припинення війни і укладення миру, запропонованого молоддю Радянської Республіки.

Каттарське повстання стало темою творів багатьох австрійських, німецьких та інших письменників.

Автор нової книги Франц Флейшгакер був одним з шести тисяч повсталих матросів Каттаро, брав активну участь в роботі утворених тоді матроських рад. В його романі дається широка картина повстання, показується зв'язок його з робітничим рухом країни. Автор підкреслює великий вплив Жовтневої революції в Росії на революційну боротьбу пролетаріату Австро-Угорщини.

Центральний орган Комуністичної партії Австрії газета «Фольксштimme» високо оцінює роман Флейшгакера. Ця книжка, пише газета, «є значним вкладом у революційну літературу робітничого класу».

АЛЖІР

ГРІЗНЕ ОБВИНУВАННЯ

«Якщо кіномистецтво — зброя, то саме в цьому випадку. Це — грізне обвину-

вчення і разом з тим полум'яний заклик до солідарності з алжирським народом,

Кадр з фільму «Палаючий Алжир». Один з підрозділів алжирської Національно-визвольної армії на вогневому рубежі.

що бореться за свою свободу».

Такими словами берлінська газета «Вохенпост» оцінює документальний фільм «Палаючий Алжир», створений кінопрацівниками студії «ДЕФА».

Про цей фільм можна буквально сказати, що він зроблений кров'ю. Один з операторів, що знімав бойові кадри безпосередньо в бою, загинув. Але залишились плоди його мужнього подвигу — кінокадри, які вперше на екрані показали героїчну боротьбу алжирського народу за ліквідацію ганебного колоніалізму.

В «Палаючому Алжирі» глядач бачить зруйновані і спалені селища: тут пройшли

війська колонізаторів або пролетіли їхні літаки. На екрані показано горе знедолених людей, страждання жінок, стариків і дітей, які стали жертвами жадливого терору.

Добре показано в фільмі визвольну армію алжирського народу, її бойові дії, сміливість і ростучий досвід солдатів цієї армії, підготовку командного складу.

У фільмі йдеться також про життя на визволеній території. На екрані проходять кадри буденної праці селян, які обробляють землю, щоб зібрати врожай і забезпечити бійців на фронті, картини навчання селян, які готуються до відбудови своєї країни. В «Палаючому Алжирі» відображено тісний

зв'язок визвольної армії з народом, підтримку її з боку населення.

Фільм, що влітку почав демонструватися в кінотеат-

рах Німецької Демократичної Республіки, користується великим успіхом у глядачів і дістав найвищу оцінку в пресі.

АНГЛІЯ

ВЕЛИКИЙ МУЗИЧНИЙ ОГЛЯД

В найкращому концертному залі Лондона Роял Альберт-холлі була дана серія концертів під загальною назвою «Великий музичний огляд» у виконанні лондонського Філармонічного оркестру.

Заклучний концерт був присвячений англійській музиці, написаній за останні півстоліття. В першому відділі серед інших творів виконувався Перший концерт для фортепіано композито-

ра Росторна. В цьому творі композитор висловив свою симпатію до іспанських республіканців—борців проти фашизму, включивши до нього уривок з «Червоного прапора», знаменитої пісні Інтернаціональної бригади.

У другому відділі виконувалася «Морська симфонія» Вогана Уільямса, написана на слова великого американського поета Уолта Уйтмена.

ЗБІРКА ШОТЛАНДСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

В Англії недавно вийшла у світ нова збірка шотландського фольклору «П'ятеро і лебідь» за редакцією відомої англійської письменниці Наомі Мітчисон. В ній широко представлені стародавні й сучасні народні легенди, казки та поеми, в яких змальовуються радощі й труднощі повсякденної праці землеробів, пастухів, рибалок, оспівується захоплююча краса мальовничої шотландської природи.

Написані жвавою, образною мовою, ці твори розповідають про кровну помсту і прощення, вірність і мужність, тугу за батьківщиною і радість кохання. Такі казки, як «Полювання на людодже-ра» і «Нагода для молитви»

розкривають сувору поезію сповненого небезпеки життя гірських мисливців і прославляють чистоту людських почуттів.

Найцікавішою казкою збірки є «П'ятеро і лебідь», за якою названо всю книжку. Це розповідь про морське чудовисько—напівжінку, напівлебедя. У цій казці буйна фантазія химерно переплітається з повсякденною дійсністю. В ній яскраво відображене споконвічне прагнення людської душі до прекрасного.

Як відзначає газета «Дейлі уоркер», видання збірки «П'ятеро і лебідь» свідчить про необхідність дальшого вивчення скарбів народної творчості в Англії.

ПРОГРЕСИВНА П'ЕСА

Англійське телебачення нещодавно познайомило своїх глядачів із п'єсою Джорджа Беллака «Порушники спокою». Темою своєї п'єси автор обрав боротьбу між прогресивними і реакційними силами в одному з американських університетів.

Вітаючи постановку «Порушники спокою», газета

«Дейлі уоркер» відзначає, що п'єса з глибоким драматизмом викриває політику переслідування прогресивних елементів у вищих наукових закладах США.

«Хоча текст п'єси був де-що скорочений, ми сподіваємося, що задум автора від цього не постраждав»,— пише газета.

АРГЕНТИНА

П'ЯТДЕСЯТИРІЧНИЙ ЮВІЛЕЙ ТЕАТРУ «КОЛОН»

Влітку цього року оперний театр «Колон» в Буенос-Айресі відсвяткував свій ювілей постановкою опери Пуччіні «Принцеса Турандот». Театр відкрився в 1908 році, і першою його виставою була опера Джузеппе Верді «Аїда». В театрі гастролювали такі ушлявлені співаки, як Ф. І. Шаляпін, Джузеппе Боргатті, Тітта Руффо.

Відтоді колектив театру бачив багато радісних днів,

але зазнав і немало тяжких випробувань. Так, за часів жорстокого режиму Перона акторів переслідували, а видатного аргентинського диригента і композитора Хуана Хосе Кастро навіть вислали з країни. Театр прийшов у занепад, рівень акторської гри знизився.

Після повалення диктатури Перона громадськість Буенос-Айреса доклала всіх зусиль, щоб відновити колишню славу театру.

БОЛГАРІЯ

ТВОРИ М. ГОРЬКОГО БОЛГАРСЬКОЮ МОВОЮ

Літературна спадщина О. М. Горького широко відома в народній Болгарії. За даними Інституту бібліографії ім. Єліна Пеліна, твори Горького вийшли болгарською мовою загальним тиражем в 900 тисяч екземплярів.

За роки народної влади в Болгарії видано повне зібрання творів Горького в 26 томах, збірки «Статті про літературу і мистецтво», «Бесіди з молодими письменни-

ками», «Вибрані літературно-критичні статті» та ін.

Майже кожний твір Горького перевидається кілька разів, а роман «Мати» зтримав 10 видань.

Горьковські п'єси не сходять зі сцени болгарського театру. В останні роки з успіхом йдуть п'єси «На дні», «Вороги», «Васса Железнова», «Дачники», «Сгор Буличов та інші», «Діти сонця».

КАРТИНИ КОРЕЙСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ У СОФІЇ

В Софійському університеті відкрито виставку корейського образотворчого мистецтва.

Центральне місце серед виставлених робіт займає тема боротьби корейського народу проти іноземних загарбників.

Картини «Боротьба» художника Тен Чон Пе, «Селянин допомагає партизану» Лю Ю Сі, «Антияпонська демонстрація 1 березня 1919 року» Лі Кве Де, «Вонсан-

ський страйк» О Тхак Кена справляють велике враження.

Звірства американських загарбників зображені на ескізах з серії «Острів Кочжедо» художника Хам Цон Ека.

Картина художників Тег Гвон Чера і Кін Ман Хена «Сталевари» розповідає про самовіддану працю корейського робітничого класу на відбудові зруйнованого господарства.

ІНДІЯ

ОБРАЗ ІНДІЙСЬКОЇ ЖІНКИ

«Чим більше я мандрую по нашій неосянній країні, тим більше я пишаюся жін-

ками Індії»,— пише прем'єр-міністр Індії Джавахарлал Неру в своїй передмові до

збірки нарисів «Жінки Індії», яку нещодавно було випущено видавництвом Міністерства інформації та радіомовлення.

Збірка складається з вісімнадцяти нарисів про найви-

датніших жінок — громадських діячів, письменниць, скульпторів та науковців. Нариси належать перу відомих індійських літераторів та мистецтвознавців.

зараз порівняти з карантинном. Надія на одужання є, — його палко бажають і за нього борються найкращі кіномитці Італії. Але криза тепер саме в розпалі. Кінотеатри затоплені хвилею третьосортних, низькопробних американських фільмів. Заокеанські кіноділки приїз-

дять до Італії знімати фільми про країну, але в них від Італії залишається хіба що один-два краєвиди, осли та пляшки з вином. Шукаючи легкої наживи, деякі італійські кінозірки укладають контракти з іноземними кіностудіями та їдуть з країни...

ІСПАНІЯ

ЯК СТВОРЮВАВСЯ РОМАН «ЖЕНЦІ БУРІ»

...Протягом року двоє американців жили в маленькому рибальському селищі на півдні Іспанії. Агенти таємної поліції постійно стежили за ними, їхні листи приходили розпечатаними, їх неодноразово допитували.

На столі в кімнаті, в якій жили американці, на видному місці лежав план книжки про франкістський режим; згідно цього плану автори в своєму творі збиралися вимагати від Конгресу США збільшення допомоги фашистському диктатору...

І згодом виявилось, що підозри іспанських властей були виправдані, а обережність американців — слушною. Бо насправді Елізабет Літтлтон і Герберт Стерц збирали факти про тяжке злиденне життя іспанського селянства.

В результаті однорічного перебування авторів в Іспа-

нії з'явилася книжка «Женці бурі». Видання документальних нарисів призвело б до ув'язнення всіх друзів Літтлтон та Стерца — іспанських селян. Тим-то вони надали своєму творові форму роману.

У романі немає центрального героя; дійові особи в ньому — сім'я рибалок та селян, що працюють на плантаціях цукрової тростини. Немає в романі і провідної сюжетної лінії, в ньому просто змальовується нескінченна боротьба із злиднями та голодом, боротьба проти фашистських гнобителів.

Англійська газета «Дейлі уоркер» пише, що це «сильний, чесно написаний твір, в якому звучить віра в те, що для іспанського народу ще прийде краще майбутнє».

КИТАЙ

НОВІ СТУДІЇ, НОВІ ФІЛЬМИ

Народна влада Китаю приділяє велику увагу створенню національних кадрів кінематографістів, розширенню бази кінопромисловості. В самому лише Шанхаї, наприклад, зараз працюють п'ять студій: три — художніх фільмів, одна — мультиплікаційних та лялькових і одна — науково-популярних.

Великі кіноцентри знаходяться також у Чанчуні, в північно-східному Китаї, в Пекіні. Крім того, кіностудії будуються зараз у Сіані (провінція Шеньсі) та в Кантоні. На цих студіях в 1958 році буде створено 58 кінокартин.

78 фільмів, знятих у Китаї в 1956—57 роках, були присвячені, головним чином, двом темам: визвольній боротьбі китайського народу та будівництву нового, соціалістичного суспільства.

Ці теми лягли в основу фільмів цього річного випуску.

З великим успіхом пройшла в Китаї демонстрація нової картини «Гори Санкумрюн», в якій розповідається про вирішальну битву в Корей проти американ-

ських агресорів. Останні змушені були після цієї битви відновити переговори і підписати угоду про припинення вогню.

Героїзм китайських солдатів оспівується у фільмі «Орли штурмують», присвяченому одному з епізодів «Великого походу», коли китайська Народно-визвольна армія з допомогою тибетського народу розгромила гомінданівців на південному заході країни.

Шанхайська кіностудія закінчила роботу над фільмом «Вогонь за ґратами». У фільмі розповідається про боротьбу комуністичного підпілля в часи гомінданівської влади. Актор Шао Хуа створив чудовий, переконливий образ комуніста Чжана, якого не зламали ні підступні дії жандармських годованців, ані тортури в гомінданівській в'язниці.

У фільмі «Морська душа» розповідається про те, як екіпаж гомінданівського військового корабля повстав проти офіцерів і перейшов на бік Народно-визвольної армії.

ИТАЛИЯ

«ЧІНЕЧІТТА — МЕРТВЕ МІСТО»

Під таким заголовком журнал «Фільм шпигель» (НДР) вмістив листа свого кореспондента з Рима.

...Гордість італійців, кіноцентр країни Чінечїтта, нагадує казарму після демобілізації, пише кореспондент. Більшість технічних працівників звільнено, статисти дуже рідко знаходять роботу (та й то в зйомках, що їх провадять іноземні кінокомпанії), вулиці кіноміста здаються вимерлими. Тепер у виробництві перебувають лише чотири італійських фільми. «Чінес» — одна з найбільших кінокомпаній — припинила своє існування.

Протягом кількох років можна було чути, що Італія — країна кіно. Тепер можна сказати: це країна, в якій навколо кіно точиться запекла боротьба. Щоб пояснити жорстоку кризу, що охопила всю італійську кінопромисловість, вигадуються найабсурдніші теорії. Кіно-

промисловці обвинувачують один одного, але їхня полеміка фальшива вже в самій своїй основі і лицемірна у висновках. Вони, звичайно, заперечують той факт, що саме їхня гонитва за прибутками, яка зробила італійську кінематографію полем небаченої спекуляції, завдала першого удару мистецтву кіно.

Режисери — принаймні більша частина з них — пригнічені й розгублені, немов хочуть сказати: «Ми робили все, що від нас залежало». Далеко не всі режисери мають мужність одверто визнати причини, від яких найбільше постраждала італійська кінематографія: буржуазно-церковний диктат, атмосфера сенсаційних скандалів, засилля цензорів. Саме ці причини спотворювали найкращі фільми, зводили нанівець найкращі ідеї.

Становище в італійському кіномистецтві можна було б

Кадр з фільму «Морська душа»: «На обрії — рідна земля!»

Будівництво нового суспільства вимагає від людей тих же якостей, що були потрібні під час революційної боротьби: мужності, цілковитої відданості своїй справі, рішучості. Ця ідея знаходить свій вираз у багатьох нових фільмах.

Складні проблеми висвітлюються у кінокартинах, присвячених ролі жінки в сучасному суспільстві. Доля колись неписьменної дівчини, яка стає передовою робітницею в кооперативі, змальовується в кінокартині

«Пісня фенікса».

Цій же проблемі присвячений кольоровий фільм «Зозуля знову кує...», випущений кіностудією «Тенма» («Небесний кінь»). Фільм розповідає про дівчину Я-нан, яка знаходить в собі сили не лише відстояти право на особисте щастя, але й захищає старшу сестру від образ нелюбого чоловіка. Я-нан доводить всім односельчанам, що «будувати соціалізм можливо лише тоді, коли до жінки ставляться як до людини...»

П'ЕСА ПРО СУЧАСНЕ СЕЛО

Про життя сучасного китайського села розповідає нова п'єса молодого драматурга Лю Чуаня «Пісня юності», поставлена в театрах Пекіна, Шанхая, Нанкіна та інших міст КНР.

Герої п'єси — молоді люди, які закінчили сільсько-господарський інститут і відгукнулися на заклик партії йти на роботу у віддалені райони республіки.

Переважає більшість молоді, не боячись труднощів, сміливо йде вперед в ім'я будівництва соціалізму. До таких відноситься і героїня п'єси Дін Хуей. Разом з тим п'єса показує і тих, що шукають легкого життя, особистої вигоди. Але життя відкидає їх з дороги.

«Пісня юності» Лю Чуаня користується заслуженим успіхом.

ДЖЕРЕЛО НАТХНЕННЯ — ЖИТТЯ НАРОДУ

Скульптурна група Чень Цінаня «Дай-но я зашию».

Молодий китайський скульптор Чень Ці-нань — учень радянського митця М. М. Кліндухова, який виховав 20 майстрів з різних країн світу.

Чень Ці-нань згадує: «Наш учитель говорив нам: «Хай теми підказує вам саме життя; уважно стежте за ним, і життя підкаже вам не лише тему, але й форму твору».

Тему для своєї останньої роботи «Дай-но я зашию» молодий скульптор знайшов у житті народу.

НІМЕЧЧИНА

НДР

ХУДОЖНИКИ — КОМЕНТАТОРИ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ

Щодня на екранах телевізорів Німецької Демократичної Республіки з'являються карикатури на політичні теми. Їх автори, відомі художники різних країн, коментують своїми малюнками випуски «останніх вістей».

Активну участь у таких передачах бере, зокрема, відомий датський художник-карикатурист Х. Бідstrup.

Така форма висвітлення політичних подій завоювала широку популярність серед телеглядачів.

НА СТУДІЇ «ДЕФА»

На найбільшій студії НДР ведуться зараз зйомки дванадцяти кінокартин. Серед них — два фільми про німецьких моряків: один на сучасну і другий на історичну тему. В першому фільмі розповідатиметься про життя офіцера військово-морських сил Німецької Демократичної Республіки, про будні вартових її морських рубежів. У кінокартині «Пісня семи матросів», яка вийде наприкінці цього року, будуть відтворені події революційних днів 1918 року. Фільм присвячується 40-річчю листопадового повстання.

В центрі уваги кінодраматургії НДР — теми, що їх підказує сучасність. Сценаристи прагнуть висвітлювати головні, найважливіші проблеми з життя країни.

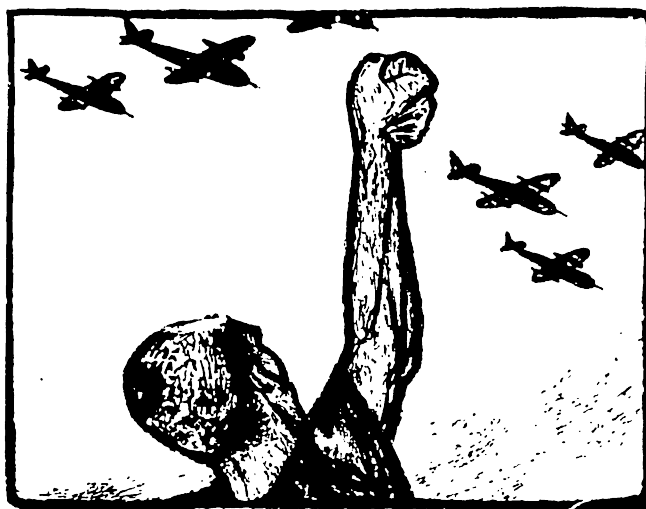
Ряд письменників проводить зараз більшість свого часу на підприємствах та новобудовах, збираючи матеріал для майбутніх кінотворів. Чимало сценаріїв розповідають про великі соціальні перетворення на селі. Проводиться інтенсивна підготовка до зйомок епічних кінокартин: «Карл Маркс», «Карл Лібкнехт», «Рурська Червона армія» та ін. Німецькі кінодраматурги ставлять собі за мету створення фільмів, які б підносили та зміцнювали соціалістичну свідомість, революційний світогляд трудящих. Серед фільмів, що перебувають зараз у виробництві, а також сценаріїв, що чекають своєї черги, — чимало комедій, музикальних та пригодницьких фільмів.

АЛЖІРСЬКІ МАЛЮНКИ КАРЛА ЕРІХА МЮЛЛЕРА

На цьогорічній виставці нових творів німецьких художників у Берліні загальну увагу відвідувачів привернув цикл літографій відомого художника Карла Еріха Мюллера.

Національно-визвольної армії Алжiru, селянами, керівниками визвольного руху.

Німецька преса високо оцінює твори Мюллера. Як лише «Берлінер цейтунг», митцеві вдалося яскраво від-

Карл Еріх Мюллер. «Агресори».

Художник відвідав Алжир, він знайомився з життям алжирського народу, з його мужньою боротьбою за свободу і незалежність. Мюллер зустрівся з бійцями

творити велику моральну силу алжирських патріотів, їхню незламну волю до перемоги в справедливій боротьбі.

КНИЖКИ ПРО СУЧАСНІСТЬ

Одне з найбільших видавництва Німецької Демократичної Республіки «Ауфбау» розпочало видання нової масової серії книжок «Ді рей» («Ряд»). Ця серія складатиметься з нових творів німецьких письменників, присвячених темам сучасності.

Вже вийшли з друку повісті Курта-Герварта Балля «Катрін Венцель» про долю простої німецької жінки-робітниці в післявоєнній Німеччині, твір Гюнтера та Йоганні Браун «Полонені», в

якому розповідається про останній період другої світової війни, збірка віршів Уве Бергер про сучасне життя в НДР.

Незабаром в цій серії вийдуть нові твори Ервіна Штрітматтера, молодого письменника Готгольда Глогера, автора відомого у нас роману «Філомела несла прапор», та інші. До серії входитимуть також книжки прогресивних письменників Західної Німеччини — Герта Ледіга, Гюнтера Вейзенборна та інших.

КІНОДОКУМЕНТИ ВИКРИВАЮТЬ

На екранах кінотеатрів Німецької Демократичної Республіки з великим успіхом демонструється випущений кіностудією «ДФА» документальний фільм «Операція «Тевтонський меч».

Як відзначають німецькі газети, цей фільм з документальною точністю і правдивістю розкриває справжнє обличчя одного з фашистських катів Ганса Шпейделя — теперішнього командуючого наземними силами НАТО в Центральній Європі.

Газета «Зоннтаг» пише, що фільм є спробою показати «кар'єру» Ганса Шпейделя, починаючи з 1934 року ікінчаючи нашими днями.

В минулому Ганс Шпейдель — один з провідних офіцерів німецького шпіона-

жу. Двома пострілами в Марселі підручні Шпейделя вбили французького міністра закордонних справ Барту і короля Югославії Олександра.

А в 1940 році Шпейдель здійснює масові вбивства французьких патріотів.

Ось на екрані з'являються знімки, зроблені на тимчасово окупованій ворогом території Радянського Союзу, де Шпейдель застосовує так звану тактику «випаленої землі», автором якої був він сам.

Вміщуючи рецензію на цей фільм, газета «Зоннтаг» пише, що він «заслужовує на те, щоб бути показаним в усіх країнах. Це допоможе в боротьбі проти відроджаного фашизму».

АНТОЛОГІЯ НІМЕЦЬКОГО ОПОВІДАННЯ

«Німецькі новелісти. XX сторіччя» — так називається нова двотомна антологія, видана берлінським видавництвом «Нейсс лебен».

Укладачі збрали в ній кращі зразки творів німецьких майстрів цього жанру. Тут вміщено такі шедеври німецької прози нашого сторіччя, як новели Томаса Манна «Карнавал» і Гергардта Гауптмана «Маріо і чарівник», оповідання Якоба Вассермана, Рікарди Гух, Артура Шніцлера, Германа Гессе, Гуго фон-Гофмансталя та інших німецьких письменників.

Значна частина двотомника складається з творів німецької антифашистської літератури, написаних авто-

рами у роки їх еміграції. Вони представлені «Емігрантом» Віллі Бределя, «Екскурсією мертвої дівчини» Анни Зегерс, новелами Франца Верфеля і Стефана Хермліна, оповіданнями інших письменників-антифашистів.

В антології вміщені також твори молодшого покоління німецьких письменників, які прийшли в літературу у післявоєнні роки.

Газета «Берлінер цейтунг», оцінюючи видання антології як визначну літературну подію, пише:

«В цьому збірнику представлені всі письменники, що відігравали значну роль в німецькій літературі останніх десятиріч, і він дає правдиве уявлення про розви-

ток німецької літератури за цей період. Укладачам вдалося переконливо показати,

що велике мистецтво можливе лише в таборі справжньої людяності».

ФРН

«ГЕТТІНГЕНСЬКА КАНТАТА»

Прогресивний західнонімецький письменник Гюнтер Вейзенборн написав велику ораторію на тему боротьби народів проти атомної загрози.

«Геттінгенську кантату» поставлено недавно в Штуттгарті. Постановку здійснив відомий режисер і театральний діяч Ервін Піскатор, який бере активну участь у діяльності «Комітету проти

атомної смерті», утвореного в ФРН з ініціативи відомих діячів науки і культури.

Ідейна спрямованість твору викликала гострі нападки з боку реакційної преси, в той час як прогресивна громадськість Західної Німеччини палко вітала появу «Геттінгенської кантати», що служить справі боротьби проти атомної небезпеки.

ПОЛЬЩА

НОВИЙ ФІЛЬМ ПРО В. І. ЛЕНІНА

Влітку цього року Радянський Союз відвідав відомий польський письменник Ігор Неверлі, автор перекладеної на різні мови народів СРСР повісті «Хлопець із Сальських степів» та відомого українському читачеві «Щоденника з фабрики «Целюлоза».

Тепер І. Неверлі в співдружності з радянським кінорежисером Є. Габриловичем працює над сцена-

рієм, присвяченим перебуванню Володимира Ілліча Леніна в Польщі.

Назавжди увійшли в літопис історії маленькі польські містечка Закопане та Пороніно, де в 1913—1914 роках жив В. І. Ленін.

Постановку спільного радянсько-польського фільму буде доручено радянському кінорежисерові С. Юткевичу. В фільмі зніматимуться радянські і польські артисти.

САТИРИЧНІ ТВОРИ ЮЛІАНА ТУВІМА

Видавництво «Читальник» випустило третій том збірки творів Юліана Тувіма під назвою «Ярмарок рим».

Сюди увійшли передвоєнні і післявоєнні сатиричні твори поета, колись розкидані по різних журналах,

жарти, гуморески, сатирична проза, велика кількість поетичних творів, узятих з рукописів Тувіма, а також афоризми «власні, почуті і перекладені», за висловленням самого автора.

ЮВІЛЕЙ «КАМЕНИ»

Польський літературний журнал «Камена», який зараз виходить у Любліні двічі на місяць, нещодавно відсвяткував 25-річчя свого існування.

На сторінках журналу багато разів друкувалися переклади з російської, української, чеської, болгарської,

а також з інших слов'янських літератур.

«Камена» регулярно знайомить читачів з кращими зразками класичної і сучасної української поезії. Зокрема, багато друкувалося в ній перекладів віршів П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана, В. Сосюри.

СЛАВНА РІЧНИЦЯ

Румунська громадськість відзначила десятиріччя з дня виходу найбільшого літературного журналу «Вяца Роминяске».

В умовах народної демократії, наслідуючи славні патріотичні і прогресивні традиції старого журналу, в якому співробітничали свого часу критик Г. Ібреїяну і письменник Михайл Садовяну, «Вяца Роминяске» своїм авторитетом сприяє розвитку і пропаганді нової літератури та критики.

На сторінках журналу друкуються широко відомі не тільки в Румунії, а й далеко за її межами твори румунських письменників. Серед них — «Нікоаре Підкова» Михайла Садовяну, «Людина серед людей» Каміла Петреску, «Пси» Захарії Станку, «Моромети» Маріна Преди, «Буревісник» та «Сімейна хроніка» Петру Думітріу, «Береган» В. Галана, «Чужий» Тітуса Поповича, а також багато оповідань, новел та романів молодих письменників. Драматичні твори Михайла Давідоглу «Вог-

няна фортеця», Аурела Баранги «Скажене ягня», «Тріумфальна арка», Хорії Ловінеску «Зруйнована цитадель» та інші вперше були надруковані у «Вяца Роминяске», а зараз увійшли до постійного репертуару багатьох румунських театрів.

Чимало зробив журнал і для розвитку поезії. Протягом десяти років читачі мали змогу знайомитися з творчістю найстарішого румунського поета Тудора Аргезі «Пісня людині» та «1907» (рік повстання румунських селян проти поміщиків), з творами Александру Тома і Михая Бенюка, Еуджена Боуряну і Марії Бануш, Чічероне Теодореску і Еуджена Жебеляну, а також з віршами молодих поетів Ніни Касіян, Ніколає Лабіш, Віктора Тульбуре та інших.

Протягом цих десяти років журнал вів принципову боротьбу проти всіляких проявів аполітизму та об'єктивізму, проти будь-яких буржуазних впливів на румунську літературу та мистецтво.

ПОСТАНОВКИ КЛУЖСЬКОГО ТЕАТРУ

Щотижневик «Контемпоранул» повідомляє про плани постановок Клужського національного театру в театральному сезоні 1958—59 років.

Театр підготував такі нові для румунського глядача п'єси, як «Чому посміхалися зорі» О. Корнійчука, «Остання зупинка» Еріха Марії Ре-

марка, такі твори світової і російської класики, як шекспірівський «Гамлет» та «Чайка» Чехова. Крім того, Клужський національний театр покаже глядачам нові твори румунських драматургів Теофіля Бушекана, який написав п'єсу про життя студентської молоді, Леоніда Нямцу та багатьох інших.

ПОВНИЙ СЛОВНИК РУМУНСЬКОЇ МОВИ

Недавною появою четвертого тома завершено видання словника сучасної літературної румунської мови.

Ця робота виконана Бухарестським та Клужським інститутами мовознавства Академії наук РНР.

США

РОМАН ПРО ЖИТТЯ АКТОРІВ

Відомий американський вчений та літератор Уільям Дюбуа написав новий роман «Тінь сокола».

В романі розповідається про театральні будні колективу великого театру, життя і побут акторів, про теат-

ральні традиції та звички, про трагічну долю акторів у капіталістичному суспільстві.

Роман «Тінь сокола» нещодавно вийшов в нью-йоркському видавництві «Путнем».

У ЖІГМУНДА КІШФАЛУДІ-ШТРОБЛЯ

Наш кореспондент нещодавно відвідав видатного угорського скульптора Жігмунда Кішфалуді-Штробля, автора відомого монумента Свободи на горі Геллерт

— Я хочу разом із своїм колегою створити простий і величний образ геніального Леніна, великого вождя і вчителя всіх трудящих. Робота над цим образом —

Жігмунд Кішфалуді-Штробль за роботою.

у Будапешті. Сімдесятип'ятирічний митець, повний сили та енергії, зараз зайнятий великою, цікавою роботою: разом із скульптором Шандором Мікушем Кішфалуді-Штробль працює над пам'ятником Володимирі Іллічу Леніну. На недавньому конкурсі їхній проект одержав першу премію. Жігмунд Кішфалуді-Штробль також продовжує працювати над скульптурною групою, присвяченою великому угорському полководцю Яношу Хуняді. Про роботу над скульптурою В. І. Леніна він сказав:

велика радість для мене.

Жігмунд Кішфалуді-Штробль показував листи та телеграми з Радянського Союзу, в яких радянські люди поздоровляють його з обранням почесним членом Академії художеств СРСР.

— Це велика радість для мене, — говорить Штробль. — Я докладу всіх зусиль, щоб бути гідним цієї високої нагороди. Я одержую багато листів з Києва та інших міст України. Прошу через журнал «Всесвіт» передати їх авторам мою гарячу подяку.

ТВОРИ К. С. СТАНІСЛАВСЬКОГО ФРАНЦУЗЬКОЮ МОВОЮ

В Парижі видано перший том творів К. С. Станіславського «Про роботу актора над собою» з передмовою Жана Віллара, актора і директора Національного народного театру.

В своїй передмові Віллар так пише про великого російського актора:

«Невтомний шукач нового, суворий мораліст, Костянтин Станіславський поступово знімає з акторів властиву їм пихатість, знімає нікому не потрібну мішуру. Безжалісно критикує він фальшиві авторитети... і так

підводить актора до методу щоденної роботи над собою, єдиного методу, який завжди давав позитивні результати».

Далі Віллар пише, що «тисячі глядачів, які йдуть вечорами до театру в Нью-Йорку чи в Москві, в Римі чи в Парижі, в Берліні чи в Лондоні, не усвідомлюють собі, що бачене ними на сцені, починаючи від акторської гри до постановки всього спектаклю, у багатьох випадках є наслідком великої науки Станіславського».

ВИСТАВКА КАРТИН РЕНУАРА

В Парижі відкрилася виставка відомого французького художника П'єр-Огюста Ренуара. На ній представлено близько 50 картин художника: пейзажі, портрети, натюрморти. Особливо увагою глядачів користується автопортрет 1910 року, про який газета «Юманіте» писала, що «його можна порівняти з автопортретом Тіціана».

Далі, оцінюючи творчу спадщину Ренуара, газета зазначала: «Творчість останніх років — це апофеоз світла і щастя, це гімн молодості і радості життя... Кинувши виклик фізичним стражданням, Ренуар, як і Бетховен, вирвав з темряви самотності чудові полотна,

П'єр - Огюст Ренуар. «Сніданок дитини».

які, як і музика Бетховена, несуть людям щастя і надію».

ЖИТТЯ ПЕРЕМАГАЄ

Французький письменник і журналіст П'єр Гаскар провів три місяці в Африці, а також в деяких капіталістичних країнах Далекого Сходу, збираючи матеріал для своєї книжки «Подорож до живих».

«Я навчився ставитися з недовірою до людей, які промовляють пишні фрази про якусь «місію цивілізації» в цих країнах,— пише Гаскар, маючи на увазі буржуазних ділків, які прикривають цим фальшивим лозунгом нещадну експлуатацію народів слаборозвинених

них країн.— Співробітництво з цими країнами повинно розвиватися у зовсім новому напрямку». Письменник робить висновок, що в епоху Бандунга «рятівний шлях» для народів Азії та Африки не має нічого спільного з тим шляхом, що його пропонують американці.

Багато страшного бачив письменник під час подорожі. Епідемії, голод, неймовірно злидні щороку вбивають мільйони людей.

Статистичні дані, що їх наводить автор, справді жахливі, особливо дані про

смертність серед дітей — цих перших жертв недоїдання та хвороб у країнах, де «рис — розкіш для тих, хто його вирощує».

Деякі сторінки книжки справляють незабутнє враження. Проте даремно було б шукати в ній описи романтичних «пригод». П'єр Гаскар не затримується на них, не впадає в самолюбівання, не захоплюється красивостями.

«Я люблю силуети пальм на тлі неба, річкову гладь, обрії, забарвлені у фантас-

тичні кольори, але я ніколи не відокремлюю їх від людини, від її прагнень та мрій»,— пише Гаскар. І він всюди знаходить людину і, незважаючи на її злигодні та страждання, вбачає в ній майбутнього переможця у боротьбі з природою.

«Подорож до живих»,— пише французька газета «Юманіте»,— це книжка про віру в силу життя, яка перемагає силу смерті. Це чудовий репортаж, що стоїть на рівні літературного шедевра».

ЯПОНІЯ

СУЕКІТІ АОНО ПРО ПІСЛЯВОЄННУ ЛІТЕРАТУРУ

На запрошення Спілки письменників СРСР в Радянському Союзі гостювала група японських літераторів, яку очолював Суюкіті Аоно.

В розмові з нашим московським кореспондентом Суюкіті Аоно розповів, як японські літератори своєю творчістю сприяють наймасовішому і нездоланному рухові сучасності — боротьбі за мир.

Гадаю, що не помилюся,— заявив Суюкіті Аоно,— якщо скажу: японські письменники, як і весь японський народ, прагнуть миру. Це прагнення проявляється в літературі у двох напрямках.

Говорячи про перший з них, я маю на увазі твори, що малюють жахливі наслідки минулої війни, загибель людей, їх горе і страждання, руйнування матеріальних та культурних цінностей. Зрозуміло,— і це цілком закономірно і виправдано,— що центральне місце в літературних творах цього напрямку займає трагедія Хіросіми, страждання жителів японського міста, яке першим у минулій війні зазнало атомного бомбардування. З творів на цю тему, яка, природно, привертає увагу багатьох японських літераторів, треба виділити романи Іоко Ота «Людське лахміття» й «Місто трупів» і Таміки Хара «Літні квіти». Безперечно, цими трьома романами не висловлюються твори японських письменників про трагедію Хіросіми, але вони найхарактерніші для першого з названих мною напрямків післявоєнної японської літератури.

Другий напрямок представлений в книгах, що розповідають про те, як внаслідок війни руйнується побут, стають жорстокими звичаї. Ці твори вже іншими засобами викривають війну як джерело страждання й нещастя. Подібні книги виходять у Японії в значній кількості. Найпопулярніші романи на ці теми: «Надії не втрачено» Тацудзо Ісікава і «Поганий вік» Фуміо Югава.

Дві вищезгадані тенденції є провідними в післявоєнному розвитку японської літератури. В цьому ж плані написаний і дуже значний, на мій погляд, роман Мосасі Сімота «Острів Окінава». Він з силою і гнівом висловлює протест проти окупації американцями нашого острова.

Взагалі творів, у яких висловлюється протест проти спроб американців перетворити Японію на свою військову базу, виходить в нашій країні багато. Вони ніби акумулюють гнів японського народу проти поневолювачів.

Визначені мною тенденції і конкретні твори є безпосереднім відображенням у японській літературі загального прагнення до миру. Але, крім того, існують і створюються зараз книги, які оспівують радість миру. Я не буду перераховувати багатьох творів, скажу лише про один: це популярний роман Іодзіро Ісідзакі «Погорбки в цвіту» — справжній гімн життю. Такі літературні твори безсумнівно служать справі миру, кличуть до боротьби за нього».

НАШІ ГОСТІ

На другому фото зліва — члени делегацій Чорної Африки і ОАР на колгоспному полі. Справа вгорі — лауреат міжнародної Ленінської премії миру делегат Цейлону Данкендавала Сарананнара Тхеро на заводі «Точелектроприлад».

Внизу — заступник Голови Всесвітньої Ради Миру, Голова Національного комітету захисту миру Єгипетського району ОАР Біндарі Мухамед Камель (другий зліва) і члени делегації на Виставці передового досвіду.

Фото В. Левітіна

Серед делегацій, які протягом останніх тижнів відвідали Радянську Україну, були, зокрема, делегації прихильників миру Об'єднаної Арабської Республіки, Чорної Африки і Цейлону.

Під час перебування в українській столиці гості ознайомилися з визначними місцями Києва: побували в музеях, оглянули пам'ятки архітектури, відвідали театри, завод «Точелектроприлад», колгосп «Батьківщина» Києво-Святошинського району, Виставку передового досвіду в народному господарстві УРСР.

На першому фото вгорі — гості біля Могили Невідомого солдата.

ТВОРИ ЗАРУБІЖНИХ АВТОРІВ — УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

В роки Радянської влади на Україні видаються українською мовою не тільки твори українських авторів, а й переклади творів художньої літератури з 55 мов народів СРСР і всього світу.

За кількістю назв книг, що виходять з друку, Радянський Союз, у тому числі і Українська РСР, посідають перше місце в світі, в той час, як Сполучені Штати Америки — тільки п'яте. Кожної хвилини в Українській РСР виходить з друку понад 600 примірників книг.

За роки Радянської влади на Україні було видано понад 20 тисяч назв творів художньої літератури загальним тиражем близько 300 мільйонів примірників, в тому числі 1200 назв перекладених творів тиражем в 25 мільйонів примірників.

На Україні вийшли повні зібрання творів класиків світової літератури Джека Лондона в 25 томах, Г. Мопсана в 10 томах, Еміля Золя у 18 томах, А. Франса у 8 томах та багатьох інших.

Особливо багато творів художньої літератури перекладається в післявоєнний період.

Якщо до війни переважно перекладалися класики, то зараз видається також багато творів сучасних зарубіжних авторів.

Великими тиражами у післявоєнні роки вийшли твори В. Бределя, А. Зелгерс, Ю. Тувіма, Д. Родарі, Л. Фейхтвангера, Л. Кручковського, Чжоу Лібо, Д. Олдріджа, Н. Хікмета, П. Абрахамса та багатьох інших письменників.

Переклади творів зарубіжних авторів стали невід'ємною частиною роботи всіх видавництв Української Радянської республіки.

Журнал «Весь мир»
(На украинском языке)

Головний редактор О. І. Полторацький

Редакційна колегія:

А. О. Білецький, В. Л. Василевська, А. С. Кисіль,
О. Є. Корнійчук, К. З. Литвин, М. О. Лукаш,
А. С. Малишко, Л. С. Первомайський,
М. Т. Рильський, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник (заст.
головного редактора), Т. К. Якимович.

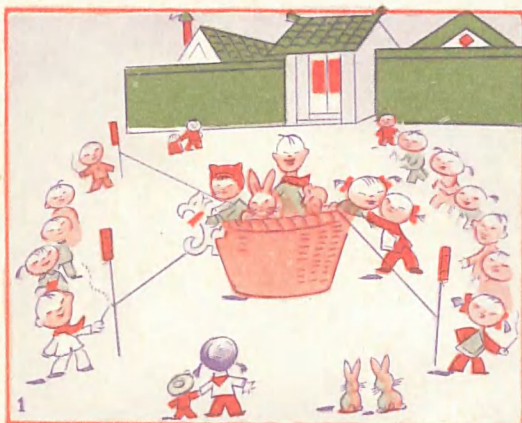
Держлітвидав України.

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефон: 3-01-71

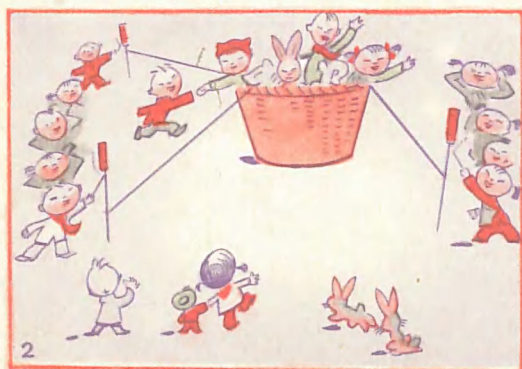
БФ 15045. Підписано до друку 8/IX 1958 р. Формат паперу 60 × 92 Паперових арк. 10. Друк арк. 20. Зам. 550

Книжково-журнальна ф-ка Головидаву Міністерства культури УРСР. Київ, вул. Воровського, 24.

Сідаймо в корзину, піднімімось високо в небо

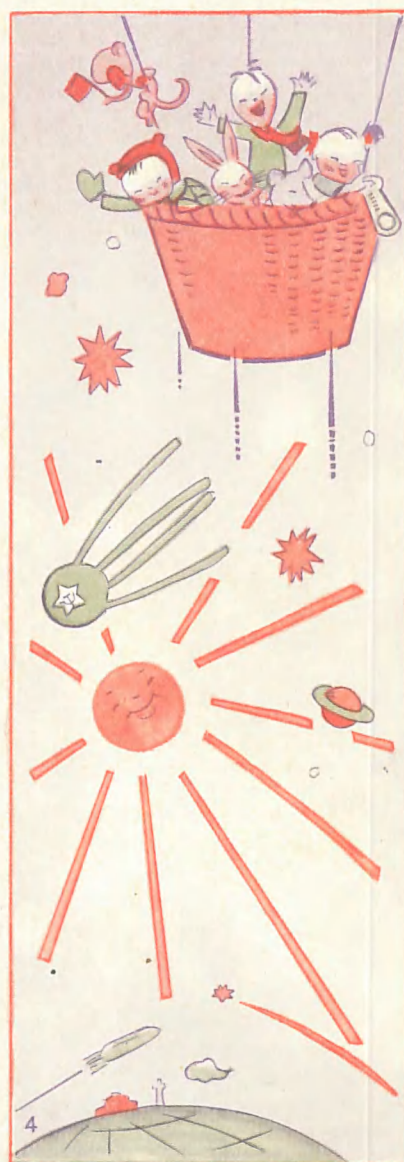
— Приготуватися!

— Сяо Хуа, включай!

— До побачення, маленькі друзі!

— Площе Тяньаньмінь,
до побачення!

Малюнки з дитячого журналу „Сяопенью“ художника Їн Туна.

(Китай)

Китайські діти мріють про те, щоб запустити свого супутника. Дружні побажання допомогли мрійникам: доброзичливості було так багато, що мандрівники злетіли вище супутників
— До побачення, площе Тяньаньмінь!